

Gabriela
Adameşteanu

ANII ROMANTICI

POLIROM

Gabriela
Adameşteanu

ANII ROMANTICI

amintiri, gânduri

POLIROM
2014

© Gabriela Adameşteanu
© 2014 by Editura POLIROM, pentru ediţia în limba română

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

ISBN ePub: 978-973-46-4708-8
ISBN PDF: 978-973-46-4709-5
ISBN print: 978-973-46-3138-4

Lector: Adriana Bittel
Coperta: Carmen Parii
Foto copertă: © Marian Ordean (dreapta); ⓒ ⓘ by Lars Plougmann (stânga)

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată în colaborare cu elefant.ro

GABRIELA ADAMEŞTEANU s-a născut în 1942 la Târgu Ocna, într-o familie de intelectuali (Ion Adameşteanu, unul dintre creatorii şcolii româneşti de patologie medicală veterinară, şi arheologul italian Dinu Adameşteanu sunt unchii săi). Tatăl, profesor de istorie, i-a orientat interesul spre disciplinele umaniste. A absolvit Facultatea de Limba şi Literatura Română, Universitatea Bucureşti, în 1965. A fost redactor la Editura Enciclopedică (1965-1984) şi Editura de literatură Cartea Românească (1985-1989). A condus revista *22*, publicată de Grupul pentru Dialog Social, şi apoi suplimentul ei literar, *Bucureştiul Cultural*. A primit Premiul Hellman-Hammett pentru curaj în jurnalism atribuit de Human Rights Watch (2002) şi titlul „Chevalier de L'Ordre des Arts et des Lettres" (2013). A fost *writer-in-residence* în Statele Unite şi Franţa şi invitată specială la festivalurile Les Belles Etrangères (Franţa) şi Literaturfestival (Germania). În 2006 a fost pe lista scurtă a Premiului Uniunii Latine, iar în 2007-2010, membră a juriului care acordă acest premiu. A fost vicepreşedintă (2000-2004) şi preşedintă (2004-2006) a Centrului PEN Român. Operele literare ale Gabrielei Adameşteanu au fost distinse cu numeroase premii şi au apărut în traducere la edituri prestigioase din mai multe ţări.

Pour la rédaction de ce livre l'auteur a bénéficié d'une résidence littéraire à la Villa Marguerite Yourcenar et d'une bourse d'écriture du Conseil Général du Nord.
Pentru scrierea acestei cărţi, autoarea a beneficiat de o rezidenţă literară la Villa Marguerite Yourcenar şi de o bursă a Consiliului General al Nordului.

Lui Mircea Vlad, căruia îi datorez titlul acestei cărţi.
Şi nu doar atât.

călătoream noaptea în tren
cu fruntea sprijinită de fereastra vagonului
şi traversând un pod mi s-a părut că văd
jos pe îngusta lucire de apă o lebădă
nu-ţi este frică în timp ce făptuieşti
trufaşă fiinţă am şoptit –
abia când priveşti în urmă pierzi orice-nţeles
(pe vremuri celui condamnat la tortură
i se dădea să înghită o panglică lungă
spre a-i fi trasă înapoi afară din trup)
o rolă de film desfăşurându-se cu violenţă
în măruntaiele noastre
iată amintirile până la ultima suflare…
şi am pornit încet spre gară în oraşul străin
unde ţintaşi de elită împuşcau
în tăcere una câte una
cele din urmă frunze ale toamnei
n-aş fi crezut
că trenul întoarcerii mă mai aşteaptă
brume se-aşterneau prin staţii între şine
ca o plasă de sârmă peste ceferiştii cu lampioane
iar sub pod lebăda vâslea netulburată
pe panglica însângerată de oţel
în fiece clipă acoperind cu pieptul învolt
o altă imagine a vieţii cu care nu se va mai întâlni niciodată.

Marius Robescu, *Lebăda netulburată*

Priveşte înapoi fără mânie

Multă vreme n-am putut înţelege de ce un prozator şi-ar risipi forţele şi timpul într-un jurnal zilnic sau, la fel de rău, într-o carte de amintiri. Oricâte exemple celebre am avut la îndemână, ele nu mă clinteau din părerea mea. Şi, de fapt, tot asta gândesc şi azi, după ce, aproape contra voinţei mele, am scris această carte; şi nu exclud că aş mai putea scrie şi altele, în acelaşi gen.

Fireşte că am avut şi eu un jurnal în adolescenţă, când eram mereu îndrăgostită. Cred că, deşi îl ţineam ascuns sub o saltea, mi-l cam citise mama. La un moment dat, într-o tipică reacţie de vârstă, l-am aruncat în foc şi m-am uitat, mulţumită, la el cum arde: recitindu-l, mi se păruse penibil şi lipsit de interes. Probabil că aşa şi era.

Cam pe atunci trebuie să fi fost instructată de părinţi şi asupra pericolului pe care îl poate reprezenta un jurnal – pentru tine şi pentru alţii. Eram în şcoală când s-a declanşat ultima mare campanie de arestări – 1957-1959 – şi părinţii trebuie să fi fost cu atât mai convingători pe acest subiect cu cât poate aflaseră despre grupul Noica, despre cartea lui Dinu Pillat, despre jurnalul lui Mihai Rădulescu, plătit cu viaţa; avocatul Nicolae Adameşteanu, unul dintre fraţii tatei, trecea prin Piteşti, pe la noi, înainte să se ducă la Câmpulung, unde avea domiciliu forţat şi tatăl uneia din multele lui iubite.

Numele Noica mi-a fost familiar de atunci, îl auzeam în casă, nu numai din acest motiv, ci şi pentru că moşia Noica se afla la Chiriacu, în apropierea casei părinteşti a tatălui meu, în Toporu-Vlasca.

O parte dintre arestări şi anchete, din ceea ce aveam să aflu, după multe decenii, citind cartea lui Stelian Tănase *Anatomia mistificării*, s-au petrecut chiar la închisoarea din Piteşti, oraşul meu adoptiv.

Ce ştiau părinţii mei atunci despre ce se petrecea în culisele întunecate ale localităţii unde ajunseseră întâmplător va rămâne un mister pentru mine. Ei aveau să moară înainte ca eu să-mi pun aceste întrebări. Nu mi-au spus nimic despre lucrurile îngrozitoare care se petrecuseră în acei ani în orăşelul aparent adormit: „experimentul Piteşti“, anchetarea unora din lotul Noica-Pillat, procesul grupului Arnăuţoiu, viitorul general de Securitate Pleşiţă, care îşi făcea cariera în regiunea Argeş, etc. Moartea timpurie şi dorinţa lor de a ne proteja pe noi, copiii, nu mi-au lăsat nici o şansă să mai aflu.

Fusesem atât de bine educată să nu vorbesc cu nimeni şi mai ales să nu scriu nimic, încât, spre sfârşitul anilor ’80, am fost uluită că Tia Şerbănescu avea un jurnal în care îşi nota gândurile, inclusiv despre Ceauşescu, că îl purta în poşetă şi, din neatenţie, plecând în Berlinul de Est, a intrat cu el la controlul de frontieră, unde i-a fost confiscat. Ceea ce a urmat a povestit într-o carte remarcabilă. Mi-a spus mai târziu că probabil ar fi avut aceeaşi soartă ca inginerul Gheorghe Ursu, care, tot pentru un jurnal confiscat, a fost torturat şi omorât în închisoare pe la mijlocul anilor ’80; dar pe ea a salvat-o chiar scandalul public creat după moartea lui Gheorghe Ursu, prin emisiunile de la Europa Liberă. Nu toată lumea s-a comportat la fel în comunism: fiecare în funcţie de temperamentul său, dar şi de felul în care fusese crescut, inclusiv de anxietatea mediului familial.

Dar pentru mine nu acesta este motivul absenţei jurnalului din preocupările mele. Cum am spus deja, n-am vrut să pierd puţinul timp „al meu“ cu notaţii zilnice. Şi de unde ştii ce este important şi ce nu din toate detaliile zilei? Iar dacă ai sta să povesteşti tot ce ţi se întâmplă zilnic, n-ai mai face nimic altceva.

Totuşi am nişte caiete în care mi-am notat câte ceva din când în când – descrieri, idei despre un personaj sau altul, gânduri. Mă gândeam că poate îmi vor fi de folos la vreo proză: mă conduceam după sloganul de război – *totul pentru front, totul pentru victorie*. Dacă ai ajuns să faci această profesie amorală şi exhibiţionistă (astfel vedeam scrisul, şi mă simţeam

vinovată faţă de prototipurile personajelor mele, oameni vii, cărora le furasem umbra şi al căror nume eram decisă să nu-l mărturisesc vreodată), atunci măcar tot ceea ce se poate valorifica din acest „aparat de senzaţii gândite şi idei neduse până la capăt“, mintea mea, adică, trebuie transformat în produsul superior: proza. Nici o excepţie la această regulă. Aceste caiete trebuiau să fie doar umile cărămizi de folosit pentru un zid, iar după folosire trebuiau distruse, pentru ca toţi cei ce vor veni apoi să analizeze „laboratorul de creaţie“ şi să scormone o viaţă ca toate altele, să găsească puţine urme. În caietele cu note, destule, adunate de-a lungul timpului, este doar material pentru proză; încep să mă întreb câte dintre ele vor rămâne nefolosite. Interesant, însă, că mai târziu, când voi întâlni scriitori străini, pe Patrick Deville, de pildă, la reşedinţa de la Saint-Nazaire, îmi voi da seama că ceea ce credeam că este invenţia mea, caietul cu notaţii pentru proză, este banalul instrument de lucru al (aproape) fiecărui scriitor. Mulţi, foarte mulţi au aşa ceva în buzunar, în poşetă.

Multă vreme nici măcar nu am citit memorii; dacă îmi cădeau în mână, doar le răsfoiam, fără mare interes. Nu am fost niciodată atrasă de anecdotele literare. Aş fi vrut să păstrez doar cărţile, neatinse de omenescul autorilor. Am descoperit însă puterea memoriilor atunci când mi-am făcut, pe dibuite, documentarea la *Dimineaţă pierdută.* Pentru ce mă interesa pe mine, memoriile anonimilor erau mai interesante decât cele ale scriitorilor.

*

Din experienţa mea, cărţile se deosebesc după felul cum „se nasc“. Unele sunt de mai mult timp gândite în interiorul tău, chiar şi parţial formulate, încât este de-ajuns un impuls exterior care să scoată la lumină primul fragment. Apoi cartea va curge, mai repede, mai încet, şi te va duce unde vrea ea. Altele se scriu pornind de la o trăire a ta, de la o imagine, o idee

neclară. Ori de la un proiect bine articulat. Cartea se va scrie mai greu, fiindcă trebuie să o construieşti, nu să dai de ea înăuntrul tău: vei gândi şi regândi forma, o vei desena, vei face liste de personaje şi sinopsisuri etc. Este, fireşte, o împărţire schematică, cele două forme se întrepătrund, fiindcă momentele „de inspiraţie“ există în amândouă.

Cartea aceasta, atâta cât este, s-a scris înăuntrul meu, contra voinţei mele. Şi nici măcar n-aş fi ştiut asta, dacă Roger Câmpeanu, legendarul secretar de redacţie al *României literare* din anii ’70-’80, condusă de George Ivaşcu, iar ulterior al revistei *Lettre Internationale*, în timpul când Fundaţia Culturală Română a fost condusă de Augustin Buzura, nu mi-ar fi cerut un fragment memorialistic. Deci proiectul acestei cărţi i-l datorez lui Roger Câmpeanu, care m-a invitat să scriu la o revistă a Fundaţiei Culturale, într-un timp de polarizare a lumii literare. Ca să vorbesc în termenii timpului, eram două „fronturi“, faţă în faţă, cei care se defineau drept apolitici – şi pe care noi îi consideram, conform propriilor declaraţii, „intelectualii lui Iliescu“ – şi ceilalţi, o masă mult mai largă, incluzând nu doar majoritatea celor din Grupul pentru Dialog Social (GDS), ci şi a celor din alte zone, inclusiv Alianţa Civică, presa de opoziţie etc. În 1997 se simţea încă adierea acestui *cold war*, dar o diluaseră deja tinerii care veneau nemarcaţi de amintirea misterelor revoluţiei şi a mineriadelor (ceea ce eu numesc *anii romantici*), mânaţi doar de dorinţa, firească, de a scrie undeva. Unde să scrie nu prea va mai constitui pentru ei o problemă, aşa cum era înainte, şi mai ales în comunism, atunci când taberele erau masate în publicaţii diferite.

De fapt, *anii romantici* se încheiaseră odată cu mult aşteptata alternanţă la guvernare: iluziile, utopiile se confruntau, inevitabil, cu realitatea.

Nu mi se mai ceruse un text care să apară sub patronajul Fundaţiei şi poate nici eu n-aş fi fost tentată să-l scriu, dacă invitaţia n-ar fi venit de la Roger Câmpeanu, pentru care, la fel ca toată lumea, aveam un respect şi o simpatie caldă. Am ţinut la el, cu toate că ne-am văzut de puţine ori şi doar în trecere (era parcă mereu grăbit). Cuvintele pe care mi le-a spus după ce textul a

apărut în numărul din toamna lui 1997 în *Lettre* m-au bucurat atât de mult, încât am început să mă gândesc, de atunci şi până azi, la o carte care să prelungească ceea ce începusem, atât de spontan, să scriu. Aşa am ajuns să scriu o carte bazată pe „memoria involuntară“, despre care am aflat la douăzeci de ani, citindu-l pe Proust: memorii, eseuri, toate la un loc. Episodul pe care l-am povestit, incitată de invitaţia lui Roger, a ajuns sâmburele cărţii. Memoriile m-au plictisit mereu cu capitolele lor de început, ale formaţiei (copilăria, familia, şcoala etc.), cele mai puţin incitante pentru un cititor nerăbdător ca mine. Totuşi, m-am trezit vorbind şi eu despre familia mea, despre copilărie etc., chiar dacă asta nu s-a întâmplat chiar la începutul cărţii.

*

Cartea aceasta reprezintă pentru mine tot o datorie a trecutului – dar a trecutului recent. Am scris-o şi din obligaţie, pentru că mă simt datoare să dau şi versiunea mea asupra celor trăite, o versiune superficială şi scurtă, pentru că, dacă aş coborî în adâncime, mi-aş închina tot restul vieţii doar memoriilor – ceea ce, evident, nu doresc. Când m-am întors, acum paisprezece ani, la literatură, mi-am reluat proiectele începute sau doar gândite mai demult – *Întâlnirea*, *Gara de Est*, *Provizorat*. Sunt şi mai mulţi ani de când mă gândesc la „proiectul“ acestei cărţi pentru care m-am trezit scriind şi în alte ocazii. Mereu m-am întrebat însă cum voi putea scrie evitând persoanele publice cu care, fără voia mea, m-am trezit, de la un moment dat, într-o situaţie tensionată ori chiar în conflict deschis. Era inevitabil să mă gândesc la asta după seria de jurnale şi memorii vindicative care au tot apărut, care, desigur, nu vor înceta nici să apară, nici să fie citite cu cel mai mare interes. Ştiu că portretele răutăcioase şi anecdotica usturătoare constituie sarea şi piperul acestui tip de literatură, dar m-a

întristat mereu tentaţia celor ce şi-au plătit în scris poliţele din viaţă ori au lăsat să se amestece ficţiunea şi non-ficţiunea. Eu însămi am ajuns, din autor, personaj în astfel de cărţi şi, ca să nu fiu tentată să dau replica, să corectez ce s-a scris deja despre mine, dar şi dintr-o reală indiferenţă, am evitat mult timp să citesc cărţile respective. Dacă nu voi evita momentele respective, voi încerca măcar să dau cea mai civilizată ori eufemistică variantă a momentelor tensionate care îi privesc pe ceilalţi. N-aş vrea să văd partea rea, care a existat, şi ea, în tot acest trecut: cele mai neplăcute momente pe care le-am trăit s-au datorat (eu văd acum) şi unor *malentendu*-uri. Dacă putem numi *malentendu*-uri felul în care oamenii proiectează asupra ta gândirea, ura, spaima lor de viaţă.

*

Este de fapt o carte despre mine, dar, fireşte, scriind-o, sper că şi alţii se vor recunoaşte în experienţele mele, în ceea ce mi-a fost dat să trăiesc. Am făcut descoperirea aceasta de la debutul meu, cu *Drumul egal al fiecărei zile*. De obicei se spune că este un roman autobiografic, lucru pe care eu l-am negat cât am putut. Chiar şi la întâlniri cu publicul străin, unde ai putea fi mai relaxat, am spus: „Părinţii mei nu au divorţat, dimpotrivă, au fost poate cuplul cel mai unit pe care l-am văzut în viaţă. Tatăl meu nu a făcut închisoare pe motive politice. Eu nu m-am străduit să-mi seduc vreun profesor şi nu m-am măritat cu el. Aceasta este o carte de ficţiune. E drept că mi-am trăit copilăria şi adolescenţa într-un oraş de provincie şi ca studentă am stat la cămin, aceasta deci a fost experienţa mea“. Dar marea mea surpriză a fost când am văzut că în ea s-au recunoscut adolescente pe care le-am întâlnit atunci şi în anii următori, de pildă inclusiv Isabelle Saugier, directoare de presă a editurii Gallimard, care mi-a spus că ea a locuit într-un internat în timpul liceului (Franţa, anii ’90) şi a recunoscut atmosfera din

căminele studenţeşti de la mijlocul anilor ’60 din România. Sau scriitoarea austriacă Marlene Streeruwitz, cu care m-am întâlnit la târgul de la Göteborg şi care, de asemenea, mi-a spus câte lucruri comune din adolescenţa ei a descoperit citind *Drumul egal*.

Nu m-a interesat niciodată să-i urmăresc pe ceilalţi – cum arată, ce spun, ce fac. Nu am fost interesată să transcriu aici cu cine m-am întâlnit, ce am vorbit. Păcat, pot spune cititorii acestei cărţi. Uneori îmi pare şi mie rău, mai ales atunci când alţii îmi povestesc „viaţa“ din care ei au reţinut altceva decât mine. Sau chiar altceva decât s-a petrecut.

Mai este un lucru care mi-a devenit tot mai evident pe măsură ce scriam. Naivitatea mea de atunci, care nu era doar a mea. A atâtor oameni de bună-credinţă care „s-au implicat“ în presă, în asociaţii civice din anii ’90 într-un mod neînţeles de o parte din contemporanii lor şi de mulţi din generaţiile următoare. Am devenit conştientă de dorinţa de a trimite la coşul de gunoi al istoriei efortul idealist al acelor ani, cu binele şi, eventual, răul făcut. Cartea era gândită şi parţial scrisă în momentul când am simţit contextul defavorabil şi mi-am spus: asta e, încă o deziluzie.

Pentru mine, cartea aceasta reprezintă o victorie a vieţii contra imaginaţiei, a realităţii contra ficţiunii. Dar poate şi ce am scris aici este tot ficţiune, ficţiunea mea despre viaţa trăită sub semnul miracolului istoric şi al neliniştii că ne vom întoarce de unde scăpaserăm.

„Toţi cei pe care împrejurările i-au pus în situaţia de a participa, pentru o vreme, la alcătuirea unui fapt istoric ar trebui să-şi impună, ca pe o datorie, disciplina mărturisirii. Adevărul, adevărul «adevărat», vine mai la urmă, dacă admitem că vine vreodată“, scrie Andrei Pleşu în cartea pe care o împarte cu Petre Roman (*Transformări, inerţii, dezordini. 22 de luni după 22 decembrie 1989*, Polirom, 2002).

Este, sigur, greu de găsit un adevăr al *anilor romantici*: Blandiana îşi are adevărul ei, Manolescu pe al lui, Pleşu pe al lui, fiecare este convingător pentru sine. Opiniile mele se tot nuanţează şi chiar se schimbă, influenţate de

cărţile pe care le citesc, de oamenii pe care îi ascult, de versiunile pe care le compar între ele – fiindcă a fost, mai mult ca oricând, un timp al diversiunii, o epocă a manipulării. Iar cei mai importanţi actori ai acelui timp încă nu dezvăluie numele regizorilor. Sunt sigură însă că se vor şti tot mai multe, de aceea eu am pus aici doar ceea ce credeam atunci, fără să încerc să verific ceva, fără să deranjez pe cineva cu o întrebare.

Partea întâi

America, America

1. O invitaţie inoportună

În ianuarie 1990, est-europenii, care, cu o jumătate de secol înainte, fuseseră trecuţi cu forţa de la capitalism la comunism, s-au trezit, pe nepregătite, în faţa drumului invers – de la comunism la capitalism. Libertatea – ca o explozie de artificii. Speranţele – toate. Încrederea în ceilalţi. Sentimentul reconfortant al solidarităţii. Curiozitatea faţă de lumea deschisă după care jinduiseră. Toate astea n-au ţinut mult.

Când merg cu gândul înapoi, văd cum am alergat un deceniu întreg, fără să conştientizez statutul de cobai al unui nou experiment politic. Fără să intuiesc priorităţile viitorului: banii şi situaţia socială. Mă gândeam doar ce norocoşi eram faţă de părinţii, rudele dragi, prietenii care muriseră înainte să vadă ASTA. Într-adevăr, nu ne aşteptau, ca pe ei, politizare silită, supraveghere, lipsuri, închisori, ci doar nesiguranţă, stres şi invidie socială.

Dar aveam să fim călăuziţi de formatori de opinie. Fără să-mi dau prea bine seama cum, în această categorie, pe cât de largă, pe atât de eteroclită, m-am trezit şi eu. Iar formatorii trebuiau şi ei formaţi. Venise vremea să se reverse şi peste România burse, stagii, călătorii de documentare, invitaţii la conferinţe etc., aşa cum, cu un deceniu mai înainte, se revărsaseră peste Polonia, Cehia, Ungaria etc. (De ce nu ne gândim şi la această întârziere când ne tot comparăm cu ei?) Aveam să mă investesc, fără pic de umor, în conferinţele/colocviile/seminariile în care, odată cu ceva jurnalism şi management de presă, se preda şi corectitudinea politică occidentală, respinsă, în genere, la noi (nu neapărat şi de mine), reuşind, de fiecare dată, să găsesc şi câte o soluţie de finanţare pentru revista *22*: prioritatea mea absolută timp de treisprezece ani.

Dar invitaţia de la International Writing Program (IWP), dintr-un oraş, până atunci, necunoscut mie – Iowa City –, era cu totul altceva. Nu era adresată redactorului-şef al unei publicaţii independente, nici jurnalistului, ci unei scriitoare: un statut pe care tocmai îl abandonam. Trebuie să fi ajuns spre sfârşitul primăverii lui 1990. Venise pe fax, un instrument încă misterios pentru mine, care-şi arunca şerpii de hârtie velină, cu litere roşcate, destul de şterse, în secretariatul de la *22*. Mi l-a adus, triumfătoare, secretara care şoca un pic aşteptările celor ce deschideau uşa sobrei reviste intelectuale. Era sexy, cam în genul top-modelelor de azi care fac ratingul emisiunilor de divertisment. În redacţia de atunci, foind de lume cunoscută-necunoscută, manevra cu pricepere telefoanele, faxul, bârfele şi combinaţiile, râdea şi vorbea dezinvolt în engleză (posibil şi în franceză?) cu jurnaliştii străini care treceau şi prin Calea Victoriei 120 ca să-şi documenteze emisiunile şi articolele.

Poate o nedreptăţesc: de fapt, ne ignoram reciproc. Revista o făcea Stelian Tănase, în totalitate, iar eu eram prea la începutul profesiei ca să-mi doresc altceva decât să scriu când şi când (mult timp am practicat doar „jurnalism leneş“, adică interviuri). Secretara mă deranja doar când vorbea despre „Şefu’“ (ăsta era Stelian) şi „Şefa“ (asta eram eu). Nu ştiu când a plecat de la *22*: odată cu Stelian, spre sfârşitul anului 1990, când eu încă mai eram în Statele Unite? În timpul când am lipsit din redacţie, după accidentul de maşină din Maramureş? Oricum, înainte să devin cu adevărat „Şefa“. Aveam, în *anii romantici*, psihologia adepţilor moralei proletare care au eradicat, pentru câteva decenii, „domnul“ şi „doamna“ din limbajul curent; la fel aş fi vrut să fac şi eu cu Şeful/Şefa, firește, cu mai puţină teroare. Dar cuvintele respective aveau rădăcini adânci în gândirea populară şi corectitudinea mea politică proaspăt-revoluţionară le-a smuls cu greu, în ani de zile, după ce „teritoriul“ va fi administrat doar de mine. Poate neoficial termenul să fi circulat şi atunci, fără ştirea mea.

Numai graficianul Perjo (artistul, recunoscut internaţional, Dan Perjovschi) a continuat să-mi mai trântească în faţă: „Şefa“, fireşte, cu ironie. Era veşnic în opoziţie. După ani de dispute îndârjite pentru spaţiu, eu vrând să iau cât mai mult pentru texte, el, veşnic nemulţumit că rămâne prea puţin pentru desenele lui, mi-am dat seama că are mania contradicţiei într-un grad chiar mai mare decât mine.

Îmi auzisem în copilărie părinţii, profesori amândoi, punându-mi acest diagnostic; erau probabil sătui să-mi tot repeadă câte o palmă de câte ori „răspundeam“. Mania contradicţiei îţi aduce destule inconveniente, dar îţi susţine independenţa, mai ales dacă o filtrezi raţional. Fără îndoială că ea m-a ajutat să rezist presiunilor şi nemulţumirilor create de alţii când eram la *22*.

La o lună după ce, în mai 2005, povara revistei îmi fusese luată (mai cu voie, mai fără voie) din spate, privind în urmă, mi-am dat seama că fuseseră mai intense şi mai neplăcute decât realizasem atunci, pe loc, în focul disputelor. Mania contradicţiei, împreună cu inteligenţa şi spontaneitatea ieşite din comun i-au creat şi lui Perjo profilul public (dorit) de artist-anarhist pur şi dur, firea lui adevărată fiind de fapt mai flexibilă. Iar din „confruntările“ noastre a ieşit un gen de solidaritate mai rezistentă la timp decât cele care au avut, în mintea mea, prioritate în acel loc unde am trăit un sfert de secol.

Evident, secretara citise invitaţia înainte să mi-o aducă şi s-a grăbit să mă felicite, convinsă că-mi face o bucurie. Însă biata de ea n-a prea nimerit-o. Încercam, cu ea alături, să desluşesc, contrariată, mesajul de pe fax. Nu voiam să apelez la oficiile ei, ca să nu recunosc stadiul englezei mele, şi nici nu-mi convenea ceea ce, totuşi, înţelesesem: că urma să plec, de la 1 septembrie 1990, în Statele Unite pentru trei luni. Adică o eternitate. Oferta americană venea într-un moment când toate emoţiile vieţii mele se concentrau în România – pentru mine, atunci, ţara cea mai interesantă din lume. Aveam, pentru prima oară, „o cauză“ căreia îi oferisem devotamentul,

rămas liber după saţiul de literatură. „Să nu cădem înapoi, în sfera de influenţă rusească! Să fim la fel ca Ungaria! ca Polonia! etc.“ – doar asta aveam în minte. În plus, îndepărtata Americă mă speria, ca şi drumul lung până în Iowa City, cu două avioane şi o maşină. Mă temeam şi de aeroportul din Chicago, despre care auzisem că este imens şi întortocheat, şi că n-o să mă pot descurca cu bruma mea de engleză. M-aş fi temut şi mai mult dacă aş fi ştiut că între condiţiile grantului era cunoaşterea limbii – ceea ce îmi va deveni evident doar când voi ajunge acolo.

Habar n-aveam că universitatea americană care mă invitase era prestigioasă pentru studiul literaturii. *Creative writing* (cursul la care teoretic înveţi să scrii) acolo fusese implementat întâia oară (*Iowa Writers' Workshop*), diplomele Universităţii din Iowa sunt foarte bine cotate. Acolo se derula, începând din 1967, *International Writing Program* (*IWP*). Susţinut de Departamentul de Stat, el dă multă libertate rezidentului: poate face cercetare literară sau să scrie ce vrea. Unul dintre obiective este să faciliteze întâlniri cu presa şi cititorii, traducerea şi publicarea cărţilor etc. Dar, şi dacă aş fi ştiut toate astea, invitaţia m-ar fi deranjat la fel. Îmi dădusem din primul moment seama că nu voi fi în stare să refuz America, dar nu eram pregătită nici pentru ea, nici pentru un program literar generos.

Nu privisem, până atunci, literatura ca pe o profesie, ca pe o carieră, ci ca pe un substitut de religie (scuze pentru cât de bombastic sună). În Uniunea Scriitorilor intrasem târziu, în 1980, doar ca să-mi pot cumpăra mai repede un apartament; după divorţ, am stat doi ani într-o garsonieră cu fiul meu. Devenisem, în 1985, lector la cea mai bună editură din timpul comunismului, Cartea Românească, doar fiindcă la Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică fusesem pusă pe listele de dări afară. Aveam doar câţiva prieteni scriitori şi ţinusem mereu să trăiesc în afara lumii literare.

Aşa se face că nu auzisem despre International Writing Program, unde colegi de literatură se perindaseră încă din anii '68-'80: Alexandru Ivasiuc şi Tita Chiper, Cezar Baltag şi Ioana Bantaş, Szász János şi Anemone

Latzina, Ştefan Bănulescu şi Mihaela Guga, Marin Sorescu cu soţia sa, Ana Blandiana şi Romulus Rusan, Petru Popescu (atunci, probabil, a rămas în America), Adrian Păunescu şi Constanţa Buzea, George Bălăiţă, Ştefan Agopian ş.a.

Iar în primăvara lui 1990 nu ştiam când şi cu ce mă voi întoarce la literatură. Ştiam însă că nu renunţasem la ea, mai avusesem pauze de ani şi reveniri, acesta era ritmul meu. E drept că nu mă aşteptam să fiu confiscată, treisprezece ani, de managementul revistei *22*. Dar cei cinci ani cât fusesem lector la Cartea Românească îmi luaseră cheful de scris: presiunile legate de cenzură şi voluminoasele manuscrise, destule curată maculatură, înghiţite cu conştiinciozitate, îmi creaseră un asemenea dezgust, încât am avut nevoie de un deceniu ca să-mi revină gustul ficţiunii. Am fost o viaţă întreagă editor, dar n-am avut, în fapt, vocaţia asta: probabil fiindcă îmi doream, mai degrabă, să lucrez cărţile mele, nu pe ale altora.

N-avusesem până atunci dileme, nu trebuise să aleg între două sau mai multe oferte avantajoase. Dar în 1990, când ploua cu invitaţii în străinătate, aş fi preferat altceva decât necunoscutul Iowa City în necunoscutul continent american. Preferam să fi mers, pentru un interval mult mai scurt, în Franţa, la Aix-en-Provence, unde şefa culturii din regiune, Annie Terrier, organizase întâlnirea scriitorilor români din exil cu cei din ţară. Pândeam ocaziile să-mi revăd prietenii din Paris, mai ales pe Monica Lovinescu, la care ţineam foarte mult. Doream atât de mult să ajung în Franţa, încât, şi după ce m-am resemnat să plec în Statele Unite, am pierdut timp într-o corespondenţă inutilă cu Annie Terrier, în planuri utopice – doar-doar o să prind şi întâlnirea de la Aix-en-Provence, în schimbul unei săptămâni americane. Nu-mi era la îndemână să plătesc din buzunarul meu biletul de avion pentru străinătate şi, aşa cum făcea multă lume pe atunci, când mi se oferea o călătorie, încercam să profit cât mai mult de ea. Evident că a trebuit să renunţ la întâlnirea de la Aix-en-Provence, care avea să rămână unica,

fiindcă foarte repede vor interveni între scriitori, mai ales între cei din ţară şi cei din exil, certuri şi disensiuni.

Ambasada Franţei ne transmisese şi două stagii în redacţii de presă din Hexagon. Ce mult mi-ar fi plăcut să văd dinăuntru cum funcţionează o redacţie în democraţie! Jurnalismul mă fascinase încă dinainte de ’89 (însă doar un jurnalism independent, ceea ce nu văzusem până atunci şi nici nu ştiam cât este de rar). Eram conştientă că literatura şi jurnalismul sunt două profesiuni diferite, dar cât de diferite – şi ca scriere, dar şi ca rezistenţă la eroziune – îmi va trebui mult timp ca să înţeleg. Mult timp îi voi exaspera pe cei de la serviciul tehnic întârziind cu textele mele şi ale altora, redactate cu o acribie nepotrivită cu provizoratul presei. Am dat unul din stagiile franceze lui Teddy Sugar, secretar de redacţie la *22*, apoi la *Dilema*. Era o persoană labilă şi, în ciuda aparenţelor, anxioasă: nu s-a dus să-şi treacă testul de limbă la Ambasada Franţei, aşa că stagiul s-a pierdut. Am fost neconsolată că n-o dădusem altcuiva. Rodica Palade a mers cu cealaltă invitaţie şi, din câte mi-am dat seama pe urmă, i-a fost util: venise la *22* un pic înaintea mea, având tot o experienţă de scriitor. Păstrez până azi în minte gustul frustrării de atunci, când am sacrificat stagiul, atât de tentant pentru mine, în presă, într-o limbă în care mă simţeam confortabil şi într-o ţară care deja mă pasiona – Franţa –, pentru o rezidenţă literară plicticoasă într-o limbă cvasi-necunoscută şi într-o ţară-continent care nu mă interesa.

2. Solidarităţi provizorii

Am pus faxul într-un sertar şi în zilele, săptămânile următoare am tot uitat şi mi-am tot amintit de el, ca de un lucru agasant. Îl pierdeam, îl găseam, îl pierdeam iar. Nu îmi mai amintesc când m-am învrednicit să răspund. În orice caz, târziu.

Dar cine îşi poate permite să arunce la coş o invitaţie în America? Eu, cea căreia viaţa începuse să-i aducă daruri destul de târziu, în nici un caz, nu. Mi-am întârziat cât am putut plecarea, am abandonat, fără regret, o lună din cele trei oferite, dar la sfârşitul lui septembrie 1990 eram cu noaptea în cap în aeroportul Otopeni: îmbrăcată în haine de vară şi cu o geantă de plastic, uşoară, aproape goală – unicul meu bagaj, de mână, ca să elimin orice dificultate în plus. Aveam la mine şi o hârtie pe care îmi scrisesem cele câteva întrebări necesare pentru cazul că m-aş fi pierdut. N-am avut însă deloc nevoie de ea, am verificat din nou ceea ce îmi spusese cândva Mircea Martin, la prima mea ieşire din ţară: că *dincolo* totul devine dintr-odată mai uşor decât pare de aici. În aeroport m-am întâlnit cu Lucian Mihai, lider la „21 Decembrie“, una din asociaţiile care organizaseră Piaţa Universităţii, susţinută şi de GDS şi mai ales de revista *22*. În GDS, de fapt, opiniile fuseseră, ca de obicei pe atunci, mai împărţite: dacă îmi amintesc bine, lui Stelian Tănase i s-a şi reproşat la un moment dat că s-a implicat prea mult în Piaţa Universităţii. Să fi fost Pavel Câmpeanu, pe care eu îl suspectam de simpatie faţă de FSN-ul „neocomunist“, fiindcă în articolele lui nu critica niciodată *comunismul*, ci doar *stalinismul*?

Lucian Mihai mergea şi el până la Chicago şi mi-a propus să ne cumpărăm împreună o sticluţă de whisky. Am azi o nedumerire: de ce a trebuit să facem asta? Poate TAROM-ul nu servea alcool în timpul zborului? Parcă nu-mi

vine să cred. Oricum, nu am călătorit cu TAROM-ul, ci cu o companie de zbor americană; primisem biletele prin FedEx, despre care nici nu ştiusem până atunci că există, cu atât mai puţin că avea un birou pe undeva pe strada Eminescu! Deci băutură ni se oferise în avion, dar colegul meu de drum trebuie să fi vrut mai mult whisky: la vremea aceea era o raritate pentru cei de condiţia noastră şi nu începuse moda cu vinul roşu detoxifiant. Sau poate nu era fan al zborului cu avionul şi a vrut să-şi dea curaj? Eu n-am avut niciodată probleme cu zborul şi nici n-am fost vreo băutoare, de aceea propunerea lui m-a derutat un pic. Peste câteva luni, după accident, la recomandarea doctorilor, nu voi mai pune alcool în gură îndeajuns de mult timp ca să-i pierd gustul. Nu ştiam asta atunci, dar am acceptat pe loc cumpărarea whisky-ului, din „solidaritate de front“ (*Jos Iliescu!*) şi „solidaritate de destin american“: mergeam, amândoi, spre continentul necunoscut, la burse, el mai entuziast, eu mai puţin. A mai existat un mic inconvenient atunci când am împărţit whisky-ul: nu aveam scaune alăturate; curtenitor, el mi-a lăsat mie sticluţa. Şi asta rămâne singura mea amintire din timpul drumului de care mă temusem: stăteam, relaxată, în scaunul meu, beam din sticluţa plată şi priveam umerii şi spatele celor din faţa mea. Cel mai scurt drum spre mijlocul Americii. Lucian Mihai a încercat să-mi explice ce are de făcut un procuror în Statele Unite: asta o fi fost bursa lui. Până atunci, singurul meu gând referitor la procurori era că profesiunea asta, pe care, cu experienţa mea comunistă, o aliniam la Securitate, trebuie să dispară în democraţie. Da’ de unde! m-a lămurit, spre dezamăgirea mea, Lucian Mihai. Procurorii rămân, iar în America fac altceva decât în Europa! Se lansase într-o discuţie tehnică, care m-a pierdut repede. O să mă mai gândesc la ce au procurorii de făcut, peste vreo două decenii.

Bursa lui Lucian Mihai era tot în Midwest, ca şi a mea, tot într-un orăşel universitar. O să-i mai aud, din când în când, vocea la telefon, în camera mea din rezidenţa Mayflower, în Iowa City. Pe măsură ce fiecare dintre noi prindea mici rădăcini în locul unde ajunseserăm, telefoanele se vor rări. Vom

păstra de atunci, peste ani, când ne vom mai întâlni, o complicitate tot mai ştearsă, evocând sticluţa de whisky şi neavând mai nimic altceva să ne spunem. Ori de câte ori se confruntă cu o noutate în viaţa lor (armată, tren, spitale etc.), oamenii îşi creează astfel de relaţii provizorii de camaraderie. Din câte ştiu, fostul meu coleg de zbor a făcut pe urmă o carieră publică: sub preşedinţia lui Emil Constantinescu, era o figură importantă în Parlament.

3. Nostalgia

Din Bucureştiul agitat al unei veri târzii şi fierbinţi, m-am trezit într-o toamnă intens colorată, în liniştea şi pacea unui orăşel cu peluze de un verde proaspăt pe care ţopăiau veveriţe cenuşii. Obişnuită cu dezgustul generalizat faţă de orice simbol naţional pe care mascarada *Cântării României* îl lăsase în noi, am fost uimită să văd că mai toate vilele albe arborau steagul american şi să aud, în fiecare dimineaţă, pe canalul de televiziune din camera mea, aceeaşi urare solemnă: *Good morning, Amerrricaaa!* Mai erau şi alte lucruri de mirare: locuinţe fără gard, ba chiar, din ceea ce mi s-a spus, unele descuiate, deşi în jurul lor era uneori pădurea galben-arămie; locuitorii de acolo păreau să nu se teamă de hoţi.

O universitate ordonată ca o farmacie şi un bloc-cămin studenţesc, la al cărui etaj 10 eram cazaţi noi, scriitorii veniţi mai ales din lumea a doua, a treia. Garsonierele comunicau între ele prin bucătăriile comune care ar fi trebuit să ne socializeze mai mult decât am reuşit eu şi vecina mea, o poetă cehoaică: engleza noastră precară, cu accente diferite, şi slăbiciunea ei faţă de bere nu ne-au apropiat.

Citesc acum romane despre România anilor ’90, de pildă *Les amnésiques*, al lui Hervé Claude, şi sunt şocată că el, cu ochiul proaspăt al unui occidental, a văzut un Bucureşti cenuşiu, întunecat, cu interioarele vechilor case pline de praf, încărcate, demodate, tocite. Iar oamenii – confuzi. Eu vedeam un alt Bucureşti, pe care perspectiva culturală şi sentimentele statornice îl colorau atrăgător; casele cu faţade îmbătrânite, scheletele blocurilor neterminate de Ceauşescu, străzile pline de gropi îmi strângeau inima, ca semnele bolii de pe faţa unei făpturi dragi. În schimb, de fiecare dată când ajungeam în Occident, realizam dintr-odată, prin comparaţie,

Bucureştiul murdar, bântuit de câini sălbăticiţi şi aerul lui de etuvă, încărcat de duhoarea gunoaielor dospind în soare. Curăţenia geamurilor, tencuielile mereu împrospătate, verdele peluzelor, câinii duşi în lesă care păreau să fi uitat să latre, darmite să sară la tine, transparenţa aerului din oraşele vestice mă făceau să mă întreb, destul de îndoită: oare va fi vreodată şi la noi, aşa? Aşa arăta şi Iowa City atunci când ieşeam din blocul Mayflower. Liniştea, seninătatea de acolo erau într-un contrast atât de mare cu agitaţia din ţară şi cu agitaţia interioară în care trăisem de ani de zile, încât mă simţeam trimisă la un fel de reeducare.

Şi totuşi, aşteptam, nerăbdătoare, ca de pe un mal enorm de depărtat, sfârşitul şederii în Iowa City: vroiam înapoi, în nebunia de acasă. Acasă. Şi încercam să-mi imaginez prin ce trecuse cel care plecase singur din România înainte de ’89, ştiind că nu se mai poate întoarce. Nu, n-aş fi fost în stare să trec prin încercările lui, eu, care, ajunsă în SUA cu şansa unei burse de două luni (una o pierdusem, deliberat), îmi făcusem la sfârşitul caietului de engleză un calendar cu zile, şi seara eram mulţumită când mai bifam una. Deşi totul în jur mi se părea perfect, în primele săptămâni am dus din greu dorul vieţii mele de acasă. Am foarte precisă în amintire imaginea colorată, de carte poştală, copacii în culorile sărbătoreşti ale toamnei, nelipsitele veveriţe cenuşii mişunând pe peluzele de un verde proaspăt şi eu, coborând o pantă uşoară, probabil spre universitate, spre orele de engleză.

Şi mereu aceeaşi revelaţie intensă: cât de nefericită m-aş fi simţit dacă aş fi ajuns acolo doar cu un an înainte, ştiind că nu mă mai pot întoarce acasă! Nu, nu eram bună pentru emigrare! Am ştiut-o clar încă de când aveam douăzeci şi şase de ani. În familia mea de atunci, s-a pus pentru prima oară problema plecării din ţară, şi eu am spus, ceea ce avea să mi se reproşeze, „nu, nu, în nici un caz eu nu plec de aici!“. Nu mi-aş fi lăsat mama şi fratele ostateci, în ţară. Tata murise când eram în ultimul an de facultate, la 4 martie 1965, pe neaşteptate – un infarct sau o embolie. Rana aceasta aveam s-o port, probabil ca şi fratele meu, ani de zile. Nu vroiam să mă despart de

mătuşi şi unchi, de prietene şi prieteni. Şi mai ales de copilul meu, ceea ce o parte dintre „cei rămaşi“ erau siliţi să facă, până îl recuperau prin Crucea Roşie.

Aşa aflasem că s-ar fi întâmplat cu copilul lui Petru Dumitriu, scriitorul oficial nr. 1 al regimului, „rămas“ în Germania, împreună cu soţia. Foarte mic, copilul ar fi fost internat într-un orfelinat şi când părinţii l-au recuperat au tras mult cu el până să-l aducă la nivelul vârstei lui. Povestea aceasta împreună cu altele le auzisem, în 1969, de la Mihai Şora, adjunctul lui Petru Dumitriu, când acesta fusese director al Editurii de Stat pentru Literatură şi Artă (ESPLA). Mihai Şora a fost al treilea şef al meu: primul fusese Radu Sommer, al doilea Aurel Martin, al treilea el, Şora, al patrulea Gheorghe Pienescu, al cincilea Valeriu Şuteu (tatăl Corinei Şuteu). În tot acest timp (din 1965 până în 1984), am lucrat în acelaşi „colectiv“, cu aceleaşi „sarcini de producţie“ – dicţionare şi enciclopedii –, numai că instituţia şi-a tot schimbat formula şi denumirea.

Ţineam minte anul 1960, când a „fugit“ Petru Dumitriu, fiindcă, spre bucuria mea (şi probabil a multor altora dintre cei care trebuiau să dea atunci bacalaureatul), cărţile lui au fost scoase, în ultimul moment, din programa de examen. În anul acela a fost un bacalaureat deosebit de greu, erai examinat la toate materiile şi jumătate dintre colegii mei de liceu au picat. Ca elevă, citisem *Cronică de familie* şi *Pasărea furtunii* sărind, cum făceam de obicei, paginile politizate. Aş fi simţit şi singură că „minte“, chiar dacă nu aş fi auzit diagnosticul, pus de acasă, de tata şi de fratele lui, Nicolae, mereu la curent cu evenimentele literare.

Am păstrat multă vreme o îndoială în privinţa valorii literare a lui Petru Dumitriu, şi „reconsiderarea“ din ultimii ani nu m-a convins definitiv, fiindcă, din ce-mi amintesc, chiar şi *Cronică de familie* păstra marca realismului socialist obligatoriu. Iar celelalte au fost scrise în franceză (sau germană?), trebuie traduse şi, după părerea mea, aparţin literaturii în a cărei limbă au fost concepute. Eugen Ionesco şi chiar Cioran sunt în primul rând

scriitori francezi: ceea ce au scris în limba română nu le asigură un spaţiu cine ştie cât de mare în dicţionarele şi istoriile literare româneşti – specialitatea mea editorială.

4. Absolventă în anii liberalizării

Anul 1960, când, după bacalaureat, am dat examen de admitere la facultate, pe listele de la „General“, a fost ultimul în care s-a mai făcut distincţia (discriminarea, în termenii de azi) între candidaţii cu „origine sănătoasă“ (ai căror părinţi erau muncitori, ţărani colectivişti, activişti de partid etc.) şi cei cu origine „nesănătoasă“ (ai căror părinţi avuseseră mai multă sau mai puţină avere, făcuseră politică înainte de 23 August 1944, ţărani necolectivizaţi, funcţionari etc.). Înainte de examenul de admitere se afişau două liste de candidaţi: 1) la Burse (categoria privilegiată) şi 2) la General (restul). Cei de la Burse aveau mai multe locuri şi puteau intra cu o medie mai mică; erau cel mult doi pe un loc. Locurile la „General“ erau mai puţine, candidaţi mult mai mulţi: în funcţie de cota facultăţilor, se putea ajunge la zece, cincisprezece, chiar douăzeci de concurenţi pe un loc, cele mai grele examene fiind de obicei la Medicină. Ca urmare, media de intrare era foarte mare. Cei ai căror părinţi avuseseră „păcate“ politice foarte mari nici nu mai ajungeau în examene, dosarele lor erau dinainte respinse.

Toţi angajaţii întreprinderilor de stat (majoritatea populaţiei, de fapt, sectorul particular fiind foarte redus) aveau acest gen de dosare de Cadre/Personal: unii dosare *curate* (tot mai puţini), alţii dosare *pătate*. Dosarul de Cadre se deschidea la intrarea în serviciu sau în facultate: atunci angajatul nou/candidatul era chemat să completeze fişa de cadre cu informaţii politice despre membrii familiei – ce avere avuseseră, ce politică făcuseră etc. Dacă proaspătul student ascunsese ceva din biografia lui şi la serviciul de Cadre/Personal al facultăţii ajungea un denunţ (ceea ce se întâmpla foarte des), el era înfierat într-o şedinţă publică şi exmatriculat. Asta a păţit vara mea, Sanda Adameşteanu, care intrase la Facultatea de

Istorie din Bucureşti în 1959 şi ascunsese că tatăl ei era arestat. A fost exmatriculată foarte repede şi a putut urma altă facultate abia peste câţiva ani.

Exista un schimb de informaţii între serviciile de Cadre/Personal (azi se numesc Resurse Umane şi colectează alt gen de informaţii despre angajaţi) din diferite instituţii unde lucrau membrii aceleiaşi familii.

Dosarele acestea nu trebuie confundate cu dosarele de Securitate, de care se ocupă azi CNSAS, deşi între serviciile de Cadre/Personal ale instituţiilor şi Securitate trebuie, de asemenea, să fi existat un frecvent schimb de informaţii. Dosarele de Cadre sunt cele care au influenţat cel mai mult viaţa personală (viaţa, în fapt) a oamenilor. Dosarele de Securitate (de la CNSAS) erau întocmite pentru supravegherea celor suspectaţi a fi adversarii regimului: ţintele „poliţiei politice“. De aceea, nu oricine îşi regăseşte un dosar la CNSAS, pe când dosare de Cadre avea întreaga populaţie, într-o ţară unde nu trebuiau să existe şomeri. Cu excepţia cărţii lui Marius Oprea *Securiştii partidului*, dosarele de Cadre (cele mai importante în comunism, fiindcă se refereau la întreaga populaţie aptă de muncă) n-au prea stat, din câte ştiu, după ’90 în atenţia istoricilor, a sociologilor, a psihologilor. Dar comportamentul oamenilor trăiţi în comunism, şi în ultimă instanţă destinul lor, a fost marcat de ele. Ţinuţi de mici sub presiune, copiii cu „dosare de familie proaste“ erau, de regulă, mai motivaţi să înveţe, mai bine pregătiţi, dar nu intrau într-o lume echitabilă şi nu toţi „au răzbit“ – cum se spunea pe atunci despre cei care şi-au putut face carierele dorite. Parte dintre cei competitivi au plecat în Occident şi şi-au făcut acolo situaţii bune: au fost, firește, şi perdanţi, pentru că nu erau neapărat aşteptaţi cu lapte şi miere, aşa cum se credea. Cei adaptabili şi-au salvat aici carierele prin compromisuri de toate felurile.

Dosarul de Cadre putea conta şi în deciziile de căsătorie. Spre deosebire de sistemul de caste indiene, sistemul de caste din comunism oferea şanse în

plus celui/celei care se căsătorea cu o persoană cu dosar *curat*. Dar dosarul *pătat* micşora şi şansele partenerului/partenerei cu „dosar sănătos“.

Dispreţuiam funcţiile administrative, totdeauna cu substrat politic, dar nu din cauză că strugurii erau acri. Veneam de acasă cu o consolidată educaţie „contra“, îmi construisem un set de reguli fixe şi eram mental rigidă, ceea ce se potrivea cu felul meu de a fi, mai degrabă retras. Sistemul a plantat în minţile multora dintre cei care am trăit atunci maniheismul ca linie de demarcaţie. Mie mi-a prins bine viaţa de cămin studenţesc, care mi-a înmuiat resentimentul de clasă oropsită cu care venisem de acasă: nu l-am proiectat asupra celor care aveau, prin dosar, o şansă în plus faţă de mine. Eram resemnată cu discriminarea şi, într-un fel, mândră de ea, ca mai toţi cei din categoria mea. În anul următor, 1961, când fratele meu a dat examen la Politehnică, liberalizarea mai făcuse un pas: se dădea un singur examen, nu mai exista decât o listă de candidaţi.

5. Repartiţii în 1965

Facultatea de Litere am terminat-o în plină perioadă de „deschidere“, în iunie 1965. Atunci, primii absolvenţi, în ordinea mediilor, au primit locuri de muncă în Bucureşti – nu neapărat în învăţământ, ceea ce eu oricum nu mi-am dorit niciodată, deşi eram copil de profesori. Ca să nu fiu greşit înţeleasă, trebuie să adaug că tatăl meu a fost un profesor excepţional. De-a lungul vieţii, şi eu, şi fratele meu ne-am întâlnit cu foşti elevi ai lui, de la Târgu Ocna sau de la Piteşti, care ne-au povestit ce profesor formidabil fusese impresionaţi de prezenţa lui, de tactul pedagogic, de pasiunea lui pentru istorie, de firea caldă, comunicativă, prietenoasă. În Târgu Ocna fusese director de gimnaziu. Dosarul prost îl aruncase în Piteşti, la fosta Şcoală Normală, devenită liceu mai *low profile*, cu mulţi elevi şi eleve veniţi din satele fostei regiuni Argeş, locuind la internat. Îi înţelegea fiindcă şi el venise dintr-o zonă rurală săracă: fiul unui preot cu venituri modeste şi mulţi copii. Ca profesoară de lucru manual într-o Şcoală de Menaj, mama a trebuit să se reprofileze, după reforma învăţământului, şi a devenit educatoare. O profesiune plină de răspundere, care o consuma nervos, împreună cu greutăţile unei case cu doi copii, ocrotiţi ca să aibă timp de învăţat, aşa cum am fost noi doi, eu şi fratele meu. Mama adăuga, după o experienţă de o viaţă, că profesoratul este o meserie neplătită, şi aşa a rămas, din păcate, până azi. Deşi mi-era familiară după discuţiile din casă, meseria de profesor, care cere multiple calităţi, de la empatie şi afecţiune pentru copii până la un anume talent de actor, mi s-a părut foarte grea şi nepotrivită mie. Mă jenam să evoluez sub ochii neiertători ai copiilor, ai adolescenţilor (mi-i aminteam pe ai mei). Mă temeam şi de rutină, de repetiţia lecţiilor, deşi aveam să descopăr rutina celorlalte meserii – până la

urmă, chiar şi cea a jurnalistului, care mă va atrage mai ales prin noutatea continuă. Şi este un noroc că am ajuns, după multe dibuiri, la literatură, profesiunea în care rutina nu prea îţi este permisă.

Terminasem facultatea cu o medie destul de mare ca să mai „prind“ un post în Bucureşti, dar nu destul de în faţă ca să obţin ceea ce îmi doream. Aveam mai multe colege cu media generală 10, care au intrat la Comisia de repartiţii înaintea mea şi au ales primele posturi – la institute de cercetări, la Radio. Când mi-a venit mie rândul (locul 10 sau 11 din peste 300 de absolvenţi), primul post disponibil în Bucureşti era de redactor la Departamentul de Dicţionare Enciclopedice din Editura Politică – pe atunci condusă de Valter Roman. Am şovăit înainte să-l iau, dar nu mi-am permis să refuz; regretam însă ceea ce aş fi putut primi dacă media mea ar fi fost cu doar câteva procente mai mare. Mi-ar fi plăcut să pot lucra la Institutul de Istorie Literară al Academiei sau ca preparatoare/asistentă în facultate. Îmi doream să studiez mai departe, să am o temă de cercetare. Lecturile la Biblioteca Academiei pentru teza de diplomă îmi deschiseseră apetitul. Se adăuga şi felul în care fusesem crescută cu modelul savanţilor din familie, fraţii tatei: eram obsedată să-mi construiesc viaţa într-un mod similar.

Am încercat în anii următori să fac istorie literară pe cont propriu, căutând scriitori antebelici despre care încă nu se prea scrisese (era un moment de recuperare a literaturii române, masacrată în anii stalinişti). Dar tentativele mele de istoric/critic literar *freelance* n-au dus la mai nimic, nu aveam relaţii şi nu ştiam să-mi fac, poate şi textele mele să fi avut o anume mediocritate, pentru că, în loc de o ofertă de publicare, mi s-au făcut avansuri, ceea ce m-a jignit foarte tare şi m-a făcut să mă retrag. Totuşi, am păstrat nostalgia acestor profesiuni, până când, întâmplător, am descoperit proza. De atunci am fost luată în serios. Aşa cum li se întâmplă deseori tinerilor, îmi dorisem ceva care nu mi se prea potrivea; abia după mai mulţi ani mi-am dat seama că s-ar putea să-mi fi lipsit calităţile didactice necesare învăţământului universitar; nu neapărat, însă, cele de cercetător.

Oricum, în acel an n-aveam nici o şansă să „rămân“ în facultate. N-a fost selectată, din câte ştiu, nici una din colegele mele strălucite, cu media 10 – Magdalena Popescu, Cătălina Brezuleanu, Ileana Vântu, Oana Vintilă, Mădălina Nicolescu (scuze dacă am omis pe cineva) –, care au mers în institute şi în presă: poate nici dosarul lor nu era suficient de arătos. Liberalizare-liberalizare, dar posturile de cadre didactice universitare le-au primit doi colegi care veniseră la facultate „din producţie“ şi avuseseră mereu funcţii politice – la Partid, la UTC, la ASC. Am rămas la părerea de atunci că acei doi colegi ai mei primiseră note mai mari decât meritau, ca să rămână în facultate. Oare să se fi pretat profesorii noştri la asta? mă întreb acum. Sau poate coeficientul politic adunat mediei generale a colegilor activişti a fost suficient?

Drumul meu nu s-a mai intersectat niciodată cu al celor doi aleşi, care şi-au continuat cariera universitară în următorii douăzeci şi cinci de ani. Dar la începutul anilor ’90, când au început discuţiile despre „complot“ şi despre „lovitura de stat pregătită“, iar FSN anunţase, dintr-odată, că devine partid politic, participând cu mult mai mari şanse la apropiatele alegeri decât firavele partide de opoziţie (PNŢCD, PNL, PSD), am auzit că unul dintre cei doi foşti colegi ai mei, între timp ajuns conferenţiar la facultate, îşi revendicase prima utilizare a termenului FSN, într-un text trimis şi citit la Europa Liberă, înainte de revoluţie. Informaţia n-a fost infirmată, din câte ştiu. Dar, ciudat, fostul meu coleg nu a ieşit în prim-plan, nici nu a obţinut o funcţie înaltă, aşa cum s-a întâmplat cu destui dintre cei care arborau roluri de disidenţi; o ascensiune socială similară cu cea a foştilor ilegalişti comunişti. Rolul de disident, de corespondent al Europei Libere, nu se potrivea însă cu imaginea de activist de partid pe care i-o reţinusem colegului meu. Să fi avut conexiuni cu o aripă disidentă a Partidului, a serviciilor secrete implicate în căderea lui Ceauşescu, dar nu şi cu cei care au preluat puterea? Ori, pur şi simplu, era de bună-credinţă şi eu îl gândisem în şabloanele maniheiste?

Repartiţia la Editura Politică nu m-a tulburat doar pe mine, ci şi întreaga mea familie de intelectuali burghezi, care nu dorea să aibă de-a face cu zona politică, unde, de altfel, nici n-o invita nimeni. Dar a creat nemulţumiri şi la nivelul conducerii Editurii Politice. Poate fiindcă scoseseră postul liber pentru altcineva, poate fiindcă eram femeie (nu erau agreate, chiar de către staff-ul feminin), dar mai mult ca sigur din pricina dosarului meu „încărcat", nepotrivit cu instituţia. Aşa că, în prima zi de serviciu, 1 septembrie 1965, am fost convocată de şeful serviciului Personal. Mi-a propus să accept transferul la Radio: nu aveam să am nici o bătaie de cap, el urma să se ocupe de toate. Mă văd în acel birou (acum în editura Humanitas) şi-l văd şi pe acel şef de Cadre care, după ce mi-a făcut oferta, s-a ridicat să-şi ude violetele de Parma din ghivecele de la fereastră. Cum îmi argumentase? Îmi reamintise toate „bubele" din dosarul meu, prea urât ca să pot fi angajata Editurii Politice. Cu toate falsificările şi adevărurile spuse doar pe jumătate cu care fusesem educată, „se ştia" că tatăl meu fusese exclus din Partid, că avea un frate (Dinu) în emigraţie, care mai şi vorbise cândva la Europa Liberă, că un altul (Cornel) murise în închisoarea de la Craiova, că existaseră simpatii legionare în familie, că tatăl şi bunicul soţului meu, unul locotenent-colonel, celălalt general, fuseseră deţinuţi politici etc. M-am dus acasă derutată. Postul la Radio mi se părea mult mai atrăgător decât cel de la Editura Politică şi eram înclinată să accept *deal*-ul. Dar trebuia să mă mai sfătuiesc în familie. Tatăl meu murise, mama locuia încă la Piteşti.

Strategul familiei era socrul meu, Cezar Ionescu, inginer militar, specialist în radiotransmisiuni. Făcuse parte şi din Statul-Major al Armatei, ca şi socrul său, generalul Nicolau. Ca mulţi ofiţeri din armata regală, fusese arestat şi trimis la Canal. Dar, datorită modului în care rezistase anchetelor, spunea el, scăpase, fără condamnare, după doi ani. Atunci lucra la Institutul de Documentare Tehnică (IDT). Datorită şcolii militare, ori prin temperament, era un om de o mare punctualitate, cu o corectitudine rigidă şi un instinct de protecţie, transformat în dorinţă de control, cu mănuşi, a

familiei. Poate, în ciuda aparenţelor, să fi fost şi anxios, pentru că anxietatea împinge la un soi de „dictatură“, ca să nu laşi nici o spărtură pe unde să pătrundă imprevizibilul, întâmplarea. Şi, în ciuda precauţiilor, imprevizibilul avea să apară şi în viaţa lui.

Cezar era convins că înţelegea mecanismele şi vicleniile sistemului comunist, care nu se va schimba niciodată. Pentru perioada de liberalizare în care intraserăm, aducea ca exemplu NEP-ul – un interval asemănător de mică relaxare economică, de prin anii ’20, în Uniunea Sovietică, patronat chiar de Lenin, dacă îmi amintesc bine cum îl prezenta el.

Eu mă obişnuisem cu lumea care se deschisese, încet-încet, sub ochii mei şi nu dădeam crezare prezicerilor lui pesimiste. Credeam cu însufleţire că „lucrurile s-au schimbat în bine“ şi că aşa va merge, de atunci înainte, spre un „comunism cu faţă umană“, fiindcă nu îmi doream mai mult. Generaţiei mele comunismul i-a părut etern, ori ţinând mult mai mult decât vieţile noastre pieritoare. După înfrângerea revoluţiei din Ungaria în ’56 şi după valurile de arestări din ’57-’59, se pierduse orice speranţă. În climatul acesta, terorizat, depresiv, pesimist, m-am format. Dar firea mea este incurabil optimistă şi mă complăceam să trăiesc în pură utopie. Scurtul moment al deschiderii mi-a dat o rezervă de aer proaspăt din care m-am hrănit până târziu, pe la mijlocul anilor ’80.

Corectă a fost analiza lui Cezar, aveam să mă conving de asta pe pielea mea: după liberalizare a venit, repede, strângerea de şurub. Aceasta va fi una din temele *Provizoratului* – cartea scrisă peste treizeci, treizeci şi cinci de ani. O spun atât de direct fiindcă nu sunt sigură că s-a observat: dacă e aşa, vina nu poate fi decât a mea.

Socrul meu m-a sfătuit să nu accept propunerea şefului de Cadre, ca să nu fiu păcălită şi lăsată pe drumuri. Nici măcar mai-marii Editurii Politice nu puteau trece peste o repartiţie guvernamentală fără încuviinţarea mea, pe când de la Radio, după un transfer, puteam fi zburată la prima reorganizare. I-am ascultat sfatul, cu părere de rău, şi am respins oferta şefului de Cadre al

Editurii Politice. Repartiţia guvernamentală îmi garanta cei trei ani de stagiatură şi leafa de 1.000 de lei. Voi sta în acelaşi „colectiv“ timp de nouăsprezece ani, în aceeaşi instituţie care se va lărgi, se va restrânge, îşi va tot schimba numele – Editura Enciclopedică, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică –, obiectivul fiind însă acelaşi. Când voi pleca, prin transfer, la Cartea Românească, leafa mea ajunsese la 3.200; nu primisem niciodată vreo primă, n-am avut niciodată pretenţia că aş fi meritat.

Socrul meu petrecuse în Germania doi ani, 1939-1941. I-a părut mereu rău că se întorsese în România, aceasta fiind utopia lui, fiindcă apoi Germania postbelică a devenit teatru de război şi morman de ruine. Nu sunt sigură nici că ar mai fi ajuns în Argentina, soluţia lui de salvare, dar continua să viseze să plece, ba chiar a avut la un moment dat un proiect pus la punct: o oportunitate de plecare din ţară, luându-şi, treptat, toată familia, inclusiv pe mine şi pe nepotul lui. Planul nu i-a ieşit. Viaţa contrazice uneori proiectele oamenilor prevăzători, calculaţi şi dă câştig de cauză celor care se lasă la voia întâmplării.

Deşi pe scara mea de valori Occidentul s-a aflat totdeauna foarte sus, nu aveam mirajul străinătăţii şi nu mi-am dorit niciodată ca viaţa mea să se desfăşoare altundeva, datorită, cum am spus, legăturilor profunde cu familia, cu prietenii – cu ţara, aş îndrăzni să spun. Dar şi pentru că eram conştientă, de la douăzeci şi şase de ani, că nu sunt „un produs bun pentru Occident“. Mă evaluasem exact, ceea ce nu era frecvent atunci şi nu este nici acum, în „furia plecărilor“: ştiam că nu aveam calificarea necesară. Profesiunea mea de literat român de duzină nu mă făcea competitivă acolo. Şi nu eram dispusă (mă suspectam că nici nu eram în stare) să „fac orice“ meserie acolo, „ca să câştig o pâine“. Nici măcar nu intra literatura în discuţie: în 1968 nu scriam şi nici nu mă gândeam să scriu. După ce, târziu, am avut şansa să călătoresc în Vest, oricât de rău arătau lucrurile la întoarcere, cum ajungeam aici, mă relaxam. Un sentiment inexplicabil, care se repeta de fiecare dată.

6. Drumul, pe dibuite

Peste câţiva ani îmi găsisem drumul: Sânziana Pop mă publicase în *Luceafărul* (ianuarie 1971) cu un fragment din *Drumul egal al fiecărei zile.* Împlinisem douăzeci şi opt de ani, când, într-o zi obişnuită de serviciu, în loc să redactez fişele de scriitori care urmau să intre, după multe avizări, în *Micul Dicţionar Enciclopedic*, am scris, febril, câteva pagini pe un colţ de birou, vrând să-i trimit, de fapt, un bilet Norei Iuga, noua mea colegă şi prietenă. Sătul să ne tot vadă şuşotind, şeful nostru de atunci, Pienescu, ne atenţionase, ca un profesor sever, să rămânem fiecare la biroul ei. Iar Nora mi-a răspuns că ceea ce îi scrisesem era o proză şi m-a sfătuit să încerc s-o public. Dacă aş fi muncit mai mult, n-aş fi avut curaj să mă duc cu cele trei pagini în clădirea somptuoasă din Ana Ipătescu, actualul Lascăr Catargiu, unde fierbea viaţa literară a anului 1970, ca să aflu dacă am sau nu talent. Asta mă interesa mai mult decât publicarea. Dar cu nişte pagini scrise la întâmplare, mi-am luat inima în dinţi şi am urcat scările, la început foarte late, care s-au tot îngustat până la mansarda unde era redacţia *Luceafărului*. Cum trăiam departe de viaţa literară, nu ştiam şi nici pe urmă nu m-a interesat să aflu cine conducea revista despre care aflasem că este considerată „a tinerilor“.

Ca orice viitor debutant, am stat o vreme pe bancheta din faţa uşii secţiei de Proză, privindu-i cu respect pe cei care treceau pe lângă mine: mersul lui Ilie Constantin mi-a rămas cel mai bine în minte, probabil fiindcă pe el l-am recunoscut după poza din reviste.

Mi s-a părut mare camera în care, în fine, am intrat. La un birou era Gabriela Melinescu, am recunoscut-o şi pe ea, tot după fotografii, era de vârsta mea, dar deja celebră, avea volume, cronici şi premii. M-am dus

direct la Sânziana Pop, mi se spusese că este susţinătoarea începătorilor în proză. Şi ea era celebră, mai ales datorită unui roman care a făcut epocă, *Serenadă la trompetă.* Sânziana avea părul lung, lăsat pe umeri, o rochie albă, mai mini decât a mea, picioare lungi, bronzate. A citit pe loc paginile mele, „e frumos!“, mi-a spus când a terminat, şi am răsuflat uşurată.

Mă gândesc acum câtă disponibilitate colegială a avut Sânziana! Nu: „Lasă textul aici şi mai dă telefon!“. M-a întrebat dacă sunt măritată, dacă am copil, m-am gândit că îşi dorea şi ea dacă mă întrebase. Mi-a spus o să apară repede şi m-a îndemnat să-i mai aduc şi alte proze. Am promis că da. Doar nu era să-i spun că nu mai scrisesem decât o jumătate de caiet subţire, pe care pusesem titlul: *Provizorat.* Peste câteva decenii, voi lua din el câteva pagini, împreună cu titlul niciodată uitat, niciodată abandonat, pentru romanul scris între 2004 şi 2010. Trebuie să fi fost prin mai, fiindcă toată vara am aşteptat să-mi apară fragmentul. În vacanţa din iulie, august, veneam special pe jos din 2 Mai în Mangalia, unde era chioşcul de ziare la care ştiam că aveam să găsesc *Luceafărul*. Drumul la întoarcere era mai lung, eram dezamăgită: proza mea nu apăruse. În toamnă îmi luasem deja gândul de la publicare, dar greşeam: Sânziana s-a ţinut de cuvânt, fără ca eu să mai fi trecut, a doua oară, prin redacţia de la mansarda din Ana Ipătescu. La 17 ianuarie 1971, am descoperit că debutasem în revista *Luceafărul*. Cele trei pagini au devenit începutul unui capitol din *Drumul egal al fiecărei zile.* A durat cinci ani până am scris romanul, care a apărut în 1975.

Vieţile publicaţiilor care rezistă timpului sunt fracturate. Când se schimbă un redactor-şef, un director, se schimbă de regulă ceva esenţial, impalpabil: orientarea. Şi, mai totdeauna, echipa. Nu ştiu când a plecat Sânziana Pop de la *Luceafărul*, dar eu am revenit la el prin ’72-’73, invitată de S. Damian, fostul şef al secţiei de Proză de la *România literară*. O vreme el a fost adjunctul Georgetei Horodincă (redactorul-şef al *Luceafărului*). Pe urmă echipa de conducere s-a schimbat iar, venise Nicolae Dragoş, iar adjunctul lui a fost Mihai Ungheanu. Colaborator „moştenit“, am mai publicat

fragmente de proză, inclusiv începutul *Dimineţii pierdute*, şi am primit primul meu premiu literar – premiul pentru proză al revistei *Luceafărul* (1974). Singura mea fotografie, citind ceva la un microfon, făcută de celebrul nostru fotograf Cucu, este de la acel eveniment. La acelaşi microfon a citit şi Nicolae Baltag, fratele poetului, care primise premiul la critică literară. Şocată, cu multă tristeţe l-am condus destul de repede la un cimitir bucureştean. Când *Luceafărul* a devenit protocronist, m-am hotărât să nu mai colaborez acolo.

În dispreţuita perioadă comunistă valorile erau mai la locul lor decât acum şi dorinţa de a salva ceva din demnitatea ta, atât de agresată, era mai intensă, pentru că era disperată.

Cu S. Damian mă voi reîntâlni şi mă voi împrieteni la Heidelberg, unde unchiul meu, arheologul italian Dinu Adameşteanu, locuia câteva luni pe an la prietena lui, Hell Dilthey. Sami preda limba şi literatura română şi făcea întâlniri cu scriitori români. Şeful lui, şi şeful Catedrei de Limbi Romanice de la Universitatea din Heidelberg, Klaus Heitmann, era un distins şi reputat lingvist, care s-a înţeles bine cu unchiul meu, atunci când le-am făcut cunoştinţă. Îmi amintesc articolele sale în care demonstrase că limba moldovenească este de fapt româna, ceea ce Occidentul nu părea pregătit să accepte.

7. Mentorii

Primul meu text pentru publicat, cu care am mers la Sânziana Pop, a stat în redacţia *Luceafărului* şase luni până să intre în pagină: un interval mai degrabă normal pentru un debutant. Dar văzând că el întârzie să apară, Nora, mentorul meu (şi al multor altor începători, de-a lungul timpului), m-a sfătuit să mă duc cu următorul (tot un fragment din *Drumul egal*) la *România literară*, la un anumit redactor de la secţia de Proză: Paul Goma. „Se vorbeşte mult despre Paul Goma“, mi-a povestit, cu entuziasmul ei obişnuit, Nora: „a făcut închisoare după Ungaria, în ’56, are probleme cu cărţile lui etc.“. Acum, după ce am citit, recent, cele trei volume din *Jurnalul* lui Goma, presupun că trebuie să fi fost după succesul lui la cenaclul Uniunii Scriitorilor, condus de Vintilă Ivănceanu. Voi povesti acel moment puţin mai departe, în carte.

Toată informaţia mea asupra lumii literare provenea de la Nora. Nu agream cenaclurile, fusesem o singură dată la cel din oraşul meu adoptiv, Piteşti, şi tot o singură dată mă voi duce la Cenaclul de Luni: ambele dăţi din pură curiozitate, cu aceeaşi concluzie – să nu mai fac altă tentativă de acest gen. Nora însă a fost toată viaţa o cenaclistă pasionată, era admiratoarea lui Ţepeneag (*l’enfant terrible* al perioadei), ca mulţi alţii, de altfel, şi se simţea, literar, sufleteşte, inclusă în tabăra oniricilor. Însă, când, nu demult, şi-a afirmat această apartenenţă, Ţepeneag i-a negat-o: n-o enumerase niciodată printre „ciracii săi“. Totuşi, cred că poezia Norei, asumat suprarealistă (cel puţin atunci), era apropiată de onirici, poate chiar influenţată de ei.

Cu excepţia lui Dimov şi Mazilescu, grupul oniric n-a impus mari poeţi. Din păcate, unul dintre cei mai dotaţi, Daniel Turcea, a murit foarte tânăr, de

leucemie. Am fost colegă de liceu şi prietenă cu sora lui, Mary, mi-l amintesc şi pe Daniel, frăţiorul ei mai mic, un copil dulce. Mama lor preda matematică la şcoala noastră din Piteşti.

Nu era membru al grupului oniric nici Paul Goma, un romancier realist sută la sută, dar el citise în cenaclul lui Ţepeneag, Nora nu. După propriile mărturisiri, Ţepeneag intuise capacitatea de contestare a regimului pe care o avea Goma (şi proza lui) şi îl sprijinea, deliberat. În ultima parte a Războiului Rece, contestarea regimurilor comuniste a fost principalul element de marketing pe pieţele literare interne, dar mai ales externe.

Am mers la *România literară* cu a doua proză, care avea să apară după o aşteptare mai lungă (era o revistă pentru consacraţi, nu pentru debutanţi) şi mai ales după multe insistenţe din partea lui Paul Goma. Şeful secţiei, S. Damian, a fost la început mai reticent faţă de scrisul meu, ceea ce Goma îi va tot reproşa de-a lungul timpului, deşi nu mai era cazul.

Tot ducându-mă, din an în Paşti, cu proză la Paul Goma, la *România literară*, ne-am împrietenit. Uneori mergeam împreună spre casă, eu locuiam lângă Academia Militară, el în Drumul Taberei. Pe drum, îmi dădea sfaturi („un prozator scrie în fiecare zi, nu o dată pe lună, ca tine!“), îmi povestea despre închisori (aşa am aflat despre experimentul Piteşti, de care n-aveam habar deşi, copil, locuisem chiar în acel oraş), despre problemele lui cu editorii, despre prieteni din închisoare (excelentul traducător Horia Florian Popescu, care era, la vremea aceea, căsătorit cu prietena mea, Ioana Ieronim). Tot coleg de închisoare fusese Paul Goma şi cu Alexandru Ivasiuc, pe care mi-l încondeia. Nu mă convingeau toate reproşurile lui, în schimb aveam o opinie consolidată despre valoarea acestui prozator, pe care Nicolae Manolescu (criticul cel mai urmărit de mine şi de public) îl elogia la fiecare carte. „Ivasiuc n-are pic de talent de prozator, cărţile lui sunt pline de discuţii abstracte şi plicticoase“, mă gândeam atunci. Şi nu prea mi-am schimbat opinia între timp.

În schimb, Goma îl vorbea de bine pe Ţepeneag, cel care îl ajuta, de la Paris, să-şi publice în Occident cărţile respinse de editurile româneşti. Îmi povestea în stilul lui grăbit, parcă uşor afectat, cu o anume exaltare, despre manuscrisele trimise în Vest pe căi oculte, despre edituri străine al căror nume atunci îl auzeam prima oară, deşi erau dintre cele mai mari.

Îl ascultam, fără să întreb sau să comentez, mai mult decât sceptică: dezaprobatoare. „De ce i-or fi trebuind toate încurcăturile astea?“, mă gândeam. N-aveam încă o carte publicată şi nici nu eram grăbită s-o am. Dar el, care debutase deja cu *Camera de alături*, avea deja un public pe care risca să-l piardă, are să-şi câştige unul la fel de bun în Occident? mă întrebam. Eram convinsă că la un moment dat nu va mai fi lăsat să trăiască în ambele lumi.

I-am citit, atunci, în manuscris, *Ostinato* şi *Uşa*. Din fericire pentru mine, eram prea începătoare ca să-i fi făcut cea mai mică sugestie. Cred că felul lui de a scrie m-a influenţat într-o anumită măsură – oralităţile, vorbirea naturală, detaliul realist.

Tot din prietenie, mai târziu, la Paris îmi voi rupe din puţinul timp avut acolo ca să-i citesc o altă carte în manuscris. În *Jurnal* aveam să descopăr că l-au înfuriat sugestiile stilistice pe care i le făcusem: le cataloga drept „cenzură“. Am citit mereu cărţile prietenilor, un ajutor pe care l-am primit şi eu, recunoscătoare, de la ei. După ce o carte se publică, nu prea mai ai ocazia să schimbi ceva la ea. Dar destui autori sunt atât de narcisişti, încât e mai bine să-ţi înfrânezi această generozitate; din păcate, mi-am dat seama de acest lucru prea târziu.

Ostinato apăruse atunci când Paul Goma a plecat la o bursă de un an, sau poate mai mult – prin ’72? ’73? ’74? Ne împrieteniserăm între timp, ne-am vizitat cu familiile, şi la Bucureşti, şi la 2 Mai, în vacanţă. *Ostinato* a fost publicat în Franţa, la Gallimard, iar ediţia germană, apărută la Suhrkamp şi lansată la Târgul de la Frankfurt, va crea un imens scandal: delegaţia română se va retrage, atrăgând şi mai mult atenţia presei străine asupra autorului.

Puţini autori români au mai avut presa favorabilă a lui Paul Goma, mi-a povestit, mult mai târziu, Ţepeneag. Paul Goma a stat în străinătate destul de mult, parcă îmi amintesc că la un moment dat era acolo şi soţia lui, Ana. Când s-a întors, a descoperit că fusese scos de la *România literară.* Nu eram în Uniunea Scriitorilor, aşa că nu ştiu problemele lui acolo, cine era preşedinte, cine în Consiliu etc. Cărţile au continuat să-i apară în străinătate, reacţia regimului a fost din ce în ce mai dură, el l-a contestat pe Ceauşescu în scrisori trimise la Europa Liberă, a organizat o listă de proteste, a fost iar arestat, maltratat, eliberat prin presiuni occidentale (Ţepeneag, Monica Lovinescu, Europa Liberă, asociaţii europene şi americane) şi trimis în Occident, împreună cu familia. Presiunile, ameninţările la adresa lor au continuat şi acolo. Fac enumerarea din auzite, eu trăiam pe altă planetă, a oamenilor de rând, departe şi de politică, şi de mondenităţile literare. Mă mutasem, divorţam, aveam boli şi decese în familie. Nu ascultam Europa Liberă şi, cu excepţia câtorva prieteni apropiaţi, nu frecventam lumea literară: am trăit mulţi ani aşa. Paul Goma nu mai vorbea cu mine. Se supărase dintr-un motiv personal, pe care a preferat să-l interpreteze incorect. Avea să scrie că n-am mai vrut să-l întâlnesc de frică, după ce îi apăruse cartea în străinătate, ceea ce este total neadevărat în ceea ce mă priveşte. L-am sunat de mai multe ori după ce se supărase, îmi părea rău să-i pierd prietenia şi îi eram recunoscătoare pentru cât mă ajutase, nu doar publicându-mi textele, ci dându-mi şi atenţia de care un debutant are nevoie, mai ales dacă, aşa cum era cazul meu, nu îşi găseşte o comunitate într-un cenaclu. Ultima oară l-am sunat în 1975, imediat ce mi-a apărut *Drumul egal al fiecărei zile*. Aş fi vrut să ne întâlnim să i-o dau cu dedicaţie, dar a refuzat şi mi-a închis repede telefonul. El şi Nora fuseseră alături de mine când scrisesem cartea şi am suferit pentru că, din motive diferite, relaţia se răcise cu amândoi. Cea cu Paul Goma a fost complet întreruptă, cu Nora mă vedeam, dar nu mai aveam ce să ne spunem; acesta, cel puţin, era sentimentul meu.

Când pierd încrederea în cineva până atunci apropiat, el se transformă, brusc, la fel ca în basme, în cel mai străin dintre străini: nu mă mai interesează să-l înţeleg. Prietenia este o stare magică şi incontrolabilă, la fel ca iubirea. Îţi dăruieşti fiinţa interioară celuilalt şi pe urmă, brusc, încerci să te recuperezi, dar o parte din tine va rămâne, din păcate sau din fericire, mereu acolo, prizoniera trecutului comun.

De altfel, în anii ’70 eram foarte naivă; nu eram conştientă că anturajul lui Paul Goma era supravegheat de Securitate, care trebuie să fi urmărit prin cine îşi trimitea manuscrisele şi scrisorile în străinătate. Mult mai târziu am aflat că şi eu fusesem înregistrată, în acele puţine şi nevinovate drumuri spre casă: se ceruse identificarea mea, şi, firește, s-a făcut, sub numele de familie de atunci. Fuseseră înregistrate şi cele câteva vederi primite de la Paul în anul (anii?) cât fusese plecat. Paul îmi trimisese şi o antologie de proză scurtă dedicată copiilor, apărută în limba germană: editorul german (probabil Suhrkamp) îl solicitase să participe la ea, eu îi povestisem o mică întâmplare despre fiul meu şi el îmi ceruse „copyright-ul“, ca să scrie o povestire pornind de la relatarea mea.

Nu frica fusese motivul pentru care nu ne-am mai văzut, aşa cum va scrie după câteva decenii, în formule din ce în ce mai jignitoare – în cărţi, în reviste, pe site-uri etc. Se vor grăbi alţii să mi le aducă la cunoştinţă, dar m-am ferit cât am putut să citesc aceste atacuri: spre deosebire de Paul Goma, sunt o persoană recunoscătoare. Nu uit niciodată când am fost ajutată, de cine. Despre cei care mi-au sprijinit debutul în literatură am păstrat doar imaginile bune, chiar dacă, din motive strict omeneşti, unii dintre ei s-au purtat, pe urmă, cu mine altfel decât mă aşteptam.

Mai târziu, prin ’77, trecuseră vreo trei ani de când nu mai vorbeam, nici măcar nu mi-ar fi trecut prin cap să mă fi alăturat „mişcării Goma“. De ce aş fi făcut-o, din mijlocul tuturor complicaţiilor vieţii mele? Şi chiar fără ele, aş fi gândit la fel. Ca destui alţi colegi scriitori, eram conştientă că nu aveam conexiunile lui Paul, nici aici, nici afară, Monica Lovinescu şi Ţepeneag n-

auziseră de mine, nimeni n-ar fi făcut lobby în străinătate ca să mă scoată. Iar a intra pe terenul plin de riscuri al disidenţei politice însemna ca, după înfruntarea din anchetele Securităţii, să fiu pregătită, în cel mai bun caz, să emigrez şi să încep o existenţă nouă, în Occident. Nu m-am simţit niciodată potrivită unui asemenea proiect de viaţă şi, cum am tot spus, n-aş fi fost în stare să-i las pe cei dragi pradă unei răzbunări a regimului care lua ostatecă familia rebelului. Asupra teoriei „ostatecilor“, pe care o voi afla în America, după o lună de când ajunsesem în Iowa City, în toamna lui ’90, chiar din gura lui Matei Călinescu, vizitat la Bloomington, voi reveni puţin mai încolo.

Reproşurile ulterioare, tot mai violente, ale lui Paul Goma la adresa celor care nu i se alăturaseră atunci nu mi se par corecte. Şi nici cele ale „vitejilor de după război“, care nu se dau însă în lături de la compromisurile timpului actual. Nu poţi să impui altora priorităţile vieţii tale, războiul tău. Pe de altă parte, Paul Goma nu avea încă o „cotă“ literară la vremea aceea: publicase doar un volum de povestiri care nu făcuse gaură în cer. În mediul literar, nu avea autoritatea care să-i fi decis pe ceilalţi să i se alăture într-un protest, mai ales că unii o puteau percepe ca pe o subordonare. Nici măcar acum, după atâtea cărţi, cronici, locul lui în ierarhia literară nu este clar stabilit, dar importanţa lui ca prozator nu va putea fi mult timp negată.

O singură dată m-am întâlnit, în marginea cartierului Drumul Taberei, unde ajunsesem să locuiesc, cu soţia lui Paul, Ana, şi cu băieţelul lor în cărucior – poate prin 1977, în timp ce Paul încă mai era închis sau abia fusese eliberat. M-a impresionat că ea, de obicei plină de curaj, iubind provocările, de stres, probabil, făcuse o alergie: faţa, braţele îi erau pline de pete roşii.

Ana Năvodaru, Ana Goma, a avut un rol important în disidenţa lui Paul Goma; apropiaţi ai lor din acei ani susţineau chiar că ea a fost, în mare măsură, strategul, în ciuda distanţei de vârstă dintre ei (este cu zece ani mai tânără). Monica Lovinescu îmi spunea că Ana a avut influenţă şi asupra felului cum şi-a rupt apoi relaţiile cu prietenii, nu ştiu însă dacă a fost aşa; eu am văzut-o încercând să-l tempereze. Paul şi Ana se întâlniseră în facultate,

venind din zone sociale opuse: el dintr-o copilărie marcată de emigraţia din Basarabia, de deportarea tatălui, de problemele grave ale părinţilor, de anii de închisoare şi domiciliu forţat, ea, copil unic, răsfăţat de un tată cu o situaţie materială foarte bună, economist respectat, cu statut de ilegalist, care încerca să-i compenseze lipsa mamei. În final, Paul Goma a fost silit să plece din ţară, ceea ce cred că îşi dorea mai puţin decât îşi dorise Ana. Finalul a fost cel pe care îl întrevăzusem.

Părea să-i fi trecut supărarea atunci când ne-am reîntâlnit, la Paris, înainte de ’89 şi în primii ani de după ’90. Monica Lovinescu mă descoperise abia la a treia mea carte, după *Dimineaţă pierdută*, dar mi-a spus că Paul Goma, la vremea aceea un apropiat al casei (şi el un „fiu adoptiv“, până va fi detronat de Gabriel Liiceanu), îi vorbise de mai multe ori „de bine“ despre mine, deşi în ţară refuzase să mă mai vadă. Atunci când vom vorbi din nou, peste circa cincisprezece ani, îmi va spune: „În exil a fost mult mai rău decât în puşcărie“. Ne aflam în cea de-a doua perioadă de prietenie, din păcate tot scurtă: suntem foarte diferiţi, comunicăm prost şi chiar fără *malentendu*-uri cred că ne-ar fi fost greu s-o păstrăm. Sunt tentată să spun, din ceea ce ştiu, că Paul nu prea are vocaţia prieteniei, pentru că nu respectă în celălalt o persoană umană, cu alt mental, cu alt comportament, cu altă agendă decât el. Recunoştinţa, afecţiunea contează mai puţin, pe cântarul lui interior, decât expunerea resentimentelor.

8. Publicul occidental al scriitorului estic

Paul Goma rămâne, până acum, autorul celor mai multe cărţi publicate în Franţa, unele foarte bune, altele cel puţin interesante. Şi-a pierdut, însă, treptat, editurile. Când a încetat, brusc, Războiul Rece, disidenţa, contestarea n-au mai constituit un marketing pentru scriitori. La Paul Goma trebuie să fi agravat lucrurile şi spiritul vindicativ, suspicios, uşurinţa cu care îi jignea pe cei care se purtau altfel decât vrea el. Dar cred că motivul prim a fost că nu i se prea vindeau cărţile: aşa cum mă temusem pe vremuri, nu şi-a putut cuceri un public al lui în străinătate. Ţin să adaug, imediat, că rareori un autor din Europa de Est reuşeşte acest lucru. Scriitorul estic vine cu alte teme şi alte obsesii decât aşteptările cititorilor occidentali şi cu imaginea unor ţări mai puţin atrăgătoare (la România putem spune direct: neatrăgătoare). Literatura, prilejuind călătorii în spaţiu şi timp, este şi un mod de „turism mental“: dar cititorul îşi alege vremea şi ţara unde vrea să călătorească.

Nu mi-l daţi ca exemplu pe Kundera. Poate, dacă stăm să cântărim scriitorii între ei (deşi ar fi aşa cum am compara mere cu pere), Kundera să fie un scriitor mai bun decât Goma. Dar în primul rând este un scriitor mult mai comercial. Cărţile lui scrise în Occident sunt mai „uşoare“, mai comerciale decât cele scrise în fosta Cehoslovacie. Inteligenţa pragmatică l-a ajutat şi să se adapteze unei pieţe literare diferite. Iar pe Kadare l-au ajutat exotismul, atracţia pentru zone extravagante, pentru Orient, a cititorului occidental.

Scriitorul român este fixat în obsesiile lui, tematice sau stilistice, şi, ca atare, mult mai neadaptabil. Realităţile cu care venea Paul Goma erau întunecate, dure. E drept că a fost de la început prezentat în presă ca „un Soljeniţîn“ român, comparaţie care stă în picioare. Gulagul românesc este

inventariat în cărţile lui cu o forţă comparabilă cu Gulagul sovietic din cărţile lui Soljeniţîn (de pildă, *Patimile după Piteşti*). Dar pentru cititorul occidental Rusia era infinit mai atractivă decât România, şi varianta românească a lui Soljeniţîn n-a mai stârnit, nici pe departe, aceeaşi emoţie.

În anul 2013, când România a fost ţara invitată la Târgul de Carte de la Paris, Centre National du Livre nu l-a pus pe Paul Goma pe lista pe invitaţilor Franţei. Era nedrept, dar cum ar fi fost dacă venea? trebuie să se fi gândit organizatorii, la curent cu faptul că între timp se certase cu aproape toată lumea. Am văzut, cu acest prilej, la standul Gallimard expuse vreo două cărţi ale lui, doar ediţiile vechi: nu-l retipăriseră. Poate se adăugase acuza de antisemitism, dedusă din ultimele cărţi: nu le-am citit, aşa că nu intru în această discuţie, dar, ţinând seama de faptul că Ana e evreică, mi se pare complet absurd. Paul Goma trebuie să se fi încăpăţânat să reproducă ceea ce auzise în timpul trăit în Basarabia, în ambianţa familială etc., cu lipsa de discernământ a autodidactului.

Cu modul meu de gândire burghez, am dezaprobat faptul că şi el, şi Ana părăsiseră facultatea în anul doi din cauză că au simţit supravegherea Securităţii. Nu i-o spusesem însă niciodată. Dincolo de toate insuficienţele, facultatea te formează altfel, îţi dă alte repere. Probabil însă că Paul era prea grăbit să-şi înceapă o carieră literară, după atâţia ani pierduţi în închisoare, în domiciliul forţat.

Mi-am pus de mai multe ori întrebarea dacă nu cumva, după Soljeniţîn (modelul ales de Goma încă de când era în România), în Franţa şi-o fi luat, mai degrabă inconştient decât deliberat, modelul Céline. Oralitatea puternică, argoul, violenţa, forţa sunt trăsături pe care le putea regăsi şi în proza lui. Iar steaua lui Céline ca mare autor a tot urcat, mai ales după moarte. Acum pagini din manuscrisele lui Céline se vând cu sume exorbitante, după ce el a trăit mai mult decât strâmtorat în acea ultimă parte a vieţii, când nu mai era publicat şi avea relaţii mizerabile cu editorii şi

confraţii pe care îi jignea în fel şi chip. Asemănările nu mi se par doar întâmplătoare.

Am regăsit o neaşteptată rezonanţă la gândurile mele de la douăzeci şi opt de ani, când nu aveam nici o experienţă literară şi una relativ redusă de viaţă, în opinia târzie a unui scriitor ca D. Ţepeneag, singurul disident, din câte ştiu, căruia i s-a retras cetăţenia când era la Paris:

„N-am făcut niciodată nici cea mai mică concesie regimului comunist. Nici pe plan politic, nici pe plan estetic… Ceea ce nu înseamnă că sunt prea mândru de comportarea mea din trecut. Că nu am nici ce să-mi reproşez. Dacă am ajuns să fiu silit la exil, a fost din cauza mea…

Aici aş vrea să mă fac bine înţeles: în anii ’60-’70, din momentul în care am ajuns în viaţa literară, nu numai că n-am făcut concesii – în definitiv, au fost şi alţii care n-au prea făcut –, dar am şi adoptat o atitudine de opoziţie permanentă şi sistematică faţă de regim… Această atitudine a culminat cu sprijinirea disidenţei lui Paul Goma. Eram, dacă vreţi, un fel de eminenţă cenuşie a opoziţiei culturale din România. Câteodată nu atât de «cenuşie», căci profitam de călătoriile pe care le făceam în Occident pentru a publica în ziare franceze, germane şi americane…

În 1975 am lansat la Paris o revistă, *Cahiers de l’Est*; câteva luni mai târziu, după ce Statele Unite au acordat [României, *n.n.*] clauza naţiunii celei mai favorizate, Ceauşescu a semnat decretul împotriva mea.

Stând să mă gândesc mai pe îndelete, acum, după atâţia ani de exil, am ajuns la concluzia că am acţionat greşit… Aş fi fost mai util (şi literar, şi politic) în ţară decât în exil. Aşa că ar fi trebuit să procedez altfel. Să am, desigur, o atitudine onestă, de rezistent, dar să nu mă arunc, ca un adolescent romantic, cu capul în zid. Pe de altă parte, sunt vinovat (faţă de mine în primul rând, dar şi faţă de literatura română) că n-am ştiut să-mi ocrotesc şi să-mi sprijin propria mea literatură… Opera a suferit de pe urma imprudenţelor autorului“ (*Războiul literaturii încă nu s-a încheiat*, Allfa, 2000, p. 79).

Comunismul, privit azi ca o pată de negru compact, a fost, în fapt, alcătuit din segmente diferite de cenuşiu. Influenţa externă conta mult în diferenţierea acestor segmente de timp. Generaţiile se diferenţiază de la un deceniu la altul, din cinci în cinci ani, sau chiar mai puţini. Şcoala, lecturile, speranţele, şansele se schimbau o dată la câţiva ani. (Una din temele *Provizoratului*.)

În anii ’70-’80, opţiunile vremii au fost: *disidenţa/rezistenţa prin cultură*, adică: *a pleca/a rămâne*. Pentru mine, sintagma „rezistenţă prin cultură“ este valabilă doar dacă ne gândim la faptul că scriitorii şi artiştii care au optat să rămână au păstrat cultura acestei ţări, creând opere rezistente la timp, în ciuda presiunilor staliniste şi a marilor privaţiuni materiale. Asta nu a însemnat însă o contestare politică reală.

În privinţa rolului politic al intelectualilor, în genere, sunt tot mai sceptică.

Majoritatea celor plecaţi nu au ales însă disidenţa, ci fuga: rămâneau în Vest după o călătorie, îşi cereau familiile. Era o emigraţie economică, pentru o viaţă mai bună, în libertate, pe deplin justificată; dar cei care din asta îşi arogă un rol „revoluţionar“, de contestare a regimului, îmi par în marginea impostur ii. Pentru D. Ţepeneag, aceia au fost *anii romantici*. Aceşti ani diferă de la om la om, de la viaţă la viaţă, şi nu-i obligatoriu să-i trăieşti vreodată. Copiii proveniţi din familii oropsite politic, cu taţi care făcuseră închisoare, Canal, erau mai degrabă prudenţi, dacă nu chiar anxioşi. D. Ţepeneag avea un curaj şi o plăcere a provocării neobişnuite la un băiat care crescuse cu tatăl în puşcărie. Pentru el, comunismul nu era etern.

Dacă Ţepeneag îşi vede un astfel de destin posibil în România anilor ’70-’80, trebuie să recunosc însă că în privinţa lui Paul Goma, cu gândirea mea „conformistă“ de la douăzeci și opt de ani, n-am avut dreptate. Aşa cum au fost scrise, pornite din proiectul de „mărturie“, cărţile lui n-aveau nici o şansă aici. El trebuia să plătească preţul emigrării, ca să le scrie, ca să le publice în Occident. Şi, firește, venind ca disident, le-a dat o şansă de publicare şi de apreciere mult mai mare – o vreme.

Ceea ce am scris despre publicul occidental al scriitorului estic, gândindu-mă de fapt la scriitorul român, poate să fie în curs de schimbare, într-o Europă care se tot lărgeşte: cel puţin dacă ne luăm după succesul filmului românesc. Competiţia însă este mai acerbă ca niciodată fiindcă şi lumea se tot lărgeşte, iar interesul geopolitic contează în aprecierea culturală.

9. Erori

Ce s-a petrecut după ’90 cu Paul Goma, cine e de vină pentru situaţia la care a ajuns – el, colegii, societatea românească – e altă discuţie. În ceea ce mă priveşte, n-ar fi trebuit să justific sau să girez faptul că tirajul nevândut al unei cărţi a lui fost distrus, fără ca autorul să fi fost anunţat. Am înţeles mult mai târziu, când mi s-a întâmplat şi mie, că acest lucru este dureros pentru un scriitor, mai ales pentru unul care se întorsese la publicul părăsit. Practică şi editurile occidentale acest mod de a scăpa de preţul depozitării cărţilor nevândute. Numai că sunt obligate, într-un asemenea caz, să anunţe autorul şi să-i ofere dreptul de a-şi cumpăra cărţile respective la un preţ foarte mic. La vremea aceea, însă, nu ştiam regulile acestui domeniu. De aceea n-aveam ce căuta în acea discuţie dintre el şi editorul său, Gabriel Liiceanu. Am fost vârâtă fără voia mea de o persoană cu care, paradoxal, avusesem relaţii dintre cele mai bune – doamna Năvodaru, mătuşa Anei – şi de impulsivitatea (eufemistic vorbind) a lui Paul, care arunca acuzaţii fără probă, fără să le verifice. Doamna Năvodaru era o persoană dificilă, suspicioasă, marcată și de supravegherea Securității, dar și de propria ei credință în comunism (din câte am auzit, predase ea însăși, ani de zile, limba engleză la Școala de Securitate de la Băneasa). Pe cât de devotată îi era Anei, pe atât de bănuitoare și pornită să interpreteze totul în rău era în acei ani când a devenit purtătoarea de cuvânt a lui Paul Goma. Dar despre acest episod, mai pe larg, altă dată.

Suntem diferiţi de la naştere şi prin istoriile noastre de familii. Pentru un copil traumatizat de arestările părinţilor şi de strămutarea din Basarabia în Transilvania – o primă emigrare, în fapt –, aşa cum a fost Paul Goma, România nu avea cum să reprezinte acelaşi „acasă“ ca pentru mine. Este nu

mai justificat, dar mai explicabil că reproşurile, tot mai agresive, ale lui, pe măsură ce i se acumulează dezamăgirile, le îndreaptă nu doar către colegii de literatură, ci şi contra românilor.

Le adresează neuitând să tot sublinieze identitatea sa de basarabean, împreună cu furia contra istoriei româneşti, a administraţiei româneşti din vremea lui Carol (care a abandonat fără luptă Basarabia, după pactul Ribbentrop-Molotov), a administraţiei dejiste, ceauşiste care l-a vârât la închisoare, a administraţiei postcomuniste şi a colegilor care nu i-au dat statutul literar aşteptat. A crescut auzind reproşuri în familie şi are multe de reproşat unei ţări în care, după prima întoarcere din străinătate, nu şi-a mai regăsit nici mormintele părinţilor (paginile despre această căutare sunt cele mai dramatice din *Jurnal*).

Înţeleg că poţi refuza o identitate. Că poţi să nu te recunoşti „acasă“ în România, mai ales dacă nu ţi s-au dat şansele de viaţă aşteptate. Dar să vrei să modelezi un popor, o mulţime de oameni, după dorinţele tale, să-i insulţi continuu fiindcă nu se aliniază în spatele tău, fiindcă nu votează aşa cum votezi tu etc. este evident un impuls dictatorial. Cei abuzaţi în copilărie, odată ajunşi adulţi, au mari şanse să abuzeze copii, la rândul lor – spun psihologii.

Nu am fost niciodată o admiratoare a lui Cioran. Mă irită faptul că orice nemulţumire administrativă se transformă în gura multora dintre concetăţenii mei într-o rapidă şi concluzivă imagine degradantă a locului şi a oamenilor: asta-i România de căcat, ăştia sunt românii! Un stereotip care se întoarce împotriva lor, a noastră: copilul se formează în felul în care îl văd părinţii, un popor e văzut şi prin felul în care se vede singur.

Scrisesem deja aceste rânduri în după-amiaza aceasta când, în cofetăria de lângă Piaţa Ion Mihalache (căreia lumea încă îi spune 1 Mai), o French Bakery, a intrat un cerşetor, în jur de cincizeci-șaizeci de ani, destul de bine îmbrăcat, cu un rucsac în spate şi o plasă cu o sticlă plină până la jumătate de Fanta. S-a dus la cei doi tineri care serveau şi le-a cerut de mâncare. Ei

înşişi aveau un aer modest şi evident ar fi trebuit să plătească din buzunarul lor prăjiturile, nu neapărat ieftine, din galantar. După ce i-au explicat situaţia de mai multe ori şi s-a convins că nu va primi nimic, domnul care cerşea (poate puţin băut) s-a decis să plece. Când deschidea uşa, a strigat, cu o intonaţie acuzator-dispreţuitoare: „Asta e România!“.

10. Cimitire ale elefanţilor

Mă întorc de unde am plecat, la anul ’65, atunci când am optat să rămân, conform repartiţiei guvernamentale, la secţia de Enciclopedii a Editurii Politice. Nu eram o angajată dorită de şefii mei şi nici pentru mine nu era instituţia visată. Dar era un post convenabil în Bucureşti, şi aveam să-l păstrez vreme de nouăsprezece ani. Redacţia de Dicţionare Enciclopedice era complet separată în cadrul Editurii Politice. Se afla pe unul din culoarele de azi ale editurii Humanitas, în Casa Presei Libere, pe atunci numită Casa Scânteii. Era diferită de restul Editurii Politice şi prin atmosfera liberală şi culturală: erau multe specialităţi, tineri, veniţi ca şi mine prin repartiţii şi care s-au afirmat apoi prin cărţile lor, majoritatea dicţionare, ediţii, traduceri (Horia C. Matei, Silviu Neguţ, Petre Rado, Marcel Popa, Viorica Oancea, Alexandru Chiriacescu, Alexandru Stănculescu, Nadia Răutu), ori mai vârstnici, cu o pregătire deosebită, care ajunseseră aici după diverse reorganizări politice, ca într-un „cimitir al elefanţilor“ (Petre Vaida, Radu Tomoioagă, Hermina Zaharian, Elena Hanciu, Nina Turcu, Gheorghe Rădulescu, Nicolae Nicolescu).

Foarte puţin l-am zărit pe directorul Editurii Politice, Valter Roman, un bărbat înalt, destul de vârstnic, mi s-a părut, care apărea rar şi mi se părea un înalt feudal inspectându-şi, cu aroganţă aristocratică, moşia, fără să se amestece în munca de zi cu zi. În executivul Editurii Politice se afla Florica Mezincescu, căsătorită, cred, cu Vladimir Socor. Primul ei soţ, Eduard Mezincescu, preferase, spuneau bârfele, o balerină. Nu era un secret că nici Florica Mezincescu, nici Aurora Chioreanu, şefa departamentului de Dicţionare, doamne bine, elegante, eficiente, se pare, în munca lor, nu agreau

angajatele de sex feminin, la fel ca antreprenorii capitalişti de azi, pentru aceleaşi motive: biologia femeilor le face mai instabile la locul de muncă.

Cu obişnuitul dispreţ grăbit al tinerilor, îi priveam de sus pe cei din restul Editurii Politice unde se tipăreau cărţile clasicilor marxism-leninismului, dar şi dicţionare de limbi străine şi alte cărţi, nu doar de propagandă. Ar fi fost bine să fiu mai atentă la oamenii care atunci mi se păreau învechiţi, ca mentalitate generală, ca formulă umană. Aveam aroganţa vârstei şi aroganţa schimbării politice pe care o simţeam în aer. Acum regret că nu i-am ascultat, nu i-am privit mai atent pe oamenii perioadei care se încheia. De pildă, pe Florica Mezincescu, „doamna de fier“ a instituţiei, pe care n-am văzut-o decât de la distanţă, în taioarele ei elegante şi sobre; sigur ar fi fost un personaj interesant. O apariţie diferită de cea a adjunctei ei, şefa de la Dicţionare, mai tânăra Aurora Chioreanu. Aceasta avea o relaţie prietenoasă cu unii dintre tinerii subalterni – nu însă şi cu mine. Poate nici n-ar fi avut de ce s-o aibă: prezenţa frecventă pe lista de întârziaţi, fustele mele prea scurte, lipsa afişată de interes pentru politic şi aerul meu aparent neatent îi dădeau argumente ca să-mi critice în permanenţă pasivismul, abulia. Timpul avea să dovedească, inclusiv mie, că aveam o mare disponibilitate de energie, pe care, însă, nu găseam în ce s-o investesc.

Obligaţia mea era să redactez fişe de scriitori: materialul era pur informativ, cu formulări-şablon; orice inovaţie stilistică era eliminată, aşa că, încet-încet, am învăţat să mă conformez. Problemele apăreau la numele scriitorilor care trebuiau să intre în dicţionare, aşadar la liste şi la spaţiul dedicat fiecăruia. Lista mea mergea la avizări – la şefi, la Consiliul Culturii, la Secţia CC. Nu intrau în discuţie clasicii, acceptaţi deja în manuale şcolare. Lista scriitorilor interbelici s-a tot lărgit, pe măsură ce erau publicaţi de Editura pentru Literatură (câţiva ani, încă, singura editură de literatură). Faţă de deschiderea din facultate, fişele de scriitori din *Dicţionarul enciclopedic*, ajuns la volumul 3 când am intrat în editură, mi s-au părut îmbătrânite şi politizate. Îmi doream să le împrospătez, să-i elimin

pe scriitorii „expiraţi“ (după terminologia de azi), să flexibilizez stilul prezentărilor. Eram lentă la redactare şi am lucrat mai mult degeaba, şablonul enciclopedic şi politic era obligatoriu. Am avut însă şansa, la un moment dat, să scap de Radu Sommer, şeful secţiei noastre de Literatură-Artă-Muzică, un om cultivat, osificat însă în anii petrecuţi în Editura Politică.

Păstrez o imagine încălzită de recunoştinţă faţă de succesorul lui, Aurel Martin. Istoric literar, autor de studii şi prefeţe fără strălucire, dar om cumsecade, cu o alură aşezată de ardelean şi o ţinută paternalistă faţă de noi, tinerii de douăzeci de ani: şi-a dat seama că nu găseam în articolele de dicţionar o motivaţie suficientă şi mi-a susţinut interesul literar care nu ştia, la vremea aceea, pe ce să se fixeze. Făcuse închisoare doi ani, dar regimul îl recuperase şi va tot fi avansat: a lucrat o vreme şi la *Luceafărul* (unde mi-a publicat şi mie vreo trei scurte recenzii de cărţi, de care pe urmă mă cam jenam). Era la curent cu autorii generaţiei ’60, în plină vogă (Nichita Stănescu, Marin Sorescu, Ana Blandiana, Cezar Baltag, Nicolae Breban, Alexandru Ivasiuc ş.a.), şi a acceptat extinderea treptată a listelor până la ei. Mi-a părut rău când a plecat, director la editura Minerva, mai târziu director general în Centrala Editorială.

Şefii mei aveau bătăi de cap mai ales cu articolele de dicţionar consacrate contemporanilor (aşa-numita „literatură actuală“). Aici operau criteriile politice, dar şi cele referitoare la grupările, coteriile literare, delaţiunile, scandalurile, anchetele, pilele şi contrapilele scriitorilor dornici de celebritate enciclopedică. În perioada comunistă exista o linie de demarcaţie clară între cei *bine văzuţi* de autorităţi, de regulă scriitori mediocri, dar cu statut politic solid, adică o funcţie înaltă, şi scriitorii *de bine*, apreciaţi de critica literară tânără. Aceste criterii se mai amestecau, de pildă în cazul lui Marin Preda, directorul editurii Cartea Românească. Se vor amesteca şi mai mult în anii ’80, când, la fel, autori de prima mână (D.R. Popescu, George Bălăiţă) vor ocupa înalte funcţii administrative. Pe lângă criteriul politic, un

cântar farmaceutic trebuia să fixeze, după criteriul grupărilor, locul fiecăruia. De pildă, Marin Preda şi Eugen Barbu trebuiau să intre în dicţionar neapărat cu un număr egal de rânduri. Marin Sorescu şi Nichita Stănescu, incluşi mai târziu, la fel. Cei care emigraseră, indiferent în ce fază, nu apăreau nici măcar pe lista mea iniţială, mult mai largă, cu propuneri: chiar şi o persoană de genul meu, care ignora voit obligaţia cenzurării, ştia că nu au nici cea mai mică şansă de a fi aprobaţi şi nu vroia să provoace inutil. Când, după luni de zile, veneau listele aprobate „de sus“, numele şi spaţiile dedicate scriitorilor erau totdeauna altele şi altfel decât le propusesem. Dar nu-mi făceam pentru asta sânge rău: nu mi se părea o miză şi nu mi se pare nici acum. Scandalurile se iscau la apariţia dicţionarelor, atunci când unii scriitori în viaţă făceau reclamaţii la foruri pentru că li se acordaseră prea puţine rânduri în raport cu confraţii. Să ţii să fii neapărat menţionat în dicţionare, ca autor în viaţă, mi se părea, mie, care nici nu scriam pe atunci, pură vanitate. Dicţionarele, istoriile literare, manualele îmi păreau şi ele un fel de „cimitire ale elefanţilor“. Cu o singură excepţie: fascinanta, colorata *Istorie a literaturii* a lui George Călinescu, din care citisem la biblioteca facultăţii (era încă la un fel de Fond Special).

Conceptul meu de literatură era înalt şi abstract. Poate părea ciudat, dar l-am păstrat şi azi. Nu mă uit în dicţionare şi istorii literare la articolele despre mine, ca să nu fiu tentată să mă compar cu colegii mei şi să nu încep să calculez spaţiul rezervat, aşadar *cota* fiecăruia.

Înainte, am fost convinsă că posteritatea reprezintă Judecata de Apoi a scriitorilor: că ea aşază valorile. Mi-am pierdut şi această iluzie când văd că la noi (spre deosebire de Franţa, unde aniversările şi comemorările se iau în serios) moartea îi cufundă pe scriitori într-un dezinteres injust.

Vorbind drept, la Enciclopedii nu prea am simţit presiunea cenzurii, în parte şi pentru că nu îmi păsa de ea, dar şi fiindcă *problemele*, cum se spunea atunci, se iveau îndeosebi la istorie, mai ales la cea recentă, la

filozofie, ştiinţe sociale etc. Şi acum, în libertate, partea contemporană a dicţionarelor suscită polemici, acuze de partizanat.

11. Curajul autorului *versus* curajul editorului

De la nivelul meu modest de redactor simplu, n-aveam acces la secretele Centralei Editoriale, ale Secţiei CC, ale Consiliului Culturii şi nici nu vroiam să am, ca să nu mă văd complice la cine ştie ce.

Autorii cărora li se oprea difuzarea unei cărţi gata tipărite, şi cărora o vreme nu le era uşor să mai publice, sunt convinşi că numele lor intrase pe listele de autori interzişi de la Direcţia Generală a Presei şi Tipăriturilor (DGPT). Instituţie oficială a cenzurii, DGPT a fost desfiinţată în 1977, cenzura urmând să se facă în edituri, la Consiliul Culturii, la Secţia de Cultură şi Propagandă a CC. Pe astfel de liste de autori interzişi trebuie să se fi aflat numele celor care trimiseseră scrisori la Europa Liberă, dăduseră interviuri jurnaliştilor străini – gesturi, atunci, de real curaj. Acum se vede că au fost şi unele făcute cu voie de la poliţie, de cei care aveau apoi să infiltreze postul de radio american de la München sau să-şi facă o viaţă de emigrant economic în RFG. În privinţa cărţilor oprite, sunt înclinată să cred că permisiunea de a publica din nou depindea de cota literară şi de relaţiile respectivului autor. Cu sau fără liste de autori interzişi, editorii se cam fereau o vreme de autorii care „le făcuseră necazuri“, ca „să nu-i vâre iar în bucluc“. În ciuda a ceea ce se crede îndeobşte, atunci când „ieşea scandal“ cu o carte ori cu un număr dintr-o publicaţie, nu doar autorul „o păţea“, ci şi editorii care avizaseră publicarea. Uneori, cum a fost cazul cu antologia de poezie interbelică a lui Nicolae Manolescu, „plăteau“ numai editorii.

Dacă autorul cărţii oprite se bucura, cel puţin, de o celebritate crescută în rândul breslei, al emisiunilor de la Europa Liberă şi al publicului – „scandalul“ fiind, în orice societate, dar mai ales într-una totalitară, element de marketing –, redactorul nu avea parte decât de şedinţe de „frecat

ridichea“ şi de penalizări în funcţie de gravitatea „vinii“. Exista o anume tensiune între editori şi autori, fiecare temându-se, detestându-l sau dispreţuindu-l (măcar un pic) pe celălalt.

Atunci când lucram la Enciclopedică, mă deranja ostilitatea latentă la adresa autorilor, văzuţi ca fiinţe vanitoase, egoiste etc. (prieteni apropiaţi îmi tot aminteau că fac parte din această breaslă „în stare de orice pentru aplauze“). Nu voi mai întâlni acest sentiment la Cartea Românească, unde deviza era „noi ne luptăm cu cenzura, noi scoatem cărţile cele mai bune“. În *Scriitor în comunism* (Polirom, 2013), Ştefan Agopian povesteşte cum „nepăsarea aristocratică“ (eufemistic vorbind) a lui Alexandru Paleologu i-a întârziat zece ani debutul, dar şi cât a contat ulterior sprijinul entuziast al lui Mircea Ciobanu: ambii lectori ai editurii Cartea Românească. De obicei, în comunism, scriitorii rezervau o primire generoasă cărţilor foarte bune ale colegilor. Ţin minte cum, la festivitatea premiilor Uniunii, în 1975, când vedeta era George Bălăiţă, cu *Lumea în două zile*, Nichita Stănescu s-a dus să-l îmbrăţişeze, spunându-i: „Dragule, ce bucurie ne-ai făcut cu cartea ta!“. Eram prima dată în acel sediu luxos din Kiseleff (azi sediul PSD); luasem premiul de debut pentru *Drumul egal al fiecărei zile, ex aequo* cu Grigore Zanc.

Destinul unei cărţi depindea de cel în mâna căruia ajungea: publicarea se decidea între director şi „foruri“, dar redactorul/lectorul avea şi el, prin referatul lui, primul drept de viaţă sau de moarte asupra manuscrisului primit. După 1990, când autorii au povestit numai cât au fost ei de cenzuraţi, neamintind însă niciodată că cineva îşi riscase *job*-ul pentru apariţia cărţilor lor, voi auzi mârâielile editorilor nemulţumiţi. Redactorul/directorul de editură era şi el mândru de cărţile bune apărute cu munca/riscul lui, avea şi el sentimentul că susţine cultura (sensul pe care îl dau eu „rezistenţei prin cultură“: *cartea* care servea oamenilor ca motivaţie existenţială). Expresiile, curente şi atunci, „autorul meu“, „cărţile mele“ vorbesc de la sine. În străinătate, unde au fost traduse mai ales cărţile mele publicate înainte de ’89

(*Dimineaţă pierdută*, prima ediţie –1984, *Drumul egal al fiecărei zile*, prima ediţie – 1975), sunt mereu întrebată, în interviuri sau discuţii cu cititorii, cum de au putut apărea? Nu mi-e uşor să explic. Este fără îndoială meritul lui Marin Preda şi al lui George Bălăiţă, directorii editurii Cartea Românească, şi, nu în ultimul rând, al Magdalenei Popescu Bedrosian, care m-a şi invitat să public acolo şi mi-a citit manuscrisele, făcându-mi sugestii utile. Pe atunci, munca redactorilor însemna mai mult decât azi acest „lucru pe manuscris“ care nu se rezuma la cenzură. Tot lor le datorează şi Norman Manea apariţia cărţilor lui scrise aici; am vorbit împreună despre asta. Cărţile noastre nu sunt cazuri izolate, ele fac parte dintr-o întreagă literatură care a rezistat „mutaţiei valorilor“ după un sfert de secol.

În ciuda ideologiei staliniste oficiale din ultimul deceniu ceauşist, a enormelor lipsuri materiale, a supravegherii absurde a populaţiei, s-au publicat, până la căderea regimului, cărţi „normale“ – e drept, cu dificultăţi din ce în ce mai mari.

Exista un curaj al autorului şi un curaj al redactorului/editorului: dar, după mine, ele arătau altfel decât sunt văzute azi, când se construiesc mai ales poveşti de „luptă şi rezistenţă“ inspirate de schema narativă a poveştilor de propagandă despre comunişti ilegalişti. Curajul autorului consta în faptul că scria „în orb“ cartea aşa cum o visa el, fără să aibă certitudinea că va reuşi s-o publice.

A existat şi opinia că literatura din epoca ceauşistă ar fi fost fabricată „cu voie de la poliţie“. Poţi susţine această idee doar din rea-voinţă sau dacă nu ştii cât de schimbător a fost climatul cultural şi politic din anii ’70-’80. Odată perioada liberalizării încheiată, de când începeai să scrii o carte şi până o terminai, regulile cenzurii se modificau de câteva ori, şi doar în rău, fiindcă societatea mergea mereu în jos, iar Ceauşescu se reîntorcea, tot mai încrâncenat, la singura cultură pe care o asimilase – cea stalinistă. Sistemul nu se ameliora, aşa cum credeam eu la douăzeci de ani. Avusese dreptate

fostul meu socru, Cezar Ionescu (între timp, divorţam), cel care îl analizase corect în timp ce era la Canal.

Scriitorul care se lua în serios (nu cel comercial, care exista şi în comunism, în forma specifică timpului) scria neştiind dacă va publica acea carte sau va rămâne cu o grămadă de foi înnegrite în dulap: prea puţini aveau legăturile lui Goma sau Nedelcovici ca să poată trimite un manuscris afară şi nu erau mulţi nici cei care îşi doreau să înceapă o viaţă nouă, în altă ţară.

Îmi iau riscul să prezint lucrurile din punctul de vedere al redactorului/editorului care făcea compromisurile şi negocierile, prins la mijloc între presiunile sistemului, pornit să mutileze/să oprească manuscrisul, şi presiunile autorului ca să-l apere, dar, mai ales, ca să-l vadă transformat în carte. Nu pledez *pro domo* fiindcă nu am cenzurat cărţile pentru care mi-am luat *responsabilitatea estetică şi ideologică* timp de patru ani, cât am fost la Cartea Românească. Excepţie făcând cele două cărţi ale lui Stelian Tănase (*Playback* şi *Corpuri de iluminat*), au apărut toate, chiar dacă Liviu Călin, redactorul-şef al editurii Cartea Românească, îmi reproşa că le-am trimis „nelucrate“ = necenzurate. Nici chiar înainte să încep să scriu literatură nu am asumat, de fapt, condiţia de editor; pe urmă, cu atât mai puţin. Tot timpul m-am simţit neaparţinând sistemului; dar încerc să descriu corect ceea ce am văzut/auzit în jurul meu.

Dacă o carte era retrasă din librării, tirajul nevândut se topea, ca să nu dispară din depozite şi să intre, cu suprapreţ, pe piaţa neagră. Iar costurile erau, cel puţin teoretic, puse în spinarea angajaţilor din edituri care dăduseră avizul de publicare garantând, sub semnătură, calitatea ei estetică şi ideologică. Aceasta era sabia lui Damocles care atârna deasupra capetelor lor. Mai ales că susţinerea ideologică a manuscriselor, adică referatele, erau toate mincinoase, descriind o carte „angajată“, pe „linia“ cerută de Ceauşescu în plenarele dedicate culturii. Când se oprea difuzarea, autorităţile descopereau, cu spaimă, cu furie, adevăratul ei conţinut, pe care ceilalţi lectori se făcuseră, până atunci, că nu-l observă.

„Greşeala“ cădea în primul rând în spinarea „acarului Păun“, a redactorului, care plătea oalele sparte fie prin penalizări în bani, fie prin trecerea la un departament inferior, de pildă corectură, fie chiar pierzându-şi postul. Sigur, redactorul era plătit pentru asta, funcţionau o corupţie mică şi mai ales traficul de influenţă, dar existau şi angajaţi ai editurilor care nu primeau nimic. Am făcut şi eu parte din această categorie, cadourile mă jigneau, la fel ca încercările de agăţat pe stradă. Un scandal mare urca de obicei scara ierarhiei editoriale, putând ajunge până la redactorul-şef adjunct sau director, care erau „zburaţi“: cazul lui Ion Bănuţă şi Mihai Şora după apariţia antologiei poeziei interbelice a lui Nicolae Manolescu şi cazul redactorului-şef al revistei *Amfiteatru* după apariţia grupajului de poezii al Anei Blandiana (*Eu cred că suntem un popor vegetal* sau *Băieţii de pe calea Victoriei*). În ambele cazuri, în sprijinul autorilor, foarte cunoscuţi, au fost intervenţii care au atenuat şi, după un timp, au stopat reacţia autorităţilor, dar editorii, cei care au garantat publicarea, au fost scoşi din posturile lor. La *Amfiteatru*, din câte ştiu, a fost penalizat şi redactorul care dăduse drumul poeziilor, o poetă foarte bună, Constanţa Buzea. Probabil că în asemenea cazuri nici cenzorul complice sau neatent nu era lăudat. Celebra, în anii ’80, doamnă Docsănescu (colonel de Securitate, mi s-a şoptit), care „a dat drumul“ multor cărţi lăudate de Monica Lovinescu la Europa Liberă, având o relaţie de complicitate cu directori de edituri, a fost şi ea „ zburată“ spre sfârşitul anilor ’80, parcă din cauza unui album – o fi avut prea multe biserici?

Ai fi tentat să nu-i prea compătimeşti pe demnitarii epocii ceauşiste care „îşi rupeau gâtul“ cu câte o carte (nu neapărat cu una de mare valoare literară). Mai ales că li se mai găsea „un loc călduţ“, iar dacă aveau vârsta pensiei, pierdeau viaţa activă, puterea, dar nu rămâneau muritori de foame. Numai că de obicei o păţeau mai degrabă cei care îşi asumau un risc, cei mai toleranţi, care „puseseră umărul“ la menţinerea unui climat mai liberal. Când era „zburată“ o persoană din eşalonul de sus, urma o perioadă glacială: o

vreme, editorii suflau şi în iaurt, cenzorii, şi ei, erau cu ochii în patru. „Lupta cu cenzura“ seamănă mai puţin cu o luptă, cât cu negocierile dintre firmele de azi, cărora competiţia le suflă în ceafă. Ca şi în capitalismul actual, toate loviturile erau permise; se adăugau delaţiunile (care, în alte forme, funcţionează şi azi), dar şi intervenţia benefică a Cuiva, cum era, de pildă, Gogu Rădulescu, care, mai ales în casa de la Comana, lângă Bucureşti, întâlnea, din câte se ştia, un grup de scriitori importanţi (A. Buzura, N. Manolescu, Ana Blandiana, Z. Ornea, Mircea Dinescu etc.). Începută de la nivelul redactorului/lectorului, cenzurarea manuscriselor, cvasiobligatorie (excepţie făcând cele scrise „pe linie“), se făcea prin proceduri standard, din care nu lipseau traficul de influenţă, cântărirea relaţiilor autorului, posibilul ecou public, abilitatea şi ponderea socială a editorului, antenele autorului în străinătate, în special la Europa Liberă. Şi, nu chiar în ultimul rând, calitatea cărţii. Personajele implicate puteau fi pozitive sau negative în funcţie de contextul judecat. Cel care „dădea drumul unei cărţi“ făcea şi nişte operaţii de cenzurare, mai mult sau mai puţin formale. Ileana Mălăncioiu, un autor recunoscător, spre deosebire de alţi colegi, nu făcea nici un secret din ajutorul pe care Liviu Călin (soţul unei colege de facultate şi ea însăşi scriitoare), înalt funcţionar la Consiliul Culturii şi Educaţiei Socialiste la acea oră, îl dăduse uneia din cărţile ei, pe cât de valoroasă estetic, pe atât de „demascatoare“ – *Urcarea muntelui*. Era în schimb nemulţumită de cenzurarea preliminară a manuscrisului în editură. Dacă nu mă înşel, editorul era Mircea Sântimbreanu, mai degrabă liberal, iar redactora, Gabriela Negreanu, poetă ea însăşi, care mai târziu, la sfârşitul anilor ’80, avea să se sinucidă. În nevroza ei se poate să fi contat şi presiunile asupra sistemului editorial, avusese mai multe scandaluri cu cărţi. O altă formă de cenzurare a cărţii era interzicerea comentării ei în presă. După apariţia cărţii Ilenei Mălăncioiu, existase un consemn să nu fie recenzată, consemn călcat, parcă, de N. Manolescu, în *România literară*. De regulă, cronicile lui Nicolae Manolescu erau secondate de Monica

Lovinescu la Europa Liberă: acest tandem asigura popularitatea unei cărţi, dar, pe de altă parte, atrăgea atenţia Securităţii asupra autorului. Însă autorii preferau să aibă o cronică pozitivă la emisiunea mult ascultată a Monicăi; problema era şi ca acele cărţi să ajungă la ea. I-am trimis şi eu, în ultimii ani, când lucram la Cartea Românească, pachete de cărţi, pe adresa unei prietene pe care, de fapt, n-am cunoscut-o niciodată, Lucie Rosetti. Înainte să fiu angajată la Cartea Românească, această „misiune“ o îndeplinea unul dintre cei mai curajoşi redactori ai sistemului, cu multiple relaţii în lumea literară, Georgeta Dimisianu. Despre contextul în care a plecat ea aveam să mă dumiresc treptat.

N-am cunoscut direct nici negocierile legate de publicarea cărţilor: le-am dedus, tot treptat, din poveştile colegilor mai direct implicaţi. Nu ştiu nici când apărea pe fir Securitatea, presupun că după ce manuscrisele ajungeau la DGPT sau la Consiliul Culturii; poate doar după „sesizări“. Şi, firește, după emisiunile de la Europa Liberă.

Istoria cărţilor apărute nu este, în imaginea mea, suita de benzi desenate în alb şi negru, aşa cum au creat-o autorii, care în libertate au insistat pe imaginea lor, în bună parte reală, de victime sau eroi (sau şi una, şi alta), dar au trecut sub tăcere prieteniile cu directori de edituri, intervenţia Uniunii Scriitorilor, pilele puse în zona unde se făcea cenzura etc. Adică viaţa ca viaţă, nu viaţa ca poveste de adormit copiii. Au contribuit la această imagine bipolară şi emisiunile (cam maniheiste) ale Monicăi Lovinescu şi ale lui Virgil Ierunca în care erau lăudate romanele şi versurile politice „curajoase“ apărute. *Est-etica*, foarte populară în *anii romantici*, acum rar pomenită. Eu am avut mereu o îndoială asupra termenului, îmi aducea aminte de „mesajul obligatoriu“ din anii realismului socialist; dar acesta, dacă nu mă înșel, este pe cale să cam revină, cel puțin la unii comentatori literari.

Mi-amintesc că, vorbind despre Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, Mihai Botez mi-a spus odată, râzând: „Ar trebui să-i laude şi pe cenzori, fiindcă ei au dat drumul cărţilor!“. Era, firește, o glumă, în genul lui, ironic,

demistificator. Mihai Botez a fost, probabil, cea mai inteligentă persoană pe care am cunoscut-o, și, ceea ce la astfel de persoane hiper-lucide se întâlneşte rar, avea o generozitate spontană. Exilul nu i-a prins însă bine nici lui, şi nici întoarcerea acasă nu i-a reuşit.

Înainte de ’90, mai degrabă în exil decât în ţară, s-a întreţinut mitul „literaturii de sertar“, care s-a spulberat, brusc, în 1990. Cu puţine excepţii (I.D. Sârbu, pe care mi-l amintesc foarte bine tot „lucrând“ cu colega mea de la Cartea Românească, Maria Graciov, prima soţie a lui Ştefan Bănulescu, pe un manuscris care se întorcea mereu fără viză de la Ministerul Culturii, sau „autorul meu“, Stelian Tănase), sertarele scriitorilor păreau goale. Ce dezamăgire că scriitorii nu scriseseră pentru posteritate! Că literatura română postbelică era cea deja tipărită, deja recenzată, deja citită (şi încă de mai mulţi cititori decât aveau să mai fie de-atunci înainte)! Monica Lovinescu, Paul Goma au tot revenit, nemulţumiţi, asupra acestei vinovăţii suplimentare a românilor.

Responsabili erau autorii care, în dorinţa de a-şi vedea cărţile apărute, n-au precupeţit nimic. Nici măcar Paul Goma nu se mulţumise cu statutul de „scriitor de sertar“, ci îşi trimisese, foarte repede, pe canale pe care nu le avea oricine, manuscrisele afară. În cazul lui, a fost o decizie înţeleaptă; aici n-ar fi putut apărea decât autocenzurate, masacrate. Vinovaţi de inexistenţa „literaturii de sertar“ au fost şi angajaţii din sistemul editorial care „lucraseră pe cărţi“, contribuiseră la cenzurarea manuscriselor, fie şi pasiv, dar îşi asumaseră răspunderea publicării lor. Vinovată era şi cenzura care făcuse multe propuneri de tăieri, dar, în cele mai multe cazuri, după negocieri peste negocieri, dăduse drumul manuscriselor ca „să nu facă din autori eroi/victime“. Încercând să-l convingă pe un autor să taie ceea ce îi ceruse cenzorul, editorul îi spunea de obicei: „Valoarea cărţii tale stă în această pagină? în acest paragraf? Editorii viitorului vor putea răspunde la aceste întrebări, comparând cele două ediţii“.

Dintre cărţile mele, una singură – *Întâlnirea* – a fost structural afectată, dar nu de cenzură, ci de autocenzura mea; de aceea, după un deceniu de la prima publicare, m-am decis s-o rescriu. Şi doar de ediţia din 2007 (şi următoarele) am fost mulţumită. Tema *emigraţiei* avea nevoie de libertate ca să „treacă“. Atunci a ieşit legenda, care a prins, deşi, ca orice legendă, e neadevărată, că îmi rescriu cărţile.

Pentru publicarea cărţilor în comunism mai poate fi incriminate Uniunea Scriitorilor, care îşi sprijinise de regulă membrii, şi, nu în ultimul rând, echipa de critici literari care făceau o primire bună cărţilor valoroase şi „de curaj“, ignorând maculatura omagială. Au fost mulţi actori în „bătălia“ pentru apariţia cărţilor. Şi mai exista un element trecut prea uşor cu vederea: până în ultimii ani ’80, comunismul a părut instalat pentru secole aici. Oamenii nu sperau mai mult decât o îndulcire a sistemului.

Îmi asum riscul că spun că a fost bine că acele cărţi au apărut atunci. Erau scrise, cu sau fără voia autorului, pentru acel public şi pentru acel timp. În *anii romantici*, publicul s-a întors spre presă şi interesul faţă de literatura epocii ceauşiste a tot scăzut. Din nou dau exemplu cărţilor lui Stelian Tănase, care, sunt convinsă, ar fi avut alt ecou dacă apăreau la timpul lor, spre sfârşitul anilor ’80, când autorul nu se poziţionase ca jurnalist/politician, creându-şi multiple adversităţi.

Cred că regretul Monicăi Lovinescu că sertarele scriitorilor români erau goale era de fapt dezamăgirea ei că nu se ivea de nicăieri „romanul anticomunist“ pe care l-a tot aşteptat, din ce în ce mai dezamăgită, până la moarte. Ea ştia ce ar fi trebuit să conţină (spaţiul închisorii, remodelarea oamenilor), dar nimeni nu se grăbea să-l scrie. Îmi dădea mereu exemplul ruşilor care ar fi venit cu astfel de cărţi, pe când noi, scriitorii formaţi, intraserăm în presă, în viaţă, cei tineri îşi aveau temele lor etc. Mi se părea un gen de bovarism şi, paradoxal din partea ei, o presiune tematică, aşa cum autorii suportaseră în comunism, însă invers. Proza nu este ilustrarea programată a istoriei, a tragediilor provocate de ea; referinţa istorică trebuie

să devină obsesia scriitorului pentru ca să producă artă literară. Înclin să cred că foarte aproape de aşteptările ei a venit, din păcate prea târziu pentru ea, romanul lui Lucian Teodorovici, *Matei Brunul*. Cât despre *Provizoratul* meu, sigur ar fi nemulţumit-o din cauza episoadelor legate de anii ’40, deşi îi trăise aici; poate tocmai din acest motiv, fiindcă îi vedea altfel.

Privind în urmă, rămâne, totuşi, deranjant modul, specific românesc, care făcea posibile publicările dificile: prietenia/intrarea la directorul/redactorul-şef care, la rândul lui, trebuia să aibă intrări la „foruri“, să se înarmeze cu cronici favorabile semnate de nume care aveau girul politic – aşa cum Ion Ianoşi, care mult timp a lucrat la Secţia de Cultură a CC, a „girat“ apariţia *Jurnalului de la Păltiniş* al lui Gabriel Liiceanu. Deasupra tuturor apariţiilor, deasupra politicii culturale a lui Nicolae Ceauşescu plutea Zeul Arbitrarului, al Aleatorului, care şi azi planează deasupra administraţiei româneşti, cu devizele ştiute, „de unde vine răul vine şi binele“, „fă-te frate cu dracul până treci puntea“. Cultura tranzacţionismului, eternă pe aceste meleaguri. Dacă nu aveai nimic de dat în schimb, şi nici noroc, aşa cum am avut eu, puteai să te numeri printre perdanţi.

12. Facerea lumii editoriale

În anii ’70-’80 am tot auzit poveşti, ba chiar am văzut şi cu ochii mei editori victime ale curajului editorial – dacă suntem de acord să-l numim aşa.

Unul dintre ei a fost Mihai Şora, care şi-a pierdut, în 1969, postul de redactor-şef adjunct la Editura pentru Literatură, girând publicarea *Antologiei poeziei interbelice* realizată de N. Manolescu. Pe Ion Bănuţă, scos din postul de director al aceleaşi edituri, odată cu Şora, pentru aceeaşi „vină“, şi trimis pe linie moartă, la publicaţia satelor, *Albina*, nu l-am cunoscut, dar am auzit şi am citit poveşti despre el. La fel ca şi alte întâmplări pe care le relatez aici, nu le-am reconstituit ulterior, ci transcriu ceea ce am ştiut atunci: percepţia mea asupra unui prezent care între timp a devenit trecut îndepărtat. S-ar putea să fie şi inexactităţi, zvonuri neconfirmabile în relatarea mea. De pildă, acum descopăr că în 1969 fusese, în fapt, o reorganizare a editurilor aflate sub conducerea Centralei Editoriale. Din Editura pentru Literatură apăruseră editura Meridiane (artă şi muzică), editura Eminescu („literatură actuală“) şi editura Minerva, având ca obiect ediţiile de Opere (dedicate clasicilor) şi Scrieri (scriitori în viaţă, dar la senectute). Directorul editurii Minerva, care moştenise şi sediul somptuos al Editurii pentru Literatură de pe Bulevardul Lascăr Catargiu (pe atunci Bulevardul Ana Ipătescu), va fi, o vreme, fostul nostru şef de secţie de la Enciclopedică, Aurel Martin. Probabil atunci şi astfel fuseseră viraţi Ion Bănuţă şi Mihai Şora, care nu mai primiseră posturi de conducere, deşi se creaseră mai multe, iar explicaţia curentă era *Antologia poeziei interbelice*, retrasă din librării. O parte din tiraj fusese însă deja vândut, am avut şi eu un exemplar în mână.

Cu un an înainte, la 1 aprilie 1968, redacţia de Enciclopedii a Editurii Politice devenise autonomă, transformându-se în Editura Enciclopedică. Înainte să intru în concediu de maternitate, în iunie 1968, Enciclopedica încă mai era cazată în Casa Scânteii, dar se reorganizau spaţiile şi câteva luni am lucrat, singura femeie, în biroul celor de la Istorie/Geografie: o ambianţă veselă, plină fum, fumau, ca şerpii, toţi, şi glume golăneşti. Deşi era un drum lung, cu două autobuze, de la Academia Militară, lângă care locuiam, până la Casa Scânteii, m-am dus la birou până cu zece zile înainte să nasc. Eram într-o foarte bună dispoziţie şi vroiam să-mi lungesc cât puteam concediul de maternitate, profitând şi de faptul că din luna a şaptea aveam program redus şi nu mai alergam după condică. (Concediul de maternitate legal era de trei luni.) „Iar ai venit? Vrei să ne faci să alergăm cu tine la spital?“, îmi strigau colegii când mă vedeau intrând în birou.

Şi chiar aşa li s-a întâmplat după câţiva ani, cu Catrinel Pătârlăgeanu, care îmi luase locul, singura femeie într-un birou de bărbaţi. Era o fată veselă, plăcută, care făcea faţă foarte bine la miştoul băieţesc. Mi-o amintesc însă şi plângând, la reorganizare, în 1974, când fusese dată afară din cauza dosarului de familie – Cadre –, sau fiindcă nu era membră de partid, sau fiindcă soţul ei rămăsese în străinătate. Aveam să ne mai întâlnim prin anii ’90, în Germania, era jurnalistă la Deutsche Welle, ne-am bucurat să ne revedem, dar în timpul care trecuse deveniserăm alte persoane; n-am depănat amintiri despre Enciclopedică, am vorbit despre politica agitaţilor ani ’90 şi despre copii.

În decembrie 1968, când revenisem la serviciu, după concediul de maternitate, lungit cu concediul anual şi alte concedii medicale scurte pentru îngrijirea copilului, în locul biroul umbros de la Casa Scânteii, m-am trezit într-o cameră mare, luminoasă, la mansarda unei case vechi, dând spre Calea Victoriei. Editura Enciclopedică va funcţiona în clădirea la al cărei parter este azi Teatrul Act până la fuziunea, în 1974, cu Editura Ştiinţifică, cu care

până atunci împărţise doar spaţiul. La distanţă de câteva case se afla viitorul sediu al GDS şi al revistei *22* – unde voi lucra peste douăzeci de ani.

Redacţia Editurii Enciclopedice s-a tot mărit, s-a transferat aici Nora Iuga, venind de la Biblioteca Centrală de Stat (BCS), a fost angajată Ioana Ieronim. Prietenia cu ele a fost importantă pentru scrisul meu. Mai ales cea cu Ioana Ieronim; ne-am scris, ani de zile, cărţile în paralel, comunicând mereu, incredibil de bine, în literatură, în viaţă. Editura Enciclopedică angajase persoane din generaţii diverse – Alexandra Theodorescu (viitoarea Alexandra Slavu, după divorțul de Răzvan Theodorescu), Gheorghe Firca, Mihai Pădureleanu, Aristiţa Avramescu, Mihai Cantuniari, Rodica Pandele, Rodica Chiriacescu, Jana Balacciu, Gabriela Danţiş, Ioan Moga, Doina Cioacă şi mulţi alţii (cer scuze celor uitaţi). Au fost ani de care îmi amintesc cu plăcere, nu fără legătură cu faptul că acolo am descoperit scrisul şi, încet-încet, m-am profesionalizat. Dar şi pentru că eram tânără, nu aveam încă necazuri şi erau anii liberalizării.

După câteva luni, ne-a fost prezentat noul şef al secţiei noastre de Literatură – Mihai Şora. L-am simpatizat cu toţii, nici nu era greu. Era relaxat, carismatic, ludic şi plin de poveşti din lumea editorială, pe care abia atunci o descopeream. Îl văd şi acum în faţa ochilor, legănându-se şi ţinându-şi greutatea în mâini, cu palmele sprijinite pe două birouri aflate faţă în faţă, ca un elev poznaş. Şi vorbind. Altă dată am văzut o fată blondă, cu plete lungi, care a venit să-i dea o floare în secretariatul editurii, plin de ochi curioşi.

13. Două vieţi în două lumi

Aşa cum am mai amintit, una dintre poveştile lui Mihai Şora a fost despre copilul lui Petru Dumitriu, ostatec timp de patru ani într-un orfelinat, după ce prozatorul şi cea de-a doua soţie a lui, Irina Medrea, fugiseră din Berlinul de Est (unde le fusese autorizată călătoria) în Berlinul de Vest, prin Check-Point Charlie. În pernele maşinii se afla, pe lângă manuscrise, şi aurul cumpărat de la Ion Vinea, care avea să fie, din acest motiv, apoi arestat şi torturat. Sanda Cordoş a descris în recenta sa carte acest episod cutremurător, reconstituit după dosarele de la CNSAS. Domnul Şora nu ne-a povestit circumstanţele recuperării copilului – o scrisoare deschisă a lui Petru Dumitriu, publicată în *Le Monde*, înainte de o vizită a lui Ion Gheorghe Maurer în Franţa. Dar, din felul cum ne-a descris traumele acestuia şi cât de greu le-au reparat părinţii, am dedus că se văzuse, în Germania sau în Franţa, cu fostul lui şef şi partener de conducere la Editura pentru Literatură. Şora nu ne-a povestit nici că părinţii, sora, prietenii, între ei Henriette Yvonne Stahl (prima soţie) şi Ion Vinea, au plătit greu, cu anchete şi ani de închisoare, plecarea scriitorului.

Scriitor oficial al regimului, Petru Dumitriu, care reuşise să fie redactor cu probleme ideologice la *Flacăra* lui Eugen Jebeleanu, în timp ce tatăl său, fost ofiţer de carieră, era închis, iar sora nu putea da examen la facultatea de Medicină din cauza dosarului pătat, care luase, la sugestia Anei Pauker, primul Premiu de Stat, plătindu-l cu jenantul roman *Drum fără pulbere*, de proslăvire a Canalului, playboy-ul care juca tenis cu mai-marii Partidului şi conducea un Buick, redactorul-şef al *Vieţii Româneşti*, înainte de a deveni director la Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, părea să fi intrat, înainte să fugă, în dizgraţie. După ce făcuse reorganizarea Editurii pentru Literatură

(reorganizare = dare afară, după liste făcute de către conducerea editurii, împreună cu secretarul de partid, probabil şi sugestii ale Securităţii), Petru Dumitriu fusese el însuşi demis. Era una dintre manipulările cele mai crude ale sistemului comunist.

Nu gândeam pe atunci deloc abstract, nu utilizam cuvântul „sistem“. Prin educaţie, eram „pornită“ contra „oamenilor regimului“. Dar, treptat, mă va deruta faptul că şi aceştia puteau deveni victime, ale cui, atunci? mă întrebam.

Dările afară în regimul comunist aveau, totuşi, teoretic, nişte reguli: în afară de cei scoşi pentru un anume motiv politic, în capul listei se aflau pensionabilii, apoi tinerii care se puteau califica şi în altă parte. Se încerca protecţia mamelor singure, a cazurilor sociale etc. Toţi cei demişi primeau un alt loc de muncă, chiar dacă inferior, cu un salariu mai mic. Se putea întâmpla chiar ca noul loc de muncă să fie comparabil cu celălalt, cum i s-a întâmplat Norei Iuga, care de la Enciclopedică a lucrat apoi la Neuer Weg – începutul carierei ei de excelentă traducătoare, premiată, pentru aceasta, nu demult, de statul german. Dar orice demitere era o traumă, un moment greu de suportat, când omul se gândea: „De ce eu? de ce tocmai eu?“.

În capitalism sunt scoşi angajaţii care deranjează, chiar dacă sunt mai buni profesionişti; se întâmplă să fie păstraţi mai degrabă tinerii cu mai puţină experienţă, dar cu salarii mai degrabă mici, decât cei trecuţi de patruzeci de ani, cu salarii consistente, cuvântul-cheie fiind „reducere de cheltuieli cu personalul“. Patronilor, atenţi la profit, nu pare să le pese că şansa acestora de a se angaja în altă parte e mai mică, din cauza vârstei.

Firește că Petru Dumitriu văzuse semnele că i se pregătea ceva. Pierduse scaunul de director al celei mai mari edituri literare (pentru că era singura) şi nu i se decernase nici Premiul de Stat la care se aştepta după apariţia *Cronicii de familie.* Intervenise, pentru asta, unul din adversarii săi, Mihai Beniuc, preşedintele Uniunii Scriitorilor, după ce Ion Vinea se plânsese că descoperise în *Cronică de familie* istorii care îi aparţineau, pregătite pentru

romanul său, *Lunatecii*. Şi Henriette Yvonne Stahl, prietena de cursă lungă şi prima soţie a lui Petru Dumitriu, a pretins mai târziu că ea îi scrisese cărţile.

Transcriu acum zvonuri care au tot circulat, începând din acei ani până azi. Îl auzisem pe unchiul meu, Nicolae Adameşteanu, un monden în raport cu ceilalţi din familia noastră, care umbla prin cercurile artistice ale Bucureştiului, afirmând, nonşalant şi sigur pe el, că Henriette Yvonne Stahl îi scrisese lui Petru Dumitriu *Cronică de familie*. De atunci, mult timp, am păstrat o îndoială în mintea mea: o fi el, cu adevărat, autorul *acestei cărţi*? Ion Vartic, Sanda Cordoş, care urmăresc povestea acestui „trio fascinant", sunt cei mai în măsură să răspundă tuturor întrebărilor legate de viaţa şi cărţile lor.

În ceea ce mă priveşte, nu mă îndoiesc că Henriette Yvonne Stahl l-a ajutat mult pe Petru Dumitriu, nu doar în perioada de formare, ci şi la bogata documentare a cărţii, aşa cum sunt sigură că Petru Dumitriu adunase toate poveştile auzite, inclusiv pe cele ale lui Ion Vinea, şi le vârâse în cărţile lui. Scrupule prea multe nu părea să fi avut (cel puţin în viaţa petrecută în România). Dar trebuie recunoscut că nici un prozator nu-şi face multe scrupule, adunând tot ce poate şi de peste tot pentru cărţile lui. Pe de altă parte, talentul lui Petru Dumitriu este incontestabil, el ţâşneşte din pagină, iar forţa epică şi puterea imagistică sunt superioare celor ale prietenilor săi.

Grav pentru Petru Dumitriu a fost că şi Leonte Răutu, ideologul atotputernic, şi destui alţi politruci ai timpului îi deveniseră adversari pe faţă. Îşi va lua revanşa în *Incognito*, romanul scris în Occident care, mie, când l-am citit prima oară în 1979, într-un *poche* ajuns la mine nu ştiu cum, mi s-a părut o carte tezistă, ca şi cele scrise în România, numai că pe invers. Nu l-am mai recitit însă în linişte de atunci, şi poate a fost o judecată nedreaptă.

În Occident (Franţa, Germania, SUA), lui Petru Dumitriu i se publicase *Cronică de familie*, dar şi celelalte cărţi, scrise, după plecare, în franceză şi germană, limbi pe care le cunoştea ca nimeni altul. Va avea succes, mai puţin

însă decât se aşteptase atunci când fugise din ţară. Posibil să fi plecat având în cap modelul Boris Pasternak, numai că acesta nu ieşise din Uniunea Sovietică nici ca să-şi ia Premiul Nobel. Depresia cu care Petru Dumitriu se va lupta ani de zile, criza religioasă, uneori strâmtorarea materială trebuie să fi fost încercări dure pentru acest prozator de incontestabil talent, la prima vedere şi cel mai bine înarmat pentru o reuşită în Occident.

Aş spune că nu i-a reuşit nici întoarcerea în ţară. Purtat de aceeaşi veche dorinţă de a sta în preajma puterii, s-a afişat alături de Ion Iliescu în campania electorală, tocmai în anul 1996, când acesta a pierdut alegerile, spre mulţumirea majorităţii scriitorilor. Eram, la acea vreme, mult mai maniheistă şi n-am făcut nici un efort ca să-l întâlnesc, poate aş fi putut. Acum regret.

14. La război ca la război

Regret şi că nu-mi amintesc nici o altă poveste a lui Mihai Şora despre Petru Dumitriu, în afară de cea, atât de dramatică, a copilului aflat într-un orfelinat timp de patru ani – probabil sub un nume schimbat. Poate nici nu ne-a mai spus alta. Sau poate am ţinut-o minte doar pe aceasta fiindcă aveam un copil aproape de vârsta fetiţei lui când a fost abandonată, ostatecă regimului, şi mi se părea un sacrificiu de neconceput, oricare ar fi fost miza – cariera sau libertatea.

Noul nostru şef trebuie să fi fost încă obsedat de accidentul care pusese capăt carierei sale de editor, de vreme ce ne-a făcut o disertaţie teoretică asupra antologiei, ca operă de autor, reprezentând nu canonul curent, ci opţiunea celui ce o alcătuieşte: n-am uitat-o până azi. Se povestea că autorul *Antologiei poeziei interbelice*, Nicolae Manolescu, dar şi conducerea Editurii pentru Literatură (EPL) fuseseră reclamaţi pentru că puseseră în circulaţie versurile unor poeţi legionari ca Radu Gyr şi Ştefan Baciu, omiţându-i, în schimb, pe cei de stânga, cum ar fi Eugen Jebeleanu, cel care făcuse, împreună cu alţii, *întâmpinarea* (eufemistic vorbind) la Secţia de Propagandă şi Cultură a Comitetului Central. După „săpunelile“ de rigoare, şi cu ajutorul lui George Ivaşcu, Nicolae Manolescu îşi păstrase postul în învăţământul universitar şi rubrica în presă, dar directorul EPL, Ion Bănuţă, în ciuda statutului de ilegalist şi a originii sănătoase, fusese debarcat la revista satelor, *Albina*, iar adjunctul lui, Mihai Şora, în ciuda lungii sale cariere editoriale, aterizase la noi, „într-un cimitir al elefanţilor“.

Un alt subiect curent al „prelegerilor“ lui Mihai Şora, pe care le urmăream încântaţi de mintea sa „destupată“, de liberalismul lui natural, ca şi de comportamentul său jucăuş, era acţiunea largă de recuperare a literaturii

române, aflată la index în anii ’50. Termenul sub care se obţinea publicarea acestor autori, majoritatea interbelici, era „valorificare critică“, ceea ce presupunea o prefaţă semnată de un critic sau istoric literar „bine văzut“ care semnala, pe lângă calităţile celui publicat, „scăderile“ lui politice. Acesta a fost „paşaportul“ unor autori ca Lucian Blaga, Adrian Maniu, B. Fundoianu, Ion Pillat, Anton Holban şi nenumăraţi alţii care, receptaţi ca noutate, vor influenţa scriitori tineri din generaţiile ’60 şi ’70. Lupta pentru „valorificările critice“, felul cum el reuşise să treacă peste piedicile puse de foruri şi ideologi au fost subiectul predilect al lui Mihai Şora, pe care îl absorbeam, odată cu imaginea editorului curajos.

Din poveştile lui, iniţiativa părea să-i aparţină, iar „spatele“ îi fusese asigurat de directorul Ion Bănuţă, un editor „făcut din muncitor la Griviţa“, fără cine ştie ce cultură şi autorul unei poezii precare, dar care asumase programul, atunci de-a dreptul revoluţionar, de reîntregire a literaturii române. Un om nu neapărat prea inteligent, dar loial şi curajos, care se lăsase manipulat în sensul bun şi sacrificat în războiul altora, al constructorilor inteligenţi de cultură română – aşa l-am dedus eu pe Ion Bănuţă, din poveştile lui Mihai Şora. „Este că am murit frumos?“, ar fi repetat el când îşi reîntâlnea fostul adjunct, cu referire la modul demn în care înfruntase furia autorităţilor. Poveştile despre Bănuţă aveau să fie continuate de următorii mei colegi noi, Gheorghe Pienescu şi Nicolae Gheran, unul venind din postul de redactor al aceleiaşi edituri, celălalt dintr-o sferă mai înaltă, a decidenţilor politici debarcaţi. Persoane agreabile, fiecare în felul său, şi editori cu merite incontestabile, nu participaseră însă, de la nivelul conducerii, la scoaterea la lumină a scriitorilor interzişi până atunci. De aceea îl evocau pe fostul director de la EPL doar în registru comic, imitându-i felul în care vorbea, parcă uşor bâlbâit. Aşa cum se întâmplă uneori în timp ce scrii la o carte şi când orice noutate informativă, orice amănunt care „se lipeşte“ ţi se pare miraculos, ajunsesem la episodul Ion Bănuţă când, dintr-odată, l-am întâlnit în cartea Anei Blandiana *Tratat de*

manipulare, pe care o citeam în paralel. Director la EPL, Ion Bănuţă o invită la Bucureşti, în biroul său, pe tânăra poetă clujeană, aflată la al doilea volum al ei, *Călcâiul vulnerabil*. Îi citeşte referatul negativ primit de la DGPT (cenzura), care o miră, fiindcă este scris în termeni de cronică literară (imaginea curentă, nu neapărat exactă, fiind că cenzorii erau nişte idioţi), dar îi spune că el îşi asumă publicarea volumului, cu condiţia ca ea să renunţe la şapte poezii, însemnate în sumar, şi volumul să aibă ca scut o prefaţă. Soluţia pe care i-o dă însă Georgeta Dimisianu, lectoră de carte la EPL, şi pe care Blandiana o pune în practică este să renumeroteze poeziile, să le pună în altă ordine, să scrie din nou sumarul şi să-i predea directorului manuscrisul neschimbat. Volumul apare, dar şiretlicul este dat la iveală de cronica entuziastă a lui Cornel Regman, care citează copios poeziile incriminate de cenzură; aceasta nu reacţionează, în schimb directorul Ion Bănuţă o invită din nou în biroul său pe poeta care, după aproape o jumătate de secol, povesteşte incidentul:

„M-a privit intrând şi, un timp ce mi s-a părut enorm, s-a uitat cu tristeţe la mine, fără să spună nimic. Apoi s-a ridicat greoi, bătrâneşte, s-a apropiat ca şi când ar fi vrut să-mi spună ceva în secret şi mi-a spus într-adevăr, oarecum confidenţial, aproape în şoaptă: «Eu am avut încredere şi dumneata ţi-ai bătut joc de mine»…“.

Concluzia uşor triumfalistă („ceea ce au făcut pentru mine Geta Dimisianu şi Ion Bănuţă dovedeşte că şi atunci, cu îndrăzneală şi curaj, se putea face“) pe care o trage autoarea *Tratatului de manipulare* din această întâmplare îmi pare tipică pentru modul în care editorii şi autorii duceau acest război, pe cont propriu, fiecare. Dacă în carte Blandiana se prezintă ca ţintă a diverselor manipulări, aici este vorba de un director de editură manipulat de autor, împreună cu un redactor, ceea ce se mai întâmplă, „lupta contra cenzurii“ permiţând toate loviturile şi toate armele. Caracterul acestui om reiese însă şi mai bine din finalul poveştii. Blandiana nu a amintit nimic despre debarcarea din 1969 a lui Bănuţă, deşi atunci fusese un eveniment;

pentru autori, editorii care îşi pierdeau scaunul nu erau subiecte de interes. Când îl reîntâlneşte în ’85 sau ’86 într-o alimentară de pe strada Brezoianu, unde, ca peste tot, erau înghesuială şi cozi, fostul director al celei mai mari edituri de literatură era, probabil, un pensionar, poate un pic mai avut ca alţii, dar care, ca toată lumea, pierdea timp la cumpărături.

„De cum am intrat, am simţit însă că se întâmplă ceva neobişnuit. Oamenii păreau că încremeniseră… iar în liniştea incredibilă care domina hala ticsită de oameni strânşi unul într-altul nu se auzea decât o voce…

«Ar trebui să vă cer iertare tuturor» – spunea vocea –, «pentru că trăim ce trăim, pentru că stăm aici presaţi ca nişte sardele cu speranţa că ni se va arunca o bucată de carne sau brânză. Ar trebui să vă cer iertare pentru că eu am fost printre cei care au contribuit la ce se întâmplă acum. Eu am luptat să ajungem aici. Eu am fost comunist din ilegalitate. Eu şi cei ca mine suntem vinovaţi că am adus comunismul».

Era Ion Bănuţă. Nu părea cuprins de o criză de nervi, ci doar de una de exasperare.“

Sunt înclinată să cred că programul de recuperare a literaturii începuse însă chiar de pe vremea lui Petru Dumitriu, fiindcă îmi amintesc capodoperele literaturii universale pe care le înghiţeam în liceu. Pregătirea unor ediţii cere ani, „valorificările“ critice trebuie să fi început de pe vremea când Dumitriu era director la EPL, el ştia la fel de bine ca Mihai Şora literatura bună. Dar, pe de altă parte, mi se pare normal că adjunctul său nu ne-a vorbit niciodată de Dumitriu ca director. Cine ar mai fi stat să înşire, în plenul unui birou, meritele unui transfug de marcă?

Îl seconda şi incita să povestească fie despre anii petrecuţi în Franţa, fie despre lumea bună a Bucureştiului. Mihai Pădureleanu, un om fin, cultivat în sensul interbelic şi foarte snob, un adevărat almanah Gotha. Nora Iuga a fost mai degrabă pe aceeaşi lungime de undă cu el, eu, în schimb, am avut o amiciţie cu soţia lui, Marina Titeanu: am mers câţiva ani la aceeaşi gazdă în 2 Mai, vara. Mai tânără bine decât Mihai Pădureleanu, Marina era fiica lui

Eugen Titeanu, fost şef al Siguranţei interbelice, şi avusese o tinereţe grea. M-a prins că folosisem în *Dimineaţă pierdută* unele din istoriile ei şi, contrar a ceea ce se petrece de obicei, nu s-a supărat, dimpotrivă. Mă suna când eram la rezidenţa din Zug, în 2009, şi îmi povestea ce mai aflase despre tatăl ei, Eugen Titeanu, aşa că, până la urmă, l-am vârât ca personaj în *Provizorat*. Ultima oară m-a sunat în vara lui 2013, înainte să se interneze pentru o operaţie grea. Mi-a spus din nou poveştile despre Eugen Titeanu, vroia probabil să ştie că rămân cuiva, şi eu nu i-am spus că le folosisem deja. Am aflat apoi, peste câteva luni, că a murit. Prefer să o revăd cu cafeaua şi ţigara veşnic aprinsă, sub umbrarul de la Katia, prima casă pe dreapta când intri în 2 Mai, lângă fetiţa lor de şapte-opt ani, frumoasa Astrid, copil crescut lângă mulţi adulţi snobi, care mă întreba, cu o intonaţie suficientă: „Şi tu ce mai scrii, Gabi?“. Mihai Pădureleanu îl trăgea mai ales de limbă pe Mihai Şora să povestească despre Eugène Ionesco, ştia că el şi Rodica erau naşii Sandei Şora. Pe fiica lui Şora o ştiam din facultate, fără să ştiu de fapt cine e, dar nu putea trece neobservată, avea o frumuseţe specială.

Îmi pare rău că nu l-am rugat pe Mihai Şora să continue poveştile de când era şef de secţie la Enciclopedică. Numai că în anii cât am fost redactor-şef la *22* mintea mi-a fost prinsă în permanenţă cu problema salariilor, a difuzării, a actualităţilor politice şi, nu în ultimul rând, cu conflictele de presă, la început minore, apoi tot mai acute; parte dintre ele chiar cu colegi din GDS. Aşa că am ratat multe întrebări, unele chiar referitoare la propria lui biografie, la fel de spectaculoasă ca biografia lui Petru Dumitriu. Abia acum, scriind, deduc că Mihai Şora fusese un longeviv redactor-şef al Editurii de Stat pentru Literatură şi Artă şi al urmaşei ei, Editura pentru Literatură, ceea ce arată că avusese, pentru timpurile acelea, „un spate tare“. A rezistat în post mai mult decât cei trei directori – Al.I. Ştefănescu (soţul Ninei Cassian), Petru Dumitriu şi Ion Bănuţă (dacă n-am sărit cumva pe unul). Până în anii petrecuţi în Franţa, biografia sa pare mai apropiată de cea a intelectualilor aflaţi în puşcării sau în exil decât la „butoane de comandă“,

fie şi de linia a doua. Student al lui Nae Ionescu şi Mircea Vulcănescu, asistent al lui Mircea Eliade, care o aminteşte pe Mariana Şora, soţia lui, în *Les promesses de l'équinoxe*, ca pe o susţinătoare a lui (se ceruse demiterea lui Eliade din învăţământul universitar, pentru pornografie), descriind-o ca pe o Walkirie. Legendele ulterioare îi atribuiau acestui fiu de preot bănăţean şi un episod de simpatie faţă de Corneliu Zelea Codreanu (oare a povestit chiar el asta?). Ceea ce îl aureola în ochii noştri, prin anii '80, când aveam să-l reîntâlnesc, erau cei zece ani petrecuţi în Franţa. Se vorbea despre el cu mare respect intelectual şi era mereu amintit eseul publicat la Gallimard (*Du dialogue intérieur*, 1947). Dacă faptul că ar fi luptat în *maquis* sau ar fi fost în Rezistenţă nu l-am aflat confirmat în Franţa şi nici în memoriile Marianei Şora (*O viaţă în bucăţi*, Editura Fundaţiei Culturale Române, 2002), rămâne nebulos episodul întoarcerii sale forţate, în 1948, în România. Memoriile soţiei sale se încheie brusc în acel moment, despre care însă nu pomeneşte nimic. Mihai Şora plecase într-o vizită în România şi Franţa nu i-a mai permis să se întoarcă, aşa că soţia şi cei doi copii au trebuit să-l urmeze.

Cam tot atunci a fost expulzat din Franţa şi tatăl lui Alain Paruit (Herscovits), care era medic, comunist declarat şi va ocupa în România un post înalt. Plecarea silită din Franţa a reprezentat o adevărată traumă pentru mare traducător.

Ajuns în România, Mihai Şora lucrează trei ani la Ministerul de Externe, condus pe atunci de Ana Pauker. Mutat în sistemul editorial, poate nu fără legătură cu căderea ei în 1951, din multele lucruri bune făcute atunci se va menţine mereu noua serie a Bibliotecii Pentru Toţi.

Atunci când a fost, pentru câteva luni, şef de secţie la Literatură, în Editura Enciclopedică, Şora era bântuit tot de proiectele sale anterioare, făcute la EPL. A convins-o pe directoarea noastră să facă o colecţie de antologii de literatură, denumită „Lamura", care ne-a entuziasmat pe toţi din redacţie: ce plăcere, să lucrăm pe literatură, în loc de plicticoasele articole

de dicţionar! Discuţii, liste, argumentări, ieşiseră doar câteva cărţi atunci când Mihai Şora ne-a abandonat şi a plecat consilier al ministrului reformist Mircea Maliţa la Ministerul Învăţământului. O experienţă care probabil va fi luată în consideraţie în 1990, atunci când a fost ministru al Învăţământului, avându-l ca secretar de stat pe Sorin Antohi, în guvernul Roman.

Eu, la Enciclopedică, am avut al patrulea şef, pe Gheorghe Pienescu, editorul obsedat de opera şi viaţa lui Tudor Arghezi; un om agreabil şi citit, chiar dacă fără sclipirea lui Şora. Am învăţat multe de la editorii de literatură paraşutaţi la noi, dar ei nu au devenit niciodată cu adevărat enciclopedişti, erau prea marcaţi de profesiunea lor anterioară.

Cred că „Lamura“ a atârnat greu în evaluarea Editurii Enciclopedice, cu al cărei profil, mă gândesc abia acum, nu se potrivea. Probabil a trecut şi ea pe răbojul erorilor care au provocat reorganizarea din 1974.

15. Iowa City, locul unde nu se întâmplă nimic

M-am depărtat foarte tare de America şi de toamna lui 1990, când abia ajunsesem în Iowa City şi sufeream de dorul de acasă. Totuşi, intrasem într-un program, care mă ajuta să socializez cât de cât, dar şi să pot comunica mai uşor: mergeam la cursul de engleză. Apropo de orele de engleză, Mircea Cărtărescu vorbeşte (în *Frumoasele străine*) despre „înverşunarea cu care aş face mereu ceea ce îmi propun“ şi care, în Iowa, m-ar fi împins „să mă trezesc în zori“ ca să ajung la cursurile de engleză. Cred că termenul „înverşunare“ e potrivit pentru munca mea, de ani, la *22* ori cu felul în care am rescris *Întâlnirea*. Dar în Iowa n-am avut nevoie să apelez la rezervele mele de „înverşunare“. Spre deosebire de Mircea, sunt o persoană diurnă, relativ disciplinată de condica unor servicii de opt ore, şi mă trezesc, fără un efort special, dimineaţa. *Improve my English* nu a fost un ordin interior, ci o necesitate, mai ales în primele săptămâni, când Mircea Cărtărescu nu ajunsese încă şi nu aveam în jur decât vorbitori de engleză aproximativă, cu toate accentele lumii. Iar foarte curând am fost atrasă de cursul de engleză americană ţinut de Clark Blaise, directorul de atunci al International Writing Program: el mi-a ritmat şederea acolo. Îmi făcea plăcere să merg, dimineaţa, pe jos până la universitate, împreună cu alte câteva colege, în peisajul luminos, cu veveriţele cenuşii ţâşnind din copacii verzi-aurii, pe străzile cu vile, şi să întâlnesc mica mea comunitate de rezidenţi, aflaţi cu engleza într-un stadiu apropiat de al meu. Ascultam, în camera mea, televizorul, aşa cum fusesem sfătuită, pricepând în fiecare zi un pic mai mult. Mă străduiam să citesc ziare şi să-mi scot într-un caiet cuvintele noi, aşa cum făcusem, ani de zile, şi cu franceza, pe care am învăţat-o, în mare măsură, ca autodidactă.

Când am plecat din America, la sfârşitul anului ’90, puteam să citesc ziare şi să călătoresc singură, fără stres.

Din păcate, foarte repede după ce m-am întors acasă, accidentul şi anii de muncă „înverşunată“ la revistă mă vor face să pierd destul de mult din ceea ce acumulasem în lunile americane, care m-au făcut să mă simt din nou aproape de viaţa universitară, după care am jinduit mult timp după ce ieşisem din ea. Am şi acum singura „achiziţie valoroasă“ făcută în America: un dicţionar electronic care dă nu doar sensurile, ci şi pronunţia: o noutate pentru acel octombrie 1990. Când l-a cumpărat pe al ei, prozatoarea mexicană Silvia Molina, o colegă de curs cu care mă împrietenisem, m-a sfătuit să-mi iau şi eu unul. Costa foarte mult, în comparaţie cu veniturile noastre, dar eu aveam o indiferenţă „comunistă“ faţă de bani – indiferenţă de care nu m-am vindecat complet nici azi.

Uneori, coboram împreună cu Mircea Cărtărescu la parterul blocului Mayflower să luăm câte o Coca-Cola de la automat. După ce el o savura, iar eu o înghiţeam din mimetism (de prima oară când am băut-o, mi s-a părut că are gust de medicament ori pastă de dinţi), Mircea îmi arăta, cu reproş, cutia goală: „Ştii ce-ai făcut acum? Ai dat foc la x lei!“. Spre deosebire de Mircea, nu venisem cu gândul să mă întorc în România cu o achiziţie anume ori cu bani economisiţi: cheltuiam bursa cu inocenţa unui sălbatic. „Ce sens mai are să urmărim rata leu/dolar, de vreme ce acum trăim în America?“, mă gândeam. Şi aşa voi face în cele câteva rezidenţe în care am mai fost, târziu, după 2000. Când ajung într-o ţară vestică, mi-aş dori să trăiesc acel scurt interval de viaţă occidentală, pe cât posibil, la fel ca un cetăţean occidental obişnuit. Poate să fie o fantezie literară, aşa cum, atunci când ajung într-un loc nou, îmi imaginez cum ar fi să trăiesc ani de zile acolo: de fapt, o fantezie comună oamenilor cu imaginaţie. Sau poate la mine să fie orgoliul şifonat al europeanului de mâna a doua, deranjat de ideea că el nu trebuie să-şi permită ceea ce îşi permite omologul său vestic. Nici înainte de ’89 nu

suportam să îmbrac haine purtate, primite de la rude sau prieteni din străinătate.

Paradoxal este că în America am cumpărat o vreme lucruri doar din magazine *second-hand* şi cărţi doar din anticariate. Poate fiindcă totuşi le plăteam, chiar dacă dădeam pe ele câţiva dolari? Când am ajuns în Iowa City, venise toamna. Aveam în bagaj doar haine de vară şi, văzându-mă că tremur, „îngrijitoarea“ noastră mi-a adus, cadou din partea Programului (probabil fiindcă nu-mi dăduseră încă bursa), o geacă roşie, nouă, pe care o voi purta cu plăcere şi acasă, fiind plină de amintiri.

(Geaca roşie a fost reperul după care mă vor descoperi colegii de călătorie, la pomenirea de la Sighet a celor îngropaţi în Cimitirul Săracilor, peste doar câteva luni, în ziua accidentului: la acel timp, în România, culoarea roşie la haine de iarnă era destul de rară.) Dar când mi-am încasat primii bani din bursa de la International Writing Program, „îngrijitoarea“ noastră m-a dus să-mi cumpăr lucruri mai groase, la un magazin *second-hand*, aşa cum se făcuse probabil şi cu alţii, veniţi din ţări sărace. N-am avut nici o obiecţie, mai ales că mi-a spus că mulţi studenţi americani se îmbrăcau de acolo. Habar n-avusesem până atunci că există astfel de magazine. Lucrurile erau de calitate mai bună decât în *second-hand*-urile de la noi. Şi am tot intrat în astfel de magazine până când, într-o zi, mai selectiv, Mircea Cărtărescu mi-a spus, cu reproş: „Ce faci? Vrei să te întorci cu haine vechi la Bucureşti?“.

Până m-a admonestat el, nu făcusem nici o deosebire între ele şi cele noi. Dar, ca şi când m-aş fi trezit, am mers pe urmă doar în magazine normale şi mi-am călcat pe inimă să cumpăr de acolo, deşi mă obişnuisem cu preţurile de *second-hand* şi celelalte mi s-au părut prea mari. Cu câteva piese de îmbrăcăminte *second-hand* m-am întors acasă, şi le-am mai purtat o vreme cu drag: îmi aminteau de America, în care n-am fost deloc încântată să ajung şi cu a cărei nostalgie am rămas de atunci încolo.

În Iowa City mergeam cu Mircea prin magazine, ne sfătuiam, mi-amintesc, de pildă, momentul solemn când el şi-a cumpărat costumul de blugi! Iar eu, ce? Probabil o geacă mai groasă, de iarnă şi primul meu geamantan cu rotile, pe care îl trăgeam cu o curea detaşabilă. În ciuda celor cincisprezece ani care ne despărţeau, în mai multe privinţe el era mai cu picioarele pe pământ decât mine. Ştia ce vroia să scrie în viitor, ştia şi ce-şi dorea de la lunile petrecute în America.

Cărţile în engleză aduse atunci din America, pe care le cam am şi acum, sunt majoritatea vechi; diferenţa de preţ faţă de cele noi era mult mai mare decât este între librăriile şi anticariatele noastre. Aveau să îmi ajungă acasă, cu vaporul, după o jumătate de an, prin iunie 1991, atunci când începeam să mă pun pe picioare după accidentul din Maramureş, despre care voi povesti mai târziu. Mă uitam la ele ca la un semn venit din altă viaţă – viaţa mea americană. Şi chiar aşa era.

Dar, ciudat, în Europa am preferat să mă abţin de la orice cumpărătură, decât să cumpăr un lucru folosit de altcineva, deşi ştiam cât de mult umblau românii prin târgurile de vechituri. Am intrat brusc în altă psihologie a consumatorului, încă şi mai puţin justificată decât cea pur economică. N-am avut nici o tentaţie când am fost la Roma, în mai 1991, împreună cu un întreg grup de scriitori din ţară şi din exil (erau şi Paul Goma, şi Sorin Alexandrescu, dar şi Ana Blandiana, Romulus Rusan, Ileana Mălăncioiu) să merg împreună cu o parte dintre ei la *marché aux puces*. E drept că eram convalescentă şi nu puteam să rezist mai mult de câteva ore fără să mă întind într-un pat.

Rămâne straniu şi încă dureros acel moment când am aflat acolo despre moartea lui Culianu – noi, la mese în faţa unei cafenele, lumina soarelui de vară şi cineva venind cu ziarul desfăcut. Şi vestea. Incredibilă.

16. Studentă *versus* scriitor

Mă mai adaptasem, cât de cât, după vreo zece zile (ori chiar două săptămâni?) de la sosirea mea în Iowa City, atunci când a ajuns şi Mircea Cărtărescu acolo. Da, era vară indiană în octombrie atunci când ne-am întâlnit. Nu ne cunoşteam dinainte. Ne ştiam doar după nume, poate şi după *cotele* care circulă în mediul literar şi care variază în funcţie de generaţie, de grup literar; dar atât. Aveam, în fine, cu cine vorbi, nu mai trebuia să mă rezum la scurtele conversaţii chinuite, într-o engleză primitivă, cu ceilalţi rezidenţi. După o vreme, ştergeam cu indiferenţă (şi, pe urmă, cu regret) zilele din calendarul de la sfârşitul caietului de engleză.

La început, m-am simţit un pic jenată că nu-i citisem lui Mircea nici o carte şi nu-i puteam spune nimic despre literatura lui, aşa cum se cam obişnuieşte între colegi de scris: tăcerea poate însemna depreciere. Dar destul de repede m-am relaxat; cum nu pomeneam nici unul nimic despre cărţile noastre deja publicate, am dedus că nici el nu le citise pe ale mele. O situaţie ideală, m-am gândit mai târziu, după ce ne instalaserăm în genul de prietenie de durată care se formează în şcoli, în facultate, când descoperi împreună lumea.

Mă simţeam tânără şi eram plină de entuziasmul recuperării. Existase în mine o dorinţă de a continua să învăţ, mai ales că şcoala fusese cum fusese. După ce am jinduit la o a doua facultate, la un doctorat, ambele inaccesibile pentru mine, viaţa în căminul studenţesc Mayflower, la etajul 10, în garsoniere cu bucătării comune, a fost ca o scurtă studenţie. De aici sentimentul de prietenie specială pe care îl am faţă de Mircea, în care răcirile, dacă au fost, dacă ar fi, le simt provizorii. Poate tocmai fiindcă nu-i citisem literatura mi-au fost evidente talentul, inteligenţa în discuţiile noastre

de zi cu zi: era ca şi când, dintr-odată, fraza scânteia. Acesta este privilegiul prieteniei cu un scriitor; o plăcere mai intensă, mai rafinată a comunicării, pe care o ştiam deja din discuţiile cu Ioana Ieronim, cu Marius Robescu, cu Norman Manea. Până şi ritmul de viaţă al lui Mircea era cel al unui poet. În Iowa City am avut impresia că se culca târziu şi mi se părea că, spre deosebire de mine, „trăia în literatură“: poate scria noaptea, poate ţinea un jurnal. Nu l-am întrebat însă niciodată, nu-mi place să mă vâr în sufletul omului. Pe de altă parte, nu avea nevoie să se trezească dimineaţa, ca mine, care mergeam la cursuri; engleza, el nu doar o citea şi o vorbea, ci şi crescuse în miturile culturii americane. Avea să-mi spună ceva de genul ăsta peste vreo lună, la Chicago, unde ne-a dus Matei Călinescu. Atunci când a văzut zgârie-norii, când am urcat în Sears Tower, Mircea, spre deosebire de mine, avea o stare specială de exaltare; era evident că visase de mult să ajungă acolo.

Deşi ne despărţea mai mult de un deceniu, aşa cum am mai spus-o, era mai matur decât mine, şi în privinţa proiectelor literare. Nu mai ţin minte cu ce ocazie (poate atunci când eu i-am spus că n-am avut niciodată sentimentul apartenenţei la o generaţie literară?), Mircea mi-a dat să înţeleg că şi el, deşi foarte ataşat de „generaţia lui în blugi“ (aşa cum era curent denumită atunci generaţia ’80), îşi gândea, pentru viitor, un drum al său, neînglobat într-un proiect generaţionist. Sper că reproduc sensul a ceea ce mi-a spus el atunci. În timp, aveam să-mi dau seama că Mircea Cărtărescu chiar aşa a şi făcut; firește, fără să nege legăturile cu prietenii, dimpotrivă, păstrând toate firele anterioare şi fiind, în acelaşi timp, tot mai desprins, tot mai individualizat pe drumul său. Mie mi se păruse totdeauna firesc, pentru un scriitor, să vrea să fie văzut ca individualitate, nu ca parte a unui întreg. Citisem în *Generaţie şi creaţie*, o carte a lui Tudor Vianu, prefaţată de Mircea Martin, la care prin’70-’71 fusesem redactoră la Enciclopedică (epoca Şora sau Pienescu), că „a merge în grup“ este o strategie utilă pentru

cucerirea vizibilităţii pe harta literară, într-o primă fază; dar eu o priveam cu o anume condescendenţă.

Poate fiindcă am început să scriu abia la douăzeci şi opt de ani, când cei de vârsta mea aveau deja cărţi publicate şi nu puţini ajunseseră deja celebri. Sau poate pentru că aş fi, aşa cum a scris despre mine Lucian Raicu la a doua mea carte – *Dăruieşte-ţi o zi de vacanţă* –, „mai substanţial orgolioasă decât cei stăpâniţi de vanitatea literară a întâietăţii".

Am verificat pe mine şi adevărul afirmaţiei lui Tudor Vianu că, în genere, scriitorii se includ într-o generaţie nu după vârsta lor biologică, ci după vârsta literară, după anul debutului. N-am avut afinităţi cu prozatorii din generaţia '60, deşi foarte diferiţi între ei – Ştefan Bănulescu, Al. Ivasiuc, Constantin Ţoiu, Nicolae Breban, D.R. Popescu, George Bălăiţă, Augustin Buzura, Nicolae Velea, Fănuş Neagu şi, desigur, alţii –, pe care i-am citit însă cu mult interes şi m-am bucurat că prin ei s-au schimbat dintr-odată proza scurtă şi romanul românesc. Atenţia faţă de „cotidian" era deja o caracteristică a prozatorilor debutaţi după '70, ca mine; dar eu i-am cunoscut relativ târziu pe cei incluşi în această „grupare generaţionistă" (Radu Mareş, Mihai Sân), ca să nu mai spun că Norman Manea, amintit şi el uneori aici, debutase odată cu „liga anterioară", purtând marca poeziei şi a experimentului (a oniricilor?).

De fapt, temele, obsesiile, stilistica generaţiilor de scriitori români, despărţite unele de altele printr-un deceniu şi teoretizate de Laurenţiu Ulici (un critic cu spirit ludic şi inteligenţă combinatorie), se întrepătrund, îşi răspund, într-un aer comun al timpului. Există în cărţile mele o obsesie a istoriei pe care o regăsesc şi la Eugen Uricaru, aşa cum „cotidianul", cu care a fost mult timp ştampilată proza mea, devine o caracteristică majoră şi a prozelor lui Mircea Nedelciu, care a debutat la trei ani după mine, în 1978, bineînţeles, fără nici o legătură unii cu alţii.

Poezia Ioanei Ieronim, care a scos prima ei carte la fel de târziu ca mine, după treizeci de ani, este mult mai apropiată de cea a poeţilor generaţiei '80

(are în comun cu ei frecventarea intensă a poeziei americane) decât de cea a generaţiei ’70 în care este de obicei inclusă. Dar, nefiind prezentă la cenaclurile Facultăţii de Litere de la Bucureşti, criticii literari n-au inclus-o „la pachet“ cu cei cu care împărtăşea mai mult decât un aer al epocii.

Nu ştiu cum se vor aşeza ierarhiile la noile „recitiri“, care întârzie de douăzeci de ani, dar a început deja să se vadă consistenţa literaturii scrise în comunism.

Tot în Iowa City, în timp ce mergeam alene pe strada principală – cred că la o bere, unde altundeva în „locul unde nu se întâmplă nimic?“ –, Mircea Cărtărescu mi-a mai spus şi că perioada lui de poezie se încheiase. Că, de atunci înainte, va scrie proză. N-am comentat, deşi aveam îndoieli că se va putea ţine de cuvânt, fiindcă nu eram sigură dacă, într-adevăr, noi decidem ce literatură vom scrie, sau literatura decide pentru noi. Dar în cazul lui Mircea aşa a fost, ca şi când nu doar îşi cunoştea, ci îşi şi stăpânea disponibilităţile literare.

Spre deosebire de el, nu ştiam ce voi face. Nu aveam nici un proiect literar pe care „să i-l ofer“ la schimb. Cu *Provizorat* eram mereu în acelaşi stadiu: nu reuşeam să construiesc coloana vertebrală a romanului. Aveam doar două capitole bine configurate şi, în disperare de cauză, le introdusesem în volumul eteroclit de proză scurtă *Vară-primăvară*, publicat cu un an înainte, în vara lui 1989. În stilul meu de lucru lent, încă mai retuşam o nuvelă mai mare, *Gara de Est*, care va ajunge în volum abia în 2008. O versiune apropiată de cea finală o voi publica peste un an-doi, în 1992, în *Viaţa Românească*, înainte să mă scufund, pentru zece ani, în viaţa jurnalistică, în managementul de presă.

17. Obsesia jurnalisticii, obsesia politicii

Când mă gândeam la întoarcerea acasă aveam în minte doar un jurnalism conectat la ideea romantică (utopică, sunt tentată să spun acum) că voi contribui şi eu, chiar şi cu un fir de nisip, la Marea Schimbare.

Ciudat este că după mai mult de zece ani, când politica încetase să mă mai intereseze, fiindcă „mi se împliniseră idealurile politice“, vorba lui Bacovia (România intrase în UE şi NATO), şi părăseam, chiar dacă nu în modul cel mai firesc, presa, Mircea va face opţiunea inversă: va deveni publicist, îşi va crea susţinători şi adversari de talie şi îşi va afirma partizanatul politic mai tranşant decât o făcusem eu. Va avea şi un mai mare ecou, nu numai din cauză că scria în cotidiene, cu tiraj incomparabil mai substanţial decât al săptămânalului *22*, ci şi pentru că voga lui ca scriitor atinsese cota maximă; aş spune că se apropia de voga Anei Blandiana în ’89-’90, sau chiar o depăşise.

Nu-i comentez opţiunile politice, pentru care „a plătit“, atmosfera devenind din ce în ce mai încinsă. Şi mă îndoiesc că a scris articole politice doar pentru bani, aşa cum va spune când va renunţa şi el la publicistică, după aproape un deceniu, rănit, dezgustat de climatul violent, dezolat de răzbunările adversarilor. Poate să-l fi atras, ca şi pe mine, iluzia eficacităţii în spaţiul public, senzaţia de putere a publicistului, diferită de cea a scriitorului. Deşi nu înţelegeam ce se petrece, aveam, încă din Iowa City, „obsesia politicii“: titlul cărţii mele de interviuri din 1995 va fi o explicită confesiune.

Sociologii, psihologii ar trebui să explice de ce presa politică românească îl reduce, după un timp, la tăcere pe scriitorul care se avântă în spaţiul ei. „Mult sânge… o fi şi specificul naţional“, spune Ioan Petru Culianu în

interviul pe care i-l voi lua la începutul lui decembrie 1990. Cred că presa interbelică, de mare violenţă şi trivialitate faţă de cutumele occidentale de azi, a exercitat o influenţă nefastă asupra unor jurnalişti/scriitori ieşiţi din presa comunistă sau formaţi la începutul violenţilor *ani romantici*. Fiecare la ziarul său a practicat acest gen de jurnalism agresiv, făcând apel nu la argumente şi demonstraţii, ci la imagini ţipător colorate, la instincte cât mai joase, sub umbrela justificatoare a „pamfletului“.

„Tocmai fiindcă a fost practicat în presa curentă de doi scriitori (Eugen Barbu şi Corneliu Vadim Tudor) stilul pamfletar a avut succes şi a găsit imitatori în rândul unor şefi de cotidiene care au legitimat trivialul şi violenţa prin «indignarea politică». Mărturisesc că eu însămi… am privit cu îngăduinţă complezentă fenomenul, în timp ce el lovea în colegii mei. Înainte de a deveni eu însămi o ţintă, am avut însă revelaţia că pamfletul este la această oră, în lume, demodat. Şi periculos.“

Când voi scrie acest text, publicat în *România liberă* la 1 octombrie 1988, intentasem deja două procese, avându-l ca avocat pe Florin Costiniu, care a făcut în aşa fel încât să le pierd pe „formă“. Nu m-am mirat că, după ce ajunsese la Curtea Supremă, a fost condamnat, alături de cunoscutul Cătălin Voicu, într-un proces de corupţie.

Ajunsesem la soluţia proceselor de presă fiindcă mi-am dat seama că trebuia să reacţionez într-un fel la cele două atacuri, foarte urâte, cărora le fusesem ţintă, făcute de Ion Cristoiu (când era la *Cotidianul*) şi Dorin Tudoran (apropiat, la acea vreme, de ziarul *Adevărul* al lui D. Tinu). Fiindcă sunt o persoană perseverentă, am continuat apoi doar cu unul dintre cele două procese; avocata mea, Monica Macovei, m-a pus să aleg unul dintre ele. Am ales să continui procesul cu Ion Cristoiu. Alături de Monica Macovei, l-am mai pierdut o dată, fiindcă urma să achit cheltuieli de judecată (eu!). Ea mi-a spus că pleacă în Kosovo şi, deşi îi pare rău, nu va mai avea timp să-mi formuleze recursul. La sfârşitul lui decembrie 1999, când mai aveam doar câteva zile în care puteam depune recursul şi întrebam

în dreapta şi în stânga „nu ştii un avocat de încredere?“, Mircea Martin mi-a răspuns „da, ştiu“. Şi m-a recomandat lui George Muşat, care avea să asume un proces de câţiva ani, pe care în final, după ce a ajuns de două ori la Curtea Supremă, l-a câştigat. Cu cât trece timpul, cu atât povestea proceselor mele devine mai interesantă; de aceea intenţionez să revin asupra ei, în cartea, deocamdată doar proiectată, *Meserii nerecomandate femeilor*.

Aveam să-mi amintesc de multe ori că, în aprilie 1990, când m-am transferat de la Cartea Românească la *22*, Zigu Ornea mi-a spus: „Nu face greşeala asta! Jurnalismul o să te devoreze!“. Eram atrasă irepresibil de atmosfera de schimbare, de ceea ce mi se părea o datorie şi o şansă şi nimeni nu m-ar fi putut convinge atunci. Zigu, un istoric literar cu mari merite şi un om generos, căruia îi plăcea să ajute scriitorii şi cărţile lor, şi a şi făcut-o prin relaţiile lui de prietenie, solide, cu N. Manolescu, dar şi cu D.R. Popescu sau George Bălăiţă, cu Mircea Dinescu, dar şi cu Augustin Buzura, Ana Blandiana şi Romulus Rusan, nu era în acel moment în „acelaşi front“cu mine. Era evident, poate a şi rămas, relativ apropiat de Ion Iliescu, de Frontul Salvării Naţionale. Prietenii vechi – Ana Blandiana, Romi Rusan – se distanţaseră de el. Eu nu am avut vreo dispută ideologică niciodată cu el, dar ştiam că suntem în tabere diverse, aşa cum ştiam despre Marin Sorescu ori Radu Cosaşu ori Eugen Simion, fără să fi vorbit de fapt niciodată în acei ani. Societatea era polarizată sever şi comunismul ne învăţase să marcăm negativ compromisul uman. De aceea am suspectat o implicare politică în sfatul lui Zigu, se făcea multă publicitate în favoarea apolitismului care era şi el tot o implicare politică, susţinerea noilor forme de putere de după ’90, în speţă a lui Ion Iliescu. Peste numai cinci ani, într-un interviu pe care i-l dădeam Deliei Verdeş pentru *Dilema*, recunoşteam însă că „evident, Zigu Ornea a avut şi are dreptate“.

Sfatul lui fusese generos şi dezinteresat, aşa cum dezinteresat fusese şi sprijinul dat multor cărţi „cu probleme“, pe care le ajuta, aşa cum ajuta cu împrumuturi de la Fondul Literar, în a cărui comisie se afla, pe cei care

aveau nevoie. Nu am beneficiat de el, întotdeauna m-am chivernisit cu ce am avut, dar auzisem de la prieteni despre generozitatea lui Zigu. Iar cărţile lui, mai ales cele despre perioada interbelică, mi-au deschis ochii asupra unei epoci pe care, după poveştile din familie, eram tentată să o idealizez.

Cât priveşte riscurile jurnalismului, Mircea Cărtărescu se va plânge de ele mai repede. De fapt, el este cel care i-a dat dreptate lui Zigu, mai mult decât mine (deşi nici eu nu mai am, de un deceniu, nici o tentaţie să fac jurnalism politic); el a spus-o clar: „Timp de şase ani am scris articole ca să pot trăi. E inimaginabil ce mult rău mi-a făcut scrierea lor. De fapt, când ai eşuat în gazetărie, nu te mai poţi numi scriitor. Mâna-ţi capătă noduli ca de gută. Gazetăria din sărăcie şi disperare e motivul eşecului celor mai mulţi colegi ai mei de generaţie şi a multora dintre tinerii de azi“.

Poate fi adevărat acest lucru pentru Mircea Cărtărescu, deşi nici în privinţa lui nu sunt sigură. Jurnalismul (cred) i-a dat aplicaţie realistă, umor, trăsături pe care mesianicul scriitor le dispreţuieşte, dar care au ajuns la publicul său larg. Datorită articolelor nu este doar un scriitor oficializat, clasicizat. A fost şi unul foarte citit, comentat, cu un statut (sigur că nu îi va face plăcere comparaţia mea) pe care îl găsesc asemănător cu cel al lui Marin Preda în anii ’70.

Nu este însă adevărat, poate şi pentru el, dar mai ales pentru ceilalţi, când vorbeşte despre motivaţie. Poate este şi o formă de diplomaţie, de a nu-şi asuma opţiunile politice, fiindcă o parte a gazetăriei sale, ca şi a celorlalţi, inclusiv a mea, a fost opţiune politică, partizanat. Este mai greu să-ţi asumi partizanatul ca atare după ce trec câţiva ani şi iluziile, oricât de puţine au fost, sunt uşor jenante. Dar pentru mulţi dintre colegii lui de generaţie, ca şi pentru ai mei, pentru mine, jurnalismul a fost făcut din speranţă, nu din disperare, şi doar în timp a contat, tot mai mult, elementul economic. La mine, dovadă de infantilism târziu, ori de solidă educaţie comunistă, componenta economică nu a contat aproape deloc.

18. Disidenţă *versus* rezistenţă prin cultură

Atunci, în Iowa City, Mircea părea să regrete că nu făcuse un gest de angajament politic înainte de ’89, de genul semnării acelor proteste care au circulat în lumea literară prin ’88-’89. Dacă îmi amintesc bine, mi-a spus că ar fi vorbit în acest sens cu unul dintre profesorii săi, care l-ar fi deconsiliat. Reproşul ulterior al Hertei Müller mi s-a părut cu atât mai nedrept, mai ales ţinând seama de cât de tânăr era Mircea atunci şi, probabil, cât de lipsit de „legăturile afară“ care să-l susţină. Avusese totuşi imboldul să rişte, deşi în spatele lui nu erau persoanele care monitorizau disidenţii şi îi ajutau să trimită scrisorile, textele etc. din Institutul Goethe ori din Ambasada Republicii Federale Germania – ţară unde un scriitor de origine germană putea, dacă era expulzat din România, să-şi continue cariera, fără să alerge după un traducător; ba chiar era ajutat s-o facă.

Asta nu înseamnă că aş fi fost de părerea lui Gabriel Liiceanu, în acel dialog, devenit celebru, dintre el şi Herta Müller, la Ateneu, de acum câţiva ani. Fireşte că „rezistenţa prin cultură“, aşa cum o înţelege Liiceanu, nu poate fi echivalată cu disidenţa. În comunism, cultura a ajutat oamenii (pe autori şi pe cititori) să reziste într-un spaţiu mental paralel, într-un exil voluntar – dar nu mai mult decât atât.

Dacă dialogul dintre Gabriel Liiceanu şi Herta Müller s-a sfârşit printr-o dispută cu incriminări, este fiindcă Liiceanu a plecat de la premise false şi a ignorat faptul că vorbea cu o scriitoare. Aşa, a privat publicul de o discuţie literară cu singurul autor din România care a luat mult râvnitul Premiu Nobel pentru Literatură. Decât să se vorbească despre eroismele fiecăruia din trecut (cărţile lor sunt explicite în această privinţă), ar fi fost mai utilă discuţia despre literatură, despre Germania, o ţară atât de importantă pentru

trecutul, dar şi prezentul românesc, despre provocările lumii de azi. Eu, cel puţin, am plecat de la acea discuţie, pe care o consider ratată, cu această părere de rău. Făcusem, cu ani în urmă, un interviu cu Herta Müller şi îi ştiam inteligenţa tăioasă şi originalitatea şocantă a stilului care traversase o română incomplet ştiută, aşa cum traversează şi traducerile, strălucind metaforic.

Atunci, în Iowa City, când vorbeam cu Mircea aveam „conştiinţa împăcată“, fiindcă îmi trecusem „testul de disidenţă“. El îmi dovedise, însă, că nu eram făcută pentru o viaţă de eroină, că insignifiantul meu gest de curaj (doar faţă de mine) era „de împrumut“, sub influenţe exterioare: Mihai Botez, Monica Lovinescu, Europa Liberă etc. Schimbarea de regim din decembrie ’89 mă salvase de ceea ce nu eram deloc încântată să suport: presiunea Securităţii asupra familiei, şomajul etc. Iar cei care protestaseră în stradă, cei arestaţi şi duşi la Jilava (ca Florin Iaru ori Horia Roman Patapievici), cei răniţi, cei morţi atunci, şi uitaţi azi, au şters definitiv, în ochii mei, importanţa listelor de proteste, tot mai ambigue, chiar jenante, aş spune, adresate, mai toate, preşedintelui Uniunii Scriitorilor, D.R. Popescu – chiar dacă astfel ajungeau şi sub ochii Securităţii. Cunoscute incomplet, ele sunt invocate azi în luptele literare cu „dedicaţie“.

Iar toate informaţiile care se adaugă confirmă faptul că, în timp ce îmi făceam atâtea probleme dacă să semnez sau nu un astfel de protest, şeful Securităţii, mult mai la curent decât noi cu întâlnirile dintre Gorbaciov şi Bush, era deja decis să nu-şi mobilizeze Instituţia ca să-l apere pe Ceauşescu.

Când privesc înapoi, văd buna mea credinţă de atunci înecată într-un context de multiple manipulări. Aşa cum am scris în *Provizorat*, trecutul ne aduce surprize mai mari decât viitorul.

Nici în Iowa nu ştiam că peste doar două luni, la Chicago, în micul restaurant unde Eliade se întâlnea cu discipolul său, Culianu, mă voi confrunta cu mitul, făcut cioburi, al revoluţiei noastre.

19. Un nominalizat la Premiul Nobel pentru Pace

În Iowa City, am avut, treptat, revelaţia structurii duale a lui Mircea Cărtărescu. Mi se părea că văd făptura nocturnă şi pe cea diurnă, visătorul şi pragmaticul, succedându-se. Mai târziu voi descoperi în cărţile lui obsesia dublului. Ipoteza mea s-a concretizat după ce i-am imitat iniţiativele pragmatice: între altele, tentativa de a renunţa la călătoria finală. Bursa de la International Writing Program ne oferea, la sfârşitul rezidenţei în Iowa City, o călătorie pe un traseu american ales de noi, cu opriri în trei oraşe, dar fără să depăşească un buget de 1.000 de dolari. Când Mircea mi-a spus că el vrea să renunţe la călătorie, preferând să păstreze cei 1.000 de dolari, m-am grăbit să-i spun că voi face şi eu la fel. Atunci însă când organizatorii Programului ne-au atenţionat că, dacă nu vroiam să facem călătoria, puteam să ne întoarcem mai repede acasă, dar fără cei 1.000 de dolari, ne-am răzgândit pe loc. Nu ştiu cu ce s-ar fi ales fiecare dintre noi din mia de dolari, dar ştiu cât de săracă ar fi rămas America noastră dacă veneam acasă doar cu amintirile din Iowa. Am văzut, datorită ei, San Francisco, Washington şi New York. Am cunoscut-o pe profesoara de sociologie Gail Kligman de la Berkeley University, care, în timpul comunismului, făcuse stagii de studiu în satele ardeleneşti, împreună cu colega ei Katherine Verdery, urmărite permanent de Securitate. Gail m-a derutat spunându-mi că Bush fusese director la CIA şi povestindu-mi despre mişcările din ’68 ale studenţimii americane. Tot această călătorie mi-a dat ocazia să fac interviuri cu I.P. Culianu, Matei Călinescu, Norman Manea, Virgil Nemoianu sau cu o disidentă uitată, Carmen Popescu, pe care am întâlnit-o în New York,

împreună cu Gabriel Andreescu. Iar pentru Mircea întâlnirea, mult aşteptată, cu Andrei Codrescu la New Orleans a consolidat o prietenie. Când ajunsese în Iowa, Mircea trecuse deja prin Washington, despre care mi-a povestit, dezamăgit, că seamănă mai degrabă cu oraşele europene decât cu America.

Paul Engle, fondatorul International Writing Program care funcţionează şi azi şi care a adus circa 4.000 de scriitori din toată lumea ca să cunoască America şi să fie cunoscuţi acolo, se gândise la rodnicia unei asemenea călătorii prin SUA. A fost profesor la Universitatea din Iowa, poet, editor, romancier şi, firește, mare călător. Dintre numeroasele lui cărţi (12 volume de poezii, un roman, memorii), cel mai cunoscut părea să fi rămas bestsellerul din 1934, *American Song*. La venirea noastră, „patriarhul“ se pensionase. L-am şi vizitat odată acasă, cu toţi rezidenţii, împreună cu directorul programului, Clark Blaise: trăia într-o vilă plină de obiecte exotice, aduse din călătoriile sale prin toată lumea. Neîncrederea faţă de soţia chinezoaică Nieh Hualing (o adusese din China comunistă şi o făcuse cofondatoarea Programului) mai plutea încă în aer atunci când am ajuns acolo, dar n-am reuşit să-mi dau seama dacă era întemeiată; şi, de fapt, nici nu mă interesa.

Paul Engle avea să moară peste doar trei luni de la plecarea noastră din America, în martie 1991, într-un mod care îl caracteriza: un atac de inimă, pe aeroportul din Chicago, în timp ce se pregătea să facă o călătorie în Polonia, unde urma să primească un premiu. Ar fi meritat să primească şi unul în România, dacă ţinem seama de cât de mulţi scriitori români au beneficiat de rezidenţa în Iowa City.

Dintre toţi românii aduşi la International Writing Program, mi s-a spus că cel cu care se împrietenise cel mai mult a fost Alexandru Ivasiuc. Probabil datorită experienţei sale de închisoare („interesantă“ din perspectiva unui occidental), datorită inteligenţei despre care am tot auzit (nu l-am întâlnit niciodată), poate şi datorită englezei sale, excelentă, presupun. După domiciliul obligatoriu, Ivasiuc lucrase o vreme la Ambasada Americană,

ceea ce l-a făcut suspect în ochii multora, dar nu şi în ai lui Paul Engle, care, s-ar părea, îl plăcea foarte mult.

International Writing Program a început să funcţioneze din 1967: Paul Engle invita mai ales scriitori bine situaţi în literatura ţării lor. Meritele sale culturale şi diplomatice erau atât de apreciate, încât în 1974 sau 1976 fusese nominalizat la Premiul Nobel pentru Pace.

Directorul Programului nostru era Clark Blaise, profesor şi el şi, conform tradiţiei americane, scriitor. Mai degrabă ignoraţi de majoritatea populaţiei Statelor Unite, scriitorii îşi câştigă viaţa ca profesori, trăind în reţeaua de universităţi şi şcoli întinsă pe tot continentul american, aşa cum trăiau în Evul Mediu călugării ştiutori de carte în *network*-ul de mănăstiri.

Cunoaşterea limbii engleze era condiţia sine-qua-non pentru ca rezidentul să aibă prezentări în public, să dea interviuri la radio, la televiziune, să viziteze diverse universităţi. Asta ar fi trebuit să fac şi eu acolo, şi, în plus, să păstrez contactele internaţionale şi să încerc să-mi traduc cărţile: eram încurajaţi să facem asta. Cu tot dezinteresul meu, m-am întors din America cu două texte (*Dialog* şi o amplă autobiografie a mea) traduse în engleză şi spaniolă, cu trei casete de interviuri, un caiet de cuvinte şi câteva pagini cu note despre New York, pentru un articol pe care n-am mai apucat să-l scriu din cauza accidentului.

Fără accident, cred că aş fi păstrat şi eu legătura cu cei câţiva rezidenţi de care mă simţisem mai aproape, aşa cum Mircea mi-a spus, peste destui ani, că a făcut. Ba chiar de mai multe ori m-am gândit că, dacă n-aş fi stat trei luni în America, în toamna lui 1990, şi nu m-aş fi întors de acolo cu un sentiment de vinovăţie faţă de „cauză“, cu disponibilitate pentru drumuri în ţară, la Cluj, în Maramureş, oriunde, n-aş mai fi ajuns să am accidentul de maşină.

Evenimentele vieţii noastre, cu motivaţia care le irizează, sunt inextricabil legate între ele, iar când începi să le urmăreşti explicaţiile cresc, se ramifică, coboară în adâncimi. Fiecare întâmplare are o rădăcină în trecut,

iar trecutul fiecăruia se varsă în fluviul istoriilor de familie – abia bănuite, ştiute pe jumătate ori, deseori, necunoscute. Cel puţin asta este experienţa mea: şi din cauza asta, tot ceea ce încep să povestesc se complică.

20. Boicotul cultural

Dar nu atât engleza mea de începător m-a împiedicat să profit la maximum de şansele oferite de International Writing Program, cât mai ales faptul că plecasem, mental, din literatură: nu mă mai gândeam deloc la ea.

N-avusesem până atunci gândul să-mi traduc cărţile, deşi interesul acesta exista şi în comunism, aproape la fel de mare ca şi azi. Nichita Stănescu, Marin Sorescu, Ana Blandiana erau foarte mult traduşi, cred că intraseră pe listele Nobelului. Dar eu am început „să lucrez la proiectul traducerii cărţilor mele“ abia după 2001, când am mers, ca traducătoare a lui Bianciotti, aproape două luni, la rezidenţa din Arles.

International Writing Program lăsase deja urme adânci în cultura română atunci când am ajuns noi acolo: le văd azi încă şi mai clar. Datorită rezidenţei literare americane, Cezar Baltag îl întâlnise la Chicago pe Mircea Eliade şi devenise traducătorul masivei *Istorii a religiilor*. Fusesem martora imensului succes al primului volum, apărut la Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, cu atât mai mare cu cât publicarea s-a oprit, cred, la volumul 2. Îmi amintesc tensiunile legate de blocarea cărţii atunci când era gata pentru tipar. Presupun că trebuie să fi fost momentul când Mircea Eliade şi-a anulat vizita în România. Eram colegă de birou cu redactorul cărţilor lui Constantin Noica şi acesta îmi şoptise (probabil ştia de la el) că Eliade era foarte tentat să vină în România, dar s-ar fi opus soţia, Christinel, şi Monica Lovinescu. Nu eram la curent cu vizita proiectată a lui Eliade, dar mi-amintesc că atunci, cu psihologia de prizonier al unui sistem autoritar, depăşind viaţa mea (aşa credeam), mi-a părut rău. Ca să fiu sinceră, nu ştiu nici azi dacă Mircea Eliade a făcut bine sau rău nevenind. Veniseră, chiar în aceşti ani, Umberto Eco sau Saul Bellow, de ce n-ar fi putut veni şi el, fără

să devină, din cauza asta, un pion al lui Ceauşescu? Saul Bellow scrisese apoi o carte impresionantă, *Iarna decanului*, în care se simte toată apăsarea regimului Ceauşescu. Mircea Eliade a avut o intensă nostalgie a României, şi avea un public avid să-l cunoască. Cred că s-ar fi putut negocia o anume libertate de mişcare, chiar dacă regimul ar fi încercat să-i utilizeze mai ales coarda naţionalistă, derapajele legionare din tinereţe. Prudenţa, oportunismul (până la un punct de înţeles, fiindcă îşi risca munca de o viaţă) l-ar fi putut ţine la distanţă de erorile trecutului. Sau nu, pentru că, din relatările celorlalţi, se pare că era şi naiv. De aceea spun că nu ştiu dacă a făcut bine sau nu că n-a venit. Ştiu însă că mie îmi pare rău că nu l-am cunoscut. Îmi rămân doar poveştile, destul de sărace, ale altora, de pildă ale prietenului meu Marius Robescu, el îl vizitase la Paris.

Nu sunt nici acum o susţinătoare a boicotului economic ori cultural fiindcă el loveşte în primul rând populaţia ţărilor apăsate de tiranie. De câte ori statele occidentale lansează sancţiuni contra ţărilor conduse de dictatori, mă gândesc cu compătimire la cetăţenii lor nevinovaţi, cărora le vor lipsi şi mai mult medicamentele, mâncarea, relaţiile culturale etc., a căror viaţă va fi şi mai dificilă din cauza acestor des utilizate arme diplomatice. Poate că în astfel de cazuri nu prea există soluţii, dar eu nu voi gândi niciodată altfel decât îmi spune experienţa mea.

Unchiul meu, Dinu, devenit un mare arheolog italian, una din marile personalităţi ale exilului, mi-a povestit că a avut discuţii în contradictoriu cu prieteni din exil, inclusiv cu Monica Lovinescu şi Virgil Ierunca, atunci când, în anii ’70, a început să vină în ţară. El a refuzat orice compromis politic, n-a dat interviuri şi n-a vrut să-l întâlnească pe Ceauşescu, aşa cum i se propunea. În schimb a ajutat mulţi arheologi, mulţi tineri, să-şi facă meseria, să primească invitaţii la congrese internaţionale. Iar pentru familie a fost o mare şansă să-l întâlnească, sosirea lui era evenimentul anului, mult aşteptat.

Romanul meu *Întâlnirea* nu este povestea lui. Subiectul *Întâlnirii* l-am luat dintr-o relatare a lui Mihai Botez despre un exilat care se întoarce în

ţară şi nu se lămureşte nici până la sfârşitul călătoriei dacă cei cu care se întâlnise erau rudele lui sau oamenii poliţiei secrete. Familia mea este foarte mare, dar foarte legată şi Dinu, ultimul dintre fraţii Adameşteanu, rămas în viaţă până în ianuarie 2004, a fost foarte iubit. A continuat să vină în ţară până cu un an şi jumătate înainte să moară.

Am fost să-l văd, după o călătorie grea, cu fiul meu, la sfârşitul lui noiembrie 2003. Era foarte lucid, chiar dacă se deplasa greu. „Nu te gândeşti să vii în ţară?“, l-am întrebat. Se înţelege că era vorba de ultima lui călătorie, ca să moară în România. „Mă gândesc în fiecare noapte. Dar nu… Ăsta este destinul lui Dinu Adameşteanu“, mi-a spus, conştient de singurătatea din ultima lună, din ultimele zile, din ultimele clipe. Atunci mi s-a părut că greşea. Acum cred că a făcut bine. Devenise, cu imense eforturi, italian, acolo era respectat, onorat. De câte ori mi-a apărut o carte în Italia, în cronicile despre ea unchiul meu Dinu era mereu amintit, uneori i se reproducea şi fotografia. Aici a fost anturat doar atâta timp cât putea oferi burse, călătorii, invitaţii. Sărbătorirea lui, la 24 martie 2013, când ar fi împlinit 100 de ani, a fost onorată de personalităţi italiene, inclusiv din înalta administraţie culturală: Dinu Adameşteanu fusese şi *soprintendente alle antichità* în regiunea Basilicata, unde ridicase multe muzee şi apărase patrimoniul italian. Deşi invitaţi, nici un reprezentant al Ambasadei României sau Accademiei di Romania, unde el fusese bibliotecar în timp ce-şi făcea şi doctoratul, nu a venit la acea celebrare a lui. Mi s-a părut cu atât mai flagrant acest lucru cu cât a fost, în schimb, foarte implicat ambasadorul Italiei la Bucureşti, în timpul mandatului căruia o expoziţie despre Dinu fusese adusă şi în România, la Bucureşti. Nici Academia Română, al cărei membru corespondent era, nu a făcut vreun gest ca să-i amintească numele, deşi, după sărbătorirea lui în Italia, m-am dus să semnalez centenarul său preşedintelui Secţiei de Istorie, Dan Berindei, altminteri foarte prezent în spaţiul public cu tot felul de prilejuri.

21. Cenaclul Flacăra s-a născut în Iowa City

Doar când am ajuns în Iowa City mi-am dat seama că Romulus Rusan a scris bestsellerul memoriilor de călătorie din anii ’70 – *America ogarului cenuşiu* – după acest stagiu american, care atunci fusese mai lung. În privinţa rezonanţei programului literar american, cea mai mare surpriză am avut-o însă după un concert rock (primul din viaţa mea) pe un stadion din Iowa City, unde am fost împreună cu Mircea Cărtărescu. La întoarcere, singură în garsoniera mea din blocul Mayflower, am dedus, cu uimire, că Adrian Păunescu, care a stat în America în plină perioadă *flower-power*, cu astfel de concerte rock, rock-folk împrejur, putea să fi plecat la Bucureşti cu ideea controversatului cenaclu Flacăra, iniţial cu caracter *underground*, în minte. Peste un deceniu, când a început să-şi publice jurnalul, Constanţa Buzea, prima lui soţie, avea să-mi confirme supoziţia: da, Păunescu venise din America, după International Writing Program, unde fuseseră împreună, cu ideea cenaclului Flacăra.

Nu l-am cunoscut pe Adrian Păunescu şi n-am fost niciodată la concertele cenaclului Flacăra, despre care prietenii mei scriitori vorbeau cu dispreţ. Închideam televizorul atunci când era transmis, la fel ca la telejurnalul cu Ceauşescu. Totuşi, o anume retorică, unele sonorităţi mi-au rămas în ureche, şi am fost surprinsă să le recunosc, câteodată, în ambianţa muzicală a manifestaţiei contestatare din Piaţa Universităţii. Iar după moartea lui Adrian Păunescu, am auzit femei şi bărbaţi, persoane cât se poate de respectabile, acum în jur de patruzeci şi cinci, cincizeci de ani, vorbind cu nostalgie şi umor despre cenaclul care le marcase adolescenţa. În aviditatea lor pentru rock, pentru muzica folk şi pop, în nevoia lor de distracţie şi libertate, generaţii de tineri au ignorat preţul (limbajul dublu şi omagierea

lui Ceauşescu), mulţumiţi cu atât cât primeau de la cenaclul lui Păunescu, mai ales că acesta ajungea în nenumărate localităţi din ţară.

Nu pare să fi venit însă timpul ca fenomenul cenaclului Flacăra (şi chiar revista) să fie analizat la rece. Poet de un talent incontestabil, căruia uşurinţa de a versifica nu i-a prins bine, Adrian Păunescu a fost cea mai bună ilustrare a reţetei „compromisului obligatoriu“ din comunism: ca să poţi face un lucru bun, trebuie să faci şi unul rău. Din cauza acestui amestec e dificil să apreciezi nu doar cenaclul şi revista *Flacăra*, ci şi pe Adrian Păunescu – viaţa şi opera lui. Am văzut multe articole foarte critice despre el, dar nu vreau să judec viaţa lui, ca şi a oricui altcuiva. Mi-a părut detestabil doar în anii ’80, atunci când, la divorţul de Constanţa Buzea, i-a luat amândoi copiii, având toate mijloacele pentru asta, şi puterea, şi averea, şi seducţia Cenaclului. Lucrurile n-au rămas aşa în timp, şi, din păcate, au murit nu doar ei doi, ci şi fiica cea mare.

Îmi amintesc însă că în vremea comunismului, când bolnavii de rinichi care aveau nevoie de dializă o obţineau foarte greu, Păunescu l-a ajutat tot timpul pe Florin Mugur, colegul meu de la Cartea Românească, asigurând dializa soţiei, prelungindu-i deci viaţa, ani de zile. Florin mi-a spus că Adrian Păunescu, cu toate păcatele lui, populismul fiind doar unul dintre ele, a fost un coleg bun, care niciodată, spre deosebire de destui alţii, nu a atacat vreun scriitor. Nu ştiu în ce măsură afirmaţia lui se verifică şi pentru perioada de după ’90, dar, dacă ar fi adevărată, ar fi un lucru destul de neobişnuit pentru breasla noastră.

Mi s-a mai spus că, în calitatea sa de preşedinte al Comisiei pentru Cultură din Parlament, Adrian Păunescu a sprijinit proiectul „indemnizaţiei de valoare“ pentru oamenii de cultură, ca şi pe cel al completării pensiei tuturor membrilor uniunilor de creaţie – două soluţii care au asigurat artiştilor, actorilor şi scriitorilor o bătrâneţe relativ decentă. Proiectul a fost propus de preşedinţii uniunilor de creaţie de atunci, Ion Caramitru, Adrian

Iorgulescu şi Eugen Uricaru. Adrian Păunescu s-a exclus din lista eventualilor beneficiari.

Din motive diferite, au refuzat indemnizaţia Romulus Rusan şi Ana Blandiana; ei avuseseră un proiect concurent pentru pensia scriitorilor, care, din câte ştiu, lua în calcul doar volumele publicate, fiind mai favorabil celor, foarte puţini, care se dedicaseră doar scrisului, neavând ani de muncă lucraţi în alte instituţii. Ana Blandiana prezintă foarte critic, în *Tratat de manipulare*, măsura guvernamentală a „indemnizaţiei de valoare“, argumentul ei suprem fiind că nimeni nu poate stabili valoarea unui scriitor. Sigur, nu ştim cum ne va clasifica posteritatea; deocamdată însă există instituţia premiilor literare, opinia criticilor, istoriile literare şi dicţionarele făcute în libertate etc. Nu vreau să stărui asupra acestui subiect, deşi Blandiana nu m-a convins de justeţea punctului său de vedere nici acum, când l-a prezentat în *Tratat de manipulare*, nici în momentul când se adopta. Atunci mi-a propus să dezbat în *22* procedura „indemnizaţiei de valoare“, pe care şi ea, şi Romulus Rusan o refuzau. „Bine, voi o refuzaţi, e decizia voastră, dar altora poate le va prinde bine, şi şi-o doresc“, i-am răspuns, ca explicaţie pentru faptul că nu am introdus subiectul în revistă. Ştiam câţi dintre scriitorii importanţi aveau venituri precare, unii trăiau cu adevărat în mizerie, iar indemnizaţia de valoare i-a salvat, de atunci înainte.

Am apreciat, în schimb, faptul că o persoană ca Adrian Păunescu, detestat şi atacat des de colegii de literatură, nu a lăsat drum liber resentimentelor politice şi personale atunci când s-a aflat într-o funcţie publică. Din câte ştiu, şi faţă de adversarul său politic, Horia-Roman Patapievici, în timp ce acesta era director al Institutului Cultural Român şi avea nevoie de avize ale Comisiei de Cultură din Senat, s-a comportat corect.

Felul în care viaţa oamenilor care au trăit cincizeci de ani sub experimentul comunist este văzută azi în alb şi negru, simplificat, după stereotipuri ale mass-mediei, prelungeşte, în mod ciudat, dogmele trecutului. Mă întreb câteodată dacă nu am contribuit şi eu, prin radicalismul de la *22*,

la această privire simplificatoare. Am început să mă gândesc tot mai des la acest lucru de când, după 2000, am regăsit ambiguitatea sceptică şi consolatoare a literaturii.

22. Mercenari şi agenţi CIA

Tot în *Frumoasele străine*, când ajunge la întâlnirea noastră de la Aix-en-Provence, în cadrul programului francez din 2005, *Les Belles Etrangères* (ceea ce profit de prilej să spun că înseamnă, de fapt, „Frumoasele literaturi străine“), Mircea îşi reaminteşte iar Iowa City. Şi povesteşte că eu, răzbunându-mă pe frustrările din epoca ceauşistă, risipeam bani pe mâncare (se deduce că aş fi gurmandă, ceea ce e cam adevărat), în timp ce el regreta că făcuse economii:

„Mâncarea, tipică din Languedoc Roussillon, a fost grozavă. În special i-a plăcut Gabrielei, care venise cu noi, lucru care nu m-a mirat deloc; la Iowa City, pe când eu făceam o economie la sânge, ca să mă pot întoarce acasă cu tone de cadouri şi cu ceva bani puşi deoparte, ea-şi burduşea zilnic frigiderul cu tot felul de bunătăţi şi mânca toată ziua. Râdeam de ea pe atunci, dar până la urmă s-a dovedit că a fost cu mult mai câştigată. Îşi făcuse acolo toate poftele, îşi rezolvase toate frustrările alimentare ale anilor ceauşişti, pe când eu dusesem o viaţă de anahoret, ca să… îmi cumpăr la întoarcere o Dacie, n-aş mai fi cumpărat-o“.

Ştiu că fiecare vede altceva dintr-o realitate trăită împreună; tabloul creionat de Mircea este aproape exact. O să aduc doar câteva corecţii. În Iowa City, eu, „omul din comunism“, aşa cum am mai spus, nu acordam nici o atenţie banilor; vroiam doar „să trăiesc ca în America“. Mircea calcula tot, avea chiar şi evaluarea bănească a cadourilor. Când am mers la magazine, mi-a arătat carnetul unde notase sumele necesare pentru daruri, diferite de la o persoană la alta (fetiţa lui, mică atunci, Cristina, prima soţie etc.), în care urma să se încadreze.

Eu n-am alocat niciodată o sumă anume pentru vreun cadou. Atunci când merg prin magazine şi văd ceva ce s-ar potrivi cuiva drag, cumpăr, fără să încerc să-mi echivalez sentimentele într-un cuantum de buget. Mi s-a întâmplat deseori să ofer, la întoarcerea dintr-o călătorie, prietenelor, rudelor, ceea ce cumpărasem pentru mine – cercei, inele, bluze, toate de valoare modestă. Dau uşor, din toată inima, şi nu ţin minte darul.

Unul singur, făcut la întoarcerea din America, mi-l amintesc. Venisem cu nişte adidaşi noi la care s-a uitat cu jind secretarul general de redacţie de la *22*, Teddy Sugar. Credeam că ne împrieteniserăm, din cauza modului său foarte direct, cu adresă personală, de a vorbi. Aveam un (absurd) sentiment de vinovăţie că eu dusesem, timp de trei luni, o viaţă fericită în America, în timp ce ei, colegii mei, se luptaseră cu violenţa politică a „neocomuniştilor" şi făcuseră revista. Lui Teddy îi mai oferisem şi stagiul într-o redacţie din Franţa, pe care îl pierduse, fiindcă n-a avut curajul să dea testul de limba franceză. Aşa că, drept consolare, m-am grăbit să-i ofer adidaşii mei, practic nepurtaţi, şi el i-a luat, ca pe un gest normal: avea probabil un picior foarte mic, fiindcă ne-am potrivit la număr. Asta nu l-a împiedicat să mă lase baltă tocmai când mi-a fost mai greu, peste doar opt luni, când preluam, ca redactor-şef, revista *22*; strâmtorată financiar, cu un tiraj enorm, din care dacă se vindea jumătate. N-aveam nici o experienţă de „Şefă" şi nici echipă. Teddy Sugar era singurul om cu experienţă de presă din redacţie, dar, mai mult ca sigur, nu mizase pe mine când s-a făcut concursul de proiecte pentru postul de redactor-şef, ci pe concurenta mea. Acum însă mă gândesc că motivaţia era mai complicată; se adăuga şi labilitatea lui cronică, neputinţa de a sta mult timp într-un loc de muncă. Şi s-ar putea să fi fost şi orientarea pro-GDS pe care presupunea că o voi da revistei: vorbind despre sine, mi-a spus de multe ori „eu sunt un mercenar".

Ar fi fost normal să-l întreb ce înţelegea prin asta, dar, din discreţie, am oprit de multe ori confesiuni pe care poate unii oameni erau pregătiţi să mi le facă. Păcat.

Nu vreau să pun pe hârtie şi alte presupuneri ale mele, destul de justificate.

Teddy Sugar avea să revină în redacţie de două ori. Prima oară tocmai se crea, la Fundaţia Culturală condusă de Augustin Buzura, *Dilema*, sub direcţia lui Andrei Pleşu. Teddy Sugar, proaspătul secretar general de redacţie al *Dilemei*, a venit să racoleze oameni de la *22*. Am făcut atunci o şedinţă şi, ca o adevărată „Şefă“, am anunţat că cine pleacă acum la *Dilema* pleacă de tot de la *22*: nu voi accepta ca cineva să aibă ambele *job*-uri. Am cerut şi colaboratorilor care aveau rubrici fixe să nu scrie în ambele reviste, ci să-şi aleagă una. Mi se părea o concurenţă neloială, fiindcă *Dilema* de atunci era finanţată de bugetul de stat, prin Fundaţia Culturală Română, care îi asigura şi difuzarea. Înotând greu pe piaţa sălbatică a tranziţiei în care fusese vârâtă presa, *22* (adică eu) trebuia să-şi asigure banii de salarii, tipografie şi reţeaua de difuzare singură (ajutată doar de ceva subvenţii pe care le vânam cu disperare). Aşa a început Războiul Rece între cele două publicaţii. În timp s-a văzut că erau diferite, adresându-se unor segmente de cititori diferiţi. *Dilema* s-a poziţionat pe un segment, treptat mai mare, de cititori mai moderaţi ca opinie politică şi pe un segment universitar în care s-au format o parte dintre cei aflaţi apoi la *Observatorul Cultural*.

A doua oară, Teddy Sugar a revenit la *22* după nu foarte mult timp. Plecase şi de la *Dilema* şi vroia să fie reangajat la *22*. Între timp, redusesem (temporar) numărul de pagini al revistei, ca şi numărul de angajaţi cu carte de muncă. Pe vechiul lui post lucra altcineva. Îmi intram cu greu în pielea de „Şefă“, nu ştiam la ce mă pot aştepta de la fiecare, dar despre Teddy ştiam că foarte curând va vrea iar să plece. Nu l-am reangajat. „Te-am urât când n-ai vrut să-l mai iei“, mi-a spus, după ani, colega mea Rodica Palade, care de la el învăţase primele noţiuni de presă. La vremea aceea nu căpătase raţionamentul managerului, la care, de nevoie, ajunsesem între timp. De altfel, o vreme nici nu a vrut să-mi fie adjunctă, după Dan Pavel şi împreună cu Andrei Cornea, Gabriel Andreescu. Pe urmă, plăcerea de a face revistă a

prins-o. Iar Teddy Sugar a mai schimbat câteva locuri de muncă, ultima oară ajunsese, dacă îmi amintesc bine, undeva în Ardeal.

Mă întorc iar la stagiul nostru în Iowa City, aşa cum îl povesteşte Mircea Cărtărescu, ca să semnalez micile „inexactităţi“ (normale, la distanţă de douăzeci de ani) sau doar „întorsături de condei“ ca să reiasă mai bine „antiteza“ dintre noi doi, din citatul de mai sus, luat din *Frumoasele străine*. La masa aceea din Aix-en-Provence, nu venisem în mod special ca să mănânc, aşa cum s-ar deduce din ce scrie Mircea, ci fusesem invitată, în aceeaşi calitate ca şi el şi George Crăciun: era înainte sau după masa rotundă, pe o scenă de teatru, unde am dialogat toţi trei. A doua diferenţă faţă de relatarea lui Mircea este că felul acela de mâncare, tipic pentru Languedoc Roussillon, mie nu mi s-a părut deloc grozav: era un fel de varză cu carne de vită (poate să fi avut şi cartofi?). Îmi amintesc sala de mese, oasele de animal mare ieşind din grămada de legume şi dezamăgirea mea: mă aşteptasem la o masă de peşte, când colo, un fel de mâncare asemănător cu cele nordice – poloneze, germane. Poate să-mi fi fost foame, poate să fi făcut, din politeţe, complimente gazdei (Annie Terrier, cea care organizase şi întâlnirea scriitorilor români din ţară şi din exil, în toamna lui ’90, când plecasem la Iowa City). Dar ţin minte altceva decât Mircea, dezamăgirea mea.

În Iowa City, la care face el apoi referinţă, eram duşi cu toţii de „îngrijitoarea“ noastră, o dată pe săptămână, sâmbăta, la un imens supermarket de la marginea oraşului. Din acest motiv, nu mai aveam apoi nevoie să cumpăr zilnic ceva de mâncare, aşa cum spune el. De altfel, nici nu ştiu unde aş mai fi putut face piaţa, fiindcă blocul nostru, Mayflower, era relativ departe de orice – de centru, de universitate. Dar mai ales nu aveam nevoie, pentru că sâmbăta, la supermarket, îmi puneam într-adevăr în cărucior tot ce doream. Prima oară când am apărut la casă cu căruciorul plin până sus de fructe, legume, brânzeturi etc., „îngrijitoarea“ noastră mi-a spus, dezaprobator: „Voi toţi cei din Europa de Est cumpăraţi la fel de mult“. Nu

toţi. Îmi amintesc căruciorul lui Mircea, aproape gol. Nu mi-a trecut prin cap că făcea economie, m-am gândit că era mult mai selectiv decât mine sau că prefera să mănânce în oraş. Eu eram obişnuită să gătesc – unul din puţinele mele hobby-uri. Am continuat să-mi umplu, în fiecare sâmbătă, căruciorul la supermarket, deşi nu eram în stare să mănânc tot ce-mi cumpăram şi, cu destul de puţine remuşcări, înainte de următoarea sâmbătă, aruncam ceea ce se învechise ca să-mi iau lucruri proaspete. Şi, din fericire pentru mine, m-am întors în ţară cu aceleaşi dimensiuni.

„De ce oare cheltuiesc americanii bani pe noi? Pe noi şi pe ceilalţi scriitori, veniţi din America Latină, Asia, Africa?“, l-am întrebat într-o zi pe Mircea. Era nedumerirea mea constantă. Observaserăm amândoi că unii dintre colegii noştri, mai ales cei care aderau la ideologii comuniste, păreau să deteste America. Mircea mi-a răspuns că rezidenţele reprezintă o investiţie culturală, iar timpul petrecut acolo putea să dea, cine ştie când, roade în cărţile noastre viitoare. Însă tot el mi-a spus că după plecare ei vor detesta şi mai mult America, fiindcă au văzut cât de bine se trăia acolo, în comparaţie cu ţara lor. Nu cred că a folosit chiar termenii aceştia, dar asta era ideea.

Am râs de mai multe ori împreună, imaginându-ne cum, din cauza stagiului nostru la rezidenţa scriitoricească din Iowa City, riscam să fim prezentaţi în presa controlată de FSN-ul lui Iliescu şi mai ales în cea securisto-legionară, gen *România Mare*, *Europa* etc., drept agenţi CIA. Era acuza cea mai curentă pe atunci. O suspiciune care circula inclusiv printre persoanele „de bine“. Avusesem o astfel de dovadă într-o zi, în redacţia *22*, când o tânără jurnalistă s-a apropiat de mine şi mi-a şoptit că n-ar avea nimic împotrivă să colaboreze cu CIA. Am privit-o nedumerită. Scria foarte bine, avea o inteligenţă speculativă seducătoare, chiar dacă nu avea totdeauna dreptate. Eu o invitasem să scrie la *22*, îmi plăcea cum scria, indiferent dacă eram sau nu de aceeaşi părere cu ea. Dacă nu încercase să mă provoace, ceea ce nu credeam, reieşea că aştepta să-i dau o recomandare pentru serviciile secrete

americane… M-a uimit imaginea ei, total eronată, despre mine şi despre locul unde lucra. În ciuda inteligenţei ei deosebite, preluase acuzele aberante cu care revista şi GDS erau bombardate de o presă duşmănoasă. Doar că le valoriza diferit.

23. Generaţii literare

Într-una din discuţiile noastre de seară, când am început să brodăm fantezist în marginea vieţii celor pe care îi întâlneam în Iowa City, tot mai inspiraţi de nişte beri băute în Mayflower, Mircea mi-a propus să scriem, amândoi, la întoarcere o carte despre experienţa noastră americană. Fiecare cu versiunea lui. Am acceptat pe loc, fiindcă nu vroiam să stric atmosfera noastră entuziastă. Dar, în acelaşi timp, mă gândeam că n-ar avea nici un sens să-mi cheltuiesc energia într-o carte scrisă cu altcineva, fie el chiar şi proaspătul meu prieten, Mircea Cărtărescu. Şi ce să scriu despre America, eu, care cunoşteam din ea doar drumurile mele cuminţi la orele de engleză din Universitate, magazinele *second-hand*, anticariatele şi vreo două baruri? Şi de ce să-mi pierd vremea cu o carte de memorii? Dacă nu era roman, ori măcar proză scurtă, n-aveam nici o motivaţie la scris. Singurele mele proiecte, pe care deja le conturam prin telefoane date de la aparatul căţărat, ca un gândac, pe perete, erau interviuri cu exilul cultural american.

De fapt, cred că Mircea o spusese în virtutea vechii lor strategii de grup, poate gândindu-se şi la antologia de poezie scoasă la editura Litera în 1982 – *Aer cu diamante* –, care grupase poeziile lui, alături de cele ale lui Traian T. Coşovei, Florin Iaru şi Ion Stratan. Antologia respectivă nu ajunsese încă, la data aceea, cartea-cult a studenţilor de la Litere din anii ’90, reeditată de Humanitas în 2010. În comunism, editura Litera era singura specializată în publicarea cărţilor pe contul autorilor. Asta nu înseamnă că manuscrisele n-ar fi fost şi ele trimise pentru viză la Ministerul Culturii. Acolo au lucrat Viorica Oancea, sora lui Mihai Botez, după ce fusese scoasă din redacţia de Enciclopedii Străine a Editurii Ştiinţifice şi Encliclopedice, Ion Bogdan Lefter, Ioana Pârvulescu. Presupun că cei patru autori ai antologiei

ajunseseră la această soluţie din pricina tot mai multor piedici puse în calea debutanţilor, a tinerilor autori.

Dar poate ei îşi şi doriseră să meargă împreună dintr-o strategie de „asalt“ poetic: poeţii generaţiilor anterioare se plângeau că optzeciştii negau tot ceea ce se făcuse înainte şi au asediat canonul literar ca o adevărată formaţie paramilitară, având alături de ei şi o parte a *establishment*-ului – profesori de la Filologia bucureşteană. De altfel, o altă generaţie care a mers grupată a fost cea a şaizeciştilor: ei chiar şi-au spulberat predecesorii (cu câteva excepţii), dar mai ales fiindcă literatura realist-socialistă a acestora n-a rezistat în timp. Altminteri, mereu vine o generaţie nouă, care încearcă să-i pună deoparte pe cei care au precedat-o şi au stat prea mult „în vitrină“. Sprijinită şi de profesorii săi (Nicolae Manolescu şi Ov.S. Crohmălniceanu, conducătorii cenaclurilor de poezie şi, respectiv, proză), în ciuda presiunii politice tot mai absurde, generaţia ’80 a apucat să-şi marcheze teritoriul şi să contureze câteva profiluri literare distincte: Mircea Nedelciu în primul rând, care îşi scrisese deja cărţile importante, dar şi Mircea Cărtărescu, George Crăciun, Cristian Teodorescu, Florin Iaru.

Lovitura cea mai grea au primit-o cei din aşa-numita generaţie ’90 (Cristian Popescu, Răzvan Petrescu, Radu Aldulescu, Daniel Bănulescu, Caius Dobrescu, Andrei Bodiu, Marius Oprea), care n-au apucat, practic, „să fie văzuţi“ înainte de ’89, chiar dacă unii dintre ei au mai apucat să scoată vreo carte. Vor avea şi ei un cenaclu, condus de Mircea Martin. Nouăzeciştii au fost făcuţi „sendviş“, pentru că au apucat două perioade proaste. Înainte de ’90 a fost interdicţia debuturilor, după ’90, vreme de un deceniu, atenţia faţă de ficţiune s-a mutat pe presă. Unii dintre ei au rămas sub influenţa optzeciştilor; parcă au avut şi mai puţin spirit de grup, şi mai puţină dorinţă de afirmare. Dar ce-ar fi putut face? De prin ’88 nu mai era permis nici un debut individual, ci doar în antologii de poezii sau proză scurtă.

Lucram pe atunci la Cartea Românească şi, ajutată şi de o secretară, am falsificat înregistrarea romanului Rodicăi Palade *Iarna, vietăţile*, care era de fapt un debut. Virgil Mazilescu îmi dăduse odată să citesc un grupaj de proze scurte, fără să-mi spună numele autorului. Faptul că am crezut că acesta este un bărbat spune destul despre mâna sigură a Rodicăi Palade – pentru că ea era autoarea. Romanul îl va scrie însă mai târziu; a fost foarte bine primit de critică şi premiat.

Exista, chiar şi în greii ani ’80, o strategie subterană de sprijinire a tinerilor, din partea directorului editurii, George Bălăiţă, a preşedintelui Uniunii, D.R. Popescu, a criticilor literari, profesori la facultăţi. Mircea Martin mi l-a recomandat pe Răzvan Petrescu, pe atunci medic undeva la ţară, care „şi-a scos cu mine“ primul volum. Ştefan Agopian povesteşte, în cartea sa *Scriitor în comunism*, că D.R. Popescu l-a chemat să-l angajeze tehnoredactor la *România literară* – o şansă, pentru că astfel a putut avea mai mult timp să scrie.

Am fost şi eu în audienţă la D.R. Popescu, atunci când eram lector la Cartea Românească, exasperată de presiunile de cenzură, de gustul literaturii pe care simţeam că-l pierd înghiţind o mare cantitate de pagini, multe mediocre. Era liber un post la *Secolul 20*, o revistă în care abia îndrăzneam să visez că aş putea lucra, având acces la literatura lumii, mai ales la noutăţile după care jinduiam. D.R. Popescu, pe care cred că atunci l-am văzut prima oară, mi-a spus că va încerca, dar că nu el decide angajările la *Secolul 20*. N-am fost acceptată, cu toate că aş fi răspuns, în toate privinţele, la criteriile de angajare: ajunsesem la o bună „cotă“ scriitoricească, ştiam foarte bine o limbă străină, traduceam deja, eram chiar şi membră de partid. Şi, în plus, lăsam liber pentru un doritor postul meu de lector de la Cartea Românească. Nu făceam însă parte din elita lumii literare, nu eram nici manipulabilă. Mult timp am crezut că insuccesul s-a datorat lipsei de interes a lui D.R. Popescu faţă de propunerea mea. Acum ştiu că cel care nu a vrut să mă angajeze a fost directorul, Dan Hăulică.

Când am răspuns invitaţiei lui Matei Călinescu (acum anticipez), pe drumul spre Bloomington, în tren, ca să nu ne plictisim, Mircea mi-a propus un joc pe care presupun că nu-l practica prima oară, dar care pentru mine era nou: trebuia să ne facem fiecare propriul canon, o listă de zece poeţi în ordinea noastră valorică. La poezie mă feresc să fac ierarhii, nu am destule lecturi şi nici certitudine pe opţiunile mele, la proză sunt un pic mai sigură. Aşa că habar n-am ce nume am înşirat pe lista mea. Poetul care îmi plăcuse mie cel mai mult, când am început să scriu, era Mircea Ivănescu, oare l-am pus pe el? I-am pus pe prietenii mei, Marius Robescu, Virgil Mazilescu, Nora Iuga? Mai degrabă am fost corect-convenţională şi am trecut canonul acceptat de „lumea bună“ literară din timpul comunismului – Ana Blandiana, Ileana Mălăncioiu ş.a. Nichita Stănescu în nici un caz n-a fost pe lista mea, nu mi-a plăcut niciodată. Sigur e doar că „numele mele“ nu coincideau deloc cu cele de pe lista lui Mircea, plină, firește, cu colegii lui de generaţie. Cap de listă, Mircea o pusese pe Simona Popescu. N-am uitat, fiindcă am fost foarte surprinsă, la acea vreme abia îi ştiam numele, cred că nici nu-şi scosese încă primul volum. Şi ea este, teoretic, o nouăzecistă, dar crescută în atmosfera optzeciştilor.

24. Obsesia exilului

Aşa cum am spus, în Iowa City, în afară de cursul de engleză americană, mai aveam ceva de făcut: mă pregăteam să intervievez personalităţile exilului american.Unchiul meu, Dinu Adameşteanu a fost punctul de pornire al obsesiei mele referitoare la exilant, la emigrant. Obsesia m-a urmărit şi după ce l-am putut întâlni, şi după ce am scris prima versiune a *Întâlnirii*, nuvelă publicată în 1989, devenită roman definitiv abia în 2007. Cum mulţi dintre prietenii primei mele tinereţi, iar apoi colegi de literatură, au plecat, de-a lungul anilor ’70-’80, lăsând în urmă multă frustrare – dacă judec după mine –, să ies din ţară a însemnat, ani de zile, în primul rând ocazia să-i reîntâlnesc, să stăm de vorbă. Şi să public în revista *22* interviurile mele cu personalităţile culturale aflate în străinătate. Cred că am publicat unele dintre primele dialoguri cu exilul cultural american: cu Matei Călinescu şi Ioan Petru Culianu, pe care îi voi întâlni la Bloomington, respectiv la Chicago; cu Norman Manea, Virgil Nemoianu, Vladimir Tismăneanu, Dorin Tudoran, pe care am să-i găsesc, la sfârşitul stagiului american, la New York şi la Washington.

Cum am ajuns să avem, şi eu, şi Mircea, telefoanele lor? De la Dan Cristea, bunul nostru prieten din Iowa. Din câte mi-a spus acolo, lui Dan Cristea, printre alţii, între care şi Norman Manea, îi datoram invitaţia la International Writing Program. Dan ne-a sfătuit să le telefonăm nu doar celor pe care deja îi cunoşteam, în cazul meu Norman (cu care eram prietenă din ţară) şi Virgil Nemoianu, ci şi lui Matei Călinescu şi Culianu, aflaţi relativ în apropiere, la Bloomington şi Chicago.

Cu Dan Cristea fusesem colegă de facultate, dar pe atunci nu cred că am vorbit vreodată; era unul dintre cei mai buni studenţi din seria lui, într-un an

foarte mare. Ne-am cunoscut cu adevărat după ce începusem să scriu, mai ales la mare, la 2 Mai. În vara lui ’74, am făcut plajă împreună în acelaşi loc, eu eram cu copilul meu, el împreună cu prima lui soţie, viitoarea mea colegă la *22*, Rodica Palade. Sora Rodicăi, Monalisa Floroiu, fusese colegă cu noi de an, la Litere; cred că a fost chiar în aceeaşi grupă cu Dan Cristea. La cursurile de pregătire pentru facultate din vara lui 1960, când descopeream Bucureştiul, stătusem în aceeaşi bancă cu ea: o ştiam de Monalisa, mai târziu am văzut că i se spunea Monica. Mă fascinau poveştile ei despre un băiat care o iubea şi am fost multă vreme curioasă să ştiu ce li se mai întâmplă, care era urmarea; numai că în timpul studenţiei ne vedeam rar, eram în serii diferite, nu ne mai făceam confesiuni. Poate acela să fi fost chiar viitorul ei soţ, ulterior profesor la Politehnică. Prin ultimii ani ’80 mă întâlneam relativ des cu ei şi cu Rodica, acum o chema Dragoman, ea şi Dan se despărţiseră, fiecare se recăsătorise cu altcineva. Romanul *Iarna, vietăţile* a apărut sub pseudonimul Palade, pe care Rodica l-a păstrat şi în presă.

Dan Cristea a emigrat pe la mijlocul anilor ’80, era deja căsătorit cu Ioana Deligiorgis. L-am vizitat în ajunul plecării împreună cu Marius Robescu (erau colegi la *Luceafărul*), cu Denisa Comănescu şi Nae Prelipceanu. Părea că ne luăm la revedere pe viaţă, aşa cum se întâmpla la fiecare plecare, şi îmi părea rău, şi după el, ca prieten, dar şi fiindcă este un critic excelent, mai ales de poezie. Dar iată că ne întâlnirăm din nou, tocmai în Iowa City, unde Dan Cristea ne-a fost, mie şi lui Mircea Cărtărescu, apropiat şi, uneori, ghid. Ioana Deligiorgis preda la Universitate, ca şi fostul ei soţ, Stavros Deligiorgis, care avea din ţară renumele de excelent traducător. Dan Cristea îşi pregătea doctoratul. M-am bucurat atunci când, peste un deceniu, Dan şi Ioana au decis să se întoarcă în România. În Iowa City mergeam des la ei în vizită, împreună cu Mircea. Casa lor din pădure, cu nelipsitele veveriţe cenuşii ţopăind lângă picioarele noastre, cu atmosfera caldă, prietenoasă în care trona o pisică, răsfăţata tuturor, pentru graţiile căreia se desfăşura o

adevărată competiţie între Dan şi Stavros, a fost importantă pentru confortul meu sufletesc de atunci. Dan m-a dus odată să văd spitalul din Iowa, o clădire splendidă, luminoasă, cu flori etc. Ce negre erau amintirile mele despre spitalele româneşti…

Cu Dan mergeam uneori la câte o bere în oraş, la Red Fox, ce altceva să faci în „locul unde nu se întâmplă nimic“, cum porecliserăm noi Iowa City? Tot în *Frumoasele străine* Mircea Cărtărescu povesteşte cum m-ar fi păcălit într-una din dăţi că am fi plecat din *pub* fără să plătim. Ce ciudat cum se stochează amintirile în linii paralele, ca şi când nu ne-am fi aflat în aceleaşi locuri, în aceleaşi încăperi. Nu-mi amintesc deloc momentul povestit de Mircea, dacă am fost într-adevăr speriată de gluma lor, a fost o emoţie superficială, repede uitată.

Interviurile făcute în America, între care cel devenit faimos cu Ioan Petru Culianu, le-am lucrat, peste câteva luni, în timp ce stăteam la pat, după accidentul de maşină în Maramureş, la care voi reveni în partea a doua a acestei cărţi. Deşi doctorul îmi interzisese, am editat continuu la ele, şi asta m-a ajutat să-mi pară că timpul vindecării a trecut mai repede. Câteva din interviurile americane le-am adunat în cartea din 1995, *Obsesia politicii*. Din lipsă de spaţiu, a trebuit să le scurtez, şi forma iniţială a rămas îngropată în revista *22*, la fel ca majoritatea articolelor scrise de-a lungul a cincisprezece ani.

Când, convalescentă încă, aveam să mă întorc la *22*, Mihnea Berindei, cel care a avut un rol important în formarea GDS şi a sprijinit mai tot timpul revista *22*, a dat coordonatele mele unui jurnalist şi scriitor, Jean-Yves Potel. Ca şi alţi ziarişti francezi de stânga, Jean-Yves Potel era interesat de problemele Estului şi s-a specializat în istoria recentă Poloniei, scriind mai multe cărţi despre Gdansk, despre Solidaritatea etc. Ulterior, avea să fie ataşat cultural la Ambasada Franţei de la Varşovia. L-am însoţit, ca traducătoare, în timpul alegerilor noastre din 1992, despre care urma să scrie, inclusiv în satul bunicilor mei. S-a amuzat să vadă cuplurile de ţărani

intrând împreună în cabina de vot. L-am condus apoi la primarul de atunci, care, după ce a ezitat dacă să-l primească sau nu, m-a rugat să-i spun că „noi nu ne vindem ţara!“. „Dar cine vrea s-o cumpere?“, a râs Jean-Yves. Era sloganul FSN din anii ’90, care avertiza capitalurile străine că n-au ce căuta în România. Au devenit interesante doar după ce unii dintre directorii firmelor de stat au ajuns capitalişti de primă generaţie şi şi-au vândut firmele particulare multinaţionalelor.

Jean-Yves era interesat de România, eu – de experienţa lui bogată de jurnalist. Mai aveam ceva în comun: experienţa unui accident, urmat de un traumatism la coloana vertebrală şi la cap. Al lui fusese mai grav, îi lăsase urme mai grele, dar psihicul lui puternic l-a ajutat să le depăşească. Eu aveam în continuare obsesia exilului, a emigranţilor, de ei eram, în primul rând, interesată atunci când ieşeam din ţară. La una din scurtele mele vizite ulterioare la Paris, Jean-Yves Potel m-a găzduit în casa pe care tocmai şi-o cumpărase. După mai multe zile, văzând că am mereu întâlniri doar cu prietenii din exil ori sunt sunată şi stau de vorbă la telefon, tot răspunzând la întrebările lor despre România, cu orele, tot în limba mea, m-a admonestat: „Ce faci?! N-ai venit la Paris doar ca să vorbeşti cu emigraţia română!“.

M-a invitat la un restaurant, unde mi-a vorbit despre gastronomia franceză, care, atunci am înţeles, face şi ea parte din cultura acelei ţări. Ne-am plimbat pe urmă prin Marais, mi-a povestit istoria cartierului. În timp ce-l ascultam, mi-am dat dintr-odată seama că, oriunde mersesem până atunci în străinătate, căutasem mereu doar o prelungire a României, fără să mă intereseze, de fapt, ţara, oraşul unde mă aflasem, mai mult decât un decor de teatru. Din seara aceea, când am ajuns în străinătate, am lăsat în urmă România şi problemele ei curente şi am fost tot mai interesată de istoria, de actualitatea politică şi culturală a ţărilor, oraşelor unde ajungeam. Din păcate, au fost, mai totdeauna, şederi prea scurte ca să pot lua cu adevărat pulsul locului. Dar şi atât cât a fost, m-a ajutat să am o imagine mai clară despre lumea de azi,

inclusiv despre România, pe care o plasam într-un context, făceam comparaţii.

25. Identităţi multiple

După două luni, America însemna pentru mine numai Iowa City. În afară de ea, nu văzusem decât două aeroporturi. Mircea măcar văzuse Washington-ul. Din Iowa City am ieşit doar în excursiile colective în „împrejurimi“ pe care ni le organiza Programul, când mă simţeam, mai mult ca oricând, la şcoală. Îmi amintesc când am vizitat o fermă cu terenuri imense, mecanizată la culme, girată, lucrată de o singură familie: ce diferenţă faţă de satul bunicilor mei, unde oamenii se zbăteau să-şi primească pământurile înapoi şi găsiseră cu cale să distrugă sistemul de irigaţie pentru nişte ţevi inutile, pe care le căraseră la ei în curţi! M-a uluit casa fermierilor, cu toate facilităţile unei locuinţe urbane înstărite, cu pian şi bibliotecă. Eram obişnuită ca, într-o locuinţă, înainte de toate, să mă uit la rafturile cu cărţi. Dar după câteva vizite în casele unor americani de origine română am fost uimită să nu mai găsesc aşa ceva. Iată că, după douăzeci de ani, şi în România, biblioteca devine o mobilă desuetă.

Când Dan Cristea ne-a sfătuit să ne întâlnim cu colegii scriitori din emigraţia americană, mi-am luat inima în dinţi să-i sun nu doar pe prietenii vechi, ci şi pe Matei Călinescu şi Ioan Petru Culianu; au fost fireşti, prietenoşi, iar Matei ne-a invitat, pe mine şi pe Mircea, la Bloomington. Pentru distanţele americane, atât Bloomington, unde se afla Matei Călinescu, cât şi Chicago, unde se afla Ioan Petru Culianu, însemnau „în apropiere“.

Eram amândoi emoţionaţi în ajunul vizitei la Bloomington, unde urma să-l întâlnim pe Matei Călinescu. Când a emigrat el, curând după tezele din iulie ’71, noi nu ne „afirmaserăm ca scriitori“ – ca să vorbesc în şabloanele *Micului Dicţionar Enciclopedic*: Mircea trebuie să fi fost în liceu, eu publicasem doar o proză-două în reviste. Pentru noi, Matei Călinescu era o

personalitate legendară şi ţineam să-i facem o impresie cât mai bună a doua zi, la Bloomington. Îi urmărisem sporadic rubrica în *Gazeta literară* (apoi *România literară*?) cât timp fusese criticul literar cu cea mai mare autoritate; locul lui îl va ocupa, pe urmă, Nicolae Manolescu.

Matei Călinescu a fost şi lector sau conferenţiar la Facultatea de Litere din Bucureşti. Dar el, de fapt, îşi dorea altceva: „Doream să scriu poezie, proză. Eu m-am simţit totdeauna un scriitor. În România, profesoratul a fost un fel de refugiu“, va spune la un moment dat.

Îi simţeam, într-adevăr, când vorbea, talentul de scriitor, formularea inspirată. Şi melancolia profundă, şi ironia care stătea la pândă, cenzurând afirmaţia anterioară.

Matei Călinescu era „adeptul mai multor identităţi“ care există în fiecare om. Vedea mai puţin imaginea unitară, cât cea divizată în identităţi multiple, ceea ce, până la un punct, este adevărat. Exemplul cel mai banal este al torţionarilor din nazism şi comunism, taţi de familie ireproşabili. De altfel, în genere, se poate vedea că există, la fiecare, o identitate socială, una, să spun, personală etc. Sau, şi mai concret, se pot vedea identităţi diferite la bărbaţii care iubesc două femei în acelaşi timp, neputând să aleagă între ele; se pare că li se întâmplă şi femeilor.

Din câte ni se mai povestise, Matei Călinescu avusese maximă autoritate într-un grup de scriitori canonici din generaţia ’60, cărora le deschisese orizontul literar. Va evoca mai târziu, într-o emisiune literară la TVR Cultural, moderată de Eugen Uricaru, prietenia cu Nichita Stănescu, pe care l-a cunoscut în armată, când viitorul înnoitor al poeziei era „cititor de Topârceanu“. Matei i-a îndreptat lecturile spre Ion Barbu, interzis la acea oră, l-a ajutat să descopere imaginaţia extraordinară a limbajului său poetic, apoi l-a apropiat de poezia britanică şi americană: „Funcţionam ca un mic grup literar, ceea ce în anii ’58-’60 nu era permis, era chiar periculos“, va spune, amintindu-i pe Nichita Stănescu, Nicolae Breban, Cezar Baltag, Grigore Hagiu şi, la o anumită distanţă de ei, pe Eugen Simion.

În ajunul plecării, am tot vorbit cu Mircea, punând împreună ce ştiam fiecare despre Matei Călinescu sau despre altele, şi am tot băut bere în garsoniera mea din Mayflower, despărţindu-ne târziu, binedispuşi, cu gândul la călătoria de a doua zi.

Dar ce mahmură m-am trezit în zori, dimineaţa! Mă durea capul de-mi plesnea, n-aveam pic de energie. Şi să fi vrut, n-aş fi putut să plec într-o formă mai proastă la mult aşteptata întâlnire cu Matei Călinescu!

„N-am să mai beau niciodată!“, am promis, plină de remuşcări.

„Ai să mai bei“, mi-a răspuns Mircea, cu o voce de prezicător înţelept.

Nu eram o băutoare, dar, pe de altă parte, nimeni n-ar fi fost mai capabil să înţeleagă rătăcirea etilică decât Matei Călinescu. Peste vreo zece ani, când ne vom vedea mai des, de câte ori va ajunge în ţară îmi va spune, cu francheţe, că exilul i-a salvat viaţa: „Dacă mai rămâneam în ţară, eram mort de mult! Muream şi eu, la fel ca Nichita, începusem să beau mult. Viaţa în America m-a salvat“.

Am trecut în revistă atunci, în discuţia aceea, lungul şir de scriitori morţi prematur, în întunecaţii ani ’80, din pricina stresului, a frustrărilor multiple, unii (nu toţi) apelând ca soluţie compensatoare la alcool – un alcool toxic, de proastă calitate, cum exista atunci, care le-a distrus organismele: Nichita Stănescu, Virgil Mazilescu, Grigore Hagiu, Nicolae Velea, Marcel Mihalaş, Sorin Titel, Dana Dumitriu, Marius Robescu şi câţi alţii…

Iar lista se măreşte sub ochii noştri cu cei plecaţi, şi ei, prea devreme, din alte cauze, după 1990: Mircea Nedelciu, Mariana Marin, Florin Mugur, Mircea Ciobanu, Gheorghe Crăciun, Ion Stratan, Maria Luiza Cristescu, Traian T. Coşovei, Andrei Bodiu… Câtă suferinţă, câtă pierdere…Între ei, a plecat şi Matei Călinescu.

26. *Portretul lui M*

Au fost zile plăcute şi liniştite la Bloomington, unde se afla, şi continuă să se afle, un grup important de profesori americani de origine română: pe lângă surorile Christina şi Ilinca Zarifopol, matematicianul Ciprian Foiaş, economistul Nicolas Spulber, mai târziu Aurelian Crăiuţu ş.a.

Pe mine m-a găzduit, cu multă amabilitate, Christina Zarifopol-Illias, iniţiatoarea ulterioară a programului de Studii Româneşti de la Indiana University care prevedea burse pentru studenţii americani interesaţi să-şi aprofundeze studiile la noi în ţară. Ca şi sora ei, Ilinca Zarifopol-Johnston (moartă, din păcate, în 2005), care l-a făcut cunoscut pe Cioran în America, şi Christina Zarifopol traduce poezie.

Mamei lor, Maria Economu, soţia romancierului Dinu Zarifopol, i se datorează în bună parte aşa-numita „bombă editorială“: publicarea corespondenţei dintre Veronica Micle şi Mihai Eminescu, care demonstrează cât de intensă a fost iubirea dintre cei doi şi face dreptate, după mai mult de un secol, iubitei poetului, denigrată de posteritate în fel şi chip. Ediţia şi prefaţa cărţii îi aparţin Christinei Zarifopol-Illias, care construieşte cu acest prilej genealogia familiilor înrudite – Zarifopol, Culianu şi Nanu –, tipică pentru „o lume dispărută“ în exilul postbelic, prima şi a doua lui fază: majoritatea descendenţilor trăiesc în străinătate. Scrisorile fuseseră păstrate cu o remarcabilă discreţie şi grijă de fiicele, nepoatele şi strănepoata Veronicăi Micle, femei, s-ar părea, la fel de frumoase şi inteligente ca şi ea. La Bloomington am proiectat vizita noastră comună la Chicago: să mergem acasă la Mircea Eliade, s-o cunoaştem pe Christinel şi să-l întâlnim acolo şi pe I.P. Culianu.

Matei Călinescu şi Adriana, soţia lui, l-au găzduit pe Mircea Cărtărescu. Am apucat, acolo, să-l zăresc şi pe Matthew, fiul autist; cred că fiica lor cea mare, Irina, era la colegiu. Cu modul românesc primitiv la acea dată de a privi copiii cu dizabilităţi, m-am mirat, în sinea mea, că părinţii nu erau deloc jenaţi să ni-l prezinte şi se manifestau atât de grijulii faţă de el. Am sub ochi penumbra casei şi cele două siluete: a lui Matei, aplecată uşor, ca să o sprijine şi să o conducă pe cea mai fragilă, dar înaltă, de adolescent crescut repede, a fiului. Povestea lui o voi afla însă abia peste treisprezece ani, atunci când Matei Călinescu îşi va pierde fiul.

Portretul lui M, cartea scrisă în patruzeci de zile după moartea lui (cele patruzeci de zile care în toate religiile au o semnificaţie specială – sufletul celui plecat încă s-ar mai afla în apropiere de cei dragi, înainte să se înalţe), avea să mă zguduie, la fel ca pe toţi cititorii ei. Am publicat un fragment în revista *22*, înainte să apară cartea la Polirom, în 2003, şi colegii mei au plâns în timp ce lucrau la el. Cartea, de o valoare literară incontestabilă, reprezintă şi o noutate nu doar în spaţiul cultural, ci şi în cel medical românesc. Până când a intervenit legislaţia europeană, după aderare, aceşti copii au avut, de regulă, parte de un mediu traumatizant ori chiar exterminator şi de o ostilitate jenată a opiniei publice. Cum să lupţi cu boala, cum să-ţi ajuţi copilul – sunt lucruri care nu mai fuseseră scrise la noi. Şi ele îşi ating cu atât mai bine ţinta cu cât cel care le spune are autoritatea simbolică a lui Matei Călinescu. Împărtăşind experienţa acestei drame personale, relatată cu sinceritate şi trăită cu devotament, Matei Călinescu a contribuit la schimbarea perspectivei asupra copiilor cu autism, la fel ca şi ONG-urile şi persoanele direct implicate.

Una dintre ele este Monique Gruber, soţia fostului ambasador al Germaniei, Wilfried Gruber; despre workshop-ul organizat de ea pe tema detectării cât mai timpurii a bolii şi a tratamentelor posibile am făcut un număr al *Bucureştiului Cultural*. M-a impresionat şi un remarcabil spectacol de dans, pe scena Teatrului Naţional, cu copii din orfelinate alături de cei

proveniţi din familii normale: Monique Gruber a desfăşurat genul de activism social de care ar fi atâta nevoie în România şi pe care, din păcate, îl fac mai ales străinii. Scriind despre vizita noastră la Bloomington, am ajuns automat să compar gândurile mele de atunci şi felul cum gândesc acum şi să-mi dau seama cât de mult m-a schimbat *Portretul lui M*.

27. Mentalitatea de ostateci

Ştiu că vizita noastră la Bloomington a avut loc la 16 noiembrie 1990, fiindcă atunci am făcut cu Matei Călinescu primul din „pachetul“ de interviuri cu personalităţile exilului american: el avea să apară după o lună şi jumătate, la 28 decembrie 1990, în *22* şi peste cinci ani în cartea mea *Obsesia politicii* (Clavis, 1995). Din motive de spaţiu, dar şi fiindcă am vrut să elimin părţile care atunci mi s-au părut „depăşite“ (intervievaţii îşi mai schimbaseră părerile între timp faţă de momentul când stătuseră, prima oară, de vorbă cu mine), în carte am publicat versiuni mai scurte. În 1995, Matei Călinescu era mai „racordat“, chiar dacă superficial, la literatura din ţară şi m-am gândit că poate opiniile lui să fie mai puţin drastice decât fuseseră în 1990. Dar tocmai pentru a vedea cum gândea el în 1990, după cincisprezece ani de absenţă din ţară, ele îmi par interesante azi. În noiembrie 1990, Matei Călinescu îmi spusese că nu se va întoarce în ţară decât odată cu Regele Mihai, dar a început să vină din 1994, probabil resemnându-se cu faptul că monarhia avea puţine şanse să mai revină în România. În 1994 mai avea un alt motiv ca să se reîntoarcă: îi apăruse, la editura Litera, condusă, încă, pe vremea aceea de Viorica Oancea, cartea scrisă împreună cu Ion Vianu – *Amintiri în dialog*. Titlul pus de mine interviului – *Mentalitatea de ostateci* – defineşte o caracteristică psihologică a oamenilor care au trăit, ca şi el, ca şi mine, în comunism. Mi s-a părut o idee preţioasă, cu atât mai mult cu cât m-am regăsit integral în spusele lui:

„N-am avut o vocaţie eroică de martiraj politic. Mai târziu, când disidenţa a devenit o opţiune (desigur, foarte dificilă şi riscantă), am văzut cum puţinii disidenţi erau ostracizaţi de colegii lor. Nu li se mai dădea bună ziua, erau ocoliţi, oamenilor le era parcă mai frică de ei decât de cei care îi terorizau

deschis. Exista o mentalitate de ostateci. Dacă cineva făcea un gest curajos, sfidător, ceilalţi încercau să-l oprească, învinuindu-l că îi pune în primejdie, că vor suferi cu toţii din cauza lui. Logica ostatecilor comunismului era în felul următor: suntem cu toţii persecutaţi, dar putem supravieţui. Să nu ne pierdem micile, dar importantele noastre avantaje. Să nu iritǎm conducerea. Să nu întărâtăm tigrul, pentru că acesta va începe să sfâşie fără discriminare“.

Da, exista acest mod de a gândi: l-am auzit, de copil, şi acasă la mine, spre sfârşitul anilor ’50. Pe atunci nu existau disidenţi, fiindcă disidenţa nu este posibilă în societăţile cele mai reprimate, spune, între alţii, şi Matei Călinescu.

„În 1953 nu exista o posibilitate mai realistă de disidenţă: regimul lui Gheorghiu-Dej era de o ferocitate mai mare decât regimul Ceauşescu.“

Existau doar sinucideri politice, martiraje – aşa cum a fost cea a prietenului său, Miron Chiraleu, care avea să se sinucidă în închisoare. Scena, terifiantă, îl va obseda pe Matei Călinescu şi o va povesti de mai multe ori, pe larg: Miron Chiraleu, „omul cel mai angelic pe care l-am cunoscut… fusese arestat în 1956 şi s-a sinucis în închisoare pentru că, din câte ar fi aflat ulterior, Securitatea ar fi făcut presiuni asupra lui să devină, după eliberare, informator. Am considerat totdeauna moartea lui ca un act eroic…“.

Matei Călinescu a analizat de mai multe ori, cu fineţe, „mentalitatea de ostateci“ din comunism. Firește că despre asta a scris numai după ce a reuşit să ajungă în libertate, în Statele Unite. Atunci a scris şi despre remuşcările lui, deşi felul în care rămăsese în SUA, după terminarea unei burse Fulbright, era mult mai puţin grav, în ochii autorităţilor, decât un protest deschis: „nu pot să nu mă simt şi puţin vinovat, ca după o evaziune din închisoare – din care ştii că ai scăpat doar tu, lăsându-i în urmă pe toţi ceilalţi, cu posibilitatea ca unii dintre ei să fie traşi la răspundere pentru fuga ta“…

Şi, de regulă, chiar erau. Fraţii, surorile, cumnaţii, ca să nu mai vorbim de părinţi, copii, îşi vedeau dintr-odată vieţile schimbate, carierele oprite. Şi începea jocul intervenţiilor, etern în această ţară unde unii au fost şi vor fi mereu mai egali ca alţii. Cu cât existau părinţi, socri etc. care avuseseră o anume putere politică şi un câmp de relaţii, inclusiv în zonele de umbră, cu atât şocurile plecărilor erau atenuate. Dar o pedeapsă pentru „ostateci" există mereu, iar cei care se decideau să protesteze ori doar să fugă trebuiau să ia în calcul şi aceste consecinţe. Ca atare, îşi cântăreau decizia în funcţie de fire, de legături de familie etc.

Eram curioasă să aflu cum, de ce a plecat din ţară.

Matei Călinescu mi-a povestit pe larg cum a luat decizia după *Tezele* lui Ceauşescu din iulie 1971, convins fiind că se vor întoarce „anii '50" pe care îi trăise ca adolescent:

„Pentru mine au contat foarte mult infamele «Teze» din iulie 1971… Mi-am dat seama că accentul se va pune pe fidelitatea faţă de Partid, iar competenţa va fi descurajată, eventual chiar eliminată. Pe de altă parte, se făceau presiuni mari asupra mea ca să intru în Partid. Mi se părea umilitor să devin membru al acelei organizaţii, dar simţeam că s-ar putea să nu am încotro dacă nu vreau să-mi abandonez profesiunea".

Se adăugaseră şi presiunile Securităţii să devină informator:

„Puteai refuza, sub diferite pretexte, nu ţi se întâmpla nimic după aceea; rămâneai totuşi cu un gust amar, cu o senzaţie de înjosire… Am refuzat în mod consecvent şi în termeni clari, dar m-am simţit totdeauna umilit că nu pot să le spun un «nu» foarte puternic, că nu pot să le exprim dispreţul meu".

Matei Călinescu mi-a spus că în privinţa *Tezelor* se înşelase, literatura a continuat să existe şi după ele. Dar cărţile scrise în România comunistă erau privite cu mai multă severitate decât cred că merită. Poate şi pentru că eu, care am debutat în '75, dar chiar şi Mircea, care debutase în 1985, suntem „produsele literare ale perioadei post-*Teze*". Sunt cărţile noastre scrise

atunci „private de un sens mai larg, de orice reverberaţie“, aşa cum susţinea Matei Călinescu?

„Eu nu am prevăzut că la un moment dat Ceauşescu şi Partidul vor decide că un minimum de literatură (atâta vreme cât această literatură este înconjurată de ritualurile unei cenzuri kafkiene care o privează de un sens mai larg, de orice reverberaţie) nu deranjează şi poate fi lăsată în pace.“

Matei Călinescu a creat un alt concept referitor la perioada ceauşistă, cel de „Pseudo“. Ca şi „mentalitatea de ostateci“, el sintetizează, într-o formulă cu impact literar, o experienţă transcrisă de obicei în şabloane:

„Evident, experienţa acestui timp s-a deosebit foarte mult de experienţa stalinismului din timpul lui Gheorghiu-Dej, care a creat un mare capital de spaimă şi teroare. Ceauşescu a ştiut să profite de această moştenire. Interesant este că neostalinismul lui Ceauşescu… a conţinut o doză largă de «Pseudo». «Pseudo» include, între multe alte forme, înşelarea de sine, reaua-credinţă, minciuna sinceră şi arta de a-ţi fura singur căciula. În acest spaţiu al lui «Pseudo» existau şi anumite mici, foarte limitate libertăţi, dar preţul care se plătea pentru ele era preţul greu, umilitor al duplicităţii. În viaţa cotidiană, socială şi personală există elemente de teatralitate; în multe circumstanţe jucăm roluri etc. Numai că duplicitatea pe care regimul Ceauşescu te forţa s-o practici era o duplicitate totală“.

O mare parte a interviului este însă consacrată condiţiei exilatului.

28. Imposibila întoarcere

Mircea Cărtărescu era cu atât mai interesat de întâlnirea cu Matei Călinescu, cu cât avea mai multe puncte de interes comun cu el – postmodernismul, poezia. Eu nu ştiam la ce să mă aştept, îmi aminteam, vag, cronicile literare ale lui Matei Călinescu (sunt o cititoare de cronici), ele contribuiseră la canonizarea generaţiei ’60. Dar îl preferasem pe „urmaşul lui“, Nicolae Manolescu, mai decis în diagnostic, mai concentrat şi, mi s-a părut mie, cu o decizie mai independentă faţă de deţinătorii puterii politice.

Matei Călinescu nu era însă nici pe departe criticul autoritar, cu canonul sub braţ, aşa cum îl imaginasem în seara când ne-am pilit la Mayflower. Am fost surprinsă când l-am cunoscut: un bărbat încă tânăr, atent, cu o blândeţe, o dulceaţă care venea nu doar din educaţie, ci şi din firea de artist. Un om cald, cu gesturi spontane de generozitate. Cu soţia lui, Adriana, am vorbit despre arheologie şi despre unchiul meu, Dinu, îl cunoştea din lucrările lor de specialitate.

Înainte de a fi critic şi teoretician literar, Matei Călinescu era un scriitor, un poet pe care îl simţeai în bucuria pe care ţi-o dădea scrisul său, în melancolia care învăluia textul, în felul cum vedea lucrurile din perspective diferite, cu o ambiguitate, cu o inteligenţă sceptică, pe alocuri uşor amorală – amoralitatea artistului.

Avea o imagine pozitivă a exilului, care nu se potrivea deloc cu temerile mele. Felul cum îl descrie în interviu mi se pare foarte potrivit cu lumea de azi:

„Asprimile exilului n-au dispărut, dar s-au mai atenuat. Există chiar un fel de comoditate a exilului, un element de confort şi bunăstare relativă (în comparaţie cu privaţiunile absurde din lumea comunistă), aşa că exilatului

nu-i dă mâna să se lamenteze ovidian… În epoca noastră modernă, de mobilitate, de transparenţă crescândă a graniţelor, pentru români nu-i un lucru chiar rău să înveţe arta exilului“.

Asta da, previziune! Doar că azi, când ai libertatea de a te întoarce oricând acasă, chiar dacă nu ştii la ce loc de muncă, la ce venituri, nu se mai poate vorbi despre exil, ci despre emigraţie – visul tuturor.

Şi mai trebuie să menţionez că Matei Călinescu este unul dintre victorioşii exilului. Cărţile lui *Five Faces of Modernity*, 1987, *Rereading*, 1993, sunt în toate bibliografiile americane.

Nici nu plecase la întâmplare, îşi pregătise într-un fel exilul, fusese de mai multe ori în străinătate, îl cunoscuse bine pe Eugène Ionesco (va şi scrie, mai târziu, o carte despre el), a devenit un apropiat al lui Mircea Eliade, care i-a botezat băiatul. Bursa Fulbright, care îi dăduse ocazia să plece (şi intervenţia la Ştefan Andrei, povestită în *Amintiri în dialog*), l-ar fi obligat, prin chiar regulile ei, să se întoarcă în ţară. Dar a obţinut, probabil prin recomandări, dar şi prin CV-ul său, postul la Bloomington, apoi *green-card*-ul, cetăţenia. Ar fi avut ocazia să predea la o universitate mai mare, dar a renunţat, între altele din cauza bolii copilului. În orice caz, Matei Călinescu avusese o trecere lină dintr-o lume în alta, nu o ruptură profesională, ci doar „o ruptură lingvistică şi spirituală. Am abandonat prieteni, idei, bucurii, melancolii, inclusiv amintiri pe care le-am regăsit mai târziu mult schimbate, irecognoscibile aproape“, va spune, mai târziu, într-un interviu din *Observator Cultural*.

Monica Lovinescu avea o anume nemulţumire faţă de Matei Călinescu, probabil fiindcă nu se manifestase mai radical în exil. Nu ştiu dacă ar fi putut s-o facă, de vreme ce era conştient că avea „ostateci“ în ţară şi avea remuşcări că îi abandonase acolo.

Faptul că Monica Lovinescu nu intrase în logica „ostatecilor“ o costase viaţa mamei, ceea ce o radicalizase, dar o şi dăduse pradă remuşcărilor, pe

viaţă. De prima oară când am văzut-o, Monica mi-a spus că de la moartea mamei nu mai dormise fără somnifere.

Decizia de implicare în politică, chiar şi în exil, putea avea urmări dramatice. O dovedeşte tensiunea în care a trăit familia lui Paul Goma, mult timp. Dar ea poate explica acutizarea resentimentelor, întoarse împotriva colegilor, a ţării nerecunoscătoare, şi consecinţele asupra stării de sănătate. Preţul plătit a fost enorm. Ceauşescu nu era doar bătrânelul pus la zid în garnizoana din Târgovişte. Şi el a avut identităţi multiple, una dintre ele era a unui criminal care a luat de mai multe ori decizia suprimării adversarilor, inclusiv a manifestanţilor paşnici din decembrie 1989. „Tu m-ai împiedicat să-i lichidez“, s-ar părea că îi reproşa Elenei (văzută de obicei drept capul răutăţilor) când a aflat de cei care preluaseră puterea, gruparea Iliescu-Brucan-Militaru *et comp*.

Matei Călinescu vorbea deseori despre identităţile lui multiple şi despre felul cum s-a simţit la prima întoarcere în ţară: ca şi când ar fi fost „o fantomă“: „Eu eram ireal şi, în acelaşi timp, lumea în care mă mişcam era ireală“.

După 1994, a continuat să vină în ţară o dată pe an. Mergea la Sibiu, totdeauna, ca să-şi vadă prietenul, greu deplasabil, poetul Mircea Ivănescu. Petrecea o săptămână-două la Cluj, unde avea alţi prieteni, mai tineri, care îl aşteptau la fel ca şi cei din Bucureşti. Întotdeauna fusese legat de lumea literară, nu ca un critic, ci altfel, mai firesc, mai profund, ca un scriitor. Avea gesturi normale de apropiere în viaţa cotidiană: am făcut o dată un Paşte, împreună cu familia mea lărgită, la verii mei, doctorii Ciofu, pe care mi-l amintesc de fiecare dată când trec pe lângă biserica unde am ascultat, cu toţii, slujba.

La un moment dat, Matei Călinescu a încercat să trăiască în ambele lui ţări – şi în România, şi în America. Proiectul era ca el şi Adriana să petreacă în ţară câte o jumătate de an. Mi-a anunţat această decizie a lui, la fel ca tuturor celor cu care se vedea la întoarcerile sale anuale, în ţară. M-a primit în casa

unui prieten pe care o închiriase pe un an întreg, el urma să stea acolo o jumătate de an, iar sora lui, cealaltă jumătate. Spera să poată ţine şi cursuri la facultate (se pensionase de la catedra din Bloomington). Am evocat de curând, cu Raluca Dună, acel moment, când ne-am cunoscut la Matei. Decizia lui m-a bucurat atunci foarte mult. Era exact ceea ce îmi dorisem, să văd că prietenii, scriitorii din exil, revin în România.

Un sentiment total gratuit din partea mea, fără alt profit decât al prieteniei.

În primii ani ’90, când nu izbucnise cearta cu Liiceanu, care m-a antrenat, fără voia mea, şi pe mine, am stăruit, împreună cu Gabriel Andreescu, în acest sens, acasă la Paul Goma, supărând-o pe Ana, care nu vroia să audă de întoarcerea lor în România, nici măcar într-o vizită. Nici Paul Goma nu vroia să se întoarcă în calitate de invitat al Alianţei Civice; aştepta probabil un semn de la Uniunea Scriitorilor sau de la instituţii mai înalte – el, care, la un moment dat, a declarat că vrea să candideze la preşedinţia României. (Mihnea Berindei m-a certat atunci că am făcut un supliment al revistei *22* cu proiectul de preşedinte al lui Paul Goma – „o prostie“, a mormăit Mihnea).

Îmi amintesc că încă din decembrie 1989 l-am sunat pe Mircea Iorgulescu, stăruind să se întoarcă, aşa cum, în acelaşi timp şi în acelaşi fel, îl îndemna şi Z. Ornea. I-am întrebat, la fel, pe Lucian Raicu, pe Sonia Larian dacă nu vor să vină înapoi. A trebuit să treacă ani până m-am convins că extrem de puţini dintre cei ce au plecat doresc cu adevărat să se întoarcă. Este de înţeles, fie şi fiindcă au trecut o dată printr-o traumă de adaptare şi nu vor s-o ia de la început. Şi pe urmă există diferenţe de confort material, care atârnă mai mult în cântar decât căldura umană de aici, şcolile copiilor etc.

Dar iată, Matei Călinescu se hotărâse. Era într-o bună formă ca scriitor, cărţile începeau să-i fie publicate în diverse ţări. Totuşi, proiectul a eşuat. N-a fost sprijinit de birocraţia instituţională ca să-şi stabilizeze un curs la o facultate de Litere, deşi ar fi fost util pentru studenţi. Iar prietenul pare-se a preferat un profit imobiliar substanţial mai mare: acela a fost un moment când s-a spart o prietenie de decenii.

Matei a continuat să vină tot o dată pe an, chiar şi după ce îşi descoperise boala şi ştia că nu mai are mult de trăit. Mă gândesc la acel moment când trec prin faţa restaurantului unde am stat de vorbă ultima oară, împreună cu el şi cu Adriana: avea o demnitate aristocratică faţă de încercările prin care trecea, o seninătate, poate de faţadă, dar care îţi îngăduia să priveşti ceea ce se întâmpla ca pe o normalitate. Am recitit altfel ultima dedicaţie pe cartea (*Mateiu I. Caragiale: recitiri*, Polirom, 2007), pe care mi-a dat-o atunci: „Pentru Gabriela, această carte despre un autor care nu-i place, sperând s-o conving că «slova mateină» are o anumită magie, cu mult drag, după o reîntâlnire neverosimilă, cel puţin pentru mine, Bucureşti, 30 iunie 2008“. Neverosimilă înseamnă că i se părea această ultimă vizită în România. Mai avea de trăit doar un an, până la 24 iunie 2009.

Întâlnirea de la Bloomington a fost, pentru mine, începutul unei amiciţii care s-a adăugat admiraţiei şi respectului meu constant şi nu s-a stins odată cu moartea lui. Nu îndrăznesc s-o numesc prietenie; prietenia cere dovezi în momente grele, şi nu cred că le-am adus suficient. Înglodată în scrierea *Provizoratului* şi în căutarea finanţărilor pentru *Bucureştiul Cultural*, îmi reproşez că n-am fost destul de prezentă în lunile când ştiam (cu toţii) că este condamnat de boala neiertătoare; s-o fi făcut măcar în corespondenţă pe e-mail. Să-i fi scris dacă m-a convins sau nu pledoaria lui în favoarea lui Mateiu Caragiale.

Iar în ceea ce îl priveşte, era un om atât de amabil şi bine educat, atent să anticipeze opiniile tale, să nu intre în dispută, încât nu era simplu să-i ghiceşti sentimentele; sau cu ce identitate a lui dialoghezi. Cred că jurnalul care va apărea la ani după moartea sa ne va surprinde pe cei care l-am cunoscut. Acolo îi vom citi (dacă vom avea ocazia) reproşurile nefăcute în timpul vieţii. Era foarte cultivat, meloman, estet, amabil într-un mod neatent: nu cred că ar fi răbdat să citească vreuna din cărţile noastre până la capăt, cred că doar le frunzărea şi judecata, în final, era severă, chiar dacă nu o spunea cu glas tare. Nu vroia să supere, sau poate, cu scepticismul său, nici

nu era convins că avea dreptate. Am avut impresia, citindu-i fragmentele de jurnal pe care şi-a îngăduit să le dea publicităţii, că avea în permanenţă rana ascunsă de a nu fi făcut literatură. Chiar spune că şi-a justificat amânarea literaturii prin regimul politic sub care trăise în tinereţe, dar nici exilul nu-i adusese confirmarea aşteptată. Sigur, se adăugaseră probabil şi suferinţa, şi timpul închinat îngrijirii lui Matthew.

29. O carte, nu un autor

Îl văzusem pe Mircea Eliade, împreună cu a doua soţie, Christinel, într-un film documentar al lui Barbăneagră care circula şi în perioada comunistă, pe videouri, în casele oamenilor. Erau încă tineri, într-una din vacanţele petrecute la Paris, un cuplu ideal/idealizat, filmat pe un traseu turistic parizian – cheiul Senei, Notre Dame etc. Matei Călinescu îi promisese lui Mircea Eliade să scrie o carte despre el, dar a tot amânat, după ce au început să apară date despre deriva lui legionară din tinereţe. Deşi nepot al lui Mircea Vulcănescu, Matei Călinescu privea cu severitate obsesia identitară a generaţiei interbelice şi deriva legionară. Cred că nu i se părea nici prudent să intre pe terenul dezvăluirilor, iar prietenia lor complica şi mai mult lucrurile. A continuat, totuşi, să urmărească subiectul Eliade, chiar şi după moartea acestuia, obţinând acceptul lui Christinel să arunce o privire în corespondenţa sigilată a soţului său în Biblioteca Regenstein a Universităţii din Chicago, unde se afla „Mircea Eliade Special Collection“. În final, Matei Călinescu va publica doar cartea reunind nişte studii despre Eliade şi Culianu; interesul faţă de ultimul i s-a declanşat după moartea acestuia.

Biografia lui Mircea Eliade avea s-o scrie mult mai tânărul Florin Ţurcanu (*Mircea Eliade, prizonierul istoriei*, Humanitas, 2003, versiunea franceză tot în 2003, Editions La Découverte, Paris): o carte excepţională, care nu va fi curând depăşită.

Între alte gesturi generoase pe care Matei Călinescu le-a avut atunci faţă de noi, se numără şi vizita la Chicago. Urma, cu această ocazie, să-l întâlnim şi pe Culianu, dar acesta era absent din Chicago în acel weekend. Mă voi lămuri mai târziu că pleca destul de des pe Coasta de Est ca să-şi întâlnească logodnica, pe Hillary Wiesner. Am fost dezamăgită, fiindcă vroiam să

înregistrez interviul cu el. M-am mulţumit să văd zgârie-norii din Chicago, străzile oraşului, pregătite să întâmpine Crăciunul comercial, încălzit de reclame colorate, de uriaşe *outdoors* şi de crengile copacilor desenate de beculeţele aprinse, care mi-au transmis o stare de fericire fulgurantă, explicabilă după anii petrecuţi în întunecatul Bucureşti ceauşist. Ne-am oprit apoi în casa lui Mircea Eliade, în care Matei era, evident, un apropiat. Eliade murise de patru ani, dar am avut senzaţia că îi simt prezenţa: poate fiindcă am recunoscut ambianţa românească discretă a caselor de intelectuali interbelici în care intrasem, premeditat sau nu, în ţară, atunci când mă documentam pentru *Dimineaţă pierdută*. Silueta lui Christinel se decupează, în amintirea mea, în penumbră, luminată de candela care ardea în permanenţă pe altarul cu flori şi fotografia celui plecat.

Deşi nu l-am întâlnit pe Mircea Eliade, am un sentiment ciudat faţă de el, ca şi când l-aş fi cunoscut. Poate fiindcă făcea parte din aceeaşi generaţie cu unchiul meu Dinu şi, ca şi el, reuşise să îşi croiască o celebritate în Occident, dar poate şi din alt motiv. Este des citată afirmaţia lui Culianu că nu există coincidenţe şi mi se întâmplă şi mie să gândesc la fel. Lumea îmi pare, uneori, plină de semne indescifrabile, iar întâlnirile dintr-o existenţă, legate, între ele, într-un mod enigmatic. Cu Mircea Eliade m-am întâlnit de mai multe ori în viaţă, în mai multe feluri, inclusiv prin întâlnirile mele cu alţii – cu Ioan Petru Culianu, cu Norman Manea, cu Matei Călinescu sau Monica Lovinescu.

Nu a fost unul dintre prozatorii mei preferaţi, dar chiar felul cum am ajuns la cărţile lui m-a marcat. Eram adolescentă atunci când mi-a căzut în mână romanul *Maitreyi*, în timp ce scotoceam un cufăr plin de romane interbelice, interzise ori fără circulaţie, în casa unei prietene, colegă de şcoală, Rodica Papadopol. Văd culoarul acelei case în care se deschideau uşile camerelor, într-una din ele cred că am fost la primul meu „ceai“, cum se numeau petrecerile între adolescenţi atunci. În atmosfera de lumină primăvăratică şi

senzualitate difuză a acelei vârste am citit, derutată, tulburată, exemplarul fără copertă, cu pagini îngălbenite.

Tot în acel cufăr găsisem pagini disparate dintr-un fel de carte de educaţie sexuală, pe care am avut prevederea să o ascund sub salteaua din antreul unde dormeam împreună cu fratele meu – fiecare pe un pătuţ care trebuia lungit cu scaune, pe măsură ce creşteam.

O vreme, prin antreul acesta a trecut şi prototipul „proprietarului tânăr“ din romanul meu de debut, *Drumul egal al fiecărei zile*.

Vigilentă şi harnică, mama a găsit repede-repede paginile scandaloasei cărţi de educaţie sexuală (şi ea, tot fără autor şi fără copertă). Nu mai ştiu ce mi-a spus ca să mă facă să mă simt vinovată, umilită – o amintire urâtă, care m-a urmărit mult timp. În schimb, nimeni nu-mi controla lecturile literare şi *Maitreyi* am putut-o citi în linişte. Mă uimiseră gesturile indiene de tandreţe şi, ca şi în alte romane, îl detestam pe personajul masculin, *alter ego*-ul lui Eliade, pentru modul cinic în care se comporta cu iubitele lui. Nu am fost singura care să-l fi acuzat pentru acest lucru: aveam să aflu, peste vreo două decenii, că şi Cioran, după ce Eliade o abandonase pe Sorana Ţopa, l-a înfierat, într-un articol intitulat „Omul fără destin“, pentru că se purta cu femeile ca un „goujat“. Aveau să se împace în exil, unde şi Ionesco le va trece cu vederea, lui Eliade şi Cioran, derapajele politice, devenind „cei trei români“ din fotografia lui Monier (pe celebrul fotograf am avut şansa să-l întâlnesc la Iaşi, invitat de Dan Lungu, şi chiar să am şi eu o fotografie făcută de el).

Din adolescenţă am păstrat în minte doar titlul cărţii – *Maitreyi* –, pe care eram înclinată s-o cataloghez alături de romanele, mai uşurele, ale lui Ionel Teodoreanu. Ea lăsase, însă, urme mult mai puternice în mintea mea; în primul rând o intensă, stranie nostalgie după India, împreună cu amintirea unei senzualităţi intense, epurată de trivialitatea din *Huliganii*. Descoperisem o carte, nu un autor. Avea să treacă mai mult de un deceniu până să deduc că autorul romanului, un pic derutant, era Mircea Eliade.

Mircea Eliade era la ora aceea (sfârşitul anilor ’50) eliminat din memoria publică şi nici în casa noastră nu-mi amintesc să se fi rostit numele lui: poate tatăl meu nu-i gustase romanele, poate nici nu i le citise. Nici ceilalţi unchi ai mei nu l-au pomenit vreodată, şi nici despre „criterionişti“ n-am auzit nimic în familie, unde circula o informaţie culturală permanentă.

Singurul care îmi va vorbi despre Mircea Eliade va fi unchiul meu din Italia, Dinu. Era indignat de povestea interviului pe care i-l făcuse Adrian Păunescu lui Eliade şi pe urmă tăiase din el, încălcându-şi promisiunea că i-l va publica integral; sau ceva de genul ăsta. Eu însă, care nu ascultam la vremea aceea, în anul ’80, Europa Liberă, n-am ştiut în ce consta scandalul. M-a mirat enervarea lui Dinu când i-am propus, prima oară, să-i iau un interviu. De fapt, vroiam doar să păstrez ceea ce îmi povestea, fiindcă nu mai făcusem interviuri şi nici nu ştiam dacă voi avea unde să-l public. La data aceea Dinu mă cunoscuse superficial, ca pe toate nepoatele şi toţi nepoţii descoperiţi adulţi, şi trebuie să fi avut o suspiciune faţă de o persoană crescută de comunişti, aşa cum îi părea că sunt. Mi-a invocat, negru de supărare, ceea ce nu i se întâmpla des, „porcăria“ care i se făcuse lui Mircea Eliade, pe care sigur o ştia şi el din auzite.

Între timp citisem mai multe romane ale lui Eliade şi mi s-au părut scrise în grabă, fără stil, fără adâncime. Am avut confirmarea acestui diagnostic, ce poate părea sever, găsind, peste ani, chiar în memoriile lui Eliade – *Les promesses de l’équinoxe* – mărturisirea că a scris literatură foarte repede, presat de scadenţe financiare. În acel timp, priveam literatura ca pe o religie căreia îi sacrifici (aproape) totul şi confesiunea l-a plasat, în mintea mea, pe Mircea Eliade ca prozator (oricât poate părea de riscant ce spun acum, când cota lui literară este în creştere) într-o categorie inferioară. Ca mulţi dintre cititorii constanţi ai cronicilor literare care stabileau explicit *cote*, o bursă orală, cu circulaţie în viaţa literară şi în atribuirea premiilor, căpătasem şi eu obiceiul să construiesc ierarhii literare, de uz personal.

Nu doar reaşezarea lentă a valorilor, ci şi modul diferit în care mă raportez acum la literatură mă determină să gândesc azi mai precaut. Lumea îmi pare mai imprevizibilă, ierarhiile mai labile. Faptul că Eliade a continuat să scrie literatură în exil, în limba română, pare să sugereze o relaţie de altă adâncime cu ea decât am presupus, multă vreme, eu.

Există în memoriile lui Eliade unul dintre puţinele pasaje patetice, printre laconicele, spartanele note despre ce şi cât lucrase zilnic, în momentul de vid şi derută când conştientizează că a rămas în exil. Se află în Paris, în anul 1946, şi ştie că a început o altă viaţă, în altă limbă. Îl citez din memorie: „S-ar putea“ (scrie Eliade, care munceşte aprig şi nu pare să se îndoiască de reuşita lui de a se insera în noul context ştiinţific occidental) „ca peste ani să am în spate rafturi de cărţi [ştiinţifice, se înţelege, *n.n.*], dar vocaţia mea să fi fost cea de scriitor român“.

La aproape patruzeci de ani, avea deja în spate un raft de romane, eseuri, jurnale, note despre literatură, scrise în limba română, dar încă nu era sigur în privinţa vocaţiei lui pur literare. Şi totuşi, în deceniile ce vor urma va fi mai convins de ea, de vreme ce aştepta un Nobel. A fost propus de mai multe persoane, ba chiar s-ar părea că la un moment dat şi-a dorit şi sprijinul Uniunii Scriitorilor, ceea ce a alertat-o pe Monica Lovinescu. Deşi cu o recunoscută abilitate socială care mergea până la un anume oportunism şi cu un real talent de a-şi face şi întreţine relaţiile utile, Mircea Eliade nu a reuşit să obţină Premiul Nobel (bovarismul atâtor scriitori români), la care accesele de megalomanie îl convinseseră că are tot dreptul.

(În 1984, cel care l-a propus pe Mircea Eliade la Premiul Nobel a fost Paul Goma. Florin Ţurcanu a văzut corespondenţa dintre ei, încă sigilată, la Biblioteca Universităţii din Chicago. Alain Paruit avea să-mi povestească, prin anii 2003-2004, că Eliade îl rugase să-i dea lui Paul Goma drepturile sale de autor încasate pentru cărţile apărute la Gallimard, dar fără să-i spună vreodată de la cine sunt.

Alain s-a ţinut de cuvânt, dar, mai mult decât atât, de curând am aflat, de la o sursă sigură, că şi el, care nu a fost un om bogat, dar era onest şi generos, i-ar fi donat, în acelaşi mod discret, drepturile lui de autor încasate de la Europa Liberă lui Paul Goma, care, din păcate, mai târziu, a stricat şi prietenia cu el. Dar Paul Goma nu pare să fi aflat aceste lucruri şi, aşa cum l-am cunoscut, cred că gestul de a-l propune pe Mircea Eliade la Premiul Nobel a fost dezinteresat.)

Dacă am ţinut minte *Maitreyi* suficient de bine pentru ca peste un deceniu să o identific în bibliografia lui Eliade, este datorită calităţilor ei literare, superioare evaluării mele iniţiale, dar şi datorită felului în care îmi apropiase şi mie, adolescentă într-un oraş de provincie comunist, cultura unor spaţii misterioase. Adică atuul lui Mircea Eliade în faţa Occidentului, a generaţiilor postbelice – atu care, din câte am auzit, ar mai fi pălit în ultima vreme.

30. Rezidenţe literare

Îmi amintesc exaltarea lui Mircea Cărtărescu atunci când am intrat în Chicago şi a zărit, în depărtare, zgârie-norii. Şi febrilitatea cu care aştepta să urce în Sears Tower. Atunci mi-a spus că spaţiul cultural american reprezentase pentru el ceea ce a fost spaţiul francez pentru mine. Era fericit că se afla în America, ţara mitologiilor lui, aşa cum pentru mine ar fi fost Franţa. Iată citatul din *Frumoasele străine*: „Eram exaltat, nebun de fericire… ajunsesem în America, pe care aveam s-o străbat în lung şi-n lat în cele trei luni de vară indiană care mi se dăruiseră“.

Nu mi-aş permite, altminteri, să vorbesc despre fericirea sau nefericirea cuiva, pentru că aceste stări sunt labile, curg dintr-una într-alta, iar semnele exterioare şi chiar confesiunile nu mi se par concludente. Sunt şi mai puţin concludente dacă le descrii după decenii. La fel ca şi Mircea, am fost şi eu fericită în America, deşi nu chiar din prima zi. Am, din cele două luni cât am stat acolo, amintiri luminoase.

Dar, în cartea ei *Il n'y a pas de dîner gratuit*, Corina Ciocârlie îi găseşte lui Mircea Cărtărescu, într-unul din jurnale, un citat mai ambiguu referitor la rezidenţele din străinătate, „unde a locuit fără să trăiască“. Iată-l, tradus în franceză: „C'est Iowa City, Stuttgart, Amsterdam, ce sont tous les films où j'ai habité sans y vivre, en emplissant mes poumons d'un bonheur urticant“.

Cartea Corinei Ciocârlie, al cărei subtitlu este *Petit abécédaire de la rencontre en littérature*, mi-a căzut în mână după ce schiţasem deja primele pagini dedicate stagiului nostru în Iowa City. Este într-adevăr un mini-dicţionar care înşiruie, unul după altul, un set, bine organizat, de citate, alese în scopul unei demonstraţii, ironice şi pline de vervă, a futilităţii rezidenţelor, întâlnirilor, călătoriilor literare etc. – de regulă ale scriitorilor

est-europeni plecaţi spre Vest. Prin intermediul unui motto, autoarea îşi aşază de la început cartea sub autoritatea supremă a lui Cioran, duşmanul mondenităţilor literare.

(M-am gândit de multe ori la viaţa pariziană retrasă a lui Cioran, care se potrivea şi felului său de a fi, dar care îl şi proteja de amintirea erorilor tinereţii. Nu ştiu dacă Cioran, plin de contradicţii, aşa cum este, ar fi fugit chiar într-atât de expunerea publică şi de emisiunile Europei Libere, dacă n-ar fi avut de ascuns ideile fascisto-stângiste din cărţile de tinereţe, publicate în România.

Poate, aşa cum cred persoane din anturajul lor, Alain Paruit a greşit faţă de prietenul şi omul Cioran, atunci când a tradus versiunea originală integrală, ulterior repudiată de autor, a acestor cărţi. Prin dispoziţii testamentare, Cioran interzisese apariţia lor în Franţa. Nu ştiu dacă editura L'Herne, care le-a publicat, declanşând, nu demult, scandalul mediatic despre trecutul fascist al lui Cioran, a fost în vreun fel penalizată de executorul testamentar al lui Cioran, adică Centre National du Livre [CNL]. CNL administrează şi bursa Cioran, oferită, din drepturile lui de autor, unui tânăr eseist. Dar ambele experienţe, şi a lui Eliade, şi a lui Cioran, demonstrează acelaşi lucru: după ce mor, scriitorii pierd, de regulă, războiul cu memoria. Este o perioadă avidă de senzaţional, şi dezvăluirile de orice gen, de la cele politice la cele intime, sunt preţul celebrităţii. Viaţa ta va fi salvată doar dacă timpul te acoperă cu mâlul mediocrităţii.)

N-a fost, cred, prea dificil pentru Corina Ciocârlie să găsească afirmaţii ale scriitorilor beneficiari ai rezidenţelor şi/sau antrenaţi în întâlniri literare cu ajutorul cărora să demonstreze lipsa de substanţă, aparenta inutilitate a acestora. Se întâmplă frecvent ca scriitorul să înceapă „să demoleze" rezidenţa chiar în timp ce o utilizează: orele, zilele de gol vegetativ, de nostalgie după viaţa adevărată, sentimentul ridicolului, al penibilului, care întovărăşeşte fiecare expunere publică etc. îl împing la asta. Nici n-a desfăcut bine bagajele, că şi începe să-şi facă note, cel mai adesea despre

cum n-are nici un chef să scrie, deşi asta ar fi obligat să facă etc. Simţeam şi eu, înainte de a veni la Iowa City, că viaţa adevărată era acasă.

Cât priveşte scrisul, rezidenţele sunt destul de tolerante, cred că nici una nu te obligă să scrii acolo o carte, cap-coadă. International Writing Program n-a cerut nimic explicit de acest gen, iar eu n-am făcut, cât am stat în Iowa City, nici măcar note pentru un jurnal. Dar farmecul Americii m-a învins, am avut şansa să mă reîntorc de mai multe ori, şi iată-mă, încercând să scriu ceva, după un sfert de secol. Există şi rezidenţe în care nu ţi se pretinde chiar nimic, cum este cea din Zug, Landis & Gyr Kulturstiftung, unde s-au perindat mulţi colegi – Andrei Pleşu, Mircea Martin, Nora Iuga, Denisa Comănescu, Vlad Zografi, Ioana Ieronim, Ioana Pârvulescu şi mulţi alţii. Dar, dacă nu lucrezi, nu rezişti izolării, mai ales că stagiul durează şase luni şi te afli într-o localitate mică, unde se vorbeşte o germană locală. Dacă mai adaug şi faptul că rezidenţa se află în clădirea dezafectată a unei mănăstiri franciscane, cred că se înţelege de ce, pentru toţi care au trecut pe acolo, ea a fost fructuoasă. Ori scrii, ori intri în depresie. Pentru mine, ea a fost salutară, acolo am descoperit şi am definitivat, în 2009, construcţia *Provizoratului*. Dacă îmi amintesc bine, în *Jurnalul* său, Mircea Cărtărescu pare să aştepte rezidenţa, destul de lungă, la castelul Solitude, de lângă Stuttgart, ca să scrie volumul 3 al *Orbitorului*. Şi chiar aşa s-a petrecut. M-am bucurat să-l întâlnesc la un târg de carte de la Stuttgart, în noiembrie 2013, pe Radu Aldulescu (se afla în rezidenţa Solitude, propus de Dan Sociu, care fusese acolo). Şi Nora Iuga a beneficiat de ea, fiind propusă de Herta Müller. Dar în genere, din câte am înţeles, este mai ales o rezidenţă pentru scriitori tineri. Unele rezidenţe cer să fie menţionate pe cartea lucrată acolo, chiar dacă vii cu o parte a ei deja scrisă. Villa Marguerite Yourcenar, aflată la graniţa Franţei cu Belgia, este menţionată pe pagina de gardă a *Vieţilor paralele*, romanul Florinei Ilis, care a fost acolo cu puţin înaintea mea. Eu m-am concentrat, în toamna lui 2011, pe aceste memorii, dar am mai avut nevoie, pentru ele, de încă doi ani, la mine acasă.

Dacă mondenităţile ajută la vânzarea cărţii, rezidenţele sunt menite să servească la „fabricarea“ ei. Dintre cei care participă la produsul denumit „carte“, scriitorul primeşte cel mai puţin – între 8 şi 12% din preţ, după ce a lucrat, de regulă, ani întregi. Paule Constant, o membră a juriului Goncourt, îmi spunea, în toamna lui 2013, când a venit în ţară pentru Premiul Goncourt Roumain, că în Franţa există peste 3.500 de premii pe an, toate menite să completeze veniturile scriitorilor.

Conştient de sumele modeste din care trăieşte scriitorul, statul european, dar şi cel american (însă în America sunt mai ales fonduri private) îi donează acestuia, prin reţeaua europeană de rezidenţe, intervale de timp în care poate să scrie. Sau doar să se umple de impresii pentru o fază ulterioară. O investiţie care va da sau nu profit, dar care ajută scriitorii să vadă şi alte colţuri de lume, să-şi completeze veniturile modeste. O mare parte din sumele alocate sunt rezervate debutanţilor, scriitorilor tineri etc., cei care, după un început bun, n-ar trebui lăsaţi să abandoneze această profesiune precară.

Rezidenţele sunt şi centre de *networking*, în aceeaşi măsură în care sunt locuri de creaţie; cerinţele rezidenţei din Iowa City, de care n-am fost conştientă din primul moment, o spuneau explicit. Trăim într-o lume a reţelelor, a comunicării, a intereselor reciproce; multe dintre rezidenţele europene se întreţin prin fonduri naţionale, europene, dar şi locale, autorităţile fiind conştiente că, într-un mod sau altul, scriitorii vor servi cultura locală. Provincială, lipsită de simţ managerial şi generozitate, aşa cum o ştim, România este întârziată şi în privinţa rezidenţelor. Poate tot iniţiativele unui scriitor, Dan Lungu, să se concretizeze.

Aşteptate şi de public, dar şi de scriitori, galele de premiere, marile festivaluri literare etc. reprezintă zona cea mai „glamoroasă“ a şirului de expuneri publice menite să vândă cărţi. Vânzarea cărţilor condiţionează, din nefericire, tot mai mult destinul scriitorului. Dacă eşuează, editurile îl vor

lăsa din braţe, şi el va fi constrâns să scrie doar pentru internet sau pentru posteritate.

Produs fragil, cartea „de valoare“ este susţinută de instituţii ale statului sau ale marilor sponsori, poate din teamă că lumea în care nu s-ar mai citi va aduce neliniştitoare schimbări – nu doar în viaţa, ci şi în creierul uman. Scriitorul este chemat să pună şi el umărul la această întreprindere şi, de regulă, o face. Chiar dacă se mai iluzionează cu statutul său de profet, prooroc, preot, el face loc în viaţa lui „evenimentelor literare“, care tind să-l transforme în agentul comercial al operei sale. Şi-a cam pierdut speranţa în succesul venit după moarte, în dreptatea pe care i-o vor face generaţiile viitoare. Nu este deloc clar cât va mai ocupa lectura din timpul lor. Oricât s-ar simţi de umilit şi deranjat, oricât le-ar nega, sincer sau ipocrit, scriitorul obişnuit (cu excepţiile de rigoare) îşi doreşte mondenităţile literare. Cei care primesc multe invitaţii îşi permit să refuze, să aleagă, ceilalţi fac aplicaţii, îşi caută recomandări etc. Cota funcţionează din plin şi în astfel de cazuri.

Cu cât scriitorul atinge notorietatea visată, cu atât îşi permite să refuze mai des prezenţa sa în public sau intrarea pe reţelele de comunicare. Dacă ai primit mari premii internaţionale, dacă ţi se vinde cartea în treizeci de ţări cu tiraje fabuloase, absenţa ta din spaţiul public devine un excelent marketing. Scriitorul înstărit, adulat de public, pe care se bat editurile nu-şi mai pune problema rezidenţelor. Ele sunt soluţii pentru colegii de scris din ţări periferice, pentru cei rămaşi în linia a doua, a treia, pentru cei cu venituri modeste, care muncesc (majoritatea) ca să se întreţină şi visează cele două-trei luni când să poată transfera în computer ceea ce au în cap.

Am vorbit din experienţa mea. În cele câteva luni petrecute în Iowa City, Saint-Nazaire, Zug, Ledig House sau Villa Yourcenar n-am compus capodopere, dar, fără ele, aş fi pierdut şansa de a gândi în linişte asupra paginilor deja scrise, de a face note de călătorie şi, mai ales, şansa de a-mi

face cărţile mai cunoscute în lume – traduceri, interviuri, discuţii la mese rotunde.

E mai uşor să ironizezi astfel de oportunităţi atunci când eşti instalat într-un peisaj occidental, în Centrul care continuă să existe, în ciuda studiilor multiculturale, postcolonialiste etc. Şansele cărţilor sunt inegale, la fel ca şi şansele oamenilor, şi cel care vine din periferie trebuie să recupereze distanţa, desfăşurând o energie mai mare.

Până în 2000, am avut aceleaşi opinii ca şi autoarea *Abecedarului de întâlniri literare*. Simţeam nevoia să mă diferenţiez de colegii cu expunere publică: scriitorul trebuie să rămână invizibil, mă gândeam. În timpul comunismului n-am prea avut lansări de carte. Am fost doar la câteva întâlniri, mai degrabă modeste, în biblioteci, cel mai bine mi-o amintesc pe cea de la Timişoara. Atunci am întâlnit-o şi pe Corina Ciocârlie, era o adolescentă.

Nu eram prea cunoscută, până la *Dimineaţă pierdută* fusesem clasată pe raftul doi (sau trei?), ceea ce, de altfel, îmi convenea. Nu m-a deranjat niciodată celebritatea altora, ba dimpotrivă: o găsesc foarte periculoasă, creează invidii şi plictiseşte de la o vreme. Iar publicul consumator de carte, la fel ca oricare altul, vrea mereu nume noi.

La premiera *Dimineţii pierdute*, spectacolul extraordinar al Cătălinei Buzoianu, am ieşit pe furiş din sală şi m-am ascuns, în timp ce sala, în picioare, aplauda actorii, regizoarea şi, din când în când, mai striga şi: „Autoarea!“. Ţinând seama de riturile spectacolelor teatrale, acum nu mai sunt la fel de convinsă că am făcut bine.

Mondenităţile scriitoriceşti din timpul comunismului erau mult mai şterse, presupun însă că cei care aveau deja şansa traducerilor, a premiilor internaţionale, a invitaţiilor la festivaluri literare au cunoscut, încă de atunci, partea sclipitoare şi goală, dorită şi dezamăgitoare a vieţii literare. După grupajul de poezii din *Amfiteatru* şi după scandalul cărţii cu motanul Arpagic, văzut ca o caricatură a lui Ceauşescu, Ana Blandiana avea statutul

unui star de cinema. La o anume distanţă de ea, dar nu altfel erau văzuţi Nichita Stănescu, Marin Preda, Octavian Paler, Mircea Dinescu, Augustin Buzura, Nicolae Breban. Şi, firește, imaginea aceasta le vindea cărţile. Nu privesc fenomenul celebrităţii sub raportul orgoliului, al vanităţii umane, ci sub raportul strategiei de marketing, ce vinde obiectul în care s-au concentrat emoţiile şi ideile autorului: cartea. Acest mod de a vedea lucrurile mi s-a consolidat în timpul cât am condus revista *22*, prin colaborarea cu departamentul de difuzare/marketing.

Datorez rezidenţelor literare chiar impulsul întârziat de a-mi traduce cărţile. Prin 2000, când începusem să mă gândesc să plec de la *22*, mi-am amintit că înainte de ’89 lucrasem la o traducere – Hector Bianciotti, *Sans la miséricorde du Christ*. Am regăsit maldărul de pagini scrise de mână pe ambele feţe, ca să economisesc hârtia de proastă calitate. Ultima pagină avea o dată care m-a emoţionat: 17 decembrie 1989. Timişoara. M-am întors la traducere după zece ani, numai că revista nu-mi prea lăsa timp. Din întâmplare, am căzut peste anunţul unui stagiu de traducător la Arles. Am făcut dosarul într-o doară şi, după un timp, spre surpriza şi deruta mea, am fost anunţată că obţinusem o „Bourse de séjour“ la Collège International des traducteurs littéraires, Arles, France (decembrie 2000 – ianuarie 2001). Ca de obicei, am întârziat-o cât am putut, înainte să plec, fără să ştiu că mi se schimbă perspectiva următorilor cincisprezece ani. La Arles, am văzut cum lucrează traducătorii, legile care în Franţa le garantează un venit decent, tensiunile dintre traducătorii literari, care din asta trăiesc, şi traducătorii universitari, mai puţin exigenţi la bani, fiindcă fac traducerile mai ales pentru CV etc.

Dar, mai ales, mi-am amintit că sunt şi eu scriitoare şi, cu jumătate din bursa de traducător, i-am plătit lui Alain Paruit traducerea primului capitol din *Dimineaţă pierdută* şi am dus-o, împreună cu un exemplar al ediţiei româneşti, la Gallimard. Ca să-mi restituie banii, Alain a publicat traducerea în revista *MEET* a rezidenţei Saint-Nazaire, care mi-a oferit apoi un stagiu în

2004, la sfârşitul căruia am putut semna contractul cu Gallimard. Sigur, lucrurile au mers mai încet decât povestesc, însă, simplificând, datorită rezidenţei de traducător la Arles, care mi-a permis şi să public repede cartea lui Hector Bianciotti, *Fără îndurarea lui Christ*, cărţile mele vor ajunge, peste câţiva ani, în faţa unui public străin.

Lumea pe care am descoperit-o după 2000, când m-am întors la scris, înglobase literatura, această profesiune a singurătăţii, într-un circuit comercial specific epocii noastre, „epoca vidului“: festivaluri literare, târguri de carte, mese rotunde în biblioteci, cafenele, şcoli. Dar şi pe mine mă schimbase managementul de presă, şi lucrurile acestea mi s-au părut mai normale decât colegilor scriitori de vârsta mea.

31. Povestea unui interviu

După cum am mai spus, la începutul lui decembrie 1990, aşa cum făcuse cu toate seriile anterioare de „fellow“, International Writing Program ne-a dat bani şi sprijin logistic pentru călătoria cu oprire în trei oraşe din Statele Unite, a căror alegere rămânea la dispoziţia noastră. Eu am ales San Francisco, Washington şi New York. Mircea a ales San Francisco, New Orleans şi New York.

La agenţia care ne făcea documentele de călătorie, o doamnă foarte îngrijită, între două vârste, m-a privit cu un gen de compătimire îngrijorată când a aflat că voi merge, singură, la New York, ca şi când mergeam într-un loc întunecat şi periculos. Poate că nu fusese încă ales primarul Giuliani, cel care va face din New York un oraş sigur şi pe care îl voi vedea, în plină acţiune, după 11 septembrie 2011, când întâmplarea (care devine destin) va face să mă aflu din nou la New York.

Dar deocamdată sunt în 1990, la sfârşitul lunii noiembrie, şi am început călătoria finală. Prima parte, cea pe Coasta de Vest, am făcut-o împreună cu Mircea. Acolo ne-am întâlnit cu Gail Kligman, pe care o cunoscusem încă din vară, datorită colegilor mei sociologi din GDS, Călin Anastasiu şi Alin Teodorescu. Făcusem o lungă înregistrare lălăită cu ea, unul dintre interviurile mele eşuate; eu nu ştiam de fapt cu cine aveam de-a face, iar ea vorbea ca şi când aş fi avut habar şi, în plus, într-o română foarte aproximativă, anglo-ardelenească. Multă vreme mă voi jena de ea din acest motiv, şi unul din regretele mele rămâne că, la câte interviuri am făcut în viaţa mea, nu l-am refăcut pe cel cu Gail Kligman, între altele, autoarea celei mai documentate lucrări despre consecinţele legii interzicerii avorturilor în regimul ceauşist. Gail a fost foarte atentă şi cu noi, ne-a arătat universitatea,

oceanul, copacii enormi, campusul, dar, ciudat, imaginile paradisiace de pe Coasta de Vest mi s-au păstrat mai puţin pregnante în minte decât cele de infern. Mi-au rămas, ca dintr-o scenă de film, figurile oamenilor străzii, foşti hipioţi, drogaţi, trântiţi pe trotuare, lângă câini, traiste de mâncare, ghitare, pături etc. la colţurile străzilor – un spectacol cu care nu eram obişnuită, nici în România ceauşistă, nici în cumintele Iowa City. „Nu te uita cu atenţie la ei şi mai ales nu-i fotografia, devin agresivi“, am fost avertizată.

Nu i-am fotografiat, dar am păstrat în mintea mea o imagine ca de film. Întârziasem la cumpărături prin magazinele cartierului chinezesc, burduşite cu seducătoare accesorii, cu inele, cercei, brăţăruşe, mărgele, bune de făcut cadou, şi, într-adevăr, le-am dăruit pe toate la întoarcere. Coboram, în grabă, împreună cu Mircea, o stradă în pantă. Fusesem avertizaţi să nu ne apuce noaptea, dar soarele coborâse deja, se însera. Şi dintr-odată, dinspre mai multe străzi, au apărut, afluând spre noi, grupuri de oameni ai străzii, bărbaţi şi femei, cu părul vâlvoi, chipuri murdare, guri fără dinţi, haine mototolite – o umanitate apocaliptică. „Oamenii nopţii“, a spus Mircea. Şi am avut un fior de spaimă, birourile din zgârie-nori se închiseseră, oamenii zilei se retrăseseră în vilele lor înconjurate de peluze şi copaci tropicali, cu familiile şi prietenii lor, iar armata oamenilor nopţii punea stăpânire pe oraş.

Oamenii nopţii. Am ţinut minte expresia fiindcă îmi amintea o poezie a lui Marius Robescu din volumul postum *Joc şi înviere*, pe care i l-am publicat în 1986, la editura Eminescu: „Mă văd tot mai puţin înconjurat de oameni de ziuă/ tot mai des mă vizitează oameni de noapte/ cu viziere înstelate trecând frontiera zorilor/ prin locuri necunoscute peste râuri secrete/ vin şi se-aşază în cerc la cuvenita distanţă/ dar întârzie mult, tot mai mult/ ei au sub foaia de cort numai dorinţe fără cuvinte/ în neclintire îţi răspund la orice cu tăcere/ fiecare om de noapte schimbă pe nesimţite un om de ziuă/ fiecare om de ziuă cară în raniţă un om de noapte/ fiecare om de noapte astupă gura unui om de ziuă/ şi-i preia privirea stingând-o cu degetele/ pe locul unde au stat oamenii de ziuă cade brumă/ pe locul unde au stat oamenii de noapte dispare

pământul/ oamenii de ziuă se încolonează cu faţa la soare/ oamenii de noapte le devoră urmele…“.

Nu am dat citatul fiindcă mi-aş închipui că Mircea Cărtărescu ar fi citit această poezie. Era doar o coincidenţă, chiar şi simbolistica este diferită.

De la San Francisco eu urma să mă întorc la Chicago, să fac interviul cu Ioan Petru Culianu, să ajung din nou în Iowa City şi apoi să plec la New York şi Washington.

„De ce să te întorci pe acelaşi drum, prin Chicago, pe care l-ai mai văzut, doar pentru un interviu?“, m-a întrebat, perfect raţional, Mircea Cărtărescu, care ocolea America prin sud şi urma să se oprească la New Orleans. „Vino cu mine şi o să-l cunoaştem pe Andrei Codrescu. De acum înainte o să ai ocazii să-l întâlneşti pe Culianu şi o să-i iei interviul.“

N-am putut să-i dau atunci un răspuns la fel de raţional şi, în sinea mea, am avut o mică ezitare. Într-adevăr, ca să-l întâlnesc pe Culianu, trebuia să ocolesc jumătate din America, de pe coasta de Vest în Midwest, înapoi, şi încă pe acelaşi drum. Stabilisem împreună cu I.P. Culianu acest interviu şi, de regulă, îmi ţin promisiunile, dar aş fi putut şi eu să schimb data, aşa cum făcuse şi el atunci când noi veniserăm, special, în Chicago, iar el plecase pe Coasta de Est.

Mircea avea dreptate, lumea era de acum înainte deschisă, puteam reporta interviul pentru altcândva. Sau puteam, pur şi simplu, să renunţ la el, Culianu era pentru mine un necunoscut, n-aveam nici o obligaţie faţă de el. Dar n-am făcut-o. Poate eram interesată de ce-mi va spune Culianu, poate m-am gândit că m-ar fi ros ideea că am promis şi nu m-am ţinut de cuvânt.

După ce totul a fost „bătut în cuie“, aveam biletele de avion şi rezervările de hoteluri, în ziare şi la televizor a apărut predicţia unui cutremur devastator care urma să aibă loc chiar în perimetrul unde mă întorceam (Chicago, Iowa, Indiana) şi chiar în zilele când eu urma să fiu acolo. Prezicătorul o nimerise în cazul unui cutremur anterior, pe Coasta de Vest, cu câţiva ani înainte, aşa că în ziua respectivă s-au închis şcolile în zonă, s-au

luat tot felul de măsuri de siguranţă, iar ziarele erau pline de titluri mari, de avertizare. După seismul din 4 martie 1977 rămăsesem, ca toţi cei care l-au trăit, cu spaima de cutremure. Acum aş fi renunţat la întoarcerea prin Chicago şi la interviu, dar nu mai puteam face nimic. Mă întrebam şi dacă mă voi descurca în campusul din Chicago. M-am despărţit de Mircea şi m-am întors singură la Chicago, unde nu urma să mă opresc decât o seară, strict pentru întâlnirea cu I.P. Culianu. Deveneam însă tot mai neliniştită. Dar de data aceasta prezicătorul a dat-o în bară, cutremurul n-a avut loc, iar eu am ajuns cu bine în campus şi apoi la întâlnirea cu Culianu. În schimb, în noaptea de 2 spre 3 decembrie, după ce făcusem interviul, a căzut o ninsoare enormă. Dis-de-dimineaţă, după o noapte dormită cam prost în imobilul gălăgios din campus, am luat, aşa cum convenisem, un *shuttle* până la aeroport, dar acolo am descoperit că zborurile se anulau, unul după altul. Am rămas până noaptea târziu în aeroportul din Chicago, ceilalţi călători au plecat pe rând la hoteluri, urmând să li se ramburseze mai târziu costul cheltuielii neprevăzute. La mine, care urma să mă întorc în România, totul părea mai complicat. Totuşi, într-un târziu, am fost condusă la un Holiday Inn lângă aeroport, de unde am auzit toată noaptea avioanele venind şi plecând. Nu aveam ceas deşteptător, dar mă învăţasem să mă trezesc singură, la ora la care vroiam, printr-un mic efort de concentrare înainte să adorm. Atunci, în America, am descoperit una din posibilităţile nefolosite de obicei ale creierului nostru – un adevărat computer, mă învăţase, în ajun, Culianu.

În Iowa City aveam să ajung abia a doua zi, spre seară, cu bagajele venind întârziate, după mine. Pe ultima porţiune de şosea am văzut nenumărate maşini abandonate şi îngropate în zăpada înaltă, ca nişte jucării.

Aventurile acestea m-au îndepărtat de Culianu, cu care n-am mai reuşit să vorbesc, deşi, în seara interviului, stabiliserăm să-i telefonez a doua zi, ceea ce am tot încercat o vreme din aeroport, în timp ce pândeam zborurile anulate.

32. Prea tânăr sau prea bătrân

În septembrie 1990, când mă pregăteam să particip la International Writing Program, cunoştinţele mele despre lumea culturală a exilului erau lacunare, la fel ca ale majorităţii concetăţenilor mei. Multe proveneau de la Europa Liberă, post pe care, însă, începusem să-l ascult târziu, doar după mijlocul anilor ’80, şi nici atunci prea des. Aşa se face că până în toamna lui 1990, despre Ioan Petru Culianu n-am ştiut nimic, în afară de faptul că trăia undeva în Occident.

Îl auzisem o singură dată vorbind la Europa Liberă, cu o voce scăzută, emoţionantă prin ceea ce rostea: moartea lui Mircea Eliade. Bruiat şi fragmentar, micul discurs al lui Culianu se păstrase, în amintirea mea, înconjurat de o aură magică, pentru că dădea morţii şansa consolatoare a plecării într-un alt limb. Culianu transmisese imaginea liniştitoare a unui Mircea Eliade plecat într-un spaţiu înalt, în afara acestei lumi, după ce fusese deja asediat de probele stranii ale despărţirii de fiinţa sa – arderea bibliotecii. Aşadar, nu banala moarte, ci sugestia intrării într-un tărâm cu reguli ezoterice, în care erau iniţiaţi amândoi – şi cel ce plecase, şi cel ce vorbea. Mi-e greu să traduc acum, într-un limbaj logic, felul în care am receptat vorbirea lui Culianu. Intră în ea fantasticul prozei lui Eliade, straniul moment al incendierii bibliotecii, mitologia savantului român care s-a impus în Vest, curiozitatea trezită de relatările prietenilor care îl cunoscuseră la Paris şi fuseseră impresionaţi de generozitatea şi atenţia lui faţă de România.

Aşa cum am spus, după un prim volum, apărut cu greu, următoarele din *Istoria religiilor*, traduse de Cezar Baltag (fructul participării, în anii ’70, la acelaşi International Writing Program), fuseseră oprite, ceea ce le sporise atracţia. Prin chiar aceste aşteptări frustrate, Mircea Eliade fusese aşezat în

panteonul mitologiei noastre culturale, fără să fi fost citit decât sporadic. Era suficientă legenda savantului român care a căpătat recunoaştere în Occident, plecând din România, căzută în cursa istoriei. În acelaşi model mitologic avea să intre şi Culianu. M-a întristat atunci moartea lui Mircea Eliade: pierdusem şansa să-l mai întâlnesc pe semizeu. Dar România nu-l pierduse şi nici el nu fusese anihilat de moarte: aşa spusese Culianu.

Îmi explic azi faptul că îl imaginasem bătrân pe Culianu din cauză că prezentase moartea maestrului ca pe o călătorie *out of this world*. Nu-mi închipuiam că cineva din generaţia mea sau mai tânăr (mă despărţeau şapte ani de Culianu) ar fi putut, fie şi metaforic, spune aşa ceva.

De unde să fi ştiut că temele cercetărilor lui erau chiar „călătoriile sufletului în afara acestei lumi în diferitele lor forme, extazul, stările modificate ale conştiinţei, experienţele din afara corpului, experienţele la limita morţii, magia – de la erotism la putere – şi gnoza – atât în contextul magic al specialiştilor puterii sau în călătoriile în afara acestei lumi, cât şi ca atare“, aşa cum le enumeră Aurel Codoban în studiul său *Ioan Petru Culianu sau filozoful (religiilor) ca magician*?

Cum să fi prevăzut că ultima carte a lui Culianu, *Călătorii în lumea de dincolo*, dedicată lumilor multidimensionale, urma să apară în zilele de hotar dintre viaţa şi moartea lui?

Imaginea unui om încovoiat de vârstă, cu părul alb, cu un surâs primitor întins peste ridurile feţei este cea pe care o aveam în minte atunci când am format numărul din Chicago al lui Culianu, la telefonul lipit de peretele vestibulului din garsoniera de la Mayflower, din Iowa City.

În schimb, în seara de 2 decembrie 1990, când aveam să-l întâlnesc în Chicago, în micul restaurant unde lua masa cu Eliade (îl alesese special pentru interviul nostru, mi-a spus), Culianu mi s-a părut atât de tânăr, încât prima întrebare pe care i-am pus-o a fost:

„Câţi ani aveai când ai plecat din ţară?“.

„*22*, ca revista voastră“, mi-a răspuns.

Atunci avea patruzeci şi unu de ani, dar i-am dat cu zece mai puţin. M-a frapat şi naturaleţea cu care se mişca în mediul lui. L-am comparat, în mintea mea, cu unchiul meu, Dinu, care părăsise la douăzeci şi patru de ani România, iar atunci când l-am întâlnit eu şi se apropia de şaizeci, părea crescut din solul Italiei, nu din cel al satului românesc după care tânjea mereu, deşi îl decepţiona de câte ori ajungea să stea în el.

Se poate deduce impresia pe care mi-o făcuse chiar din comentariul meu următor, în interviu:

„Eşti, probabil, singurul care ai plecat la vârsta aceasta, o vârstă datorită căreia aparţii mai profund Occidentului, lumii noi în care ai intrat".

Mai profund decât cine? Mai profund decât Matei Călinescu: cu el îl comparasem în gând, şi cu alţii, plecaţi din România la maturitate, când limba nu mai prinde accentele, iar corpul nu se mai pliază după cum bate vântul în noul teritoriu. Culianu mi s-a părut dintotdeauna al locului unde l-am întâlnit. Aşa l-am şi imaginat, văzându-i felul dezinvolt cum se mişca (corpul, hainele, mişcările – sportive, flexibile –, ca şi pantofii moi). M-am bucurat că nu purta pe el marca exilului pe care eu, venită din lumea Estului, o întrezăream, totuşi, din detalii imperceptibile, mişcări stângace, haine banale, la cei plecaţi.

Ciudat este cât de diferit l-a văzut şi l-a descris Matei Călinescu:

„Prezenţa lui fizică de bărbat relativ scund şi mai degrabă fragil, cu gesturi stângace, cu priviri ezitante în spatele ochelarilor… sugera o vulnerabilitate care-l umaniza… La Chicago, poate şi datorită stilului său vestimentar cu elemente italiene, Culianu făcea figură de tânăr erudit excentric, văzut de răuvoitori ca un fel de «erratic playboy scholar». Mă întrebam dacă eclectismul cu care se îmbrăca, dublat de cel intelectual-savant, nu era şi o poză, un mod de a atrage atenţia, poate o formă de cochetărie cu moda culturală «New Age», care vroia să recupereze la nivel popular mai toate tradiţiile mistice, ocultiste sau doar superstiţioase din Est şi Vest, sub semnul unui narcisism generaţional? Sau era vorba, în cazul lui,

de-un mod de a ironiza pieziş corpul profesoral dominant la University of Chicago, mai conservator stilistic, mai programatic continental (citeşte european imaginar) şi mai afectat de snobism intelectual decât corpul studenţesc, de care Culianu voia să se apropie?“.

Nimic nu-i sigur din ceea ce vedem în jurul nostru, totul este deformat de o lentilă subiectivă. Subiectivitatea fiecăruia dintre noi a înălţat ori a scăzut silueta lui Culianu, i-a făcut mişcările mai sigure sau mai stângace. Ori poate diferenţele dintre imaginea mea şi a lui Matei se datorează şi faptului că l-am întâlnit pe Culianu în momente diferite ale vieţii lui?

Pot să accept şi această explicaţie. La diverse etape ale vieţii noastre suntem alte personaje.

Poate Matei Călinescu contopise două imagini, fiindcă el îl întâlnise pe Ioan Petru Culianu încă de atunci când acesta era student la Bucureşti în ’69-’70 şi-l văzuse „de pe atunci, o figură aparte, un timid *ambiţios* care ştia mai mult decât profesorii lui, iubit şi admirat fără invidie de cei mai capabili dintre colegii săi“.

Matei Călinescu a evocat (în textul publicat în admirabilele antologii făcute de Sorin Antohi la Nemira şi Polirom, în 2001 şi 2003) şi întâlnirile cu studenţii în braseriile de lângă Universitate, unde Culianu „apărea imprevizibil, uneori volubil, alteori taciturn, dar centrul atenţiei se deplasa invariabil spre el“.

Iată însă şi un alt portret al studentului român Culianu, în culori mai luminoase, aşa cum l-a perceput un alt profesor al său, Mircea Martin, care spune, explicit, din titlul textului său, că erau prieteni:

„Înainte de a-l cunoaşte, de fapt, înainte chiar de a-i şti numele, figura lui mi s-a părut cunoscută, fără să-mi dau seama de unde şi cum. Când am aflat cine este, am deschis *Istoria literaturii* a lui Călinescu la o fotografie de grup a Junimii, cu Papa Culianu în centru. Asemănarea era izbitoare: aceeaşi frunte înaltă, aceeaşi figură prelungă, aceleaşi orbite adânci, de unde privirea curge, parcă edificată asupra lumii. Ioan Petru Culianu avea mai

puţin de douăzeci de ani…, dar şi figura, şi conduita lui erau ale unui om mult mai în vârstă. Impresia nu se datora atât cuminţeniei, cât unui mod al său propriu de a se raporta la cărţi şi la semenii săi. Părea să fi citit mult înainte, dar, oricum, lucruri care nu intrau în bibliografiile zilei sau ale generaţiei sale. Făcea figură de erudit, fără a arăta râvna scotocitorului de biblioteci. Părea *lipsit de ambiţie* şi era, totuşi, superior. Trecea peste ironiile unor colegi ca şi peste crizele de orgoliu ale altora cu egală seninătate. Păstra în relaţiile cu prietenii o rezervă care nu însemna dezimplicare… În ciuda acestei distanţe, a fost un prieten fidel. Arbora, de regulă, un surâs binevoitor şi enigmatic. Întorcându-mă acum în timp şi evocându-mi-l, descopăr însă un rictus melancolic în momentele de oboseală sau de absenţă – semn, probabil, al unei calcinări timpurii“.

Ambiţios sau lipsit de ambiţie? Cine, dintre ei doi, l-a văzut mai exact? Abia punând cap la cap mărturiile unor persoane diferite care l-au cunoscut în perioade diferite, dar care concordă în privinţa calităţilor ieşite din comun ale adolescentului Culianu, ne-am putea imagina cât de greu a putut să-i fie atunci când statutul intelectual i s-a pulverizat: devenind un anonim „transfug“, fără acte care să-i dovedească studiile, în Italia.

La câţiva ani după ce m-am întors din America, aveam să citesc *Eros, Magic, and the Murder of Professor Culianu* (Northwestern University Press, 1996), biografia lui I.P. Culianu făcută de Ted Anton, în care sunt de altfel amintită şi eu, pentru că mă vizitase la redacţia *22* ca să-i povestesc cum l-am cunoscut. Datorită *Amintirilor de la Junimea* ale lui Gheorghe Panu sau cărţii de memorii a lui N. Gane, citite pe la zece-doisprezece ani, Iaşul este un oraş în care am locuit demult, deşi l-am văzut în fugă, la o vârstă adultă. Ted Anton mi-a făcut surpriza să descopăr că, la fel ca Mircea Martin, cunoşteam deja familia personajului său, firește că prin „papa Culianu“, profesorul de matematică, junimist. Iar lângă silueta tânără, alertă, cosmopolită, rămasă în memoria mea din seara de 2 decembrie 1990, va apărea cea depărtată, a unui personaj cu multe trăsături autohtone, mai

vulnerabil. Tot prin cartea lui Ted Anton aveam să descopăr preţul plătit de Culianu adaptării la Occident: suferinţa anilor de început, mai ales în lagărele de la Trieste şi Latina, în care a stat cinci luni, înainte de a obţine certificatul de refugiat politic, tentativa de sinucidere, sărăcia, nesiguranţa, singurătatea.

În volumul coordonat de Sorin Antohi (*Ioan Petru Culianu. Omul şi opera*, Polirom, 2003) există şi mărturia, foarte ataşantă, a lui Gianpaolo Romanato, semnificativ intitulată „Amintirea unui prieten“. Fuseseră colegi la Universitatea Catolică din Milano, începând din ianuarie 1973, şi vor rămâne într-o corespondenţă caldă, cu unele confesiuni ale lui Culianu, care arăta cât de greu „a răzbit“ până să ajungă în punctul la care se afla atunci când l-am întâlnit eu. Şi dezamăgirea pe care i-a provocat-o Occidentul, o dezamăgire cu multiple cauze.

Iată mărturia prietenului occidental despre Ioan Petru Culianu, la aproape un an de când acesta plecase din ţară şi deja trecuse de cele mai grele momente ale exilantului:

„Am fost impresionat de Culianu, încă de cum l-am zărit prima oară. Poate fiindcă era străin sau poate fiindcă vorbea foarte puţin; ori poate, şi asta e mai probabil, datorită înfăţişării lui fizice. Mi-a rămas în amintire o imagine aproape fotografică a primei noastre întâlniri: un băiat extrem de slab, cu o ţinută nonşalantă, cu părul totdeauna ciufulit şi cu o privire pătrunzătoare, atentă, care nu reuşea să ascundă neîncrederea şi profunda nelinişte. Mergea cu paşi iuţi şi nervoşi, aproape atingând zidurile. Purta haine care evident nu fuseseră croite pe măsura lui. Îmi amintesc mai ales o scurtă de stofă neagră pe care o folosea pe post de palton. Nu era greu de ghicit că erau hainele primite de cineva ca refugiat“.

Dacă alăturăm cele relatate de Gianpaolo Romanato celor spuse de Matei Călinescu, modul de a se îmbrăca al lui Culianu – eleganţa tinerească italiană pe care am sesizat-o şi eu când îl găsisem „atât de tânăr“ – s-ar putea explica mult mai simplu. Culianu, cel care, la Universitatea Catolică

din Milano, purta haine de căpătat, a găsit, totuşi, încet-încet, în Italia o fervent㠠atmosferă intelectuală, prieteni adevăraţi, mentori (Ugo Bianchi), relaţii înalte (Umberto Eco), reviste şi edituri care i-au publicat studiile şi cărţile. De aceea a şi revenit mereu acolo.

Era firesc ca Italia, ţara modei în mult mai mare măsură decât Olanda sau SUA, să-i fi marcat şi alura exterioară, vestimentaţia prin care încerca să recupereze anii pierduţi ai primei tinereţi. Deşi modeste, bursa de studii şi celelalte facilităţi obţinute reprezentaseră un gest generos şi de mare încredere al conducerii universităţii, deoarece Culianu plecase fără să poată lua cu el diploma de studii. În ţară, între timp, i se intentase un proces şi fusese condamnat la şase ani închisoare.

„Cât de mult l-au marcat acele prime luni ale şederii în Italia e greu de spus. Mai mult, cred eu, decât a vrut să recunoască vreodată. Multe din speranţele cu care venise în Occident s-au năruit atunci, în impactul cu o realitate mult mai crudă decât îşi închipuise. Dar probabil că duritatea ciocnirii i-a fost de folos pentru a-şi clădi acea determinare care constituia aspectul cel mai caracteristic al personalităţii lui… Sacrifica orice şi nu se mai gândea la nimeni… pentru a reuşi să-şi atingă obiectivul fixat“, povesteşte prietenul său italian.

Obiectivul acesta şi-l atinsese, în momentul când l-am întâlnit. Viaţa lui se normalizase treptat pe un traseu academic, la Facultatea de Litere din Groningen, ca profesor de limba şi literatura română, dar şi de istoria religiilor. Îşi dăduse între timp două doctorate la Sorbona, lucrase cu Eliade etc.

Dar, ceea ce eu nu ştiam, instalarea lui la Divinity School din Chicago era relativ recentă şi funcţiona acolo din 1986 până în 1991 doar în calitate de *visiting professor*. *Green card*-ul îl va obţine abia în martie 1991, la două luni după plecarea noastră din America. În iulie 1991 urma să primească şi cetăţenia americană, de care avea nevoie pentru a deţine Catedra de Istoria Creştinismului şi de Istorie a Religiilor. În august plănuise să se

căsătorească cu Hillary Wiesner. Felul în care l-am văzut în acea seară, tânăr, senin, sigur de el şi îndrăgostit, ca o încarnare a reuşitei „visului românesc“ – emigrarea încununată de statut ştiinţific şi universitar de excepţie, reuşită materială, publicaţii în mai multe limbi etc. –, era, continui să cred, mai exact decât felul cum îl văzuse Matei Călinescu. Numai că era chipul lui cel mai nou, datorat unei situaţii profesionale, personale etc. mai degrabă recente.

Cu o cruzime abjectă, ucigaşul îl va împiedica, în ultimul moment, să ajungă la tot ceea ce cucerise cu atâtea eforturi.

Culianu nu m-a contrazis în ceea ce priveşte apartenenţa lui de adâncime la universul vestic (cultural, comportamental), a creat însă o „ierarhie“ pe această linie a adaptării, amintindu-l înaintea lui pe Andrei Codrescu, care „plecase şi mai devreme“, „un mare scriitor“, a spus, „dar al cărui succes este datorat, în mare măsură, emisiunilor de la National Public Radio, post foarte ascultat de intelectuali“.

33. Totul despre revoluţie

De vreme ce ştiam, cu câteva săptămâni înainte, că am să fac un interviu cu Ioan Petru Culianu, ar fi fost normal să-mi pregătesc o documentare prealabilă, măcar prin telefon, adunând opinii şi informaţii despre el de la ceilalţi cărturari şi jurnalişti din exilul american. Dar, jurnalistă începătoare, am deschis reportofonul fără lista de întrebări alături, bazându-mă doar pe inspiraţie. Ciudat este însă că în acest caz, tocmai datorită faptului că nu ştiam nimic despre cel cu care discutam, interviul a ieşit mai incitant decât dacă l-aş fi pregătit. Necunoscând nici activitatea lui de istoric al religiilor, nici pe cea de scriitor şi jurnalist, am plonjat direct în obsesia societăţii româneşti – revoluţia din decembrie 1989. Tocmai se împlinea un an de atunci, dar – a fost sau n-a fost?

„Ai urmărit ce s-a petrecut în acest timp în România?“, l-am întrebat.

„Am urmărit cu tot mai mare durere, încă din primăvară. Sau din iarnă. La început n-am avut nici o suspiciune. Am fost cu toţii duşi de nas de către cine a organizat marele scenariu pentru Televiziune, început în 22 decembrie 1989. Nu?“, mi-a răspuns, tatonându-mi acordul.

Nu era doar obsesia noastră, era şi obsesia lui. Una din temele intervenţiilor lui la BBC şi a articolelor publicate în presa de exil (*Lumea liberă românească* de la New York). M-a şi întrebat dacă le citisem, am minţit că citisem doar două.

„Un scenariu secret?“

„N-a fost atât de plină de secret operaţia de vreme ce se ştie. Acum se spune că şi corespondenţii *Pravda* erau în aşteptare de zece zile. Eu trag concluzia că n-a fost o revoluţie…“

„În primele luni ale anului trecut am trăit ca atâta altă lume cu impresia că Televiziunea noastră «cea bună» s-a stricat după două săptămâni. Mai târziu, m-am gândit că se poate ca totul să fi început chiar cu prima imagine“, mi-am mărturisit deruta.

În ciuda entuziasmului de atunci, în fiecare săptămână, şocată de tot ce mai intervenea nou, modificam, în mintea mea, tabloul evenimentelor şi portretele oamenilor cu vizibilitate publică în decembrie 1989.

„Numai că acest scenariu fusese studiat foarte bine. S-a spus că a fost cea mai reuşită şi spectaculoasă operaţie KGB, după retragerea armatelor din Afganistan. Evident, KGB are o tradiţie destul de serioasă de succese, mai ales în străinătate…“, a continuat Culianu.

Şi imediat mi-a desfăşurat în faţa ochilor, mie, care mă uitam la computerele din birourile universităţii din Iowa City ca mâţa în calendar, o imagine science fiction.

„Probabil că, la un moment dat, KGB, lucrând pe supracomputere (sunt nişte maşini care costă zeci de milioane de dolari şi pot să-ţi facă un model al lumii pentru câteva zeci de ani sau chiar mai mult), în timpul lui Andropov, a văzut că modelul nu mai ducea nicăieri. Şi atunci şi-au dat seama că, fără a trece la o economie de piaţă, pierderile vor fi mai mari decât câştigul. Ei au dărâmat Zidul, ei au început, evident, toate mişcările în ţările-satelit.“

Culianu vedea nu doar dinamica fiinţei, ci şi mişcările politice dirijate şi anticipate prin computere. Puterea, manipularea prin ideologii, era una din temele studiilor sale.

„Totuşi, lumea a ieşit spontan în stradă. Şi aceasta este şi teza României Mari: că nu a existat o revoluţie“, am replicat, încercând să-i contracarez teoria care mătura dintr-odată mitologia revoluţiei – noua mea religie, în locul literaturii.

„Nu ştiu care sunt concluziile pe care le trage România Mare. Eu trag concluzia că România Mare există tocmai pentru că nu a fost o revoluţie.

Dacă ar fi fost o revoluţie, România Mare n-ar fi existat. Sigur că lumea a ieşit în stradă, numai că şi asta era prevăzut în scenariu. Cred că, din punctul de vedere al desfăşurării scenariului, a fost o mare reuşită. Dar, cum pe urmă corespondenţii occidentali au început să sesizeze incongruenţele, începând de la victimele care nu erau victime, ci erau cadavre de la morgă şi…“

„Dar au murit peste o mie de oameni!“

Mă mai indignează şi azi, darmite atunci, referirea occidentalilor la morţii scoşi din morgă şi arătaţi drept victimele revoluţiei. Existase, într-adevăr, acea manipulare, dar de ce uitau victimele adevărate?

„Da, dar cum au murit unii este foarte curios. Deşi Securitatea se dăduse de partea Guvernului provizoriu, autobuze de Securitate erau trimise în sprijinul armatei, armata deschidea focul şi tot autobuzul cădea. Din câte am înţeles, foarte multe dintre victime erau sau inutile, sau gândite diabolic – ca să creeze sânge. Este planul cel mai teribil care se putea studia şi duce la îndeplinire.“

Nu mai întâlnisem o critică a Securităţii şi a KGB atât de radicală şi atât de articulată, nici o mai nemiloasă distrugere a iluziilor mele politice din romanticii ani ’90. Dar nu cumva asistam la o altă mitologie, mai sofisticată doar ca decor? Nu-mi juca feste imaginaţia unui scriitor, pentru că, aşa cum va spune, puţin mai departe, în interviu, „toţi suntem scriitori, incluzându-l şi pe Einstein printre noi“?

„Dar de ce trebuia făcut cu atâta sânge?“

Unul din sloganurile anti-Iliescu de atunci era: „Păcat! Păcat de sângele vărsat!“. Culianu a găsit însă explicaţia. Şi ea, din păcate, mi se pare valabilă.

„Nu ştiu. O fi specificul naţional. Dacă dictatura lui Ceauşescu formează specificul naţional, atunci ceva sânge sigur că era necesar.“

Nu pot să spun că îl ascultam neîncrezătoare. Nu pot spune nici că atunci m-a convins de altceva decât de originalitatea frapantă a minţii lui.

„Sunt puţin jignită când pui totul pe seama KGB. Cum, Securitatea română nu putea organiza şi singură totul?“, am tot încercat să rezist.

„Prostia Securităţii române este epocală, de o profunzime nemaivăzută.“

Dacă asasinarea lui, până la ora aceasta o crimă perfectă, a fost pusă la cale de acel „cabinet al morţii“ despre care vorbeşte Tereza Culianu, replica lui Culianu este, privită în perspectivă, suficientă. În privinţa prostiei Securităţii, cred că s-a înşelat.

„De ce trebuia o revoluţie atât de spectaculoasă, când în toate celelalte ţări din Est nu a existat nici un mort?“, am insistat, formulându-mi propriile mele îndoieli.

„Eu nu ştiu acum câte victime erau prevăzute, dar cred că o anume vărsare de sânge era prevăzută. Dacă nu aveai sânge, trebuia să-l faci să curgă. Doar ţările din Est n-au avut nici un Ceauşescu. «Luxul» acesta numai românii şi l-au permis.“

Avea răspuns la toate. Şi răspunsurile, ipotezele lui pot fi cântărite şi astăzi, când „adevărul din decembrie“ îşi pierde zilnic din interes, dar semnele de întrebare asupra evenimentelor se păstrează. Aceleaşi…

„Cât a putut fi de mare puterea reală a lui Ceauşescu dacă, într-o singură zi, dintr-un dictator puternic a ajuns un autostopist?“

„Asta tocmai arată că întreaga Securitate l-a lăsat baltă. El se ducea în redutele lui, la Târgovişte, şi acolo găsea armata instalată, dar nimeni nu-l primea.“

Chiar în acea lună, decembrie, a anului 1990, Culianu avea să-şi închidă rubrica intitulată „Scoptophilia“ din *Lumea liberă românească*, din cauza virulentelor reacţii, inclusiv ameninţări pe care le primise. Scrisese deja acolo că „revoluţia“ din decembrie ’89 fusese masca sângeroasă a unei lovituri de stat puse la cale de KGB, ajutată de o „gherilă urbană“.

Când a apărut, în 2003, antologia lui Sorin Antohi *Ioan Petru Culianu. Omul şi opera* şi am citit aceste lucruri, povestite de Tereza Culianu, m-am gândit la ciudatul Dan Iosif, consilierul preşedintelui Iliescu. Gherilă urbană.

„Doar n-o să-mi spui că KGB este şi în Vatra Românească.“

„Pentru Vatra Românească ajunge Securitatea. KGB-ul are acum alte lucruri de făcut, pentru că totul merge ca pe roate în România. Afară de economie. Dar ea nu merge nici în Uniunea Sovietică. Ungaria, folosită de Andropov pentru a testa trecerea la economia de piaţă, l-a determinat să lase cu limbă de moarte KGB-ului să continue pe acest drum. Crezi că Gorbaciov are atâta greutate personală? Nici gând. Ştim cu toţii că un şef de stat e o marionetă.“

„Şi Ceauşescu a fost o marionetă?“

Eu nu aveam, în acel moment, atât de clar ca azi felul în care a fost abandonat Ceauşescu. Şi totuşi, de ce a curs atâta sânge în decembrie 1989?

Culianu publicase deja de câteva luni, din martie 1989, strania nuvelă-parabolă „L'intervento degli zorabi în Jormania“ („Intervenţia zorabilor în Jormania“), în *La Collezione di Smeraldi*, şi ne oferise amândurora, şi mie, şi lui Mircea Cărtărescu, cartea apărută la editura Jaca Book din Milano, în colecţia „Jaca Letteraria“, alături de Eliade (cu *Nuntă în cer*, *Nopţi la Serampore*, *Noaptea de Sânziene*, *Domnişoara Cristina*), dar şi de Ramuz, Miłosz, Lagerkvist, Steinbeck.

În 1990 (a povestit sora lui, Tereza), Culianu vorbise despre previziunile sale logice cu privire la sfârşitul lui Ceauşescu şi al regimului comunist din România, exemplificând cu această proză, *Intervenţia zorabilor în Jormania*, a cărei primă versiune fusese lucrată prin 1983-1984. Este vorba despre o ţară, Jormania, în care personajele au nume care se termină în *-an* (aşa cum vor fi numele unora dintre personajele „revoluţiei“ române – Brucan, Voican, Roman). În nuvelă există un dictator, Gologan, care seamănă izbitor cu Ceauşescu şi care va fi omorât în anul 1989. Sunt şi alte previziuni, de pildă data primelor alegeri libere în Jormania (ţară care seamănă izbitor cu România) este 1996.

Dar cea mai frapantă previziune este felul în care sângeroasele schimbări istorice din Jormania sunt făcute de imensul Impero Maculista (puternica

Rusie este evident modelul), nu atât prin intervenţii armate, cât prin manipulări complicate.

„Ceauşescu a convenit la un moment dat tuturor. Şi probabil de aceea a şi fost răbdat atâta vreme. Şi de unii, şi de alţii“, mi-a răspuns…

I-am sesizat distanţa faţă de Occidentul pe care îl idealizam şi am reacţionat pe loc.

„Te referi la occidentali? De ce le convenea Ceauşescu occidentalilor?“

„Sunt subtilităţi pe care eu, neavând de-a face cu politica, nu le ştiu. Dar pot să-mi dau cu presupusul. Într-o vreme lungă era intermediar în problema Orientului Mijlociu. România a fost locul unde emisari secreţi ai Organizaţiei Palestiniene puteau întâlni emisari secreţi ai Israelului ş.a.m.d. Era un loc unde s-au desfăşurat operaţii pe care noi nici nu le bănuim. În privinţa lui Iliescu, nu mi se pare că el ar avea acea poziţie-cheie pe care primul liberalism al lui Ceauşescu i-a asigurat-o la începutul anilor ’70. Iliescu e un nou-venit, nu?“

Alert, provocator, şocant de nou faţă de temele româneşti curente, interviul a rămas incredibil de proaspăt, după un sfert de secol. Câteva din previziunile lui Culianu de atunci, mult prea pesimiste, nu s-au îndeplinit: de pildă, cea potrivit căreia Germania unificată va ieşi din programul politic comun occidental. Altele, de pildă pericolul populismului şi faptul că în fostele ţări-satelit lucrurile merg greu, din lipsa de etică a oamenilor, sunt perfect valabile.

„Matei (Călinescu) spune că Securitatea controlează acum doar părţi, nu mai controlează totul“, m-am repliat.

„Are dreptate. Numai că Securitatea creează diversiuni, domină politica naţionalistă, domină Vatra Românească, domină mijloacele de comunicare. Şi are o putere de influenţă extraordinară. Ei pot spune mereu: «În fond, noi am făcut-o, şi de aceea nu puteţi ridica nici o pretenţie». Acum îmi dau seama de ce România Mare poate să sprijine aceeaşi teză ca mine, dar cu concluzii total opuse.“

„De aceea se încearcă reabilitarea «bunei noastre Securităţi» care ne-a scăpat de Ceauşescu?!“

„Deci acum cineva trebuie să vă scape de Securitate.“

„Ai un scenariu?“

„Nu ştiu. Vom trăi şi vom vedea. S-ar putea ca totuşi până la urmă raţiunile de ordin economic să primeze.“

Discuţia noastră, înregistrată pe o casetă şi jumătate, în seara zilei de 2 decembrie 1990, era mai lungă decât a decis redactorul-şef de atunci al revistei *22*, Victor Bârsan, să publice, în aprilie 1991. Partea lăsată deoparte din interviu, apărut, după moartea lui, în *România liberă*, la 28 iunie 1991, se referă, între altele, la şansele emigraţiei est-europene. Este interesant de comparat situaţia de atunci cu cea de azi. Ea poate fi văzută atât ca o confesiune, cât şi ca o privire lucidă asupra ospitalităţii Occidentului. Fireşte că cea care aduce în discuţie tema emigraţiei privită ca „o hemoragie îngrozitoare“ sunt eu, care îl întreb:

„Câţi emigranţi mai pot fi primiţi în condiţiile acestei continue plecări din Est?“.

„Singurii care pot fi primiţi sunt probabil câteva mii, veniţi imediat după revoluţie, dar altceva este imposibil. Deşi emigraţia era sporadică în anii ’70, pentru că nimeni nu mai vroia practic să primească nici români, nici alte naţionalităţi din Est. Viaţa devenise foarte problematică pentru noi, emigranţii. Erau noi reguli, noi dificultăţi în emigrare. Cu cât cineva ajungea mai târziu, cu atât dificultăţile creşteau; dreptul, posibilitatea unei munci. Eu sunt cetăţean olandez şi am plecat din Olanda într-un moment când aceasta era ţara cu proporţia cea mai mare de şomeri din toată lumea occidentală, unde practic era imposibil ca un şomer să mai aibă şansa unui post. Totul mergea prin protecţii, prin relaţii înalte, eventual pentru merite cu totul şi cu totul excepţionale. De altfel, majoritatea, 90%, din absolvenţii şcolilor, universităţilor nu au nici un post. Sunt plătiţi viaţa întreagă cu un salariu de mizerie, ca să nu facă nimic. Deci, într-o astfel de situaţie, unde îţi închipui

că poţi asimila măcar o mie de oameni? Nu, nu poţi. În Germania situaţia nu era de fapt cu mult mai îmbucurătoare, iar acum s-a agravat. Ca să nu vorbesc despre Italia, Italia are acum mari probleme cauzate de africanii expulzaţi din Franţa (un milion şi jumătate) fiindcă nu aveau acte în regulă. Şi în Italia s-a încercat să se găsească o soluţie, dar probleme sunt nenumărate – expulzări ale populaţiei, bătăi şi linşări, mai ales când intervin şi droguri. Pentru că mulţi dintre emigranţii arabi, nord-africani se ocupă, din păcate, cu vânzarea de droguri. Deci e o mare neîncredere a populaţiei în emigranţi, şi ideea este că nu e loc pentru ei. Intelectualii pe bună dreptate cer să se facă mai mult pentru ei, mai ales pentru emigranţii africani, dar există numai o anumită putere de asimilare a Occidentului şi un foarte mare număr de şomeri locali. Deci problemele sunt imense chiar şi fără venirea emigranţilor din estul Europei.“

În exact acel sfârşit de an, Germania se pregătea să schimbe legea azilului politic. Occidentul era visul românilor, dar ambasadele dădeau greu vizele, dificultăţi pe care tinerii de azi nici nu le pot înţelege. Dar în privirea pesimistă a lui Culianu, în lipsa de şanse a emigrantului din Est se poate citi nu doar prezentul european în anul ’90, ci şi probele prin care trecuse, în anii ’70, adolescentul supradotat, fugit din România, care, până la urmă, prin puterile sale, ajunsese să-şi atingă ţintele.

Am dat acest citat mai lung fiindcă această parte a doua a interviului, care nu a fost de la început publicată în *22*, este mai puţin cunoscută.

34. Lumile alternative

„Ai continuat să scrii literatură în aceşti ani?“, am luat-o mai pe departe.

Eram curioasă să aflu cum i-a mers lui Culianu cu scrisul în Occident.

„Am scris, am întrerupt. N-am avut, de fapt, o limbă în care să scriu.“

Toate răspunsurile lui mă surprindeau. Cum să n-aibă o limbă în care să scrie poliglotul Culianu? Copil, po-vesteşte sora lui, învaţă acasă engleza, vorbeşte franceză de mic şi pe la paisprezece-cincisprezece ani traduce din Baudelaire, la şcoală profită de lecţiile de germană şi rusă. În timpul facultăţii bucureştene, începe să înveţe greaca, araba şi ebraica. Andrei Pleşu, care l-a cunoscut în perioada studenţiei, îşi aminteşte uimitoarea capacitate de concentrare şi puterea de muncă a adolescentului Culianu. Mircea Martin îl sfătuieşte, în anul întâi, să se transfere de la Facultatea de Limba şi Literatura Română la Facultatea de Limbi Romanice, Clasice şi Orientale, ceea ce Culianu şi face, alegându-şi secţia de italiană. Gianpaolo Romanato, peste câţiva ani coleg cu el la Universitatea Catolică din Milano, povesteşte cât de bine stăpânea Culianu limba italiană, în care şi-a dat o a doua licenţă, fiindcă nu-şi putuse scoate diploma de absolvire din ţară. Profesor de istoria religiilor la universităţile din Trieste şi Padova, coautor, împreună cu Maria Lombardo şi Ioan Culianu, al cărţii *Religione e potere*, 1981, Romanato a fost unul dintre prietenii apropiaţi ai lui „Giovanni“, de la care i-au rămas 81 de scrisori, majoritatea încă inedite. Ajuns la Groningen, ca lector de limba şi literatura română, Culianu învăţase, firește, olandeza, mai târziu limba coptă. Lista ar putea continua. Dar cărţile lui sunt scrise mai ales în italiană, franceză, engleză.

„Când începi să scrii într-o limbă, o pierzi pe cealaltă?“

Nu eram atunci la curent cu multitudinea de limbi prin care circula interlocutorul meu.

„Cred că da. Trebuie să hotărăşti bine în ce limbă scrii. Eu am plecat din Italia, deci limba italiană o stăpânesc foarte bine, dar doar în ultima vreme am scris în italiană: pentru că e cu totul altfel când scrii în pierdere (doar pentru că vrei tu să scrii) şi altfel când ţi se cere să scrii ceva. Mi-am făcut două doctorate în Franţa, îmi scriu cărţi ştiinţifice în franceză, dar am publicat în Italia. Lucrurile nu merg întotdeauna aşa cum le plănuieşti. De fapt, nu merg niciodată cum le plănuieşti.“

Cât de adevărată era această afirmaţie ne vom da seama, cu durere, atâţia dintre noi care l-am cunoscut şi am văzut cum a fost spulberată o viaţă în care totul era, în fine, bine pus la punct.

„Ai încetat să scrii în limba română imediat după ce ai plecat?“

Ştiam cât de greu se smulg scriitorii din limba în care au scris înainte de saltul în emigraţie. Dar, e drept, partea scrisă în română din opera lui Culianu este mai degrabă subţire, iar manuscrisul de proze nepublicat de editura Eminescu a sfârşit prin a se pierde.

„Nu, nu. Am scris în română diverse romane pe care le-am aruncat. Sunt fericit că am făcut aşa: mi-am dat seama ce şansă extraordinară e când nu există o supapă imediată de publicare rapidă, unde să arunci ce scrii.“

„Este o şansă?“, m-am mirat.

Mă gândeam că este un paradox, dar nu, o spunea serios. Convertise un eşec într-o concluzie optimistă, ca toţi oamenii puternici.

„Da. Mă gândesc că uneori scriitori foarte prolifici au avut neşansa de a publica totul.“

„Te gândeşti şi la Mircea Eliade? La o parte din proza pe care a scris-o în ţară?“

Dădeam târcoale motivului Mircea Eliade, fiindcă acolo, în America, aflasem despre trecutul legionar al mitului meu. Iar faţă de literatura lui Eliade, atât cât citisem, aveam rezervele mele vechi. Însă Culianu a păstrat,

în tot interviul, o abordare echilibrată şi prietenos-justificatoare a magistrului. Nu cred că era doar prudenţă, ştiind că eu mă întorc cu interviul în România.

„Între Eliade şi Culianu, trecutul legionar al savantului va rămâne totdeauna un sâmbure opac – o umbră persistentă pe care profesorul n-a vrut s-o alunge. Culianu a scris mult pe această temă, apărându-l pe Eliade până la sfârşit, în limitele impuse de onestitatea fundamentală care-l caracteriza şi acuzând ceea ce era de acuzat. Făcând acestea, a supărat multă lume: a suportat presiuni din partea diferitelor cercuri ale exilului românesc din Paris, Germania şi Spania, care nu se întreceau defel în a-i lua «apărarea» lui Eliade în alt mod decât în furtunoase şedinţe de cenaclu; a întristat-o pe Christinel Eliade; a stârnit, din nefericire, şi nerăbdarea unor prieteni sinceri din lumea savantă care se bazau pe el pentru ca «această istorie cu Eliade» să fie în sfârşit clarificată. Dar, mai ales, fără să ştie, a stârnit agitaţie în cercurile româneşti dure de dreapta din Statele Unite, aflate în relaţii oculte cu persoane din România şi Italia“, a povestit sora lui, Tereza Culianu-Petrescu.

Aflat în mijlocul acestui vârtej, Culianu explica, senin, cu bunăvoinţă, da, se gândeşte la Eliade, scriitor prolific, care a avut neşansa să publice tot ce scrisese.

„Numai că era cu totul altă situaţie“, a ţinut să precizeze. „Erau multe cereri din partea editorilor.“

„Dar nu toţi scriitorii epocii scriau la fel de repede o carte. Chiar el a mărturisit că o regretă în *Les promesses de l’équinoxe*“, mi-am continuat atacul la Eliade-prozator.

„Partea fantastică din proza lui Eliade e, în orice caz, foarte interesantă. Or, în jurnale, el afirmă că cel mai rapid a scris proza fantastică. Deci nu cred că de vină e neapărat viteza.“

Ca de obicei, reuşise să aibă el dreptate.

„Tu scrii repede?“, am încercat să-l testez.

„Nu. Într-o vreme scriam foarte repede. Acuma nu mai scriu repede. Dar povestirile nu le-am scris niciodată repede. Povestirile mi-au cerut totdeauna timp. Da, cresc ca nişte plante, probabil ştii. Da, într-un anume fel, când mă apuc să scriu, planta e acolo. Cam ştiu ce este adică şi nu mă apuc până nu ştiu. Dar asta înseamnă că nu poţi scrie prea multe.“

Răspunsul acesta m-a încântat atât de mult, încât o parte din el am pus-o ca intertitlu la interviu. Prozele, crescând ca nişte plante, ştiute şi neştiute.

În afară de vocile noastre, a mea şi a lui Culianu, pe casetă se aude muzica din restaurant, uneori tare, uneori în fundal. Un copil plânge, pe urmă ţipă atât de tare, încât unele cuvinte ale noastre sunt acoperite. Clinchet de farfurii. Foarte aproape, vocea chelneriţei care tot întreabă câte ceva, Culianu răspunde, „da, vrem desert, nu e o problemă, o să schimbăm farfuriile între noi, nu, acum nu mai vrem nimic altceva“.

„Ai urmărit şi literatura din România?“

„Am urmărit-o până la un punct. Ţi-am spus că am citit romanul tău, *Dimineaţă pierdută*, în 1984. Am citit romanele lui Augustin Buzura, pe care-l admiram până la revoluţie. După care nu-l mai admir. El este acum la Tribuna României.“

„Fundaţia Culturală…“

„Din fericire, eu am cunoscut mai mult lucrurile care rămân decât pe cele care nu rămân. Nu am citit cărţi proaste, am citit numai cărţi bune. Era o formulă de roman din care scăpau puţini, care spunea că poţi să critici orice, dacă la un moment dat spui că a venit lumina… Formula lui Constantin Ţoiu. Tribulaţiile unui membru de partid. Mă refer la *Cel mai iubit* şi la toate, în afară de *Moromeţii*. Astea toate se vor uita.“

Călcasem pe o mină, dar care nu a explodat. Partea cea mai mare din interviul acesta s-a publicat la 5 aprilie 1991 în revista *22*, sub titlul, pus de mine, „Lumea est-europeană: o tragică pierdere de timp, de oameni, de energii“. Când am reluat mare parte din el în cartea mea de interviuri, am pus alt titlu: „Am urmărit cu tot mai mare durere ce se întâmplă în România“,

ceea ce înseamnă că la recitire, în 1994, mi s-a părut că nu rezuma bine interviul. Pentru mine *anii romantici* se încheiaseră, şi nu mai eram atât de „radicală“ ca în ’90. Poate am vrut să evit diagnosticul, prea tăios, care ne anula vieţile şi efortul creativ. Am scos şi referirea la *Dimineaţă pierdută*, fiindcă m-am gândit că o făcuse din politeţe. Nu prea vedeam cum ar fi putut s-o citească, apăruse doar cu câţiva ani înainte de întâlnirea noastră. Aveam să pun, ulterior, la loc pasajul referitor la ea, fiindcă, uitându-mă din nou la cărţile lui aflate în biblioteca mea, am descoperit o dedicaţie dată chiar în seara interviului pe *Les gnoses dualistes d’Occident*, Plon, 1990: „Gabrielei Adameşteanu, când va avea o dimineaţă pierdută s-o consacre unei cărţi ciudate, cu stima autorului, 2 decembrie 1990“. Exista o referire la ea chiar în interviu:

„Cartea pe care mi-ai dat-o nu este prima, nu?“.

„Am cincisprezece cărţi până acum, şi câteva sute bune de articole pe care nu le-am strâns în cărţi.“

Răspunsul lui mă înduioşează mai mult acum, de când am şi eu nişte cărţi traduse, nu simt în el vanitatea, ci amintirea greutăţilor prin care a trecut cu fiecare carte, până s-o vadă trecută pe listă. Cum nu ştiam nimic despre el şi nici nu exista internet care să mă descurce, am recurs la stratagema obişnuită: l-am întrebat dacă are şi un CV. Şi cum nu avea, l-am rugat, „atunci spune-mi câte ceva“.

„Păi, cam greu, mi-a răspuns, râzând. Am mai multe cărţi care aproape nu există, publicate cu editori minori, tiraj foarte mic, şi altele care au mers foarte bine. În Italia am cele mai multe cărţi. Am zece. Sau, dacă le adaug pe cele care sunt acum sub tipar, am vreo cincisprezece. Dar în alte ţări, situaţia e diferită. În Franţa am numai vreo cinci. Şi acum, în Statele Unite, am numai una deja apărută şi patru sub tipar. Totul cere timp. E o continuă aşteptare. Mai îmi iese una, tot în Italia, la acelaşi editor. E sub tipar, am corectat şpalturile, o să iasă foarte curând.“

În acest moment apare în interviu o informaţie importantă pe care o voi decoda doar după moartea lui.

„Şi, în plus, am publicat recent mai multe povestiri. Scriu cu o colaboratoare. Scriem la patru mâini, povestiri.“

„Cu o colaboratoare?“, întreb, uluită.

Să scrii povestiri cu altcineva, ce mai era şi asta?

„Da. Scriu în engleză. Engleza nu e limba mea maternă. Îmi scriu bine în engleză opera mea ştiinţifică, să spunem, dar pentru literatură e nevoie de altceva.“

„Dar asta nu înseamnă traducere?“, continui să mă mir.

„Nu, nu. Absolut deloc. Nu, nu. E scris totul împreună. E mult mai amuzant, de fapt. Şi astea au fost bine primite. Au apărut câteva şi au fost bine primite…“

Colaboratoarea este logodnica lui, Hillary Wiesner. Referirea la ea, chiar fără să o numească, mi-a părut, mai târziu, o probă nu doar a relaţiei foarte strânse, trecând prin profesiune, dintre el şi Hillary, ci şi a modului în care îi ocupa mintea.

Ted Anton spune că Hillary semăna cu *Primăvara* lui Boticelli, tabloul preferat al lui Culianu, dinainte s-o întâlnească. Profesorul Elémire Zolla o găseşte încântătoare, Marin Mincu, care, după spusele lui, îl recomandase pentru postul de la Groningen, în Olanda, cu ani în urmă, e mai rezervat: „… s-a apropiat de noi o tânără subţire, cam ştearsă, pe care mi-a prezentat-o «prietena mea, Hillary Suzanne Wiesner», şi am înţeles că ea era – cum îmi spusese şi Roberto Scagno – marea iubire a lui Culianu pentru care o abandonase pe soţia lui, Carmen. Tânăra sa «colaboratoare», foarte imperativă, îl domina aproape hipnotic, împiedicându-l pur şi simplu să continue conversaţia în româneşte cu mine“.

Am tot schimbat titlurile interviului, la fiecare publicare, fiindcă, recitindu-le, am avut impresia că nu prinsesem ideea sa centrală. Dar ea există, oare? În fapt, interviul este eteroclit, cu părţi foarte diferite între ele,

şi fiecare dintre aceste titluri o sintetizează doar pe una. „Lumea est-europeană: o tragică pierdere de timp, de oameni, de energii“ corespundea unei negări a culturii române postbelice (sau a literaturii române în totalitate?), opinie pe care Culianu ar fi exprimat-o în articole şi în discuţii la Europa Liberă. A şi fost dezbătută, după moartea lui, cu argumente pro şi contra. Ei i se datora şi rezerva Monicăi Lovinescu faţă de Culianu, tradusă printr-o mimică a feţei şi o aluzie la această negare în bloc pe care mi-o amintesc foarte bine. Reproşurile Monicăi Lovinescu se regăsesc chiar în memoriile ei, cu data de 25 aprilie 1983:

„Seara: Culianu cu Goma. Cu toată dragostea (fiindcă ţinem la el), îl executăm pe C. pentru felul cum prezenta cultura română în introducerea la proiectatele convorbiri cu Eliade“ (*Jurnal*, Humanitas, 2002).

În interviul nostru, nu m-am ciocnit de o asemenea desfiinţare radicală. De altfel, mi se părea mai degrabă normal ca I.P. Culianu, care plecase în 1973 din România, la doar douăzeci şi doi de ani, să nu aibă o privire globală corectă asupra literaturii române. Studenţii de la limbi străine erau, în genere, mai atenţi şi mai ataşaţi literaturilor străine, ca să nu spun „un pic mai snobi“.

Pe de altă parte, la noi, atunci când este descoperită o personalitate a exilului, ea este consultată, ca un oracol, ca un specialist în toate, şi opiniile ei sunt luate ca nişte verdicte.

Nu ştiu dacă, în timpul interviului, n-am încercat să-i aduc contraargumente sau să pledez cauza „literaturii scrise în comunism“ (care o integra şi pe a mea), fiindcă n-am acest reflex şi nu puneam mare bază pe părerea cuiva care de douăzeci de ani nu mai urmărise literatura scrisă în ţară.

Sau poate chiar nu ştiam, în acel moment, nici eu cum va fi reevaluată literatura scrisă în timpul comunismului, inclusiv a mea. Poate eram atât de entuziasmată de viaţa nouă, în libertate, de lumea nouă în care intra România, încât acceptam să arunc „la groapa de gunoi a istoriei“ chiar şi ceea ce

scrisesem în anii când literatura îmi ţinuse loc de religie – dacă nu mai „corespundea“.

Poate. Peste câţiva ani, când mi s-a propus să îmi reeditez *Dimineaţa pierdută* şi celelalte cărţi, le-am citit cu inima strânsă şi la sfârşit am răsuflat uşurată: nu erau, totuşi, de aruncat.

Evident indiferentă, i-am adus lui Culianu în sprijin şi opinia lui Matei Călinescu:

„Matei avea un prognostic foarte sever. Spunea că n-o să rămână mare lucru, sau mai nimic“.

Şi, un pic mai târziu, l-am întrebat:

„Lumea est-europeană se constituie într-o zonă de cultură aparte?“.

„Din păcate, cred că da“, mi-a răspuns. „E o mare, tragică pierdere de timp, de oameni, de energii. Un provizorat, cum bine spuneai, întins pe cincizeci de ani, care a distrus potenţialul unei întregi zone geografice. Astăzi apare ca o iradiere.“

„Ca nişte oameni care au trăit într-o pivniţă“, am fost de acord.

Atunci, la 2 decembrie 1990, nu prea mă interesa literatura scrisă sub cenzura comunistă, ci, eventual, literatura „lumii noi“.

„Dar care este în Statele Unite situaţia literaturii raportată la critica literară?“, am întrebat.

„Toată opinia asupra a orice în viaţa intelectuală americană e făcută practic de un singur ziar – *New York Review of Books*. El face timpul frumos sau timpul urât. Nu e, de fapt, chiar singurul. Nu e un fel de *România literară*. Nu e singura publicaţie, dar e cea mai importantă.“

„Nu există o critică singură care să facă ordine. Am înţeles că e un fel de mişcare contra ierarhizărilor. Nu se fac liste cu primii zece, ca la noi…“

Ceva în genul ăsta îmi spusese prietenul meu, Norman Manea, venit relativ de curând în America. Ca totdeauna, îmi făceau foarte bine convorbirile cu el, hiperinteligente, subtile, pe care le purtam, la telefon, din garsoniera de la Mayflower.

„Publicul este mult mai nemilos cu autorii. Lucrurile care se întâmplă aici, în America – justificat sau nejustificat –, sunt cele mai importante datorită lărgimii pieţei, ecourilor, atracţiei pe care o au imediat în media din Europa Occidentală. Eu nu cunosc sistematic literatura americană de acum, sau, mă rog, cunosc numai ceea ce mă interesează la un anumit moment. Citesc unele lucruri, dar numai pe sectoare. Statele Unite sunt, de departe, locul cel mai interesant din lume. Singurul comparabil oarecum prin creativitate fiind Parisul, şi prin întindere. Parisul e un loc interesant, dar, în rest, Europa nu mai are prea multe de spus. Cred.“

În discuţia noastră despre literatură nu a venit deloc vorba despre studiul lui Culianu despre Eminescu, atât de „neortodox“, încât nici Dorin Tudoran nu i-l publicase în revista lui, *Agora*, iar Matei Călinescu avea să-şi exprime rezervele faţă de el: „Lectura mi-a produs un mic şoc: teza polemică a lui Culianu, anume că Eminescu, dacă ar fi trăit în secolul XX, ar fi fost Corneliu Codreanu, mi se părea absurdă. Nu pentru că ar viola un tabu sau pentru că încălca reguli nescrise despre ce şi cum se poate spune, ci pentru că viola logica istoriei, pentru că introducea ceva pueril, ceva de joc analogic de societate în genul ce-ar fi fost dacă ar fi fost? Există, desigur, prelungiri legitime, contrafactuale, ale unor asemenea jocuri de ficţiune, în science-fiction mai ales, dar în discursul istoric responsabil ele sunt nelalocul lor, sau trebuie modulate cu multă fineţe, într-o argumentare nuanţată. Oricum, identitatea propusă de Culianu mi se părea complet falsă – una din acele enormităţi pe care oamenii inteligenţi le comit adesea verbal, mai rareori în scris“.

Matei Călinescu integrează „ieşirea“ intempestivă a lui Culianu într-un „pattern mai larg de psihologie a relaţiei dintre maestru şi discipol“, un „posibil exemplu de deplasare sau deviere, în care un început de ostilitate nemărturisită a lui Culianu faţă de imaginea maestrului său, a «tatălui spiritual», s-ar fi descărcat prin «ricoşeu» asupra unei figuri de care Eliade fusese fascinat: Eminescu“. „Oricum, nu ne trebuie prea multă subtilitate

pentru a vedea că Eminescu, aşa cum e prezentat în textele amintite, e, în mai mare măsură, un substitut pentru Eliade, care rămâne în fundal, nenumit.“

În interviu, literatura m-a condus, cât se poate de lin, pe terenul favorit al lui Culianu: tehnologiile de ultimă oră care îl fascinau (elev, fusese, cândva, excelent la fizică), lumile alternative. Se vede cu ochiul liber cât de greu îmi era să păşesc alături de el:

„Aici, în Statele Unite, se vorbeşte însă destul de mult despre moartea literaturii. Se poate întâmpla acest lucru?“.

„Se poate, pentru că ciberneticienii spun că s-ar putea ca limbajul să dispară cu totul, că va fi înlocuit cu un alt sistem de comunicare. Nu va mai fi nevoie de comunicare prin limbaj articulat, de tipul limbilor pe care le avem. Nu ştiu la câte sute de mii de ani gândim aici. Depinde foarte mult de dezvoltarea computerelor, care e extraordinară. Şi acum, unul din lucrurile cele mai interesante pe care ele le fac sunt aşa-numitele lumi alternative. Deocamdată sunt cam primitive, dar când se vor dezvolta, vor fi… Ai o mască, pui nişte mănuşi, şi cu ajutorul măştii şi mănuşilor eşti într-o cu totul altă lume. Evident, programul îţi dă lumea în care eşti. Dar poţi să fii oriunde vrei. Şi funcţionezi realmente în acea lume; adică mâinile tale, prin mănuşi, iau în mână obiectele acelei lumi, simt obiectele, înţelegi?“

„Unde e lumea aceea? E în altă parte sau…“

„Este în computer. Asta pune, evident, şi probleme filozofice foarte interesante, în fond şi noi, în lumile noastre, suntem în computerul nostru. Noi avem un ecran, nu? Conştiinţa noastră e un ecran, de fapt, tridimensional. Alţii spun că ar avea mai mult de trei dimensiuni. Imaginaţia noastră, visele, chiar conştiinţa noastră, în general, sunt un fel de ecran, un spaţiu. Este similar cu ecranul unui computer, evident.“

„Şi pe ecranul acesta se proiectează în permanenţă… ce?“

„De fapt, cred că sunt exact operaţiile computerului care creează imagini şi aşa mai departe. Analogia cu computerul funcţionează în măsura în care avem şi un ecran, dar, pe de altă parte, noi înşine suntem acel computer.“

Sunt conştientă că acestea sunt doar vulgarizări a ceea ce mi-a spus el. Nu eram câtuşi de puţin pregătită pentru această discuţie care punea probleme filozofice. Iar computerul era pentru mine un obiect intangibil, misterios, abia zărit.

„Un computer nu îndeajuns de bine stăpânit, nu? Că, de fapt, nu ne folosim deloc toate disponibilităţile“, am încercat totuşi să rămân în discuţie.

„Un computer foarte puţin stăpânit, sigur. Dar în istoria lumii foarte mulţi au căutat programele de acces la computer, secretele minţii. Asta e o cercetare perenă. Foarte multe religii, tehnici, folclorul se ocupă de asta…“

„Doctrinele orientale?“

M-am întrerupt ca să-l fotografiez. El râdea, vedea că nu încadrez bine şi m-a avertizat că îl voi scoate fără cap. Dar l-am scos bine. Erau trei fotografii în micul restaurant de lângă campus, el într-o cămaşă în carouri, râzând, o figură de bărbat tânăr, privind drept în faţă. Au circulat în presă, anonime.

„Probabil… da. Poţi să spui că sunt moduri de a acţiona în nişte programe speciale ale minţii umane. Ştiinţific încă nu sunt cunoscute. Sunt cunoscute anumite stări speciale ale biocurenţilor care circulă, numite unde alfa, unde theta şi care au proprietăţi foarte curioase asupra corpului. În undele theta, de exemplu, corpul nu mai reacţionează la durere şi aşa mai departe… Sunt fizicieni care au făcut cercetări.“

„[Culianu] a devenit adeptul fizicii moderne, care face din percepţie o componentă a materiei. Dacă alterăm spaţiul, timpul şi percepţia materiei ne deplasăm în alte lumi; mintea operează în interiorul spaţiului creat; în interiorul ei înseşi. Astfel Culianu vede o confluenţă a multiplelor universuri, cele experimentale şi cele vizionare, cele utopice şi cele matematice, iar cartea lui [*Out of this World. Otherworldly Journeys from Gilgamesh to Albert Einstein*, prefaţată de Lawrence E. Sullivan, 1990, *n.n.*] ne arată cum se pot ele îmbina. Ele pornesc de la a patra dimensiune“… Astfel îl explica pe Culianu Elémire Zolla, personalitate

importantă a vieţii academice şi publice italiene, autor de critică, istorie şi teorie literară, antropologie, metafizică orientală, alchimie, filozofie, religii comparate – conform prezentării din antologia coordonată de Sorin Antohi.

Dar eu eram foarte departe de aceste lucruri şi ascultam încântată prezentarea pe care o făcea Culianu mişcării New Age.

„În California e o mişcare foarte vastă, foarte interesantă, New Age, care pretinde că ar putea manipula mintea în aşa fel încât să producem rezultatele dorite. Ca un fel de magie, dacă vrei, dar folosesc mijloace tehnice, folosesc tehnici de bombardament subliminal. De exemplu, cum e muzica din supermarketuri, din magazinele mari, muzica asta dulce, moale. Are afirmaţii subliminale, care te fac să cumperi, să te simţi foarte bine, să te simţi fericit, să intri într-o lume artificială, într-un fel de paradis. Dar conţine şi afirmaţii subliminale, ca să te facă să nu furi. Şi sunt legi care reglementează, pentru că, evident, au fost obiecţii. Unii spun că asta e o manipulare a conştiinţei. Şi atunci cred că nu au voie magazinele mari să folosească afirmaţii subliminale împotriva hoţilor, dar nu ca să te facă să cumperi. Dar acesta este doar vârful de iceberg de la o grămadă de tehnici. Unele complet trăsnite, altele foarte interesate, de modificare a conştiinţei, a subconştientului şi aşa mai departe. Pretenţia lor este tocmai că în anumite situaţii, dacă cunoşti formula corectă, conştiinţa poate da rezultate surprinzătoare, care depăşesc natura. Nişte fizicieni au făcut cercetări asupra unuia dintre cei mai interesanţi gânditori aşa-zişi pozitivi care îşi constituie câte un grup şi pe urmă umblă cu el prin foc. Umblă pe cărbuni aprinşi…“

„Realmente?“

„Realmente, da. Şi atunci fizicienii au fost puţin stârniţi de afirmaţiile lui şi au făcut cercetări ca să demonstreze că nu avem de-a face cu nici un fenomen supranatural. Şi cu ocazia asta encefalogramele au arătat că dacă intri în stadiul alfa sau theta ai o anumită protecţie împotriva durerii şi aşa mai departe.“

„Dar ei totuşi se ardeau?“

„Nu. Se ardeau numai dacă exista vreo şovăială în ei, dar…“

„Este puterea credinţei?“

„Sunt o grămadă de lucruri care au explicaţii foarte simple. Nu e puterea credinţei, nu e nici o putere, piciorul nu se arde dacă intră în contact foarte scurt cu cărbunii aprinşi. Se face o mică peliculă de sudoare care se evaporă instantaneu. Dacă mergi foarte repede pe cărbuni şi dacă nu şovăi, probabil că nu te arzi. Dar îţi trebuie o anumită tărie…“

„Asta este New Age? Şi este în California?“

„Nu, e peste tot. Dar «centralele», să spun, sunt în California. E foarte comercializat. Dar anumite lucruri sunt foarte interesante. Altele sunt ridicole. Este un amestec de ridicol şi de…“

Din cauza ignoranţei mele de atunci, discuţia s-a revărsat pe toate temele posibile – biografia şi bibliografia lui Culianu, încercarea Securităţii de a-l racola şi refuzul lui, volumul de proză scurtă oprit după „revoluţia“ culturală a lui Ceauşescu în ’71, situaţia politică din România, revoluţiile din ’89, instrumentate de KGB, Mircea Eliade, lumile multidimensionale, tehnologiile viitorului, feminismul şi societatea românească patriarhală de tip mediteranean etc. Este şi motivul pentru care interviul a ieşit atât de ramificat.

Încă încerc să văd dacă a avut dreptate, pe numeroasele fronturi deschise: telerevoluţia română, rolul KGB în căderea Zidului, omnipotenţa Securităţii în societatea românească, civilizaţia occidentală de azi, tehnologiile de ultimă oră, a patra dimensiune, lumile alternative etc.

35. Impactul cu Occidentul

Culianu pleacă din România la 4 iulie 1972, obţinând paşaportul la două săptămâni după licenţă (diploma se elibera mai târziu). Nu fusese un disident în accepţia curentă a termenului, dar prietenul său Gianpaolo Romanato va publica în cotidianul italian *Il Popolo* (29.07.78) un interviu cu el, intitulat „Disidentul în faţa puterii totalitare“, conţinând mărturisiri şi reflecţii interesante. Mulţumindu-i, Culianu îi va scrie, de altfel, lui Romanato: „Eu, ca disident, nu fac figură frumoasă şi nu sunt un model“.

În proiectul lui de viaţă din ţară, am regăsit soluţia adoptată de mulţi intelectuali, inclusiv de mine:

„Deşi, ca să spun aşa, îmi ţinusem totdeauna gura, deşi fusesem primul din secţia mea şi al doilea pe facultate, serviciul Personal nu a vrut să-mi acorde postul de asistent ce-mi revenea. Or, toată lumea ştie ce înseamnă serviciul Personal; statul, să zicem… Dinaintea problemei de nepătruns a puterii totalitare, mă repliasem în mine însumi. Cred că este una din cele două soluţii posibile în spaţiul est-european; cealaltă ar fi disidenţa pe faţă, asumarea riscului, inclusiv fizic… Eu unul am considerat această cale drept foarte ingenuă. Şi, de altfel, o consider de-acum pe cea dintâi, pe cea aleasă de mine la timpul respectiv, drept mai onestă din punct de vedere strict intelectual, dar încă şi mai ingenuă decât cealaltă“.

Aceasta fiind situaţia lui atunci, mi se pare puţin probabil că i s-a dat paşaportul anume ca să plece din ţară – procedeu rezervat celor care deveneau într-adevăr incomozi prin declaraţiile făcute la radio Europa Liberă sau în ziarele străine. În schimb, intervenţiile funcţionau şi în cazul paşapoartelor. A existat un număr de tineri care au putut pleca la burse în străinătate (între care, dacă nu greşesc, şi Marian Papahagi, un italienist

excepţional, critic şi istoric literar care va fi, în anii ’90, director la Accademia di Romania. Ca să nu mai vorbesc de lungul şir de scriitori plecaţi chiar la International Writing Program, despre care deja am vorbit, dar şi la alte conferinţe, festivaluri etc. E drept că, odată ajuns membru al Uniunii Scriitorilor, plecările în străinătate, aveam să descopăr mai târziu şi eu, erau mai uşoare.

Culianu „este considerat «transfug» şi i se intentează un proces politic aiuritor. Este condamnat în contumacie, la şase ani de închisoare“, povesteşte sora lui, Tereza. Dovadă că, cerând azil politic, nu făcuse ceea ce se aşteptau autorităţile, care păreau să-l vrea înapoi acasă. Dar este şi dovada imensului stres sub care Ioan Culianu avea să stea ani de zile, aşteptându-se să fie retrimis acasă sau chiar ucis.

„A trebuit să trec prin experienţe traumatice pentru tânărul de douăzeci şi doi de ani care eram atunci. Unele au fost de-a dreptul umilitoare, te rog să mă crezi. Mi-a fost şi frică, iar frica venea să se adauge sentimentului că m-am rătăcit. Lucrul care m-a izbit cel mai mult a fost… că în Occident totul e mediat de valoarea de schimb, totul, până la cea din urmă dorinţă sau la cel din urmă sentiment. Firește, inclusiv «disidenţii», indiferent faţă de ce anume practică disidenţa“ (textul scris în 1978).

Culianu plecase din ţară cu proiectul de a se realiza cultural, alegându-şi din adolescenţă modelul: pe Mircea Eliade. În plus, avea familia „ostatecă“ în ţară. Ani de zile şi-a căutat doar drumul şi adaptarea în Occident, nepreocupat de ţara lăsată în urmă.

„Eu vin dintr-o ţară care – să mă scuze compatrioţii care încearcă să mă convingă de contrariu – nu a produs nici un mare disident. Mai aparţin şi unei generaţii care, în comparaţie cu cele care au precedat-o în România socialistă şi cu cele care i-au succedat, s-a bucurat de mari privilegii… Am făcut o teză de licenţă despre filozofia Renaşterii, lucru de neconceput între 1946 şi 1967 şi din 1972 încolo. În plus, din 1967 până în 1970 am putut publica în reviste literare povestiri care azi n-ar mai putea să apară…“

Mai târziu, într-un studiu inedit, scris între 1982 şi 1983 în limba franceză şi pregătit să prefaţeze o carte de convorbiri, intitulat *Mircea Eliade necunoscutul*, Culianu reproduce un citat semnificativ din memoriile lui Eliade, care s-a adresat astfel intelectualilor şi studenţilor români din exil la 16 februarie 1949:

„I-am invitat să discutăm următoarea problemă: suntem sau nu de acord că astăzi şi mai ales mâine «intelectualul», pentru că are acces la concepte, este şi va fi din ce în ce mai mult considerat ca adversarul numărul unu, iar istoria îi încredinţează (ca de atâtea şi atâtea ori în trecut) o misiune politică? În acest război religios în care suntem angajaţi, adversarului nu-i pasă decât de «elite», care, pentru o poliţie bine organizată, au avantajul de a putea fi suprimate destul de uşor. În consecinţă, «a face cultură» astăzi e singura politică eficace la îndemâna exilaţilor. Poziţiile tradiţionale sunt răsturnate: nu politicienii se află în centrul concret al istoriei, ci savanţii, «elitele intelectuale»“.

Ca şi în cazul legionarismului, Eliade echivalează politicul cu religiosul. În 1949 nu este vorba despre vreun război religios, ci, pur şi simplu, despre Războiul Rece.

Dar în rest, mi se pare că Eliade propovăduise teoria „rezistenţei prin cultură“ în exil, aşa cum cred că o va expune Noica în ţară, la Păltiniş. Îmi imaginez că Eliade a expus-o şi mai târziu, în discuţiile cu Ioan Petru Culianu. De altfel, Sorin Antohi făcuse, în antologiile pe care i le-a dedicat, apropierea între cele două „modele paideice“.

În perioada comunismului, în ciuda frontierelor închise, a existat o corespondenţă permanentă între exil şi ţară. Eliade pare mai aproape de Noica decât de Monica Lovinescu şi Virgil Ierunca, susţinătorii „disidenţei“: nu întâmplător a fost gata-gata să vină în vizită în România.

În volumul 2 al cărţii Monicăi Lovinescu *La apa Vavilonului*, o scenă mai mult grotescă decât tristă despre proiectul acestei „vizite“:

„La o şedinţă de cenaclu [la Paris, la cenaclul lui L.M. Arcade unde citea Mircea Eliade, *n.n.*], s-a pomenit de mama lui care era bolnavă şi ar fi vrut să-l mai vadă o dată… Ion Alexandru [aflat în vizită la Paris, *n.n.*] s-a pus în genunchi, apoi a rostit cam aşa: «S-o ţină Dumnezeu sănătoasă, dar chiar dacă i se întâmplă ceva rău de tot, dumneavoastră să nu călcaţi în ţară, până nu scapă pământul ăsta al nostru de comunişti. Altfel ştiu ei cum să lase impresia că v-aţi împăcat şi noi ne pierdem reperele şi busola». Cei prezenţi în seara aceea făcuseră cerc în jurul lui Mircea Eliade, foarte stingherit, care se străduia să-l ridice pe poet. I-a promis, l-a liniştit: îşi dădea şi el seama de capcană, n-ar fi avut în nici un caz intenţia să meargă în România etc.“.

Mircea Eliade a mai visat să se întoarcă şi după ce mama lui va muri, fără să-l vadă, de vreme ce spunea, într-o scrisoare, că dacă va ajunge în România va acoperi mormintele părinţilor şi pe cel al lui Nae Ionescu (!) cu florile lor preferate. Probabil că nu Monica Lovinescu l-a oprit, în ultimă instanţă, să facă vizita mult plănuită, ci trecutul lui. Articolele prolegionare erau cunoscute (chiar dacă se păstra tăcere asupra lor) şi poate s-a temut că n-ar fi fost invulnerabil în faţa unui şantaj politic.

36. Ipoteze

Vorbind despre Culianu, Matei Călinescu spune că „presiunile situaţionale, tectonica mişcărilor subterane ale generaţiilor, ale grupurilor sociale şi culturale, precum şi istoria locului, cu aşteptările pe care le produce în conştiinţe, joacă un rol tot atât de mare ca şi trăsăturile individuale“.

Amintindu-mi felul cum eu însămi mi-am schimbat, treptat, modul de a gândi şi chiar, pentru un timp, comportamentul, sub „presiunea situaţională“ de la mijlocul anilor ’80, presupun că este posibil ca ea să se fi exercitat, de la un moment dat înainte, şi asupra lui Culianu. America nu era destul de departe pentru ca să nu ajungă până acolo veştile din România, mai ales de la sora şi cumnatul său, disidentul Dan Petrescu.

Şi chiar înainte să fi ajuns în America, Culianu vizita în fiecare vară Parisul, ca să se întâlnească acolo cu Eliade, bun prieten cu Monica Lovinescu şi Virgil Ierunca, ce reprezentau (alături de alţii) pentru România, dar şi pentru exil, puternica instituţie a postului de radio Europa Liberă. Monitorizau contestaţiile politice din ţară şi creau o mitologie a lor, frustraţi că, spre deosebire de celelalte ţări din Est, România avea prea puţină disidenţă. Culianu privise atent destinul disidenţilor ajunşi în Occident.

„Adevărata problemă constă, cred eu, în dezrădăcinarea disidenţilor. E dificil să te adresezi unui public pe care nu îl cunoşti, să scrii pentru o societate care nu e a ta. Poţi oricând să greşeşti măsura, să spui mai mult decât se cere. Experienţa şi valorile noastre sunt profund diferite de ale voastre… Iar problema şi drama disidenţilor e de a rămâne fideli acelei experienţe şi acelor valori, de a nu-şi uita «misiunea», dacă nu cumva e prea pretenţios termenul, în momentul în care sunt dezrădăcinaţi şi transplantaţi

într-o lume care le cere altceva decât pot ei da“ (textul din 1978, editat de Romanato sub formă de interviu).

Dintr-o carte a lui Mishima, Culianu a scos mult citata poveste a şoarecelui care se crede pisică, dar pe care aceasta totuşi îl fugăreşte până când el, încercând să scape, se îneacă într-un canal. Acolo va fi şi abandonat de urmăritoarea lui, care renunţă să-l mănânce, descoperind că n-are gust de şoarece. Şoarecele care se crede pisică este disidentul care se consideră diferit de semenii săi, iar pisica este metafora Occidentului.

„Pisica s-a întors într-un colţ să toarcă, în beatitudinea viselor sale. Această enormă capacitate estetică a pisicii o împiedică să-şi amintească vreun lucru: ea trăieşte în visele ei fericite, în pura ei plăcere de a dormi. Pisica a uitat imediat de întâmplarea cu şoarecele. Cred că secretul şi esenţa Occidentului stă în capacitatea lui de a uita imediat orice, închis cum e în lumea agreabilă a viselor sale.“

Occidentul a uitat repede tragedia lui Culianu. Puţini îşi mai amintesc, după un sfert de secol, la Universitatea din Chicago, despre el; cărţile lui, trimise de familie, nu au fost incluse într-un *fond Culianu*, în bibliotecă. Povestea şoarecelui mort ca să demonstreze că el este pisică se potriveşte dramatic şi lui Goma, cu care de altfel Culianu se vedea la Paris (îl regăsim, transfigurat artistic, în *Intervenţia zorabilor în Jormania*).

Nu ştiu dacă nu cumva am greşit atunci când l-am văzut pe Culianu perfect adaptat Occidentului. Stresul, totuşi, trebuie să i se fi diminuat după ce dobândise cetăţenia olandeză şi probabil încă şi mai mult în ’90-’91, atunci când aştepta cetăţenia americană. Nu mai plana asupra sa spectrul reducerii de posturi din Olanda, iar perspectivele universitare în America şi relaţia cu Hillary Wiesner se stabilizaseră.

Din acea perioadă şi-a întors privirile spre România. Se aflase, de mai multă vreme, într-o permanentă conexiune cu grupul disident din Iaşi (Al. Călinescu, Dan Petrescu, Liviu Antonesei, Luca Piţu) şi încercase să-i ajute în toamna lui 1989, când se afla sub supravegherea atentă a Securităţii.

Dispariţia lui Ceauşescu şi a terorii va elibera energiile într-un moment, încă violent, când riscurile nu dispăruseră în România – dovadă mineriadele, conflictele etnice etc. Şi, după cum o dovedeşte „cazul Culianu“, pare că nu dispăruseră nici în exil. Implicarea lui Culianu, devenit un publicist corosiv, care ataca atât KGB-ul, Securitatea, cât şi Garda de Fier, este, dacă îmi dau bine seama, relativ târzie, aproape contemporană cu implicarea intelectualilor în presa de opoziţie anticomunistă din anii ’90. A fost un moment de euforie când generaţii care crescuseră cântărindu-şi vorbele descopereau libertatea cuvântului, atât de preţioasă pentru intelectuali. Acea euforie a trăit-o şi Culianu în exilul american.

Moshe Idel, somitate ştiinţifică şi prieten al lui Culianu, îl explică cel mai bine pe Culianu, luându-şi precauţia de a sublinia că nu e o tentativă „de a face din el un luptător intransigent, protagonistul fără frică al unei drame sângeroase. În fapt cred că el a evoluat atât moral, cât şi personal, poate chiar s-a schimbat semnificativ din momentul în care a început să-şi scrie articolele politice. Erau legate acestea şi de clarificarea treptată a faptului că locul său în viitor se afla în America, ceea ce l-a făcut să aibă o atitudine mai deschisă: lucrul nu era evident, după câte ştiu, în perioada petrecută în Europa. Mediul american şi evoluţia lui treptată spre certitudini au coincis cu lovitura de stat din România, iar asta a dat gândirii sale o expresie mai agresivă, mai clară. Un sentiment de libertate, întăritor, îi dizolvă aprehensiunile, temerile“ (*Libertate şi teamă. Reflecţii despre viaţă, moarte şi istoria religiilor*).

Moshe Idel analizează cele două ipoteze principale despre uciderea lui Culianu, una prezentată de cartea lui Ted Anton, cealaltă avansată chiar de el. Pentru ambele ipoteze, după părerea lui, interviul intră „ca piesă la dosar“:

„Când ultima sa carte, *Călătorii în lumea de dincolo/Out of this World*, iunie 1991, vedea lumina tiparului, autorul, Ioan Petru Culianu, se afla de câteva săptămâni în afara acestei lumi. Nu a putut să se bucure nici de

succesul altui volum, tot postum, *Arborele gnozei*, 1992… Nu a putut să vadă nici cum cea de a treia dintre ultimele sale cărţi, avându-l drept coautor pe Mircea Eliade, *Eliade's Guide to World Religions*, avea să fie menită unei cariere însemnate. Nu există nimic în aceste trei cărţi care să fi putut provoca reacţia violentă care a culminat cu asasinatul… Scrierile politice însă, cele din afara domeniului lui Culianu, publicate într-o revistă din New York, în limba română, *Lumea liberă*, vreme de un an şi jumătate, sunt adesea menţionate în acest context. Dacă teza acestei cărţi [*Eros, Magic, and the Murder of Professor Culianu*, *n.n.*] este corectă, moartea lui Culianu ar fi un exemplu de asasinat politic comis asupra unui intelectual care ar fi îndrăznit să vorbească răspicat… despre ceea ce el credea a fi fost una din cele mai mari farse politice ale ultimilor ani – lovitura de stat din 1989 împotriva dictatorului din România, Nicolae Ceauşescu. La începutul lui aprilie 1991, un interviu foarte critic, în care ataca noul regim şi descria viaţa din România ca pe «o pierdere», a fost publicat de săptămânalul *22* cu un titlu provocator: «Lumea est-europeană – o tragică pierdere de timp, de oameni, de energii»".

În privinţa asasinilor, teza lui Ted Anton coincide, în bună parte, cu opinia Terezei Culianu Petrescu:

„…plasa neagră a ameninţărilor se ţese din două direcţii. În mod neclar încă… se profilează pe de o parte un nucleu fundamentalist de dreapta, cu câţiva oameni în America şi cu legături probabil în Italia; iar pe de altă parte, un nucleu, tot foarte strâns, aparţinând unei fracţiuni scăpate de sub control a vechii Securităţi române… După unele informaţii, ordinul criminal ar fi fost dat din România – pornit de la un «cabinet al morţii», care ar fi funcţionat de la începutul anului 1990 până în preajma lunii august 1991, dirijat de o persoană cunoscută şi pentru relaţii cu cercuri fundamentaliste din Italia şi America. La executarea ordinului ar fi participat alţi cinci oameni – dintre care doi, unul fost însoţitor de bord pe cursele TAROM în America, s-ar fi deplasat la Chicago".

Moshe Idel avansează şi o altă ipoteză, care nu ar exclude-o pe cea a lui Ted Anton. De câţiva ani buni, Culianu se confrunta, dramatic, cu dezvăluirile despre trecutul legionar al lui Eliade şi a scris multe articole contra Gărzii de Fier, pe care a şi denumit-o un „Ku Klux Klan ortodox“. El i-ar fi deranjat cu atât mai mult pe legionarii, destul de numeroşi, din Chicago cu cât, deşi era „aproape privit ca un membru al familiei Eliade“, se distanţase de acesta, urma să se căsătorească cu o evreică şi chiar ar fi declarat că intenţiona să treacă la iudaism. Execuţia sa ritualică în toaleta universităţii din Chicago ar fi fost o pedeapsă pentru multipla trădare. Moshe Idel citează interviul ca pe una din posibilele cauze ale asasinatului:

„Mai târziu [Culianu] a admis legătura dintre Eliade şi Garda de Fier, fără să accepte însă acuzaţia de antisemitism adusă lui Eliade. Lucrul este limpede într-un articol publicat în italiană în martie 1989 în revista *Abstracta* şi repetat în *interviul fatal* [*s.n.*] dat în decembrie 1990, publicat în limba română cu şase săptămâni înainte de asasinat…“.

Puţin mai departe în acelaşi text este din nou amintit „amplul interviu publicat în România, la Bucureşti, cu o lună şi jumătate înainte de moarte“, în contextul „criticii ascuţite aduse Gărzii de Fier şi al rolului nefast jucat de Biserica ortodoxă din România în timpul celui de-al doilea război mondial“.

În interviu nu există însă vreo referinţă la Biserica ortodoxă, iar Garda de Fier este amintită doar legat de discuţia despre Eliade.

Asasinarea lui Culianu s-a petrecut la 21 mai, ziua Sfinţilor Constantin şi Elena: ziua mamei lui.

37. „Numai prin şi pentru Eliade am aflat câte ceva despre România“

Înainte de a ajunge să fac interviul, am avut un adevărat şoc în Iowa City, unde, destul de repede, am aflat despre derapajul legionar al lui Eliade şi despre faptul că acesta era subiectul la ordinea zilei în presa americană. Nu îmi mai amintesc exact de la cine am aflat şi despre faptul că Norman Manea avea un articol pe această temă, predat deja la o revistă. *Felix Culpa* era deja scris în septembrie 1990, când ajungeam eu în Statele Unite; fusese citit de prietenii din exil ai autorului, care deveniseră şi ai mei, şi avea să apară în 1992 în publicaţia *The New Republic*. Eram foarte bună prietenă din ţară cu Norman, vorbeam des la telefon cu el din Iowa City, dar cred că cei de la care am aflat despre articolul lui au fost Virgil Nemoianu şi Matei Călinescu.

„De ce să se scrie acum despre asta?“, m-am lamentat. „După ce Eliade a fost atâta vreme interzis, când, în fine, pot să-i apară cărţile, de ce să fie prezentat ca legionar?“

„Nu e nimic de făcut“, m-au consolat amândoi. „Ăsta e adevărul, el trebuie spus şi felul cum îl spune Norman, exact şi nuanţat, este chiar ceea ce trebuie pentru a lămuri lucrurile.“

Deşi nu am început interviul cu subiectul Eliade, întrebările legate de el erau singurele înscrise pe agenda mea, aşa că, după ce am epuizat povestea loviturii de stat ca revoluţie – sau invers –, am deschis discuţia cu cel care mi se părea cel mai în drept să ştie cum stau lucrurile: Culianu, discipolul lui Eliade.

„Există în acest moment în publicaţiile americane de specialitate o discuţie despre Mircea Eliade. I se reproşează cu severitate anumite articole

scrise în perioada ’36-’37 în ziarele din România. I se reproşează anumite tăceri în memorialistica sa, referitoare la acel timp.”

Dacă pentru mine era o temă nouă, pentru Culianu era, la momentul acela, un subiect epuizat. Se ciocnise de el cu aproape un deceniu înainte, scriind o carte despre Mircea Eliade în care nu fusese destul de explicit în privinţa colaborării acestuia cu legionarii, lucru care avea să-i fie reproşat. Continuase să facă cercetări asupra trecutului lui Eliade, să asculte relatări ale exilanţilor, citise publicistica incriminantă, copiată la Biblioteca Accademiei di Romania de un fost student al lui, Mac Linscott Ricketts (autorul unei documentate biografii *Mircea Eliade: The Romanian Roots*, 1988, două volume), îl întrebase şi pe Eliade, de la care nu aflase nimic, dar simţise că l-a nemulţumit. Se plângea de asta prietenului Romanato:

„Mă întrebai ce s-a întâmplat cu plănuita traducere a cărţii mele despre Eliade; un adevărat dezastru, de care sunt vinovat (sau, mai bine zis, e vinovat adevărul). Fiindcă lui Eliade cercetările mele asupra trecutului său şi al României nu i-au fost deloc pe plac şi de aceea n-a recomandat cartea editorului său (deşi eu n-am inclus în carte aceste cercetări)… A preferat cartea, de o informaţie precară, a unui american. Vei spune că am fost un prost să-l supăr pe Eliade cu cercetările mele. Ţi-aş putea spune: *Amicus Plato, sed magis amica veritas*, şi chiar aşa este. Dar lucrurile sunt mai complicate… mi-am dat seama că întreg sistemul de frumoase valori în care credeam şi cu care mă obişnuiseră lecturile din Eliade e un sistem complet fals în privinţa valorilor vieţii înseşi, ca să nu mai vorbim de cele ale societăţii. De aceea l-am văzut cu întreaga sa înfăţişare, ingenuă şi totodată nocivă, şi am deplâns amarnic erorile întregului meu trecut, în care am venerat învăţătura acestui idol. Iar el a aflat despre această mutaţie, în formule nu mult mai blânde decât cele de mai sus. Este, firește, o naivitate. Dar e la fel cu ataşamentul pe care l-am avut şi îl am pentru el“.

Nici moartea lui Eliade nu-l va salva pe Culianu de întrebările studenţilor, colegilor, jurnaliştilor. Sinteza anchetei lui este fraza care rezumă şi

experienţa lui, şi pe cea a lui Matei Călinescu, care va rezuma şi experienţa mea şi a multor altora din generaţiile educate în tăcerea comunismului:

„Numai prin şi pentru Eliade am aflat câte ceva despre România. În România n-am aflat nimic despre România“.

În ceea ce mă priveşte, ar fi trebuit să ştiu mai multe, măcar pentru că acuza de „simpatizant legionar“ existase şi în dosarul meu de cadre, cu referire la tata. El murise înainte să formulez vreo întrebare, mama negase acuza, dar întrebarea revenise, mai apăsată, cu referire la alte dosare ale unor unchi ai mei.

Despre unul, mama îmi spusese, în şoaptă, „da, el a fost legionar“. Dar era un unchi cu care nu aveam nici o comunicare intelectuală, făcuse mai multe lucruri discutabile în viaţa lui, el putea să fi aderat la Mişcare, dar alţii, era de neconceput, la fel cum era greu de conceput ca Eliade… Nouă, celor din generaţia următoare, nimeni nu ne spusese nimic. Nu ştiam despre legionari decât ceea ce învăţaserăm în şcoală şi ni se părea de neînţeles şi de neacceptat ca persoane de mare calitate intelectuală, ca cei din familia noastră, să fi fost atrase de legionari. Îl aşteptam pe Culianu să-mi explice lucrul acesta de neînţeles. Aşa a început şi Culianu să-mi povestească:

„Astăzi totul apare absurd. Şi o crimă împotriva inteligenţei Dacă nu mai mult. Dar poţi să-ţi dai seama cum pe atunci cineva, chiar ca Mircea Eliade, putea să cadă în capcană. Totul părea că avea un anumit sens, îşi crease un limbaj care dădea impresia că ar comunica, ştiu eu, resorturile realităţii în mod plauzibil. Mai ales că toată lumea repeta aceleaşi lucruri: nu era inovaţia…“.

„Era în aer?“

„Ei bine, ideea că evreii şi aşa mai departe, care e, fără îndoială, resortul motivaţiilor economice legionare, asta fusese pregătită de la sfârşitul secolului al XIX-lea în Germania, în Franţa, în Anglia mai ales. Nu e vina românilor.“

Habar n-aveam despre antisemitismul european al epocii. Voi afla mai târziu că a existat antisemitism şi în America. Încă şi mai târziu voi afla că Hannah Arendt considera, pe drept sau nu, România ţara cea mai antisemită din Europa.

„Şi-n Anglia?“

„Sigur că da.“

„A existat ca direcţie şi în Franţa, şi-n Anglia?“

„Sigur, sigur că da. Dar, la distanţă de cincizeci de ani, totul apare… chiar, mă rog, nu se poate face abstracţie, dar chiar făcând abstracţie, să spunem, de război şi de Holocaust, totul apare astăzi, cum spuneam, ca o crimă împotriva inteligenţei. Deci te miri mai departe cum cineva ca Eliade putea să cadă în capcană. Mai ales că Eliade are, să spunem, o sută de articole politice, din care nici măcar zece la sută nu sunt din perioada ’37. Restul sunt, de fapt, uluitor de bine intenţionate şi de actuale pentru noi. Mircea Eliade a început ca un democrat, a scris împotriva lui Mussolini, a scris împotriva venirii lui Hitler la putere…“

Întrebările mele din interviu sunt aproape de elev, uşor năucit de ce aude:

„A scris asta?“

„Sigur că da. Ceea ce alţii n-au făcut! Dintre iluştrii colegi ai lui Eliade în viaţă, cel puţin unul a salutat cu entuziasm venirea lui Hitler la putere.“

Avea să mai treacă destulă vreme până să-l identific pe Cioran în prietenul entuziasmat de venirea lui Hitler la putere. Şi nici el nu era un caz izolat, dimpotrivă.

Datorită trecutului lui Eliade, aveam să descopăr că mişcarea legionară fusese de masă, că înglobase, în anii ’30, multă studenţime, mult tineret, muncitori, intelectuali ai satelor. Mai toţi păstraseră tăcerea faţă de urmaşii lor, şi după ce destui fuseseră în închisori. În timpul regimului comunist, când istoria fusese întoarsă pe dos, extrema stângă fusese prezentată ca o mişcare de masă şi extrema dreaptă ca o bandă de asasini. Cea mai curentă, acuza de „legionar“ era şi cea mai grea.

Ştiam despre legionari cât ştiam şi despre extratereştri, şi aveau să mai treacă douăzeci de ani până când, în *Provizorat*, să încerc să aduc tema în literatura mea. Secţiunea despre anii ’40 şi rebeliunea legionară pare să fi fost, din ecourile ajunse până la mine, cel mai puţin „gustată“. Unii n-au înţeles, fiindcă nu aveau nici o noţiune istorică despre epocă, alţii au fost plictisiţi de subiect. S-a preferat, cu excepţia unora dintre critici, ca *Provizorat* să fie citită ca o carte despre adulter şi comunism, era mai simplu, realităţile erau mai familiare.

În răspunsurile lui, Culianu a tot încercat să explice episodul legionar al lui Eliade, care se încăpăţânase să nu explice nimic. De aceea îl şi numise „mistagog“: cineva care construieşte mistere din nimic.

Spun „episod“ fiindcă am rămas cu această imagine din spusele lui. Chiar am încercat să ştiu exact când a intrat la legionari, cât a stat acolo.

„Mircea Eliade în ’33 era, evident, un democrat. El spune că până în ’34 şi-a menţinut poziţia, după care a început o anumită şovăire, iar în ’37 e alunecarea, evident.“

„Deci a fost o alunecare doar la un moment dat? Nu ceva consecvent, de la început?“

„Nu pare, în cazul lui Eliade, nu. E o alunecare, e vorba de trei articole, practic, trei articole mai rele, în care există nuanţe serioase de xenofobie şi şovinism. Unul, Eliade a afirmat în scris că nu l-a scris el. A fost un interviu. Toţi cei care cunoaştem scrierile lui Eliade din perioada aceea ne dăm seama că sigur interviul era bazat pe ce spunea Eliade însuşi, dar frazeologia nu-i a lui. Şi acolo era singurul loc unde exista o referinţă directă la evrei. Dar altfel, nu. Dar sunt trei articole de un şovinism foarte neplăcut.“

După aceea am citit *Jurnalul portughez*, în care Eliade spune: „…ca un legionar ce sunt, lucrurile aveau să-mi apară mai complicate“. Dar Culianu nu avusese cum să citească *Jurnalul portughez*, şi nu ştiu nici dacă primise acces la corespondenţa, sigilată, a maestrului.

Evocând clarificarea treptată a discipolului, Matei Călinescu foloseşte acelaşi termen, „alunecările politice ale lui Eliade din anii ’30“, ca şi Culianu. Dovadă, după mine, a consultărilor reciproce pe acest subiect:

„Când l-am revăzut în toamna lui 1988, Culianu îşi modificase parţial vederile despre ideile politice ale lui Eliade, aşa cum fuseseră acestea descrise în monografia *Mircea Eliade necunoscutul*, scrisă între 1982 şi 1983. Anume, devenise critic faţă de fostele angajamente ale maestrului. Recunoştea că acesta se orientase greşit în politică în anii ’30, că se lăsase molipsit de credinţele «salvaţionist-naţionaliste» ale generaţiei, că fusese la un moment dat apropiat de Legiune şi de şeful charismatic al acesteia. Luând cont de datele şi ipotezele în acest sens, care începuseră să apară în polemici în jurul lui Eliade din 1985-1986, Culianu regreta că nu cunoscuse mai devreme unele documente. Pe de altă parte, era neîmpăcat împotriva inexactităţilor şi interpretărilor exagerate, răuvoitoare, care nu lipseau din aceste piese «demascatoare» (mă gândesc la publicaţiile anti-Eliade ale unei cercetătoare care, cu puţini ani înainte, îşi luase doctoratul în Franţa cu o amplă teză despre acelaşi Eliade… pe un ton admirativ insuportabil la lectură)“.

Am reprodus citatul fiindcă, în esenţă, el confirmă răspunsurile lui Culianu date în interviul din 2 decembrie 1990. Nu îmi vine să cred că opiniile lui se vor schimba în cele cinci luni până la moartea sa, chiar dacă distanţa, nu doar faţă de trecutul lui Eliade, dar şi faţă de opera acestuia, s-a mărit continuu. Culianu mergea tot mai decis pe drumul lui ştiinţific, altul decât cel al maestrului de odinioară. Evolua în cu totul altă direcţie, s-a observat că Eliade cam dispăruse din bibliografia lucrărilor lui, mai multe făcute în colaborare cu Hillary Wiesner. De altfel, în ciuda a ceea ce se crede de obicei în România, Culianu a avut şi alţi maeştri în afară de Eliade: Ugo Bianchi, Elémire Zolla.

Moartea lui Eliade l-a făcut pe Matei Călinescu să aibă remuşcări fiindcă nu-şi ţinuse promisiunea de a scrie cartea despre el – care nu ar fi fost

probabil o biografie, ca a lui Florin Ţurcanu, ci o analiză a prozelor văzute în relaţie cu viaţa, aşa cum arată fragmentele rămase. Cum articolele care apăreau în Occident despre Eliade erau tot mai critice, împreună cu Wendy Doniger, titulara catedrei Eliade, şi Culianu, acum profesor la Divinity School, se decid să republice „cele zece-douăsprezece articole… incriminabile“, cu versiuni în română şi engleză şi cu o prefaţă şi note istorice ample ale lui Culianu. Din păcate, cei trei nu reuşesc să obţină acceptul văduvei lui Eliade, Christinel, la care de altfel ţineau şi pe care o respectau în mod deosebit. Trecutul lui Eliade avea să le afecteze relaţia, aşa cum, în ultima vreme, s-ar părea că afectase şi sentimentele lui Eliade faţă de Culianu.

A fost sau nu antisemit Mircea Eliade? Aceasta este o întrebare esenţială şi răspunsul nu e uşor de dat. Există trei articole care îl incriminează, mai ales interviul din *Buna Vestire*, a spus Culianu.

„În rest, sunt nişte articole în favoarea Gărzii de Fier, Moţa, Marin şi aşa mai departe, însă, mă rog, se pot explica altfel. Totuşi, Eliade, cu toată alunecarea din ’37, nu apare ca un antisemit.“

„Prin restul vieţii?“

„Prin restul vieţii fără îndoială că nu. Dar chiar prin această *alunecare* [*s.n.*] nu se poate spune că ar fi fost un antisemit. Deşi două articole sunt ambarasant de şoviniste, repet, şi unul ridică problema evreiască, să spunem aşa, dar acela era interviul despre care el afirmă că nu l-a scris. Deci putem să-l credem, frazeologia nu e a lui. Dar nu putem să-l credem că nu l-ar fi dat niciodată. Sigur interviul l-a dat. Probabil nu l-a editat, pentru că se pare că cineva a înţeles că ar fi afirmat că el nu l-a dat niciodată. Asta nu cred.“

Cele mai puternice acuzaţii, bazate pe texte, se învârteau în jurul acestui interviu pe care Eliade negase că l-ar fi dat. Matei Călinescu dă versiunea lui:

„…Culianu continua să creadă, împreună cu Ricketts, în explicaţia lui Eliade însuşi, şi anume că răspunsul său la ancheta ziarului *Buna Vestire* din

decembrie 1937 fusese alcătuit în redacţie, fără ştirea sa (deşi în consens cu cele câteva articole legionare anterioare în care dăduse o interpretare religioasă ideologiei legionare, descifrând în ea posibilitatea unei «revoluţii creştine»). Părerea mea – bazată pe cunoaşterea directă a presei româneşti în comunism, obiceiuri pe care comuniştii nu le inventaseră, însă – e că explicaţia lui Eliade rămâne plauzibilă, deşi în fond nu-l scuză".

Matei Călinescu văzuse presa comunistă dinaintea perioadei de liberalizare, când, din câte am auzit, se intervenea fără jenă în articolele autorilor, garnisindu-le cu citate din documente de Partid, la început, la sfârşit. Mie nu mi s-a întâmplat niciodată aşa ceva, e drept că nici n-am făcut publicistică.

Pe de altă parte, e o mică diferenţă între felul în care Eliade, într-un timp de libertate a presei şi într-o perioadă electorală, a asumat gravele afirmaţii (chiar dacă au fost puse în gura lui de alţii) şi felul în care se intervenea în textele scriitorilor din anii '50-'60. Eliade era lider de generaţie, cuvântul lui era urmat, ascultat. Indiferent dacă îi aparţin sau nu, afirmaţiile le-a asumat prin semnătură. Şi, ce e mai rău, se poate presupune că au avut ecou.

Culianu este binevoitor şi explicativ faţă de Eliade:

„Mie mi se pare că Eliade nu înţelegea sau Eliade înţelegea cu totul altfel ce spuneau ortodoxiştii. De fapt, nici să nu ne mirăm, pentru că Eliade avea rădăcinile lui indiene, treburile lui erotice, importanţa sexului şi aşa mai departe, care nu se conjugă bine cu ortodoxia. Nici chiar a unor liberali. Eliade, *mutatis mutandis*, era ca un fel de reformator. Eliade trăia frazeologia lui Nae Ionescu, care sub condeiul lui apare scăpărătoare, plină de vitalisme, de ambiguităţi, de lucruri fără temelie. Dar el îi dădea un sens personal. Foarte personal. Ca un reformator al creştinismului, să spun. Ca un fel de Luther".

Cu aceste afirmaţii ale lui Culianu despre Eliade am plecat, convinsă că deţin adevărul ultim asupra derapajului legionar al lui Eliade.

Este interesantă şi partea din interviu în care vorbeşte despre „mefistofelicul Nae Ionescu“, maestrul lui Eliade. Culianu nu crede că apropierea de acesta trebuie să i se ia „în nume de rău lui Eliade. Nae Ionescu l-a descoperit, cum i-a descoperit şi pe alţii: l-a descoperit pe Iosif Hechter, care a devenit Mihail Sebastian, l-a descoperit pe Eugen Schileru. Nae Ionescu era un om foarte deschis. În timpul războiului, viitorul deputat comunist, sau ce-o fi fost, George Călinescu l-a acuzat de filosemitism… Nae Ionescu era un spirit foarte versatil. Nu, fără îndoială, nu era un antisemit. Dar opera lui, la distanţă de cincizeci-şaizeci de ani, apare dezolantă… De o sărăcie fantastică“.

Nici Heidegger nu rezistase examenului critic al lui Culianu. Am râs amândoi când a vorbit despre „sărăcia conceptuală, clişeele, tradiţia dubioasă, care apar acum întristătoare“ şi „o să-i jeneze pe câţiva dintre prietenii din ţară“.

„În Germania există un curent anti-Heidegger foarte puternic… A durat un timp, dar până la urmă n-am avut ce face şi am fost convins.“

„Nu este legat de evenimentele biografice ale lui Heidegger?“, am întrebat.

„Nu, nu, nu cred. Heidegger teologizează primar, oarecum primitiv, şi este un mare manipulator al limbajului. În germană sună extraordinar de simplu – chiar simplist. Complicaţiile lui vin dintr-o grămadă de giumbuşlucuri stilistice, asonanţe, aliteraţii, etimologii adevărate sau false, un întreg bagaj de tropi.“

„Un joc de literat?“

„Un joc de literat. Dar îndărătul lui se ascund o sărăcie conceptuală înspăimântătoare, nişte afirmaţii apodictice privind originea, destinul Occidentului, al umanităţii în general, pe care e inutil de a le formula. Cu atât mai mult cu cât, din fericire, se dovedesc mereu false. Dar, sigur, Heidegger aparţine unei tradiţii care dorea să înţeleagă decepţiile civilizaţiei occidentale. Deja însă civilizaţia occidentală este cu totul altfel decât o

vedea Heidegger în anii ’38-’39. Şi ceea ce e acum interesant în ea îi scăpa cu totul lui Heidegger. Ar fi fost pentru el radicala inautenticitate.“

Interviul pe care i l-am luat lui Ioan Petru Culianu a rămas, din păcate, singurul făcut după 22 decembrie 1989.

Peste câţiva ani, l-am întâlnit, în biroul meu de la *22*, pe Ted Anton, biograful lui Culianu: vroia să stea de vorbă cu mine, una dintre puţinele persoane din România care avuseseră şansa să-l întâlnească pe Culianu. Nu mi-a trecut atunci prin cap că voi fi şi eu amintită în cartea lui. Există un paragraf creat doar de dorinţa de senzaţional a autorului:

„Când interviul luă sfârşit, el o văzu că manevrează casetofonul. «Ai înregistrat?», întrebă, devenind brusc foarte palid. Uitase că este înregistrat“.

Nici vorbă despre o înregistrare fără acceptul lui Culianu. Nici gând să fi uitat vreo clipă că dădea un interviu pentru o revistă din ţară. A fost o discuţie destinsă şi amicală. Însă Culianu a intrat în legendă, luând cu el şi interviul nostru, despre care am mai aflat că ar fi intrat şi într-un roman al lui Claudio Gatti, *Il presagio* (*Prevestirea*).

38. Despărţiri provizorii

Aşa cum am mai spus, plecasem *à contre cœur* în America. Dar când a trebuit să mă întorc în ţară, la începutul lui decembrie 1990, nu mă mai grăbeam. Am făcut tot ce puteam ca să mai prelungesc statul acolo; nu în Iowa City, ci în New York, capătul călătoriei mele în SUA. Farmecul Americii mă învinsese. Îl voi simţi mereu, asociat cu imaginile celor două locuri care mi-au rămas în minte, în culori de cărţi poştale: auriul roşcat al toamnei infiltrat în verdeaţa idilicului Iowa City şi pereţii negri translucizi, sprijinind cerul, ai zgârie-norilor tenebroşi din New York, îmblânziţi de reţelele de beculeţe aprinse în copaci, vestind sărbătorile de iarnă…

Când vine momentul alegerilor în Statele Unite şi revăd la televizor Iowa, menţionat ca unul din statele unde se precizează şansele electorale ale viitorului preşedinte al Statelor Unite, am, de fiecare dată, o mică tresărire. Păstrez faţă de „locul unde nu se întâmplă nimic“ un soi de afecţiune înrudită cu ataşamentul orgolios pe care majoritatea oamenilor îl au faţă de localitatea lor natală.

Este sigur exagerat când spun asta, mai ales că ataşamentul faţă de locul natal rămâne, pentru mine, un sentiment teoretic: dacă nu am apucat să am amintiri din orăşelul unde m-am născut, Târgu Ocna, n-am nici sentimente faţă de el.

Faţă de Iowa City mi-a rămas un fel de nostalgie, poate fiindcă, deşi am mai ajuns de câteva ori în Statele Unite, acolo n-am reuşit să revin. Am ratat şansa asta acum trei ani, după ce mi-a apărut versiunea engleză a *Dimineţii pierdute*. Actualul director International Writing Program, Christopher Merrill, mi-a spus că IWP nu mai funcţiona în luna iunie, când am fost invitată de ICR New York, condus de Corina Şuteu, la un an după ce îmi

apăruse cartea. Mi-a părut rău, aş fi vrut să prezint, după douăzeci de ani, o carte a mea în engleză la universitatea care îmi oferise această şansă încă din toamna lui ’90.

Versiunea engleză a *Dimineţii pierdute* a apărut, printr-o coincidenţă, la aceeaşi editură ca şi *Eros, magie şi asasinarea profesorului Culianu*, cartea lui Ted Anton – Northwestern University Press –, dar fără nici o legătură cu ea.

Însă cu o legătură, ba chiar cu o recomandare a lui Norman Manea: el dăduse deja *Dimineţii pierdute* (de fapt, unui fragment din ea) şansa de a apărea pentru prima oară într-un număr electronic dedicat literaturii române, realizat de Words Without Borders. Asta va fi după 2002, când am început să fiu interesată de traducerea cărţilor mele. Norman mi-a ghidat de multe ori paşii pe unele teritorii, oferindu-mi recomandări, sfaturi, adrese de traducători, de editori.

În America din iarna lui 1990, Norman şi Cella, soţia lui, mi-au dat adresa micului hotel din Manhattan unde locuiau şi ei, proaspeţi rezidenţi. Am făcut, în acele zile de început de decembrie, un lung interviu cu Norman, pe care îl tot reluam dimineţile. Pe neaşteptate, am regăsit acum câteva zile o fotografie a noastră de atunci, Norman cu ochii la reportofonul aşezat pe masă, între noi, culorile şi contururile fotografiei la fel de confuze ca şi amintirile mele. De altfel, nu-mi amintesc mare lucru nici despre interviurile pe care le voi face la Washington, în acelaşi început de decembrie. Experienţa mea de locuitoare a provinciei, unde timpul se scurge încet, îmi explica de ce am ţinut atât de bine minte, în schimb, întâlnirile cu Matei Călinescu şi Culianu: ele au fost, pentru mine, singurele evenimente dintr-un timp şi un loc unde nu se întâmpla nimic. La New York şi Washington ziua se scurtase, devenise trepidantă şi superficială.

Sentimentul de fericire calmă mi l-au dat doar zilele când am stat în New York la acelaşi hotel cu Norman şi Cella. Din păcate, foarte repede după întoarcerea mea în ţară, vor surveni neînţelegeri şi, peste un an, ruptura, care

va dura şapte ani şi se va repara greu. Am amânat pentru o altă carte detalierea episodului *Felix Culpa*, ca şi alte, destule, momente dificile din viaţa mea de presă, dar relatez acum pe scurt ce şi cum s-a întâmplat.

După interviul cu Ioan Petru Culianu mă consolasem cu ideea că episodul legionar al lui Eliade trebuie dezvăluit, astfel încât, atunci când Dan Pavel, adjunctul meu de la acea vreme, care tocmai se întorsese de la un stagiu de şase luni efectuat în redacţia de la *The New Republic*, mi-a propus să publicăm „bomba“ – articolul lui Norman Manea *Felix Culpa*, pentru care primise copyright-ul respectivei publicaţii şi despre care ştiam deja opiniile lui Nemoianu şi Călinescu –, am fost de acord pe loc. Habar n-aveam că Norman încredinţase deja altei publicaţii originalul, în limba română, dar mi-este greu să înţeleg că m-am decis să fac acest lucru fără să-l avertizez pe autor, care mai era, până în acel moment, şi un bun prieten.

E drept că la vremea aceea nu telefonam niciodată, nici de acasă, nici de la redacţie, în străinătate, vorbeam doar dacă eram sunată: era practic de negândit, la preţurile comparate cu veniturile noastre. Sigur, altfel comunicau cei care lucrau în aceeaşi perioadă la redacţiile posturilor de radio străine – Europa Liberă, BBC, Deutsche Welle.

Scrisorile mergeau greu, iar ritmul vieţii mele din România (mai ales că preluasem *22* la doar opt luni de la întoarcerea din Statele Unite şi convalescentă încă după accidentul grav de maşină) era tensionat pe aproape tot intervalul celor douăsprezece ore de lucru. Trăiam într-o urgenţă isterică ce a durat ani de zile. Fără experienţă de „Şefă“, fără adjuncţi dispuşi să se îngroape, la fel ca mine, în enormele probleme ale difuzării, contabilităţii, cu articole mereu incendiare, într-o agitaţie politică permanentă, renunţasem practic la corespondenţă. Timpul când scriam scrisori de patru-cinci pagini îndesate prietenilor se dusese, faxul nu intrase în casele oamenilor, poşta între continente dura cu săptămânile. Iar eu eram la fel ca şefii de întreprinderi din comunism, „făcuţi din muncitori“ peste noapte.

S-au acumulat greşeli elementare, făcute cu bună-credinţă, pentru care Norman avea tot dreptul să se supere: nu doar că nu îi cerusem acceptul de publicare (la plata drepturilor de autor nu m-am gândit nici o clipă, tot ce se lua din străinătate era de altfel bun luat), dar am şi acceptat, fără să clipesc, propunerea lui Dan Pavel să traducă el articolul respectiv. Ar fi fost o greşeală şi dacă aş fi încredinţat textul celor mai buni anglişti, Duţescu şi Leviţchi, de vreme ce exista un original al articolului în limba română disponibil, la autor. Dar aşa, a ieşit o catastrofă.

Ceea ce l-a rănit pe Norman încă şi mai mult au fost reacţiile care au urmat articolului. Au venit replici înfuriate. La vremea aceea eram încă în „postsindromul cenzurii“ şi ţineam foarte mult la libertatea de opinie. Nu am avut nici o clipă în minte că ar fi trebuit să gestionez altfel replicile. Ele, îmi dau seama acum, ar fi venit oricum, chiar dacă articolul ar fi apărut într-o altă revistă, opinia publică s-a consolat şi mai greu decât mine cu „alunecarea“ lui Eliade.

Norman fusese deja nemulţumit după ce am secţionat interviul făcut în New York şi am publicat doar o primă parte: era foarte lung şi, din cauza scandalurilor politice de atunci, nu am avut în acel număr destul spaţiu. A fost, firește, şi aceasta o eroare, şi eu m-aş fi supărat dacă mi se făcea aşa ceva. Şi interviul lui Culianu fusese secţionat, dar atunci nu avusesem cum să influenţez în vreun fel publicarea, eram la mine acasă, obligată să nu mă mişc din pat. Dar după ce au apărut *Felix Culpa* şi replicile la articol, n-am mai vorbit mulţi ani, iar răspunsul lui Norman se vede în prima ediţie a cărţii lui *Despre Clovni. Dictatorul şi Artistul*, Apostrof, 1997.

New York-ul a rămas, pentru mine, cel mai atrăgător dintre toate oraşele pe care am avut şansa să le văd. Am observat că oamenii se îndrăgostesc de oraşe aproape la fel cum se îndrăgostesc de semenele/semenii lor: sentimentul inexplicabil al iubirilor la prima vedere. Ilie Constantin mi-a povestit, pe vremuri, cum s-a îndrăgostit de Paris. Ca italienist şi poet, fusese trimis de Uniunea Scriitorilor la o întâlnire literară în Italia. Avea un

statut de scriitor de prim-plan, poate să fi fost redactor-şef adjunct sau şef de secţie la *Luceafărul*, era căsătorit şi avea trei copii. A profitat de şansa călătoriei ca să meargă şi în Franţa, iar când a intrat în Paris, a fost un *coup de foudre*: s-a hotărât pe loc să rămână. Încă îl mai iubea atunci când mi-a povestit, deşi îşi plătise dragostea pentru acest oraş cu slujbe modeste (paznic la un garaj), până ajunsese la un serviciu normal, cred că la o publicaţie a armatei. Trimitea bani în ţară, pentru familia abandonată, prin cei care ajungeau la Paris: le dădea franci şi ei rambursau lei în ţară, la o rată de schimb convenită. Ştiam asta de la Marius Robescu, şi mai târziu aveam să fac şi eu, o dată, acest oficiu. După douăzeci de ani, iubirea pentru Paris trebuie să se mai fi tocit, fiindcă a avut înţelepciunea să se întoarcă în România. Şi-a regăsit copiii mari, soţia care îi crescuse plecase în Ungaria, s-a recăsătorit, şi-a regăsit vechii prieteni şi colegi scriitori, locul în literatură, şi-a putut publica iar cărţile, părea mulţumit. Dar mă întreb dacă aceasta nu era seninătatea lui, pe care o fi păstrat-o chiar şi în momentele grele.

Aurora Cornu, frumoasa şi iubita soţie a lui Marin Preda, care divorţase de el ca să nu se simtă îngropată în acest statut, a rămas în Belgia, după un festival de poezie. La Paris s-a căsătorit apoi cu un inginer de sunet al Televiziunii Franceze, Aurel Cornea, a fost şi actriţă în celebrul film al lui Rohmer *Genunchiul Clarei*, a încercat şi regia de film, la Londra, unde a ajuns tot cu echipa soţului ei, dar oraşul de care s-a îndrăgostit, de când a intrat în el, a fost New York-ul. Chiar ea mi-a povestit. După întâmplări dramatice (soţul ei a fost ostatec, împreună cu colegii, timp de un an în Liban, eliberaţi prin presiunile primarului de atunci al Parisului, Jacques Chirac, care le-a fost, apoi, Aurorei şi lui Aurel, naş la căsătoria religioasă, am văzut fotografiile), viaţa ei s-a împărţit între două continente şi două case: una în Paris, alta în New York. Între ele, scurte popasuri la Bucureşti şi Cornu, unde a construit o mănăstire. La New York şi-a scris şi romanul, la care visase o viaţă întreagă, după ce îşi încheiase cariera de poetă, refuzând,

cu o încăpăţânare mult mai mare decât a mea, să scrie memoriile unei vieţi cu adevărat fabuloase. Aveam s-o cunosc la New York, în 1999, cred.

Cel care mi-a arătat New York-ul, pe care îl cunoştea ca un şofer de taxi, meserie pe care a practicat-o o vreme, a fost Petre Rado, specialist în film/teatru. Îşi dăduse în ţară doctoratul cu o carte despre expresionism, dar după emigrare a fost silit să intre în profesiuni fără legătură cu pregătirea şi aptitudinile lui.

Fusese colegul meu la Enciclopedică, prieten şi vecin de cartier în Drumul Taberei, pe vremea când eu locuiam într-un bloc din Prelungirea Ghencea, iar el în blocurile de patru etaje de lângă celebra fabrică Tricodava.

Am fost foarte impresionată de moartea rapidă a primei lui soţii, Geta; era blondă, fiica unui profesor de lingvistică din Constanţa. Poate melanomul ei să fi fost determinat de expunerea excesivă la soare a unei persoane cu pielea albă? Mi-amintesc foarte bine internările şi neliniştea ei. N-avea, cred, mai mult de treizeci de ani şi, cu toate eforturile făcute de Petre, avea să moară, lăsându-l cu un băieţel foarte mic. Petrică, aşa cum îi spuneam noi lui Petre Rado, m-a impresionat prin calităţile lui de tată.

Era, de altfel, unul dintre cei mai buni oameni pe care i-am cunoscut în viaţa mea, şi atunci când inteligenţa se întâlneşte cu bunătatea sufletească, este o mare şansă să ai un astfel de prieten. În plus, Petrică Rado a fost un om-spectacol, cu mult umor, cu calităţi de actor. Felul cum îl imita pe Ceauşescu spune ceva despre atmosfera de la locul nostru de muncă: e drept că asta se petrecea după separarea de Editura Politică, în anii liberalizării. Am auzit însă şi de la cei care îşi făceau vacanţele în 2 Mai-ul de altădată poveşti despre Petrică Rado şi cât de minunat îl imita el pe Ceauşescu.

Petrică mi-a spus odată că a aflat târziu că este evreu, doar din reacţia prietenilor de cartier cu care bătea mingea – o traumă păstrată de copilul sau adolescentul de atunci. Poate acesta să fi fost şi motivul pentru care s-a hotărât să emigreze în Israel? Dar n-a rămas nici acolo, poate nu vroia ca fiul lui, când va fi luat în armată, să rişte moartea, aşa cum avea să se întâmple,

după mai mulţi ani, cu fiul unui mare scriitor, David Grossman, autorul impresionantului roman *Până la capătul pământului*.

L-am revăzut prima oară pe Petrică în 1990. Mi-amintesc bine noaptea când m-a plimbat dintr-un cartier în altul, ca un „student în New Yorkologie“: dacă iei o sută de ghizi, fiecare are să-ţi arate New York-ul lui, centrul cosmopolit al Americii, oraşul celor mai scumpe şi al celor mai ieftine lucruri de cumpărat, localuri, hoteluri, dar şi cu multă mitomanie – mi-a povestit.

Pe poduri, am văzut pălăriile negre ale trecătorilor hasidici şi m-au impresionat rigorile la care sunt supuse femeile evreilor ortodocşi, despre care atunci am aflat. O stradă separă un cartier de altul, dar în felul acesta treci, de fapt, dintr-o cultură în alta, pentru o oră, trăieşti în altă ţară, mi-a spus. M-a dus pe strada 72, unde a fost omorât John Lennon, şi în faţa spitalului în care au murit la sfârşitul anilor ’80 homosexualii ucişi de SIDA, apoi pe străzile 60-70, *upper side*, unde găseşti bancherii, la Regency hotel, unde erau parcate limuzinele cu businessmanii şi oamenii puterii politice. Unii newyorkezi ajung în Manhattan de trei ori pe an, ca într-un alt stat, Brooklyn-ul a fost chiar oraş separat până în 1901, iar Wall Street-ul, un mic fort de lemn, cumpărat cu 24 de dolari şi bile colorate de la indieni, mi-a povestit. Atunci am aflat despre legea federală privind cota de negri (afro-americani)şi hispanici, a cărei aplicare în şcoli, în instituţii o controlează Human Rights Division, şi despre sfârşitul secolului al XIX-lea, perioada marii migraţii a evreilor, mulţi din Basarabia şi Bucovina, care s-au integrat în America. Mi-a arătat cartierele cu mulţi români, Sunny-side şi Queens – mai rezidenţial… A fost o seară mirifică.

Ne-am revăzut pe urmă la distanţe relativ mari, dar i-am păstrat mereu acelaşi sentiment cald de prietenie, presupun că şi el. Aşa cum se întâmplă de multe ori în viaţă, deşi fuseserăm în aceeaşi instituţie şi avuseserăm cam acelaşi cerc de prieteni-colegi, amintirile noastre nu se prea suprapuneau. Lui îi plăcea să-şi amintească viaţa de la Enciclopedii, când de altfel trăia şi

în mediul scriitorilor, bun prieten cu Virgil Mazilescu, cu Daniel Turcea şi Sorin Titel, apropiat de Lucian Raicu şi Sonia Larian, mai ales că avea o rubrică săptămânală de film în *România literară*. Nu cred că idealiza, din cauza tinereţii noastre trecute şi din cauza probelor destul de dure la care îl supusese exilul, ci chiar aşa a fost, relaxată, veselă, viaţa de atunci pentru oameni lipsiţi de ambiţia carierei, ca noi doi.

Numai că eu îmi aminteam în primul rând cât de tare mă plictisisem, nu uitasem nici apăsarea politică, deşi trăisem cu ea aproape fără s-o bag în seamă, multă vreme. Probabil aveam *background*-uri de familie diferite, care ne coloraseră altfel amintirile.

Moartea lui neaşteptată şi nedreaptă, chiar atunci când reîncepuse să scrie (datorită în bună parte prieteniei cu Carmen Firan) şi când venise pentru prima oară în România, avea să lase, peste douăzeci de ani, New York-ul mai lipsit de farmec pentru vizitatorul întâmplător care am fost.

Ultima săptămână din decembrie 1990 am petrecut-o în casa din Long Island a unei prietene din tinereţea şi mai îndepărtată, a anilor ’60-’70: la ea mi-am petrecut şi Crăciunul. Poate am întârziat să mă întorc pentru că în ţară viaţa politică, atât de pasionantă pentru mine atunci, intrase în armistiţiul sărbătorilor.

Venisem greu în America, şi greu am şi plecat. Se instalase în mine acel sentiment special, cald, pentru ea , pe care îl am şi azi.

Partea a doua

Întâmplarea care devine destin

39. Timpul fracturilor

Un sentiment de libertate şi confort mă invadează dimineaţa, în pat, în timp ce, involuntar, mă întind. Involuntar: o mişcare reflexă, sădită în gena noastră animalică. Am descoperit-o în lunile când am fost imobilizată la pat, după accidentul de maşină din Maramureş. Nu fusesem pusă în ghips, dar trebuia să mă mişc cât mai puţin. Totuşi, la trezire, muşchii mei o luau înaintea controlului minţii: în timp ce trupul meu se întindea, destins, durerea violentă îmi reamintea accidentul.

În primele luni ale anului 1991, am stat continuu la pat, în camera mică, de 3/3, a apartamentului meu, culcată numai pe spate (din cauza loviturii la cap) şi cu o perniţă aşezată sub omoplaţi, ca să-mi menajez coloana. A fost singura recomandare a doctorului Nae Constantinescu, susţinător al capacităţii miraculoase de refacere a organismului.

Am ajuns la el pe 7 ori 8 februarie 1991. Nae Constantinescu lucra de ani de zile la spitalul Colţea, aflat în imediata apropiere a Pieţei Universităţii. Doctor excelent, om generos şi săritor, era profund marcat de ceea ce văzuse în noaptea de 21 decembrie 1989 şi în zilele de 14-15 iunie 1990, când îngrijise răniţii Revoluţiei şi ai Mineriadei.

În Comitetul Director al Alianţei Civice se împrietenise cu Emil Constantinescu – nou-alesul, după revoluţie, rector al Universităţii din Bucureşti. Emil Constantinescu se considera responsabil de accidentul meu, fiindcă el mă invitase în deplasarea din Maramureş, în calitatea lui de vicepreşedinte al Alianţei. Nimeni, şi aproape sigur că nici el, nu se gândea pe atunci că va ajunge, peste doar cinci ani, preşedintele României. Când i-am spus că nu vroiam să mă internez la Neurologie pentru investigaţii (mă lămurisem deja că nu am fractură craniană), mi-a propus să mergem la

prietenul lui, doctor la Colţea. Îi chema Constantinescu pe amândoi, deşi nu erau rude.

Doctorul m-a trimis la Radiologie şi pe urmă a tot răsucit radiografia în lumină, până să mă anunţe, solemn: „Fractură de vertebră! T12“. Am rămas liniştită, habar n-aveam ce înseamnă asta. Însă viitorul preşedinte l-a repezit: „De ce-i spui aşa, direct?“. Abia asta ar fi putut să mă sperie, dar n-am mai avut timp. Nae Constantinescu a răspuns, cu intonaţia paternă cu care vorbea cu toţi pacienţii: „Lasă, că i-o reparăm!“. M-a trimis să stau liniştită, la mine acasă, în pat, cu o perniţă sub omoplaţi, promiţându-mi că va veni să mă vadă. Şi s-a ţinut de cuvânt.

Eram în plină iarnă, zăpadă mare, viscol, polei, timpul fracturilor. Înainte să intrăm în cabinetul doctorului Nae Constantinescu, ieşise de acolo cunoscutul, la vremea aceea, ambasador al Franţei, Renaud Vignal. Un bărbat înalt, cu o gesticulaţie şi un discurs un pic retorice, asortate la nelipsitul fular roşu, o pată de culoare surprinzătoare în acel Bucureşti unde ochiul nostru se obişnuise cu griul hainelor de iarnă; roşul era rezervat mai ales steagurilor, lozincilor şi rochiilor de fete tinere. În dimineaţa aceea, Vignal escorta un accidentat cu piciorul pus în ghips, socrul care îl ajuta să-şi crească băieţelul, încă mic: ambasadorul era văduv.

Amănuntul ultim n-are legătură cu povestea accidentului care m-a legat, câteva luni, de pat. Dar face parte din atmosfera timpului. Cu un an înainte, în ianuarie 1990, fusesem cooptată în Grupul pentru Dialog Social (GDS) cu recomandarea a doi membri fondatori, Gabriel Liiceanu şi Stelian Tănase: asta era regula pe atunci. Preşedintele GDS era Alin Teodorescu, redactorul-şef al revistei *22*, editată de Grup, era Stelian Tănase. Ei doi rezolvaseră formele şi structura administrativă a GDS, inclusiv găsirea şi închirierea clădirii din Calea Victoriei 120. De la începutul lui aprilie 1990, când m-am transferat de la editura Cartea Românească la revista *22*, ca redactor-şef adjunct, am avut, dintr-odată, ocazia să întâlnesc multă lume, inclusiv persoane publice: privilegiul jurnalistului.

Presa de opoziţie a *anilor romantici*, plină de tineri entuziaşti, de studenţi sau absolvenţi care îşi schimbau din mers profesiunea, fascinaţi de ideea inedită a libertăţii presei, era foarte diferită de media de azi – mai toată arondată, în fel şi chip, centrelor de putere.

Dar cât de diferit arătau şi întrunirile GDS! Îmbulzeală, scaune pe lângă fotoliile pline, uşile dinspre culoare deschise, lume în picioare, iar înăuntru perorând Alin Teodorescu, Gabriel Liiceanu, Pavel Câmpeanu, Gabriel Andreescu, Radu Filipescu, Thomas Kleininger, Călin Anastasiu, Andrei Cornea, Sorin Mărculescu, Radu Popa – personalităţi diferite, care dădeau altă culoare, mai intensă şi mai nuanţată, Grupului. Oamenii veneau la GDS (simpatizanţii îl numeau *ge-de-se*, adversarii politici, *ghe-de-se*), ca şi la viitoarea Alianţă Civică, cu sentimentul, pe care nu-l mai întâlnisem şi nici nu-l voi mai întâlni, că erau utili, că participau la ceva important, că puteau vorbi liber, în fine.

Ciudat, acel prim an de libertate încă mi se pare foarte aproape, deşi au trecut două decenii de atunci! (Exclamaţia aceasta am auzit-o la multă lume, inclusiv la unii care erau adolescenţi atunci.)

40. GDS între legende şi proiecte

GDS se constituise la sfârşitul lui decembrie 1989, în casa lui Andrei Pleşu, la imboldul, din câte mi s-a spus, al lui Mihnea Berindei, care venise de la Paris la Bucureşti, foarte repede după căderea lui Ceauşescu.

Asta spune şi Monica Lovinescu în *Jurnalul* ei: „Mihnea ar fi la originea Grupului pentru Dialog Social“ (1 ianuarie 1990). „La miez de noapte, telefon de la Mihnea. Singurul integral optimist asupra a ceea ce se petrece acolo. Nu vede, în schimb, cum se vor forma partidele politice. El a fost (dar nu vrea să se ştie) iniţiatorul Grupului pentru Dialog Social“ (7 ianuarie 1990).

În 1990, Mihnea Berindei încă mai era vicepreşedintele Ligii pentru Drepturile Omului de la Paris (Sanda Stolojan, preşedintă), asociaţie de exil, implicată în acţiuni contra regimului Ceauşescu, inclusiv proteste în faţa Ambasadei României. Din ea mai făceau parte Maria Brătianu, Marie-France Ionesco, Paul Goma, Alain Paruit ş.a. Mihnea Berindei ţinuse legătura cu disidenţii din ţară – Radu Filipescu, Gabriel Andreescu, Mihai Botez, Mariana Celac, Vasile Paraschiv, Dorin Tudoran ş.a. Avea o relaţie privilegiată cu postul de radio Europa Liberă, prin intermediul Monicăi Lovinescu şi al lui Virgil Ierunca, în casa cărora era privit ca un fiu adoptiv. Trimitea informaţii despre disidenţi şi jurnaliştilor francezi, de obicei de stânga, interesaţi de Estul Europei şi de România. (În România nu se prea ştie că ziarul de dreapta *Figaro Magazine*, prin redactorul său şef Robert Hersant, a fost, până foarte târziu, un susţinător al regimului Ceauşescu.) Înainte de această Ligă, existase un Comitet pentru Apărarea Drepturilor Omului în România, despre a cărui formare Mihnea Berindei povesteşte în primul lui interviu, luat de Dan Oprescu (*22*, 02.02.1990).

Unul dintre cei 18 semnatari ai protestului de susţinere a lui Mircea Dinescu (alături de Andrei Cornea, Magda Cârneci, Anca Vasiliu, Radu Bercea, Dan Arsene ş.a.), Dan Oprescu – cel care după câţiva ani îşi va adăuga de la a doua soţie şi un nume japonez, Zenda – şi-a dat, peste câţiva ani, demisia din GDS, recunoscând că a fost informator al Securităţii. În primii ani ’90 făcea parte din „subgrupul sociologilor“, al lui Alin Teodorescu şi Stelian Tănase. Volubil şi harnic, foarte prezent, în acel timp, în redacţie şi în viaţa GDS, el i-a luat interviul lui Mihnea Berindei. „În 1977, când a fost prima mişcare pentru drepturile omului în România (a scriitorului Paul Goma), împreună cu un grup de prieteni români şi francezi – Dumitru Ţepeneag, Alain Paruit, Marie-France Ionesco, Maria Brătianu, Claude Karnoouh, Catherine Durandin, Anne şi François Planche –, am constituit un comitet… care avea ca scop să fie ecoul celor de aici, din România, care nu pot să vorbească liber şi prin publicitatea pe care le-o facem – să-i apărăm“, a povestit Mihnea Berindei.

Vor mai fi şi alte interviuri cu el, de-a lungul timpului, în revista *22*, de care Mihnea Berindei a fost mereu apropiat. Între altele, el a avut ideea sistemului de abonamente pentru studenţi, pensionari, foşti deţinuţi politici şi a adus şi sponsorul (care, de altfel, a ajutat şi alte zone ale opoziţiei). Dar Mihnea evita să dea el interviuri: mai degrabă aducea sugestii şi conexiuni cu jurnalişti şi politicieni francezi sau din zona estică a Europei.

Ajunsese foarte repede în România, prin Bulgaria, cu camioanele cu ajutoare, într-un moment când zborurile erau oprite. Şi Dumitru Ţepeneag a ajuns la fel, lucru pe care l-a şi povestit ulterior în cărţile sale. Îmi amintesc Revelionul 1990 la Uniunea Scriitorilor şi un adevărat desant de francezi, la fel de uimitor pentru noi, care nu avuseserăm voie, prin lege, să vorbim cu străinii, ca o coborâre a extratereştrilor. Cărţi ulterioare vor scrie despre implicarea Franţei lui Mitterrand în revoluţia română, şi tot din zona franceză va veni teza loviturii de stat. Dar aceasta n-avea legătură cu entuziasmul emigraţiei române.

Mihnea Berindei venea nu numai cu medici şi medicamente, ci şi cu proiectul Grupului pentru Dialog Social:

„Ultimul telefon pe care l-am avut cu România înainte de căderea lui Ceauşescu a fost cu Ştefan Augustin Doinaş, care mi-a spus ce se întâmplase în noaptea de joi spre vineri… Am ajuns cu un avion, apoi cu un camion de la Varna la Bucureşti, cu douăsprezece tone de medicamente, împreună cu Médecins Sans Frontières… Din toţi cei care au format Grupul pentru Dialog Social cred că cunoşteam doar două persoane. Nu-i văzusem niciodată pe Gabriel Andreescu, pe Radu Filipescu. O cunoşteam pe Mariana Celac Botez; a fost prima persoană pe care am contactat-o şi prin ea ne-am dus imediat să-i vedem pe ceilalţi… Vom ajuta prin intermediul Grupului constituirea de asociaţii şi sindicate independente…“, a promis Mihnea în interviul citat.

Şi, după părerea mea, s-a ţinut, în bună parte, de cuvânt. A ajutat la modul cel mai concret asociaţii nou-apărute – GDS, GID, Comitetul Helsinki, sindicate, CDR şi, mai ales, Partidul Alianţei Civice. S-a implicat, cu avocaţi şi asociaţii internaţionale pentru drepturile omului, în apărarea victimelor mineriadei din iunie 1990 etc.

Câţi jurnalişti din opoziţie, sindicalişti şi emigranţi, ajunşi cu burse, invitaţii, treburi publice şi personale, în capitala Franţei n-au urcat scările lucioase de lemn, până la 4, Saint-Gilles, la „dispeceratul“ lui Mihnea, care reuşea să-i găzduiască la prietenii parizieni, români şi francezi, voluntari din Ligă şi să le facă legăturile necesare în capitala Franţei? Câţi politicieni n-au fost primiţi – la cafea, la masă –, în stilul ospitalităţii tradiţionale româneşti, la acest urmaş de familii boiereşti, perfect adaptat mediului jurnalistic şi politic francez, între două întâlniri sau conferinţe de presă?

Pasionat de jocul politic, la care participa doar din umbră, Mihnea Berindei a avut duşmani în exilul vechi (cu excepţia Monicăi Lovinescu şi a lui Virgil Ierunca) şi câţiva prieteni în ţară; printre ei, Nicolae Manolescu şi Gabriel Andreescu. S-a agitat enorm pentru Partidul Alianţei Civice şi

pentru candidatura lui Nicolae Manolescu la preşedinţie, încă din 1992, nerenunţând nici în 1996, când se vedea cu ochiul liber că electoratul opoziţiei, obsedat să scape de Ion Iliescu, va vota în masă, realist, pentru candidatul Convenţiei, Emil Constantinescu. A acţionat pe o sferă est-europeană largă, inclusiv în aria balcanică – în Bulgaria, în fosta Iugoslavie, mai târziu în Moldova etc. Datorită lui am făcut la *22* un număr special pentru *Oslobođenje*, un ziar care continua să apară, în condiţii eroice, într-un Sarajevo asediat. Ne-a atras atenţia asupra tensiunilor din Kosovo şi a prezis că vor exploda într-o zi, cu ani înainte ca asta să se întâmple. Etc. A susţinut uneori şi cauze pierdute. „Nu te mai duce, Mihnea, în Bulgaria, că acolo opoziţiei îi merge acum bine!“, i-a spus odată Virgil Ierunca. Monica şi Virgil îl considerau pe Mihnea un Don Quijote, dar îi susţineau cu ardoare proiectele. Tenace şi subiectiv, nu accepta argumente care să-i schimbe părerea. Dar cine era permeabil la argumente în *anii romantici*?

Am avut o lungă colaborare cu el la *22*, dar mi se întâmpla des să nu-i împărtăşesc părerile şi să nu-i înţeleg motivaţiile. Intuiam că ale mele nu-l interesau; ca „părinţi adoptivi“, Monica şi Virgil aplicau celui/celei care îi contrazicea o etichetă facilă.

Cred că Paul Goma, prin ’91 sau ’92, în timpul scurt când ne regăsiserăm prietenia (care, la fel ca şi altă dată, n-a durat mult), mi-a spus că Mihnea foloseşte oamenii ca pe soldăţeii de plumb de jucărie. Metafora circula la Paris, mi-a mai fost servită şi cu referire la o altă personalitate – literară, de astă dată. De fapt, toate grupurile umane au strategii cu seturi de soldăţei de plumb.

Cu vocaţia mea de outsider, cu mania contrazicerii, pe care părinţii mi-au detectat-o de mică, nu m-am prea aflat în postura de soldăţel de plumb. Iar când, rar, am ajuns, de la un moment dat nu m-am mai mişcat după regulile jocului, ci după propriile mele reguli; aşa că inevitabil trebuia să fiu scoasă pe tuşă. Dacă oi fi fost o vreme un soldăţel de plumb pe tabla de joc a lui

Mihnea (deşi mă îndoiesc), el m-a înlocuit repede; dar asta nu mi-a schimbat părerea despre el.

Mihnea Berindei este cea mai importantă personalitate a exilului care a influenţat (atât cât a putut) construirea unei societăţi civile şi viaţa politică a *anilor romantici*. Viitorului său biograf nu-i va fi uşor să-l prindă într-o caracterizare. În ciuda modului său prietenos şi cald de a fi, Mihnea Berindei este cea mai discretă şi cea mai misterioasă persoană pe care am întâlnit-o.

Însă chiar dacă formarea GDS ar fi opera lui Mihnea Berindei, el pare să nu fi fost singurul cu acest proiect. Stelian Tănase îmi vorbise despre un astfel de grup prin noiembrie 1989, atunci când, după multe ezitări, mă hotărâsem şi eu, în fine, să semnez unul din protestele, târzii, de sprijin pentru Mircea Dinescu. Va ajunge târziu la Europa Liberă, cred că a fost citit după „evenimente“, şi este pomenit în jurnalul Monicăi Lovinescu. Ţin minte şi acum hârtia pe care mi-am pus semnătura, alături de cele ale unor colegi scriitori: dacă nu îi numesc aici, este fiindcă ei n-au mai pomenit acest moment din viaţa lor, şi am înţeles bine de ce. Timişoara a izbucnit foarte curând după ce semnasem acel text, manageriat de Stelian Tănase. Dupa transmiterea lui au apărut discuţii, despre care îmi amintesc ca prin ceaţă acum: au fost publicate în 1990 în revista *Cuvântul*. Era penibil, după ce au murit şi au fost răniţi oameni, să mai vorbeşti despre scrisori de adeziune la protestul lui Mircea Dinescu, adresate… preşedintelui Uniunii Scriitorilor, D.R. Popescu. Dar pentru parcursul meu ulterior decizia semnării a fost importantă, de aceea o pomenesc.

Mă împrietenisem cu Stelian Tănase pe la sfârşitul anilor ’80, tot încercând, fără succes, să-l ajut să-şi publice romanele. Şi, prin noiembrie, cu cel puţin o lună înainte ca Mihnea Berindei să organizeze întâlnirea disidenţilor acasă la Andrei Pleşu, tot povestindu-mi despre intenţiile cercului său conspirativ, Stelian Tănase mi-a pomenit ceva despre un grup ce s-ar forma (după căderea lui Ceauşescu? nu-mi amintesc exact) şi despre

proiectata revistă de ştiinţe politice. Amintirile sunt nişte cadre de film, cu noi – personaje zărite din afară de un ochi străin: văd penumbra din holul apartamentului meu în momentul când Stelian Tănase, turuind despre alte lucruri, a ajuns şi la eventualul grup şi la publicaţia lui. Am primit informaţia cu indiferenţă, nu mă interesa o revistă non-literară, nici acea asociaţie în care nu mă vedeam inclusă – aşa cum, de fapt, avea să se întâmple. Am avut impresia că ideea se vehicula printre prietenii lui de atunci, sociologi – Alin Teodorescu, Călin Anastasiu. Ei urmau, într-adevăr, să deţină un rol efectiv în organizarea administrativă şi mediatizarea GDS în primul lui an, 1990, împreună cu Mariana Celac, Gabriel Andreescu, Thomas Kleininger.

După câţiva ani de la formarea Grupului pentru Dialog Social, am început să aud, mai deschis, mai pe la colţuri, că ar fi fost, de fapt, creaţia lui Silviu Brucan. Fostul redactor-şef adjunct al *Scânteii* din a doua parte a anilor ’40, fostul ambasador al României în SUA din 1955 şi apoi reprezentant al României la ONU, fostul director al Radioteleviziunii la începutul anilor ’60 îşi construise, la sfârşitul anilor ’80, un statut de disident; criticase cultul personalităţii al lui Ceauşescu şi represiunea revoltei de la Braşov din 1987, părea să aibă bune contacte în URSS şi SUA, unde călătorea frecvent.

La Europa Liberă, postul care deţinea monopolul informaţiei în perioada ceauşistă, dar şi în presa occidentală, s-a vorbit despre el chiar înainte de Scrisoarea celor şase foşti demnitari din perioada Dej: Gheorghe Apostol, Constantin Pârvulescu, Grigore Răceanu, Alexandru Bârlădeanu, Corneliu Mănescu şi, ultimul pe listă, dar nu cel mai puţin important, Silviu Brucan, adresată lui Ceauşescu. Vladimir Tismăneanu, bun cunoscător al mediului respectiv, susţine că ea n-a avut ecou în Partidul Comunist, aşa cum a crezut Occidentul, fiind circumscrisă doar la Vechea Gardă, înlăturată, parte de Dej, parte de Ceauşescu.

După 1990, aşa cum se petrece de obicei la noi, iniţiativa scrisorii a fost revendicată şi de ceilalţi semnatari – Gheorghe Apostol, cel care ar fi putut

fi în locul lui Ceauşescu la conducerea României, ori tatăl lui Mircea Răceanu, diplomatul român condamnat de Ceauşescu la moarte pentru spionaj în favoarea SUA.

Dar în primele luni ale lui 1990 Silviu Brucan avea statut de membru influent al puterii nou-instalate. Era unul din membrii troicii de atunci, alături de Ion Iliescu şi Petre Roman, poate cel mai important. Şi, fără îndoială, ideologul puterii instalate a Frontului Salvării Naţionale (FSN). La Comisia Parlamentară care a anchetat, peste câţiva ani, evenimentele din decembrie, Petre Roman a declarat că Silviu Brucan ar fi fost cel care a insistat să fie lichidaţi soţii Ceauşescu.

41. Început de lume

Îmi amintesc dezamăgirea mea de atunci că nu i-am putut vedea pe soţii Ceauşescu judecaţi pentru morţii şi răniţii de la Timişoara şi Bucureşti. Nu înseamnă că aş fi împărtăşit compasiunea occidentală stârnită de execuţia lor. Îi compătimeam doar pe cei ucişi, pe cei răniţi, familiile lor.

Ca toată România, am stat o noapte întreagă, chiori de somn şi arzând de nerăbdare, să vedem cele câteva secvenţe ale procesului, bine cenzurat. Destinşi, în fine, după tensiunea ultimelor luni, râdeam în hohote când Ceauşescu cerea să fie dus în faţa Marii Adunări Naţionale. Încă şi mai tare am râs când a declarat că „a fost o lovitură de stat“! Să negi manifestaţia spontană din stradă, doar fuseserăm acolo, o văzuserăm cu ochii noştri! Să negi revoluţia în care credeam cu ardoare – până unde putea ajunge omul ăsta pe care îl uram de atâta vreme! Cum să ne pese de execuţia lui când de ani de zile îi pândiserăm fiecare semn de slăbiciune, trăseserăm cu urechea la toate zvonurile despre boală sau comploturile din jurul lui? Îi uram, îi vroiam morţi, şi pe el, şi pe ea, păcat doar că totul se petrecea în grabă, cu acuzaţii pompoase spuse în aceeaşi limbă de lemn, într-o cameră banală: un spectacol lipsit de orice solemnitate, cu personaje necunoscute. Nu ştiam atunci de unde răsăriseră Victor Atanasie Stănculescu, Gelu Voican Voiculescu, Virgil Măgureanu sau procurorul; nu le-am reţinut numele şi figurile atunci, dar ne vom reîntâlni mereu cu ei. N-am nici o amintire despre cum arătau cei doi acuzaţi la proces; privirea mea, intoxicată de prezenţa lor obsesivă, alunecase peste feţele lor, fără să le vadă.

Peste câteva luni, în vară, eram la ţară, la Toporu, în casa unchiului meu Petre. O cameră umbrită de jaluzelele trase, un televizor deschis unde rulau secvenţe din proces, parcă un pic mai multe decât văzusem la 25 decembrie

1989. Şi, dintr-odată, i-am văzut pe cei doi Ceauşeşti: arătau ca doi bătrâni din Argeş, zona mea de adopţie, haine mai bune, uşor răvăşite, mici gesturi de intimitate unul faţă de altul. Abia acum îi vedeam, şi eram uluită, de la prăpădiţii ăştia venise tot răul vieţilor noastre? În anii următori, m-am tot repezit să citesc mărturii şi studii, articole şi cărţi, am văzut filme documentare, continuând să mă mir că am trăit în marginea unei poveşti din *O mie şi una de nopţi*, cu doi califi cruzi şi atotputernici care, într-o noapte, se transformă în doi cerşetori bătrâni, rătăciţi pe un drum de ţară. Deruta lor, reacţiile la proces, la execuţie dovedesc că nu erau deloc conştienţi de ura populaţiei: fuseserăm prizonierii unor făpturi de un autoritarism maladiv, trăind pe o altă planetă decât noi. Un episod inedit din *Star Wars*. Trădarea nu s-a făcut peste noapte, cărţile ulterioare dovedesc că Securitatea ştia cu luni în urmă că „este începutul sfârşitului“, de aceea, în ciuda a ceea ce credeam pe atunci, s-ar părea că nu s-a prea implicat în represiune.

Dar ce spectaculos este modul în care se micşorează, se banalizează cel care, cândva, a întruchipat Puterea Răului! Din memoriile lui Paul Cornea am aflat că realismul socialist a fost prezentat de ideologul-şef Leonte Răutu într-o conferinţă ţinută la Dalles, la 27 martie 1947. Dar „intrarea în noua eră a puterii comuniste totale“ a fost inaugurată de articolul lui Sorin Toma, intitulat „Poezia putrefacţiei şi putrefacţia poeziei“. Copil, detestam poeziile lui A. Toma, care mi se vârau pe gât la şcoală. Fusese înălţat la rang de scriitor clasic în viaţă, în timp ce literatura română era decimată. La cursul de literatură din facultate, al lui George Ivaşcu, în 1965 (an de liberalizare), felul în care fiul lui A. Toma, Sorin Toma, redactor-şef la *Scânteia*, „l-a executat“ pe Arghezi ne-a fost prezentat ca studiu de caz… După mai mulţi ani, când Editura Enciclopedică, unde lucram, s-a unit cu Editura Ştiinţifică, printre noii colegi era unul peste care privirea mea aluneca, plictisită: mi s-a părut un inofensiv şi şters funcţionar gogolian, îi văd şi acum sacoul banal, statura uşor gârbovită, mersul încet, când ne încrucişam pe culoare.

Totul până în ziua când cineva mi-a spus că acesta era chiar Sorin Toma, da, chiar ăla care fusese mare şi tare pe vremea când un articol critic din *Scânteia* te lăsa muritor de foame! te arunca la puşcărie! Mai târziu îi voi citi şi explicaţiile justificatoare ale articolului, după mine, de nejustificat.

Epilogul acestei poveşti de familie mi-a venit într-o după-amiază veselă de redacţie, când am mers în gaşcă să ascultăm muzică şi să bem, acasă la unul dintre noi, împreună cu fiul lui Sorin Toma: un adolescent blond, cu plete, blugi şi chitară, căruia îi venise aprobarea ca să plece în Israel.

Aveam să mai am ocazia să văd cum oamenilor li se modifică statura, ţinuta, expresia feţei atunci când îşi pierd puterea socială. Dar nu a fost şi cazul lui Silviu Brucan, care, până la moarte (în 2006), a rămas acelaşi. Poate şi fiindcă a continuat să influenţeze viaţa politică din România, prin puterea mediatică, la TVR-ul condus de Răzvan Theodorescu (emisiunea lui Emanuel Valeriu) şi la ProTV-ul lui Adrian Sârbu: celebrele, la timpul lor, „profeţii“.

A fost GDS creaţia lui Silviu Brucan, aşa cum se spune? Mă îndoiesc, deşi el a fost la curent, dintru început, cu formarea acestei asociaţii printre ai cărei membri fondatori au fost mai multi disidenţi.

GDS semnase, la începutul lui ianuarie 1990, un contract de închiriere pe clădirea de patrimoniu din Calea Victoriei 120. Circula zvonul (fals) că Alexandru Ioan Cuza ar fi dormit o noapte în Calea Victoriei 120 sau că ar fi fost chiar casa lui. Până în decembrie 1989, fiind un sediu al Uniunii Tineretului Comunist, era considerată ca aparţinându-i lui Nicu Ceauşescu. Fusese recent renovată şi, în primele zile, ca peste tot atunci, se umbla la tablourile electrice, după microfoane. Printr-o procedură încâlcită, cum sunt mai toate actele făcute la acel început de lume, clădirea intrase, după 22 decembrie 1989, în proprietatea Ministerului Culturii/Muzeului Satului. Spre şansa celor care lucrează, cum am lucrat şi eu, acolo, n-a fost revendicată de vreun proprietar. Dar prelungirea contractului de închiriere după fiecare alegeri şi la schimbări de guvern creează mai totdeauna emoţii. Acest sediu a

fost dat GDS-ului cu ajutorul sau cel puţin cu semnătura lui Silviu Brucan, într-un mod poate similar cu cel în care Casa Vernescu (cazinoul şi sediul de azi al Uniunii Scriitorilor) a fost dată, cam tot atunci, Uniunii Scriitorilor. Poate nu fără legătură cu faptul că Silviu Brucan se cunoştea, din perioada „conspirativităţii“, cu Alin Teodorescu, viitorul preşedinte al GDS, şi cu Mircea Dinescu, noul preşedinte al Uniunii Scriitorilor.

Nu este însă o dovadă că Silviu Brucan ar fi creat şi tutelat GDS, aşa cum n-a tutelat nici Uniunea Scriitorilor care, de prin ianuarie 1990, şi-a asumat statutul de asociaţie independentă. Prin ianuarie 1990, Mircea Dinescu, care era şi membru în Consiliul Frontului Salvării Naţionale (CFSN), a transmis noului consiliu al Uniunii „dorinţa lui Ion Iliescu, preşedintele CFSN, de a-i întâlni pe scriitori“. Propunerea avea să cadă la vot. Din cele câteva discursuri contra, mi-l amintesc doar pe cel al poetului Gellu Naum. Atunci l-am văzut pentru prima oară şi l-am admirat pentru cum vorbea, pentru cum arăta. Savuroase, articolele lui politice din *anii romantici* (în *22*, în *România liberă*) îl arată bine ancorat în tabăra opoziţiei, a „anticomuniştilor“ de atunci.

În primele luni ale lui 1990 se înfiinţau pe bandă rulantă partide şi fundaţii, majoritatea false, de buzunar, şi toate primeau sediile rămase libere după colapsul unor instituţii comuniste. Foarte repede se va vedea clar rolul lor: să „înece“ într-o masă ridicolă „partidele istorice“, ai căror reprezentanţi fuseseră oricum decimaţi în închisori, iar istoria lor ştearsă din memoria generaţiilor tinere. Clădirile ori apartamentele asociaţiilor şi partidelor „de umplutură“ au fost utilizate apoi, ani de zile, de persoane cât se poate de discutabile.

De aceea, nu mi se pare că GDS sau Uniunea Scriitorilor ar fi fost privilegiate primind acele sedii. Pe de altă parte, mi se pare posibil ca Silviu Brucan să fi intenţionat, iniţial, să utilizeze proaspăt înfiinţatul Grup pentru Dialog Social. Dar realitatea contrazice de multe ori strategiile iniţiale. Construcţie eteroclită, GDS era la acea dată un conglomerat de

individualităţi puternice, foarte diferite între ele, majoritatea având un nume consolidat fie prin disidenţă, fie prin profesiune. Le adunase laolaltă entuziasmul *anilor romantici*, parte calculat, parte buimac – în funcţie de luciditatea şi pragmatismul fiecăruia.

În componenţa GDS se aflau şi cunoştinţe ale lui Silviu Brucan – Pavel Câmpeanu, coleg-rival, ca ilegalist comunist şi disident, ori grupul de sociologi din jurul lui Alin Teodorescu şi Stelian Tănase. Relaţii trebuie să fi avut şi cu părinţii unora dintre membrii GDS, aparţinând primei generaţii de nomenclaturişti, ostilă lui Ceauşescu. Asta nu însemna însă subordonare. Experienţa comunismului lăsase o foarte puternică dorinţă de independenţă: independenţa proprie şi independenţa Grupului erau prioritare.

Mihai Botez mi-a spus odată că schimbarea va veni mai ales prin copiii comuniştilor cu funcţii, care aveau acces la o informaţie superioară – filme, cărţi, călătorii, relaţii „afară“ etc., putând astfel aprecia diferenţa dintre ideologia oficială şi realitate şi care, important, n-au fost marcaţi de spaima celor din familii persecutate. Nu ştiu în ce măsură avea dreptate, majoritatea copiilor de nomenclaturişti, din diverse perioade, au emigrat, dar ar fi interesant de studiat, sociologic şi psihologic, copiii crescuţi în diverse medii în comunism. Se ştie că închisoarea îi marchează nu doar pe cei în cauză, ci şi familiile lor. Poate Mihai Botez îşi construise teoria pornind de la propria lui experienţă de disident împreună cu Mariana Celac sau de la rolul important pe care Ana Goma (şi tatăl său, Petre Năvodaru) l-a avut în susţinerea disidenţei lui Paul Goma.

Aceasta nu însemna însă că Silviu Brucan ar fi putut controla astfel GDS, nici nu văd ce afinităţi reale putea avea cu Radu Filipescu ori Gabriel Andreescu – deşi li se adresa cu o atenţie specială, ca unor colegi de disidenţă. Sau cu Grupul de la Păltiniş, cel mai influent încă de pe atunci, cu arheologul Radu Popa (mort, din păcate, prea devreme, dar care a reuşit să includă Sighişoara lui în patrimoniul UNESCO) ş.a.

Spre deosebire de GDS de după 2004, mult mai coagulat într-o opţiune politică şi cooptând noii membri mai ales din aceeaşi zonă, vechiul GDS era greu de influenţat şi fiindcă deciziile se luau foarte greu: de obicei discuţiile se terminau în coadă de peşte. Simptomatică mi s-a părut şedinţa în care s-a propus: „Să votăm că nu luăm astă-seară nici o decizie“. Chiar dacă Silviu Brucan a încercat să direcţioneze GDS, părerea mea este că n-a reuşit. Dar au trebuit să treacă destui ani de când preluasem conducerea revistei *22* până să mă întreb: oare cine avusese, de fapt, ideea formării Grupului pentru Dialog Social? Dacă au fuzionat, la un moment dat, două proiecte diferite, când, cum s-a petrecut acest lucru?

42. Un certificat de naştere cam arogant

GDS s-a înregistrat la 31 decembrie 1989, iar conferinţa de presă la care a fost anunţat s-a ţinut la Intercontinental, în prezenţa mai multor jurnalişti străini. Vorbesc din auzite, fiindcă n-am fost acolo. Peste două săptămâni, mi se va propune să intru în Grup, ceea ce mi s-a părut firesc. În ultimii doi ani mă apropiasem, atât cât fusesem în stare, cu mijloacele mele modeste, de grupul disident Pleşu-Dinescu. De la Stelian Tănase auzisem despre Alin Teodorescu, ce părea, la data aceea, să fie liderul tinerilor sociologi; el şi/sau Pavel Câmpeanu puteau să fi fost în legătură cu Silviu Brucan. Numele altora le ştiam de la Europa Liberă, pe ceilalţi îi voi cunoaşte în clădirea din Calea Victoriei 120.

Nu ştiu cine a redactat *Declaraţia de constituire a Grupului*, probabil a trecut prin mai multe mâini. Îmi amintesc o şedinţă în care Andrei Pleşu ironiza, pe bună dreptate, pretenţia GDS de a reprezenta „conştiinţa lucidă“ a societăţii:

„Grupul pentru Dialog Social se constituie ca un grup de sine stătător, care acţionează legal, începând de astăzi, 31 decembrie 1989. El aspiră să reprezinte conştiinţa lucidă a acestei societăţi care a fost umilită şi destructurată. Vrem să contribuim la ieşirea din dezastru şi la regenerare. Grupul pentru Dialog Social se constituie ca un grup strict informal care nu se subordonează nici unei grupări politice şi care refuză orice colaborare cu cei care au susţinut vechiul regim. Pe cont propriu, fiecare membru al Grupului are dreptul la propriile sale opţiuni şi orientări politice, care nu afectează însă în nici un fel statutul şi orientarea Grupului. Grupul pentru Dialog Social este o instanţă de reflecţie critică asupra problemelor fundamentale care frământă societatea civilă română, asupra inserării ei în

contextul european: civilizaţie – cultură – politică – societate civilă – ecologie. El este un club de dezbateri între intelectuali de diferite profesii, care îşi propune să prospecteze căile de evoluţie şi organizare a acestei societăţi, o evoluţie bazată pe valorile umane şi pe drepturile omului. Grupul pentru Dialog Social îşi propune să fie un laborator în care economişti, sociologi, politologi, istorici, filozofi, urbanişti, scriitori, teologi etc. să găsească (să caute împreună) strategiile şi soluţiile de care societatea română are nevoie în viitorul imediat. Grupul pentru Dialog Social va organiza dezbateri deschise în rândul diferitelor categorii sociale: studenţi, muncitori, militari, intelectuali asupra cărora vechiul regim a lăsat să cadă o cortină ideologică. Temele de dezbatere: pluralism, sindicate libere, parlament, partide politice, libertăţi civile, drepturile omului, separarea puterilor în stat, cultura şi valorile ei, ecologie, urbanism etc. Aceste întâlniri vor fi organizate începând din ianuarie 1990.

Grupul pentru Dialog Social strânge mărturii asupra revoluţiei din decembrie şi a momentelor care au precedat-o (fotografii, depoziţii, benzi video etc.). Grupul pentru Dialog Social îşi propune pentru început editarea unei reviste săptămânale care să fie oglinda noii societăţi civile româneşti în toate articulaţiile ei“ (*22*, 31 decembrie 1989, Bucureşti).

Declaraţia este publicată şi în traducere – în engleză, franceză şi germană. GDS a fost constituit cu ochii spre Occident. Pentru jurnaliştii străini, clădirea din Calea Victoriei 120 va fi unul dintre locurile din Bucureşti prin care vor trece ori de câte ori vor veni în fugă să acopere ultimul eveniment politic. Şi în *primii ani romantici* au fost destule.

Intrarea în Europa a fost una din lozincile anticomunismului anilor ’90, susţinut de asociaţii independente, de firavele partide istorice şi mai ales de o influentă presă de opoziţie, între care şi *22*. Atacurile la adresa echipei „neocomuniste“ Iliescu, Militaru, Brucan, Roman, instalată la putere după 22 decembrie 1989, în fruntea Frontului Salvării Naţionale (FSN), s-au datorat în primul rând faptului că ea privilegia pe faţă, la acea dată, relaţiile cu

Uniunea Sovietică, gândind pentru România statutul de „cordon sanitar“ între NATO/UE şi Rusia. În fapt, păstrarea României în zona de influenţă sovietică.

Abia acum îmi dau seama de ce Mircea Iorgulescu, la vremea aceea jurnalist la Europa Liberă, mi-a dat copia xerox a unui roman de spionaj care îl avea ca personaj pe „celebrul“ Mihai Caraman, expulzat din Franţa înainte de ’90, pentru că spionase cu multă dibăcie NATO în favoarea KGB, numit şef al serviciilor secrete externe în guvernul Roman. Din păcate, xeroxul a tot trenat la mine acasă; în iureşul vieţii de atunci, n-am reuşit să-l duc la o editură şi să stărui să-l publice.

Nu întâmplător România va fi singura dintre fostele ţări-satelit care, cu semnătura lui Ion Iliescu, în primăvara lui 1991, în al doilea guvern Petre Roman, a încheiat un tratat cu URSS, angajându-se să nu intre în nici un bloc militar. Războaiele purtate în spaţiul mediatic, civic şi politic, care au influenţat opinia publică, urmate de decizii externe, aveau să scoată, treptat, România din „coridorul de trecere“, incluzând-o mai târziu, cu chiu, cu vai, în blocul protector NATO/UE, în al cărei proiect nu-şi avusese iniţial locul. Tratatul cu URSS a devenit caduc, din pură întâmplare, spre norocul României, odată cu prăbuşirea Uniunii Sovietice în august 1991, iar orientarea generală spre Occident se va realiza, decis, sub preşedinţia lui Emil Constantinescu (1996-2000). În al doilea mandat, diferit de primul, al lui Ion Iliescu, care a înţeles că nu spre Moscova trebuie să se uite, ci spre Washington şi Bruxelles, se vor semna şi tratatele cu NATO şi UE.

Când voi prezenta, în anii viitori, Grupul pentru Dialog Social, ca editor al revistei *22*, pentru care mereu căutam fonduri de susţinere, formula era: „prima asociaţie independentă înfiinţată în România, alcătuită din foşti disidenţi şi din intelectuali necompromişi în timpul regimului comunist“. Ca la orice formaţiune creată în acele vremuri tulburi, şi lista membrilor fondatori ai GDS va fi amendată în timp. Din septembrie 1991, ca redactor-şef al *22*, o aminteam la fiecare aniversare – a Grupului, a revistei. Dar, la

un moment dat, Consiliul de Administraţie mi-a sugerat să n-o mai public: lista membrilor fondatori crea discuţii şi contestări. Unele personalităţi invocate drept membri GDS – Mircea Dinescu, Ana Blandiana – au cerut să nu li se mai amintească numele în acest context; poate aveau nemulţumiri legate de felul cum se conturase GDS după înfiinţare, poate nici nu fuseseră de la început trecuţi pe ea. Eu n-am verificat-o niciodată. Dinescu a colaborat la primele numere ale *22*, Blandiana nu, o dovadă că nu se simţea implicată în acest proiect.

Ana Blandiana şi Romulus Rusan, lideri şi fondatori ai Alianţei Civice, asociaţie cu mare impact politic în anii ’90, erau obsedaţi că Securitatea încerca „infiltrarea“ organismelor, civice şi politice, nou-create pentru a le distruge din interior. Mi se părea, încă de atunci, că ei explicau prea detectivistic majoritatea disfuncţiilor din tabăra opoziţiei. Nu ştiam, totuşi, ce să cred, dar, la distanţa de acum, am certitudinea că nu proiectul serviciilor secrete a fost decisiv în fărâmiţarea şi luptele „fratricide“, ci structura eteroclită şi permisivă a societăţii româneşti în acest început de lume. Coexistau idealiştii *anilor romantici* cu pragmaticii care se pregăteau să fie constructorii capitalismului după „reţeta românească“ utilizând proprietatea de stat, logistica şi reţelele – de Partid, de Securitate – în care funcţionaseră înainte (vezi filmul lui Alexandru Solomon). Între ei, masa de oameni care se străduiau să înţeleagă ce li se întâmplase şi să-şi asigure, cum puteau, un loc în noua lume.

La un moment dat, au ajuns la redacţia revistei scrisori indignate trimise, de la o instituţie tehnică, de colegii de serviciu ai unuia dintre membrii fondatori ai GDS. „Ce căuta el printre voi?“, întrebau colegii, după ce descriau biografia unui oportunist, apropiat, dacă nu mă înşel, de unul dintre ginerii celebrului „Dincă-te-leagă“. Cei doi membri GDS cărora le-am arătat scrisorile le-au luat drept delaţiuni şi au ridicat din umeri: „Doar n-o să ne apucăm şi noi acum să ne facem serviciul nostru de Cadre!“. În faţa bunei lor credinţe, m-am simţit ruşinată de suspiciunile mele. Până în toamnă, însă,

respectivul membru fondator, un IT-ist, dacă îmi amintesc bine, dispăruse în drum spre Viena. Nu cred că vizase infiltrarea Grupului, ci echipamentele GDS cu care plecase.

Pe generalul Ion Dincă, a cărui poreclă se datora durităţii comportamentului său, care speriase înalta nomenclatură, nu l-am mai apucat când era mare şi tare la Comitetul Judeţean Argeş (între ’73 şi ’76), în schimb l-am prins primar al Bucureştiului şi apoi prim-vicepremier între ’80 şi ’89. Cât a fost el închis, fiicele (Doina şi Liliana) şi ginerii (Puiu Popoviciu şi Nicolae Badea) au plecat în Statele Unite, iar după câţiva ani presa i-a prezentat drept unii dintre cei mai bogaţi, dar şi cei mai discreţi oameni de afaceri. Alexandru Solomon va încerca zadarnic să vorbească cu Puiu Popoviciu atunci când a făcut filmul despre „reţeta românească“ a capitalismului. Opinia publică ştie doar că Pizza Hut, Kentucky Fried Chicken, Ikea, hotelurile Howard Johnson etc. sunt câteva dintre proprietăţile şi afacerile lor şi a mai aflat ceva confuz despre nişte terenuri în Băneasa. Mă îndoiesc că acea companie de birotică şi tehnică de calcul, înfiinţată de un ginere al lui Dincă în 1990, avea nevoie de cele câteva computere cu care a dispărut fostul meu coleg de la GDS, radiat imediat după ce a fugit. Marile averi de azi s-au construit la o altă scară, cu alte resurse.

Şi informaţiile din *Jurnalul* Monicăi Lovinescu, de obicei provenite dintr-o singură sursă şi colorate de partizanat, trebuie luate *cum grano salis*. De pildă, la 9 noiembrie 1990, Monica scrie: „Grupul a cooptat trei români din străinătate: pe Botez, pe Mihai Dinu Gheorghiu şi pe Sorin Alexandrescu“. Dar Mihai Dinu Gheorghiu nu a fost niciodată membru GDS, în schimb a devenit un acerb critic al lui. Sorin Alexandrescu avea să devină membru GDS mai târziu, după ce a fost consilier al preşedintelui Emil Constantinescu. Iar Mihai Botez nu a fost niciodată cooptat în Grup.

În decembrie 1990, Stelian Tănase îl întâlnise în SUA pe Mihai Botez, care se afla pe o cu totul altă lungime de undă decât intelectualii din

emigraţie:

„Dumneavoastră de ce nu vă întoarceţi?“, l-a întrebat Stelian Tănase.

„N-am spus că nu mă întorc“, a răspuns Mihai Botez, care abia peste câţiva ani va deveni ambasador al României la ONU şi apoi la Washington. Şi pe urmă s-a referit la „emigraţia noastră… oameni de bine, intelectuali, universitari… care ar privi“ de multe ori România cu o „bucurie răutăcioasă“, vrând ca lucrurile să meargă rău în ţară pentru ca să-şi justifice atât plecarea, cât şi rămânerea, în continuare, în Occident.

„Care sunt totuşi rădăcinile acestor lucruri?“, a continuat. „România este o cultură mică, iar o cultură mică are posturi de idoli şi de statui. O cultură ca aceea americană nu are idoli. Marii profesori plecaţi din România sunt buni profesori în universităţi bune, dar nu au cum să ajungă la prestigiul pe care, să zicem, Călinescu, Vianu sau Maiorescu l-au avut în cultura română. Statutul de prestigiu dat de o cultură mică nu există aici, lipseşte astfel sentimentul unei reuşite egale. Şi atunci, undeva, poate inconştient, îşi doresc ca lucrurile în ţară să nu meargă tocmai bine. Dacă lucrurile merg mai departe, dispare… motivaţia exilului. Exilaţii au plecat pentru că nu puteau sta sub dictatură. Acum dictatura nu mai e, dacă nu mai e, de ce nu s-ar întoarce acasă? Acesta a fost şi unul din motivele de controversă cu mulţi din prietenii mei disidenţi. Faptul că le-am spus: «N-aveţi generozitatea necesară ca să înţelegeţi că acolo s-a întâmplat ceva». E lucrul cel mai simplu să spui: «Nu s-a întâmplat nimic, totul a rămas la fel»… În momentul când într-o revistă relativ importantă, cum este *New Republic*, acreditezi ideea că în România n-a avut loc nimic şi că e vorba de «măşti noi, aceleaşi feţe», pentru americani România devine o ţară de râs.“

Nu ştiu la al cui articol făcea aluzie: să fi început deja, din 1990, disensiunile cu Dorin Tudoran, în bune relaţii pe atunci cu Vladimir Tismăneanu? Nu erau mulţi disidenţi în SUA, doar el, Carmen Popescu, preotul Calciu, dar nu cred că Mihai Botez discuta cu ultimii doi. Peste patru ani, când am ajuns iar la Washington, Mihai Botez şi Dorin Tudoran nu-şi

mai vorbeau. Mihai Botez, confruntat cu ostilitatea unui grup din emigraţie, adunat, dacă mi-am dat bine seama, în jurul fostului ambasador Aurel Dragoş Munteanu, mi-a povestit situaţia la care ajunseseră şi mi-am dat seama că îl durea.

Însă, încă din noiembrie 1990, Mihai Botez vedea situaţia din România altfel decât presa de opoziţie, inclusiv *22*: Stelian dăduse de la început revistei o direcţie critică mult mai incisivă decât avea GDS, în care coexistau persoane cu păreri diferite, de stânga şi de dreapta, mai conservatoare şi mai revoluţionare.

„Aveţi o imagine pozitivă asupra FSN-ului?“, îl întreabă Stelian Tănase pe Mihai Botez. „Eu cred, deşi s-ar putea să fiu exclusivist, că este cauza tuturor relelor în următorul sens: fără politica lor foarte sectară, să spunem de limitare a revoluţiei la propriile interese de grup, procesul democratic era mult mai înaintat.“

Mihai Botez spune că nu are o imagine pozitivă despre FSN, adăugând, în stilul lui, două anecdote, uşor enigmatice, în care, în loc de „revoluţia“ lui Stelian, apar alte cuvinte: „complot“ şi „putere“:

„Ştiţi bancul acela: Care e deosebirea dintre militari şi civili? Deosebirea e că civilii se pot militariza, dar militarii nu se pot civiliza. Cam aşa e şi cu ideea de Front. De la început mi s-a părut deplasată. Îmi aduc aminte de o «lecţie» primită cândva, în ajunul plecării mele din România. «Îţi spun eu că nu e bine ce faci», îmi spunea respectivul. «Nu cei care vorbesc au viitorul, ci cei care tac.» Într-un fel a avut dreptate, dacă consideri că viitor înseamnă putere. Iar cei care au participat la complot, dacă a fost unul, au trebuit să pară cei mai fideli, altfel nu se putea, nu?“.

„Şarada“ lui Mihai Botez pare să dea o versiune un pic diferită de cea a lui Culianu în privinţa schimbării de regim din decembrie ’89: ar fi făcut-o militari (Securitatea şi Armata) care s-au arătat în schimb, până în ultimul moment, fideli lui Ceauşescu. Schimbarea este, totuşi, importantă, aşa că

România n-ar trebui pusă într-o lumină proastă în faţa străinătăţii, susţinea Botez în noiembrie 1990.

Istoricul Adrian Niculescu crede că titulatura GDS s-ar datora de fapt lui Mihai Botez, cel care avansase primul ideea de *dialog* şi de *societate civilă* în anii săi de disidenţă. Fiecare epocă îşi are limba ei de lemn; în perioada gorbaciovistă şi în preajma căderii Zidului, „dialog“ era un cuvânt-cheie – până la urmă l-am luat şi eu pentru o proză.

Stelian Tănase mi-a spus însă, la un moment dat, că denumirea „Grupul pentru Dialog Social“ i-ar fi aparţinut lui Sorin Vieru. Mi s-a părut plauzibil; deşi l-am cunoscut ca făcând parte din „Grupul de la Păltiniş“, Sorin Vieru a avut totdeauna o poziţie a lui, aparte, o sensibilitate faţă de realităţile sociale.

Nu m-am gândit însă de la început ce semnificaţie are denumirea de „grup pentru dialog social“. Mi-a trebuit ceva timp până am înţeles că *dialogul social* este un termen tehnic, implicând discuţii de compromis între sindicate, guvern şi patronat.

Nu ştiu când a pierdut Grupul pentru Dialog Social capacitatea de a dialoga, ceea ce înseamnă acceptarea înfruntării şi a compromisului – dacă a avut-o vreodată. Dar în primii ani era apropiat mişcărilor de stradă, ofiţerilor CADA (al căror protest, în ianuarie 1990, l-a îndepărtat de la conducerea armatei pe generalul Militaru), manifestaţiei populare din Piaţa Universităţii, sindicatelor care se formau, cu mare sprijin din Occident etc. A găzduit şi întâlniri cu reprezentanţi guvernamentali din cealaltă parte a scenei politice (Mircea Coşea, Mişu Negriţoiu, miniştri ai Reformei, priviţi cu mai multă speranţă decât alţii din guvernarea PDSR). În 1990, Occidentul sprijinea înfiinţarea sindicatelor, iar GDS se implica şi el. Mi-l amintesc pe Miron Mitrea, pe atunci lider de sindicat proaspăt înfiinţat, vorbind cu Stelian Tănase şi cu Alin Teodorescu. Ei erau atunci persoanele cele mai importante din clădire, unul la etaj, celălalt la parter, redactorul-şef al revistei şi preşedintele Consiliului de Administraţie. Ani de zile, GDS a fost

un centru de întâlnire cu alte asociaţii partenere, în primul rând Alianţa Civică, cu partidele din opoziţie şi candidaţii lor.

Cred că GDS s-a închistat după ce s-au îndepărtat ori şi-au pierdut influenţa sociologii. În ianuarie 1990, George Soros a propus GDS să preia proiectul fundaţiei sale. A fost o dezbatere şi propunerea a fost refuzată. Alin Teodorescu avea să fie, ani de zile, împreună cu Sandra Pralong, la conducerea Fundaţiei pentru o Societate Deschisă a lui George Soros. Stelian Tănase se va implica în politică, iar GDS se va marca tot mai mult cultural şi va deveni tot mai monocord, „Grupul de la Păltiniş“ căpătând tot mai multă influenţă decizională.

Privind în urmă, după părerea mea, pentru GDS au existat două proiecte: cel al lui Mihnea Berindei, care îl vedea ca un pilon al sindicatelor, partidelor politice, asociaţiilor etc., deci al societăţii civile; şi proiectul lui Silviu Brucan – GDS influent în spaţiul politic, eventual rezervor de cadre pentru „funcţiile de răspundere“, întrucât era constituit din intelectuali apreciaţi, de profesiuni diverse.

Paradoxal, proiectul lui Silviu Brucan s-a împlinit după moartea acestuia şi în cealaltă direcţie: ca „rezervor de cadre“ pentru dreapta. Majoritatea membrilor GDS din anii ’90 nu au fost înalţi funcţionari de stat, nu sunt nici acum. Componenţa Grupului s-a schimbat mai ales după 2004. S-ar putea să şi greşesc, fiindcă de atunci n-am mai participat la proiectele lui.

Influenţa GDS şi cea a revistei *22* în primul deceniu sunt imposibil de negat, ba chiar au fost supralicitate de adversari. Dar de la început GDS a primit amprenta, rămasă până acum, de grup „elitist“, fiind privit (tot mai mult) ca un fel de salon proustian postdecembrist, unde se întâlneşte „lumea bună“. Nu fără motiv. Membrii săi erau „Nume“ în sens proustian, care au repus în circulaţie ideea de „elită“.

La noi, prin asociere cu interbelicul idealizat şi cu ignorarea contextului istoric, cuvântul „elită“, cu circulaţie restrânsă în comunism, avea, după ’90, un parfum atrăgător. În ultima vreme a căpătat însă nuanţe polemice. În

Occident, am simţit că *elite* este un cuvânt mai degrabă evitat, după utilizarea frecventă în interbelicul fascist. Îmi amintesc vag că am citit, cândva, o pledoarie explicativă pentru acest cuvânt într-un text al lui Andrei Pleşu, conceput ca un dialog cu colegi occidentali. Pentru mai multe motive, dar în primul rând fiindcă restricţiona sever primirile (un statut iniţial pretindea ca GDS să se limiteze la 51 de membri), a fost, din start, perceput ca snob. Probabil şi era, pentru că multe personalităţi, comparabile ca valoare, existau în afara lui.

Dar fiindcă n-am snobismul în sânge, abia târziu mi-am dat seama.

43. O vedetă a liberalizării

Snob şi *snobism* sunt cuvinte pe care le învăţasem la douăzeci de ani, citindu-l pe Proust. De aceea, nu mă refer la snobism ca la un „fenomen negativ“. Uşor de ridiculizat, agasanţi, obsedaţi să acceadă la o imagine socială avantajoasă, snobii vânează obiecte şi persoane „cu brand“, ca să-şi acopere mediocritatea. Ori doar propria nesiguranţă interioară. Ei nu sunt însă doar bovaricii ierarhiilor sociale, ci şi promotorii culturali: difuzează cu entuziasm noutăţile şi moda din diverse domenii. Într-un moment sau altul, toţi suntem snobi, unii mai puţin, alţii mai mult. Snob fusese şi Marcel Proust, marele „specialist“ al fenomenului, frecventator asiduu al saloanelor la modă. Şi eu îmi alesesem în 1965 subiectul lucrării mele de diplomă, „Disoluţia personajului în romanul *În căutarea timpului pierdut*“, dintr-un mic snobism. Autorul ciclului, Marcel Proust, avea să devină important pentru formaţia mea de scriitoare, dar când l-am ales nu ştiam mai nimic despre el.

La sfatul unchiului meu Nicolae, un avocat cultivat, plin de farmec şi umor, un personaj „complex şi contradictoriu“, după o formulare-şablon a limbajului enciclopedic de la Editura Politică, încercasem, mai întâi, să-mi aleg un autor contemporan. Unchiul Nicolae, pe care fraţii lui îl porecliseră Papagalul, nu cu sensul argotic contemporan de „naiv, fraier“, ci fiindcă era cel mai vorbăreţ dintre ei, avea unele relaţii (un pic snoabe) în mediul cultural bucureştean şi mi l-a recomandat pe Miron Radu Paraschivescu, pe care îl întâlnise în cercuri comune. Eventual, m-a sfătuit unchiul meu, m-ar fi ajutat şi la repartiţie: grija studenţilor din ultimul an.

Spre deosebire de el, trăiam departe de viaţa literară şi nu ştiam că Miron Radu Paraschivescu (MRP, pentru familiari), avea mari merite în lansarea

scriitorilor tineri, cu ajutorul cenaclului Uniunii Scriitorilor, aflat sub „oblăduirea“ lui şi a suplimentului revistei *Ramuri*, *Povestea vorbei*, condus de el. Datorită gesticulaţiei iconoclaste şi posturii de mentor atotputernic, deschis înnoirilor, pare să fi fost o adevărată vedetă prin ’65-’71 în cercurile tinerilor literaţi. Cel puţin aşa aveam să-l imaginez, peste câţiva ani, din poveştile entuziaste ale Norei Iuga, iar mai târziu din referirile lui Virgil Mazilescu, ale lui Norman Manea şi Dumitru Ţepeneag. Toţi, din câte ştiu, descoperiţi şi publicaţi de MRP în *Povestea vorbei*.

În al treilea volum al jurnalului său, Paul Goma dă o imagine (sper că exactă) a influenţei pe care o avea MRP la acea oră, dar şi a unei libertăţi care nu exista peste câţiva ani, când voi debuta eu. Goma povesteşte că prietenul său, Dieter Schlesak, care lucra pe atunci la *Neue Literatur*, l-ar fi recomandat lui Miron Radu Paraschivescu şi i-ar fi dat acestuia să citească dactilograma romanului său *Ostinato*: „Miron Radu Paraschivescu a rămas citind peste o oră – iar la un moment dat a exclamat: – Dar băiatul ăsta e un Soljeniţîn român!“.

Redacţia revistei *Neue Literatur* era în aceeaşi clădire somptuoasă de pe fostul bulevard Ana Ipătescu, unde se afla şi *România literară*. Dieter Schlesak l-ar fi sunat pe Goma, care era, la data aceea, redactor la secţia de proză a *României literare*, să vină să-l întâlnească pe Miron Radu Paraschivescu. Este o întâlnire în patru, fiindcă de faţă e şi soţia lui Goma, Ana, fiica lui Petre Năvodaru, de care MRP fusese apropiat, în cercurile de stânga:

„În faţa porţii, pe trotuar: Ana, Dieter şi MRP… Când m-am apropiat, MRP mi-a întins mâna şi mi-a zis: «La prima şedinţă a cenaclului, citeşti!… Din romanul cu puşcăria! Citeşti pasajele cele mai tari…!». Am plecat spre Piaţa Victoriei împreună cu el şi cu Ana. Am vorbit o vreme despre tatăl Anei. Mi-a comunicat data la care urma să aibă loc cenaclul, mi-a recomandat să iau legătura cu Ivănceanu“, povesteşte Goma în jurnal.

Abia terminam pe atunci facultatea, trăiam departe de viaţa literară şi habar n-aveam de cenaclul Uniunii Scriitorilor şi nici de poetul Vintilă Ivănceanu, care îl conducea. Citind abia acum scena aceasta, am fost uimită că la o şedinţă de cenaclu putea atunci asista şi televiziunea austriacă. Aşa arătau, deci, anii liberalizării! Deşi vară, „o căldură de iad“, Sala Oglinzilor din sediul Uniunii Scriitorilor era plină şi pe interval, uşile deschise, fete pe genunchii partenerilor. Ivănceanu care, după relatarea lui Goma, şi-a tăiat partea leului, „prezentându-se pe sine şi ale sale producte“, a avut „un succes delirant“. Succes, se deduce, au avut şi fragmentele din *Ostinato* ale lui Paul Goma. Un adevărat basm despre şansele de publicare în Occident ale unui tânăr scriitor în anii comunismului:

„Pelicula filmată de austrieci a fost difuzată la televiziunea lor… Au fost căutaţi traducători, pentru textele lui Ivănceanu a fost găsită Heidi Dumreicher, pentru mine Marie-Thérèse Kerschbaumer. Ele au folosit traducerile pentru televiziune şi în presa scrisă: revista *Literatur und Kritik* din Viena a publicat fragmente din *Ostinato*, precedate de o notă biografică. Nu mai am… acel număr din revistă, dar sunt sigur că acolo a apărut pentru întâia oară, scris negru pe alb: *Paul Goma – un Soljeniţîn român*… eticheta pe care primul ce mi-o lipise fusese MRP“ (Paul Goma, *Jurnal de noapte lungă*, pp. 231-232).

Acea şedinţă le va modifica destinele. Vintilă Ivănceanu se va căsători cu traducătoarea sa şi va emigra în Austria. Va emigra şi Dieter Schlesak şi îi va promite la plecare lui Paul Goma să-l ajute să publice în Germania *Ostinato*. Dar, după cum spune Goma, manuscrisul lui *Ostinato* fusese deja trimis în străinătate, cu trei ani înainte. Imaginea lui MRP, deduc, era atât de bună, iar puterea lui atât de mare, încât nici Goma, care nu iartă nimic din trecutul scriitorilor români (câteva pagini mai înainte, povesteşte că ar fi refuzat să publice într-o revistă condusă de Ştefan Bănulescu, doar fiindcă acesta ar fi lucrat la *Scânteia tineretului*), nu pare să-şi fi pus astfel de probleme în privinţa lui MPR.

Nu am ştiut aceste lucruri pe atunci despre MRP. Dar şi dacă le-aş fi ştiut, tot n-ar fi contat. Deşi părinţii, profesori, îmi diagnosticaseră devreme înclinaţia literară, la data când terminam facultatea nu vroiam să devin scriitoare. Mai mult decât atât, eram reticentă faţă de „literatura nouă“, după ce fusesem intoxicată în şcoală cu realismul socialist. În ciuda pledoariilor lui Eugen Simion, asistentul cu care făceam seminarul de literatură, în favoarea generaţiei ’60, mi-au trebuit câţiva ani până să mă apropii de cărţile lor. În plină perioadă de liberalizare, eu nu credeam că poţi scrie liber. Ca să fiu sinceră până la capăt, este foarte posibil ca nici într-un climat de libertate să nu fi fost tentată, la douăzeci de ani, să devin scriitoare. Meserie nesigură, primejdioasă, mai ales pentru o femeie – am considerat, şi consider şi acum. Iar eu îmi doream „o viaţă normală“.

Şi oricât m-am străduit, poezia lui MRP nu mi-a spus nimic. Mă simţeam incapabilă să „scot ceva“ din ea. Aşa că am renunţat la ipoteticul său ajutor pentru repartiţie.

44. Primul maniheism

În refuzul lui MRP poate să fi contat şi faptul că nu-i puteam „ierta“ postura de „autor al regimului“. Auzisem, din copilărie, comentariile tatei şi ale unchiului Nicolae despre „altul care s-a vândut“, despre banii, mulţi, pe care, într-o perioadă generală de sărăcie, îi primeau „scriitorii regimului“, despre „literatura actuală care nu este literatură“. Probabil niciodată scriitorii publicaţi n-au fost plătiţi mai bine decât în anii ’50 şi niciodată nu s-a scris atât de prost. Mă îndurerează şi acum să mă gândesc la sărăcia în care au ajuns să trăiască, prin anii ’48-’50, scriitorii respinşi de regim. Ca să nu mai vorbesc de cei din puşcării.

Până unde poate ajunge scriitorul cu compromisul, în viaţă, în literatură, în publicistică, şi de la ce punct încolo compromisul afectează calitatea scrisului? Sau nu? Pe tema asta mai mult se dau verdicte decât se discută. Iar generaţiile tinere de la noi nu au cum să înţeleagă viaţa într-un regim totalitar mai bine decât cetăţenii ţărilor vestice, care n-au trăit această experienţă. Am judecat şi eu la fel de tranşant, de lipsit de nuanţe, cu acea condescendenţă, ca să nu spun dispreţ biologic al tinerilor faţă de generaţia anterioară. Mult timp i-am respins *in corpore*, cu întreaga lor operă, pe scriitorii realismului socialist.

Despre Miron Radu Paraschivescu mai aflasem şi că avusese un rol în execuţia lui Arghezi, prin celebrul articol al lui Sorin Toma „Poezia putrefacţiei şi putrefacţia poeziei“, publicat în 1948 în *Scânteia.* Ne vorbise despre asta, aşa cum am mai spus, profesorul George Ivaşcu, la cursul de literatură actuală, luând, cu ironie, distanţă faţă de literatura realist-socialistă. Ne citase şi mostre de poezie proletcultistă, din A.E. Baconski („şi mai trece o noapte/ şi mai trece o zi/ se ascute lupta dintre clase/ iar

chiaburii se arată a fi/ elemente tot mai duşmănoase“) ori Dan Deşliu, cu „Lazăr de la Rusca“, balada pe care o avusesem în programa de liceu: povestea întoarsă pe dos a rezistenţei în munţi, reevaluată azi. A durat ceva până să mai nuanţez, în mintea mea, imaginea acestor doi autori/oameni, ambii morţi în condiţii dramatice: A.E. Baconski la cutremurul din 1977, în blocul de pe strada Bibliotecii, lângă Biserica Rusă, celălalt, în 1992, înecat în Marea Neagră, lângă Casa Scriitorilor de la Neptun. Nu i-am întâlnit niciodată.

Recitind cronicile, rezistente la trecerea timpului, făcute, în *22*, de Mircea Iorgulescu (intrat, după demascările lui B. Nedelcovici, într-un nemeritat con de umbră, chiar înainte să fi murit), descopăr un A.E. Baconski mult schimbat în anii ’70 faţă de poetul proletcultist din anii ’50:

„A.E. Baconski este autorul unei singulare cărţi de poezie, *Cadavre în vid*, apărută în 1969, şi a două de proză, volumul de povestiri *Echinoxul nebunilor* (1967) şi romanul *Biserica neagră*, apărut în Occident şi interzis în România până în 1990, cărţi ce nu pot fi, sub nici un cuvânt, ignorate nici de analizele pe tema rezistenţei literare, nici de cele urmărind schimbări ale «atitudinii faţă de real» („expresia aparţine lui Carmen Muşat“, spune Iorgulescu, şi aceste consideraţii apar în cronica la cartea ei, *Strategiile subversiunii*).

Pe mine m-au interesat, în anii ’70, mai ales antologiile de poeţi străini şi comentariile despre ei ale lui A.E. Baconski (*Panorama poeziei universale contemporane*, Albatros, 1972); despre mulţi dintre ei auzeam atunci pentru prima oară. Numai că, într-un număr recent al *Vieţii Româneşti* (1-2, 2013), în articolul lui Ştefăniţă Regman „Corneliu Regman şi «lucrătorii» lui“ descopăr, cu totul întâmplător, într-o notă a agentului Andrei Golfin/Şt. Augustin Doinaş, o neaşteptată informaţie:

„Regman mi-a spus că Ovidiu Cotruş i-a atras atenţia asupra următorului fapt: toate articolele lui A.E. Baconski din *Contemporanul* despre scriitorii St. Joun (Saint-John) Perse, Vasko Popa, F. Tessoa (Pessoa), Andrei

Michanx (André Michaux) şi Ives Bornefoy (Yves Bonnefoy) sunt compilate după cartea lui Alain Basquet (Bosquet), ceea ce înseamnă că Baconski nu cunoaşte din opera lor decât ceea ce citează francezul“.

Oare ofiţerul respectiv de Securitate (maior Albescu M.) reproduce exact opinia lui Ovidiu Cotruş, aşa cum eşti tentat să crezi văzând înşiruirea conştiincioasă a numelor de poeţi francezi, chiar şi când sunt transcrişi greşit?

Din ce mi-a povestit Marius Robescu despre Ovidiu Cotruş, mi s-a conturat imaginea unui om citit şi de caracter. Una dintre cele mai frumoase poezii ale lui Marius, *Lebăda netulburată* [mottoul acestei cărţi, *n.n.*], a fost scrisă după ce s-a întors de la Timişoara, de la înmormântarea lui Cotruş. Spusele lui Ovidiu Cotruş au mai tulburat, un pic, în mintea mea, imaginea lui A.E. Baconski: articolele admirate de mine fuseseră oare într-adevăr plagiate după cele ale lui Alain Bosquet? Poate nu au fost chiar plagiate, poate a fost doar o documentare „mai leneşă“, de pe alte antologii. Discuţiile despre plagiat din ultima vreme au banalizat delictul.

Interesantă mi se pare, în nota de Securitate, demonstraţia monopolului asupra informaţiei literare în anii comunismului. Cei care călătoreau, cei cărora li se trimiteau cărţi recente aveau un avantaj netăgăduit în raport cu ceilalţi: „Regman crede că în ţară nu există decât două exemplare din cartea lui Basquet (Bosquet), aşa că Baconski nu se teme că va fi descoperit“. Alain Bosquet era, dacă nu mă înşel, prieten cu Ov.S. Crohmălniceanu. Se născuse în 1919 la Odessa. Plecat cu familia în Belgia, Statele Unite şi apoi stabilit în Franţa, poet, eseist, prozator, a fost membru în jurii literare internaţionale şi el însuşi deţinător al unor premii prestigioase (Prix Goncourt pour la poésie, Grand Prix de l’Académie Française). Mi-a plăcut romanul său *Une mère russe*.

În 2004, Iorgulescu semnala că Baconski nu mai este pomenit „nici printre scriitorii a căror literatură poartă sau ar purta amprente postmoderniste, dar nici printre cei ale căror scrieri sunt marcate de o incontestabilă atitudine

protestatară“. Nu ştiu cât de postmodernist a fost A.E. Baconski, dar am impresia că este primul din seria scriitorilor (Paul Goma, Bujor Nedelcovici) care şi-au trimis în străinătate manuscrisele cărţilor refuzate de edituri din ţară, creând astfel formula disidenţei literare. Dacă nu murea la cutremurul din 1977, poate ar fi mers spre o mai radicală disidenţă, aşa cum a făcut Dan Deşliu.

După ce îşi repudiase poezia conjuncturală, Dan Deşliu şi-a dat înapoi, în anii ’80, carnetul de partid. Devenise foarte critic, din câte am aflat de la alţii, faţă de regimul Ceauşescu, mai întâi în Consiliul Uniunii Scriitorilor, pe urmă la postul de radio Europa Liberă. Întâmplător, în timp ce scriam aceste pagini, am găsit, într-o *Viaţă Românească* din 1992, mărturia poetei Florenţa Albu despre moartea lui. Se aflaseră împreună la Vila Scriitorilor de la Neptun, în prima serie a lunii septembrie, atunci când Dan Deşliu a dispărut în apele Mării Negre.

„Astăzi, ultima zi la mare – trebuia să plecăm, am fi plecat împotriva voinţei noastre, obsedaţi de dispariţia poetului Dan Deşliu. Trecuseră opt zile şi, între timp, fusese furtună, adevărată dezlănţuire a Firii, când marea şi ţărmurile, praful şi nisipurile au fost răscolite drăceşte, stăpânite parcă de furii. Şi apoi a fost linişte, iar, şi apele s-au limpezit până-n străfunduri, dar toate căutările (cu bărcile, elicopterele şi scafandrii) au fost zadarnice. Toţi eram stăpâniţi de nelinişte şi aşteptare. Toţi care veniserăm împreună cu Dan Deşliu simţeam că nu putem pleca înainte de a şti, că nu-l puteam părăsi acolo. (În microbuzul Uniunii Scriitorilor care ne-a adus la Mangalia-Neptun, poetul sumbru, suferind, micşorat sub pălăriuţa lui albă, de vacanţă, nu mai păstra nimic din felul comunicativ-ironic, din felul său de a se bucura, parcă în răspăr, de toţi şi de toate…) Sosise ultima zi pentru mulţi dintre noi – 11 septembrie, când vestea a trecut fulgerător: a fost găsit pe plaja «vilei lui Ceauşescu»!… Doamne, ce blestem sau ironie a soartei? Poetul care-l făcea răspunzător de sărăcia şi distrugerea ţării, chemându-l la o judecată a istoriei şi a instanţei supreme; poetul revoltat, pus la index, urmărit,

suportând consecinţele îndrăznelii sale; purtat de mare opt nopţi şi zile, fără odihnă, până acolo, tocmai acolo, la ţărmul dictatorului! Poate mintea noastră e prea înfierbântată, azi, poate coincidenţa ne tulbură peste normal…

Dar să-i dăm poetului Dan Deşliu… amintirea şi locul ce i se cuvin în literatura acestor obsedante decenii, în care a scris şi şi-a ispăşit scrisul ca nimeni altul. Întoarsă în redacţie, citesc poeziile date câteva zile înaintea plecării la mare. Întâmplare atât de rară, încât ne uimise pe toţi: Dan Deşliu nu mai dăduse poezii la *Viaţa Românească* poate din tinereţe! Poemele – un grupaj parizian, dactilografiat, mai vechi, şi un triptic, scris de mână… păstrând nu numai presimţirea morţii, dar chiar stranietatea acestei morţi: «Sătul de tot ce-am avut/ Sleit de visuri şi de febre/îmi port năluca prin tenebre/ ca pe-un războinic mort pe scut// Nici flori nici cântece funebre/ ecouri doar de răget mut/ şi un pustiu întrevăzut».“

Între timp a murit şi Florenţa Albu, pe care ultima oară am văzut-o tot la vila de la Neptun, fără să fi schimbat decât fraze de circumstanţă.

Viaţa şi literatura contraziceau maniheismul meu. Dar el a rezistat în *anii romantici*. Din copilărie, am dedus că era un mare păcat „să scrii cu Partidul“. Am ieşit în libertate fără să fi „păcătuit“ cu un rând de compromis, dar şi cu maniheismul educaţiei comuniste, întors pe dos. Mi-au trebuit ani buni ca să ies din el; dacă chiar am ieşit. Maniheismul funcţionează şi în imaginarul de azi. Nu mai sunt comuniştii ilegalişti *versus* fasciştii/exploatatorii de ieri, ci eroii anticomunişti *versus* securişti/torţionari/turnători. Dar în comunismul care a înghiţit vieţile părinţilor noştri şi părea să ţină mult mai mult decât vieţile noastre a existat şi categoria, mult mai largă, a celor care s-au silit să ducă o viaţă normală, făcând doar compromisurile inevitabile. Această înţelegere a lumii dispărute este mai complicată şi mai puţin interesantă pentru cei care nu au trăit atunci – occidentalii şi majoritatea tinerilor de azi.

Canonul literar de până în 1989 era ca o cămară ordonată, cu scriitorii aşezaţi pe rafturi, ca borcanele de dulceaţă. Acum, în cămara canonului este

o mare dezordine. Când se cântăreşte valoarea cărţilor scrise înainte de ’90, se scad deseori din ea compromisurile politice de toate felurile făcute de autorii lor. Criticii, grupurile de interese, ba chiar şi politicienii întind mâna şi mută borcanele după cum îi taie capul. În viaţa literară occidentală nu există un clasament rigid al valorilor, în afara celui comercial, nici încoronarea unanimă a „celui mai mare“ – un sport naţional.

45. De la realismul socialist la Proust

Tot căutând, în iarna lui 1965, un subiect „ieşit din comun“ pentru lucrarea mea de diplomă, se făcuse alarmant de târziu; colegii mei lucrau deja la temele de mult alese. În fine, în februarie 1965, pe lista profesorului Silvian Iosifescu, la catedra de Teoria Literaturii, am dat peste „Disoluţia personajului în romanul lui Marcel Proust *În căutarea timpului pierdut*“. Doar micul meu snobism, ignoranţa şi gustul riscului m-au împins la gestul temerar de a alege un scriitor căruia nu-i citisem cărţile şi despre care nu ştiam nimic: nici măcar că întreg ciclul proustian, ediţia Pléiade, Gallimard, se găsea doar la Biblioteca Academiei. Probabil mai existau şi ocazii rare, pe piaţa neagră, dar n-aveam nici bani, nici acces la ea. Aveam să descopăr curând că *Secolul 20* pregătea, pentru aprilie 1965, un număr special Proust – semnalul altei „reabilitări“ accelerate din acei ani, când suprarealiştii, avangardiştii, moderniştii etc. erau readuşi în sacul ideologic al unui Moş Gerilă, brusc tolerant, şi vărsaţi, claie peste grămadă, sub ochii noştri uluiţi: copii crescuţi în penuria proletcultistă.

Nu am reuşit niciodată să înţeleg voga reală a realismului socialist, a conceptului de literatură angajată, a liricii cu tematică politică, în Occidentul liber postbelic. Ce derutată voi fi când, mai târziu, deschizând, fericită, o antologie a liricii franceze postbelice, primită cadou, am să dau, chiar la începutul ei, de poezii închinate lui Stalin! M-am considerat totdeauna norocoasă pentru că momentul „dezgheţului“ a coincis cu cel al formării mele. Până prin 1986-1987, când m-a contaminat radicalizarea din jur, l-am tot aşteptat să se repete, cu resemnarea oamenilor convinşi de durata, pe sute de ani, a comunismului.

Fusesem, ca toată generaţia mea, dresată în şcoală să falsific şi să amputez mental textele literare ca „să îmi iasă interpretarea marxistă“. Asta însemnase „să fii bun la română“. În ultimii ani de facultate devenisem însă conştientă că trebuia să elimin procedurile care întindeau textul pe un pat al lui Procust şi îl schilodeau, silindu-l să zâmbească fericit în final. Dar n-a fost deloc simplu. Îmi era la fel de greu să uit cuvinte şi sintagme, deja automatizate, ca să memorez, ca într-o limbă străină, vocabularul neologistic la zi din presa literară. Aveam şi amprenta provinciei, seriozitatea ei greoaie şi timidă.

Pentru lucrarea de diplomă, a trebuit să recuperez şi cunoştinţe de teorie literară: sătulă de inflaţia de literaţi din facultate, încercasem, în anul IV, să mă specializez în lingvistică romanică. La acea oră, lingvistica era un spaţiu revoluţionar – structuralism, gramatici generative etc. Dar mi-am dat repede seama că nu voi fi niciodată creativă în acest domeniu. Nu era de-ajuns să te intereseze cursul Mariei Manoliu şi seminarul cu Marius Sala ca să devii lingvist. Am ales momentul lucrării de diplomă ca să mă întorc la literatură. La fel voi face peste decenii, numai că îmi va lua mai mult timp până să înţeleg că mă simt mai acasă în literatură decât în jurnalism.

Într-o Românie paradoxală, ca totdeauna, care încă nu-şi eliberase deţinuţii politici, dar se sincroniza cu ceea ce se petrecea în Franţa în literatură, personajul şi naraţiunea se demodau. Se instala cu paşi repezi evanghelia noului roman (prin reţelele de universitari, va spune Dominique Fernandez, după treizeci de ani). În 1963, Alain Robbe-Grillet îşi publicase eseul *Pour un nouveau roman*, anunţând moartea personajului literar:

„Romanul de personaje aparţine definitiv trecutului, el caracterizează o perioadă care a marcat apogeul individului… Epoca actuală e mai curând cea a numărului matricol. Destinul lumii a încetat să se identifice cu ascensiunea sau căderea unor oameni, a unor familii“.

Conducătorul lucrării mele, Silvian Iosifescu, la curent cu noile teorii, prezentase deja, în *Gazeta literară* din 1963, romanul experimental în care

„nu mai avem epică propriu-zisă, ci doar o acumulare de notaţii disparate în jurul unei teme abstracte“.

M-am concentrat cu mare interes asupra disoluţiei personajelor la Proust, deşi madame Verdurin şi baronul Charlus, Swann şi Odette mi-au rămas în minte la fel de vii ca oamenii din jurul meu. Încercasem să demonstrez disoluţia lor fiindcă aşa cerea moda. Când, după aproape zece ani, voi începe să scriu, îmi voi da seama că văd, aud ce spun personajele mele.

Păstrez amintirea singurului meu succes literar din facultate, când profesorul Paul Cornea a anunţat că avusesem cea mai bună lucrare din grupă. De obicei Magdalena Popescu era, de departe, cea mai bună dintre noi; dar momentul micii mele glorii era analiza unor personaje (poate din *Ciocoii vechi şi noi*?). Am şi acum vie în minte imaginea lui Paul Cornea, venind, mereu în grabă, spre catedră, în amfiteatrul plin: cred că era în acel timp şi director al Cinematografiei. Spre surprinderea mea, care crezusem că secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea (prima lui jumătate, până la Marii Clasici) erau o perioadă anostă, am rămas, datorită cursului său, cu o intensă nostalgie a acelui timp.

Cărţile mele nu vor fi ghidate de mode literare, chiar dacă îmi plăcea să fiu la curent cu ele. Prin 1969-1970, când voi începe să scriu, erau în vogă onirismul, noul val de suprarealism etc. Îmi amintesc cum citeam, încruntată, o povestire a lui Ţepeneag: nu mă puteam minţi că-mi place şi nu înţelegeam de ce trebuie să scrii atât de complicat.

În 2005, când *Dimineaţă pierdută* a fost tradusă la Gallimard, proza se reîntorsese la personaj şi poveste, iar „noul roman“ rămăsese un capitol în istoria literaturii. Atunci am aflat că „se demodase“ şi postmodernismul, care, la noi, încă mai era considerat literă de lege, deşi se vorbea despre el încă din anii ’80.

Când s-a sărbătorit centenarul editurii Gallimard şi am citit câteva biografii ale lui Gaston Gallimard, al cărui nume a fost de atunci dat străzii,

mi-am dat seama că nimerisem, firește, din întâmplare, la editura care se potrivea cu literatura mea; formula clasic/modern.

46. Destine de cărţi, destine de oameni

Fusesem avertizată că Proust este un autor „dificil“, dar, mândră de permisul la Biblioteca Academiei, m-am afundat în lectură cu entuziasmul diletantului. Bibliografia despre Proust era, în fişier, cvasi-inexistentă: ultima carte străină consacrată lui, semnată de Ramon Fernandez, apăruse, cred, în 1943. Poate fusese achiziţionată în timpul regimului Antonescu, fiindcă autorul ei, Ramon Fernandez, a fost colaboraţionist. Dacă n-ar fi murit cu puţin înainte de eliberarea Parisului de sub ocupaţia germană, ar fi fost, dacă nu condamnat la moarte ca Robert Brasillach, cel puţin arestat, ca Drieu La Rochelle, care s-a sinucis în închisoare. Cartea lui Ramon Fernandez despre Proust se afla la Fondul Special al Bibliotecii Academiei, şi nici în Franţa n-a mai fost reeditată o vreme. Fiind veche de peste două decenii, am citit-o cu condescendenţă: nu ştiam că era încă una dintre cele mai substanţiale, chiar şi la acea oră. Nu-mi mai amintesc dacă am citat-o în cuprinsul lucrării mele ori doar la bibliografie, dar şeful meu de lucrare, Silvian Iosifescu, şi referentul, tânărul asistent Mircea Martin, mi-au dat notă maximă cred că doar pentru curajul de a mă arunca în fluviul proustian fără să ştiu să înot.

Background-ul cărţii mi s-a clarificat abia în 2008, atunci când l-am întâlnit, la Bucureşti, pe fiul lui Ramon Fernandez, Dominique. Romancier ultra-premiat, care şi-a asumat public, de la un moment dat încolo, homosexualitatea, autor de psiho-biografii şi de cărţi de voiaj, realizate împreună cu un celebru fotograf, partenerul său de viaţă (una chiar despre România anilor ’90, privită cu interes şi simpatie, ceea ce nu se întâmplă des), globe-trotter pasionat şi duşman declarat al „noului roman“, Dominique Fernandez a aşteptat să ajungă la optzeci de ani ca să publice o pasionantă

biografie a tatălui său, intitulată *Ramon.* O încercare de a găsi explicaţii, de a-l scuza, în ultimă instanţă, pentru colaboraţionismul lui (vina politică a fost excesiv „repartizată“, după părerea mea, femeilor din viaţa lui, soţiei şi mai ales mamei). Reconstituirea interbelicului francez, cultural şi politic, mi-a dezvăluit similitudini cu discursul naţionaliştilor din interbelicul nostru: *l'air du temps*. Marele ecou al biografiei lui Ramon Fernandez l-am putut măsura la faţa locului, în 2009, la Salon du Livre din Paris, unde Dominique Fernandez era asaltat de jurnalişti. Eram acolo întâmplător, fiindcă apăruse ediţia franceză a *Drumului egal al fiecărei zile*/*Vienne le jour*, aşa cum întâmplătoare fuseseră şi întâlnirea cu Proust, şi cea cu cartea lui Ramon Fernandez, şi cea cu fiul său. M-a mirat, iar, cât de ciudat se intersectează destinele cărţilor şi ale oamenilor: ca şi *Drumul egal al fiecărei zile*, Ramon Fernandez făcea parte din prima mea tinereţe.

A trebuit să citesc *A la recherche du temps perdu* la Biblioteca Academiei, în franceză, cu excepţia primului volum: el fusese deja tradus în limba română de Radu Cioculescu. Am avut şansa să mi-l împrumute Magdalena Popescu, colega de grupă care mă fascina prin bogăţia vocabularului şi prin lecturile mai întinse decât ale oricăruia dintre noi: i-am dorit multă vreme prietenia. Magda ştia cine era Proust, iar fraza prin care mi l-a recomandat a contat în decizia mea. Mi-a spus şi că traducătorul, Radu Cioculescu, murise. Mai târziu aveam să-mi amintesc privirea ei de atunci, ca să-mi dau seama dacă ştia mai mult decât spusese. Habar n-am de ce, am fost o vreme convinsă că această moarte se petrecuse în timpul, nebulos şi fabulos, dinainte de 23 August. Poate şi fiindcă volumul împrumutat de la Magda, gros şi cu un format mare, era uşor îngălbenit şi avea o punere în pagină şi o hârtie diferite de cele ale cărţilor apărute în „timpul nostru“.

În fapt, *Swann* fusese publicat în 1946: anii unei democraţii agonice, care vor semăna, câteodată, din cauza instabilităţii politice, cu *anii romantici*. În ambele momente de tranziţie, Partidul Comunist rebotezat (PMR/FSN etc.) a încercat să rămână singur pe scena politică. În 1948, cu Armata Sovietică în

spate, a reuşit prin teroare şi a păstrat comanda câteva decenii. În primii ani ’90, când Ion Iliescu şi staff-ul vor înţelege că se schimbase contextul internaţional, vor realiza pluripartidismul aşa cum îl prevăzuse Brucan: cu oamenii din FSN distribuiţi la partide din opoziţie şi putere, un inventar uman limitat care explica (şi el) dezamăgirile de azi.

Intrasem la facultate cu certitudinea că epoca închisorilor rămăsese în urmă. Dar, de fapt, primul traducător al lui Proust, Radu Cioculescu, muzicolog, eseist şi traducător, murea de cancer în închisoarea din Dej, la 6 ianuarie 1961, chiar anul când, proaspătă studentă, descopeream amfiteatrele şi serile de dans. Absolvent al Facultăţii de Chimie, făcuse studii de muzică în Austria. Subdirector al Operei Române (1930), director adjunct al Filarmonicii (1934). Redactor şi secretar general de redacţie al *Revistei Fundaţiilor Regale*, secretar al Centrului Român PEN. Ţărănist, antilegionar afişat, mason. Internat în lagărul de la Târgu-Jiu (între 12 decembrie 1942 şi 6 martie 1943), pentru ceea ce Lucian Boia numeşte „cârteli“ contra regimului Antonescu; trimis apoi pe frontul de Est, unde plecase cu maşina de scris şi cu traducerea din Proust. Sprijinitor al guvernului Rădescu. Director în Ministerul Economiei Naţionale (1944-1946), consilier artistic al Operei Române (1945-1947). Judecat într-un proces de „complot şi trădare“ şi condamnat la 12 ani de temniţă grea. Singurul român „radical“, după definiţia colaboratorului său Mihail Sebastian. „Democrat de factură occidentală“, după definiţia lui Lucian Boia. Traducerea celui de-al doilea volum din *În căutarea timpului pierdut* era în şpalt în 1949, atunci când a fost arestat.

47. Unde este dans astă-seară?

Cu ce percepţie politică eronată am trăit pe atunci! Memoria mea a înregistrat „o tinereţe normală“. Din fericire, îmi spun azi. Dădusem examen „la General“, dar eram mulţumită că mi se dăduse voie, chiar şi în condiţii de discriminare, să fiu studentă şi resemnată să fac parte dintr-o castă socială inferioară; dispreţuiam carierele construite, de regulă, pe compromisuri politice. Şi, de fapt, nici nu mă gândeam la o carieră, ci doar la un loc de muncă în care să nu mă plictisesc. Venisem din provincie în capitală, locuiam la cămin, scăpasem de controlul familiei, mă simţeam confortabil în limitele libertăţii mele. La optsprezece ani împărtăşeam obsesia majorităţii studentelor din provincie: să-l găsească, de-a lungul a cinci ani de stat în Bucureşti, pe cel care avea să se însoare cu ele. De ce atâta grabă? Pentru că niciodată, în viitoarea noastră viaţă, nu mai puteam avea la fel de multe şanse ca atunci să-l găsim pe alesul nostru printre zecile de mii de celibatari, majoritatea studenţi, şi ei, în capitală.

În perioada comunistă, când nu trebuia să existe şomaj, la sfârşitul studiilor erai repartizat, obligatoriu, într-un post din ţară. Cel mai rău era să te trezeşti singură, după cinci ani de învăţat, într-un sat pierdut pe hartă, la mâna politrucilor locali care făceau legea, să trăieşti în camere închiriate, prost încălzite, fără apă curentă, fără comunicare culturală, cu şanse reduse de a-ţi face o familie şi cu puţină speranţă să mai părăseşti acel loc dacă nu reuşeai să te descurci.

Într-o ţară hipercentralizată, capitala era un oraş închis. Se intra greu în Bucureşti, de regulă printr-o promovare profesională, care era de multe ori politică, prin repartiţii ori prin căsătorii. Mama, bucureşteancă nostalgică, după o viaţă de peregrinări prin provincie alături de tata, ne transmisese,

picătură cu picătură, convingerea că Bucureştiul era singurul oraş unde trebuia să trăieşti. Iar eu sesizasem, din adolescenţă, plictiseala vieţilor repetitive. Recunoscusem, cu spaimă, în Eugénie Grandet şi Madame Bovary perspectivele viitoarei mele existenţe, închisă într-o provincie eternă, din care nici măcar dragostea nu mă va scoate.

Dar unde puteai să dai de logodnic? Pentru noi, fetele de la cămine, reuniunile studenţeşti de la sfârşit de săptămână, mai ales cele de la Politehnică ori de la Construcţii ori de la Petrol şi Gaze – facultăţi frecventate de mulţi băieţi şi de puţine fete, o adevărată mină de aur. Peste un deceniu, atunci când eu scriam la primul meu roman, *Drumul egal al fiecărei zile*, travaliul inconştient al memoriei îmi va reînvia amintirea cocurilor înalte, bine tapate, pe care ni le făceam una alteia, în camera comună, a rochiilor strânse în talie cu cordoane late şi umflate de jupoanele apretate, a pantofilor cu toc şi vârfuri ascuţite, a benzilor de magnefoton cu cha-cha-cha, rock şi twist, devenite familiare, după tangourile şi valsurile cu care veniserăm de acasă. Şi discuţii fără sfârşit despre sex şi consecinţele lui: avorturile erau încă libere, decretul contra lor va fi promulgat de Ceauşescu abia peste patru ani. La douăzeci de ani consumasem jumătate din timpul meu de studentă, dar întrezăream deja portul dorit şi credeam că trăiesc un roman cu *happy-end.* De politică nu vroiam să mă apropii – ca să „nu-mi fac rău“ şi ca să nu „mă murdăresc“. În căminele de fete unde am locuit nu se vorbea nimic despre excluderile din facultăţi şi arestările, inclusiv de studenţi, pe motive politice care se petrecuseră doar cu câteva luni ori un an înainte. Câte ceva am mai aflat de acasă.

48. Fraţii Adameşteni

În anul când am devenit studentă, nu numai Radu Cioculescu a murit în închisoare, ci şi unchiul meu, Cornel Adameşteanu.

Bunicii mei paterni, preotul Ioan Adameşteanu şi soţia sa, Maria, au avut zece copii, o cifră curentă pe atunci: însă repartiţia pe sexe, nouă băieţi şi o fată, era mai rară. Din păcate, primul lor băieţel, Petre, a murit la şapte ani. Chipul lui gânditor, cu ochi atenţi şi parcă un pic trişti, s-a păstrat într-o fotografie, alături de fraţii următori, Cornel şi Mircea, viitorul meu tată. Părinţii nu l-au uitat niciodată pe primul lor născut, de vreme ce ultimului îi vor da acelaşi nume – Petre. Din scrisorile unui alt unchi al meu, Aurel, tatăl verişoarei mele Mariana, am aflat că pe micuţul Petre îl înmormântaseră cu ghiozdanul, amănunt care îi concretizează dintr-odată, dureros, destinul, mai ales când ştii că fraţii lui au răzbit în viaţă cu ajutorul cărţii. Poate era şi un ritual funerar pentru copiii de şcoală.

La începutul secolului XX, în România, rata mortalităţii infantile atingea 17-20%. Profesorul Gheorghe Marinescu avansează aceste cifre în discursul său de recepţie la Academie, în 1906, comparându-le cu cea a mortalităţii puilor de găină – de 3%. (Am luat această informaţie din cartea verişoarei mele, Carmen Ciofu, *Dr. Corneliu Adameşteanu. Un chirurg în epocă, 1905-1960*, Editura Amaltea, 2013.) În acest context, bunicii au fost norocoşi, fiindcă ceilalţi opt băieţi le-au trăit; iar bunica nu a apucat să vadă că singura ei fată, Laetiţia, avea să se prăpădească la douăzeci şi patru de ani. Fraţii Adameşteanu aveau între ei o solidaritate neobişnuită şi un foarte mare (chiar excesiv, mi s-a părut uneori) orgoliu de familie, provenit din reuşitele lor intelectuale. Moşteniseră două linii genetice contrastante: unii interiorizaţi, alţii extrovertiţi, unii vorbeau foarte mult, făceau continuu

glume, alţii tăceau mai tot timpul. Ca o replică a destinului la solidaritatea masculină şi misoginismul lor implicit, băieţii Adameşteanu aveau să aibă, spre necazul lor, un „cârd de fete“ şi doar trei băieţi (unul inexistent în familie, dus de mic pe alt continent).

Mi-amintesc, din copilărie, că tata ţinea permanent legătura cu fraţii prin scrisori: anii erau grei şi vizitele rare. Telefon acasă n-aveam, iar banii de tren ridicau o problemă. Nu am mers nicăieri în vacanţă, cu excepţia taberelor şcolare. În vara când împlinisem paisprezece ani, am ajuns la Toporu, satul, mitologic pentru familie, de lângă Alexandria. Tata tânjise după el de cel puţin un deceniu. Deşi plecase devreme din casa părintească din Toporu, mai întâi la Gimnaziul din Giurgiu, apoi la Liceul Militar din Craiova etc., şi s-a întors rareori acolo, Cornel, rămas în postura fratelui mai mare, s-a preocupat de soarta fraţilor mai mici, după moartea bunicului: un transfer de paternitate pe care l-a împărţit, cred, doar cu tatăl meu, Mircea, următorul ca vârstă şi asemănător ca responsabilitate faţă de fraţi.

I-am cunoscut destul de bine pe fraţii tatei, cu excepţia unchiului Cornel, pe care l-am zărit doar de două ori, deşi locuiam relativ aproape. De la Huşi, Cornel ajunsese, cu ai lui, la Târgu-Jiu, iar noi, de la Târgu Ocna, ajunseserăm la Piteşti. Prima oară l-am văzut atunci când un alt unchi al meu, Costică, agronomul, ne-a dus cu maşina până la Târgu-Jiu. Trebuie să fi fost în anii când acesta mai lucra în Ministerul Industriei Alimentare (înainte fusese director de culturi la fabrica de zahăr de la Ripiceni, a unui consorţiu belgian). Cred că eram destul de mică, fiindcă mi-au rămas în minte doar drumul, cam plictisitor, într-un autoturism, pe lângă nişte păduri, şi o casă colorată şi plină de lumini: atunci am văzut, pentru prima oară, un pian într-o locuinţă. Unchii, mătuşa şi chiar verişoarele mele erau doar nişte siluete mişcătoare, neinteresante.

Pe unchiul Cornel l-am păstrat în minte doar la Bucureşti, în micul apartamentul al unchiului Oiţă (Ion), în Cotroceni, cred că pe strada Dr. Petrini. Trebuie să fi fost atunci când Oiţă a împlinit cincizeci de ani, şi

probabil înainte să fi fost scos de la Facultatea de Medicină Veterinară, de vreme ce îi mai ardea să se aniverseze. Eram deja adolescentă, mă simţeam stângace în corpul meu, nu ştiam să conversez, dar amintirile îmi sunt mai precise. A fost una din acele foarte rare ocazii când am văzut la un loc mai mulţi dintre unchii meu Adameşteni (toţi, nu s-a întâmplat niciodată). Atunci, la sărbătorirea lui Oiţă, umpluseră apartamentul mansardat, cu camere mici şi un culoar strâmt, dar care mie mi se părea elegant, „bucureştean“. Pe pereţi erau tablouri şi desene de la prieteni, pictori. Înconjurat de ceilalţi, Cornel, mai scund şi mai chel, vorbind mult şi repede, nervos, un debit neobosit, cu o voce autoritară, ce? lucruri neinteresante, de oameni mari. Nicolae, „Papagalul“, îl concura la vorbit, şi, fireşte, după intervenţiile lui izbucneau râsete. Cornel „era un extrovertit, un mare povestitor, având un remarcabil simţ al umorului, ironiei şi autoironiei“, îşi aminteşte fiica lui mai mare, Carmen, care de altfel l-a moştenit. Împreună cu soţul ei, Eugen Ciofu (Buti, pentru cei apropiaţi), un om fermecător şi cald, vor alcătui un cuplu de neuitat: doi mari medici pediatri, care, prin povestirile lor pline de umor, deveneau uşor centrul fiecărei întâlniri, oriunde se aflau.

Ca să ne arate ce răsfăţaţi de viaţă suntem noi, eu şi fratele meu, tata ne povestea cum ajungea la şcoală târziu, în octombrie-noiembrie, după ce terminau de strâns recolta de pe câmp. Sau ce tălpi bătătorite aveau fiindcă mergeau desculţi, „ştiţi voi ce tare înţeapă mirişte?“, ne întreba. Sau ce foame făceau la gazdă, la Giurgiu.

În cartea ei, exactă şi plină de informaţii noi despre tatăl său, vara mea, Carmen Ciofu, are o singură afirmaţie, după părerea mea discutabilă: vorbind despre o fotografie de familie din 1907, face o paranteză: „anul marilor răscoale ţărăneşti, care nu ştiu să fi fost active şi în această zonă“. Eu însă îmi amintesc cum povestea tatăl meu represiunea răscoalei: soldaţii au bătut toţi oamenii din sat, inclusiv o femeie bătrână care din cauza loviturilor s-a scăpat pe ea şi a murdărit centironul soldatului. Scena are o asemenea violenţă, încât mi s-a întipărit în minte, dar tot din cauza asta nu

am povestit-o în familie. Mi-a fost mai uşor s-o scriu decât s-o povestesc. Tata a mai spus atunci că represiunea a fost atât de dură, încât ţăranii nu se vor mai răscula curând, fiindcă nu au uitat ce au păţit atunci. Revolta şi represiunea au fost la câţiva ani distanţă de gloriosul jubileu al Regelui Carol I: erau încă mari inegalităţi sociale în ţară, şi vor mai fi şi în interbelic. Sunt amănunte care îmi revin uneori în minte atunci când aud oameni care pun relele de azi doar pe seama comunismului; de fapt, în România au fost mereu multă lume săracă, multă cruzime şi primitivism.

Născut în 1906, tata nu avea propriile lui amintiri despre răscoală. Dar auzise mai multe poveşti decât Cornel, fiindcă fusese mai prezent în casa părintească din Toporu, probabil şi ca să aibă grijă de fraţii mai mici. Aşa a pierdut şi şansa unei burse în străinătate, care s-a ivit după ce el îşi luase, primul, licenţa cu *magna cum laude* şi plecase repede la Toporu. Istoric pasionat, tata se interesa de zona în care locuia. În ultima parte a vieţii, când a fost profesor în Piteşti, a studiat istoria medievală a localităţilor şi mănăstirilor din regiunea Argeş; am şi acum plicurile lui cu fişe.

49. Linia gorjeană

Solidaritatea fraţilor Adameşteanu a reuşit să creeze relaţii apropiate şi la următoarea generaţie, care a împărtăşit cultul lor pentru performanţa intelectuală: un gen de orgoliu al unui fel de „sânge albastru“ care la noi s-a amestecat, în timpul comunismului, şi cu complexe de discriminare socială.

Dar atunci, în copilărie, când ajungi la un înţeles rapid şi esenţial al lumii, am sesizat şi diferenţele dintre mine şi părinţii mei. Mi se părea că nu semănam cu mama în multe privinţe şi simţeam iritarea ei, pentru că eram altfel decât se aştepta să fiu. Şi, de fapt, nici cu tatăl meu nu semănam atât de mult pe cât se spunea. Aveam ceva diferit, potenţial primejdios, pe care nu ştiam să-l numesc, dar, în secret, mi-l recunoşteam. Obişnuisem să mă laud la colegii de grădiniţă că nu am bunici. La adolescenţă însă, curiozitatea îmi împingea mintea dincolo de generaţia părinţilor, în acea viaţă fără moarte pe care o promit genele, ereditatea. Cine mai fusese la fel ca mine, înainte să mă nasc?

Bunicii, într-adevăr, muriseră înainte de naşterea mea – cu excepţia bunicului dinspre mamă, Niculaie Predescu. Îl ignorasem probabil fiindcă mama nu a fost apropiată de el: rămăsese orfană de mamă la patru ani şi crescuse departe de tatăl plecat în război, pe urmă recăsătorit şi preocupat de noua familie. L-am văzut o singură dată, eram studentă în primul an, şi ne-am plimbat prin Cişmigiu vreo oră: un moşneguţ străin, uscăţiv, dar ce am vorbit? N-a rămas nici o urmă din acea conversaţie în mintea mea. Îl întâlnisem fiindcă vrusese să mă vadă, dar şi fiindcă aşa mă sfătuise prietenul meu de atunci, Dan. În seara când mi-a spus că familia lui are cerere de plecare în Israel, a insistat să-mi văd bunicul. „Dacă n-o faci, mai târziu o să-ţi pară rău!“, mi-a spus. Şi chiar aşa s-a întâmplat. Fiindcă pe

urmă nu l-am mai întâlnit pe bunicul Predescu, fiul unui Preda din Gorj, din Cărbuneşti, şi e aproape ca şi când nu l-aş fi văzut vreodată. Sunt sigură că nici mama, nici sora ei, de la care deţin, totuşi, singurele informaţii despre partea oltenească a familiei, şi poate nici chiar fratele ei, mult mai aventuros, nu au ajuns vreodată în Cărbuneşti să-şi caute rădăcinile.

Pe acest frate al mamei, căruia tata îi spunea „Gogu capitalistul“, îl vedeam însă mult mai des; de obicei ne invita la masă de Paşte. L-am asociat cu atmosfera din romanul lui Ion Marin Sadoveanu *Sfârşit de veac în Bucureşti*, unde apar negustori la prima generaţie, aşa cum fusese, probabil, bunicul Niculaie Predescu sau tatăl lui, necunoscutul Preda. Poate nu întâmplător descoperisem cartea la unchiul Gogu acasă. Îl interesa literatura, chiar dacă nu putuse să facă multă şcoală. Gogu Predescu şi familia lui au trăit relativ bine din atelierul lui de rame de tablouri, într-o perioadă când zona privată era incredibil de restrânsă. Un bărbat puternic, pragmatic, descurcăreţ, singurul cunoscut al meu nemodelat de comunism, fiindcă n-a fost niciodată slujbaş la stat. Din păcate, pentru el, libertatea, capitalismul au venit prea târziu.

La fel şi pentru ultima lui dragoste, Viorica, unica soţie „cu acte“ a acestui mare iubitor de femei. Interesantă, semănând cu Simone Signoret la tinereţe, inteligentă şi inventivă, s-a ocupat de obiecte decorative, câini de rasă, mergea cu ei la concursuri etc., activităţi mai puţin obişnuite în comunism. Viorica Predescu s-a luptat multă vreme cu un cancer la sân. Înainte să moară, m-a chemat să-mi povestească amintiri ale primei sale tinereţi, pe care le-am notat într-un caiet. Nu ştiu dacă acest gest, întâlnit doar în romane (chiar şi la Tabucchi, *Tristano muore/ Tristan moare*, mi s-a părut mai degrabă un procedeu literar un pic artificial), era o probă de simpatie faţă de mine sau de respect faţă de literatură. Îmi dăduse cartea unui unchi al ei, Aurel Cornea, scriitor, mort tânăr, în primul război. Sau, poate, era dorinţa, explicabilă, de a mai păstra astfel ceva dintr-o existenţă din care părea să plece împăcată.

Totuşi, din familia Predescu, cea mai dragă mi-a fost sora mamei, Georgeta Bobea, căreia i-am dedicat *Dimineaţa pierdută*, ediţia definitivă. Avea o fire veselă, comunicativă şi un mare devotament faţă de fraţi şi nepoţi.

50. Destine de femei

Din copilărie, sub influenţa tatei, îmi asumasem doar descendenţa mai glorioasă a Adameştenilor. Vara mea Carmen, în cartea deja citată, îi face un portret convingător bunicului nostru comun, din datele care au ajuns până la noi: „Bunicul meu pe linie paternă, preotul Ion Adameşteanu (1976-1940), era, la rândul lui, fiul preotului Gheorghe Rădulescu… Aşa cum rezultă din portretele păstrate în familie, era un bărbat înalt, frumos, deştept şi cu mare prestanţă, posibil aspru ca şef al unei familii mari… Copiii i-au păstrat un mare respect toată viaţa, ba erau chiar timizi în fata autorităţii lui indiscutabile, şi nici unul nu a îndrăznit să-l contrazică vreodată. Impunea ascultare deplină. Nici un fiu nu a fumat în faţa părintelui, deşi acesta era un mare fumător“.

În biblioteca tatei, rămasă la mine, a existat o carte cu alfabet mixt (jumătate chirilic) care avea, pe prima pagină, iscălitura lui: preot I. Adameşteanu. Scrisul elegant, lunguieţ, al bunicului nu prea semăna cu cel al fiilor săi; mi se pare că nici la chip nu i-au prea semănat. Aveau părul creţ, buzele groase, nasul scurt şi un pic lăţit: mai toţi cu ochii şi părul de culoare închisă. Nu cumva avem un strămoş african? Cum o fi ajuns până aici? mă întrebam. Dar nu am îndrăznit niciodată să le spun părinţilor ipoteza mea, construită pe când învăţam geografia lumii în şcoala generală. Mutra mea nu se conformase tiparului „african“. M-au complexat pe viaţă referirile părinţilor la nasul meu, după părerea lor, prea lung.

De obicei tata adăuga că un asemenea nas mai are doar fratele lui, Dinu. Dar pe mine nu asta mă mai consola, ci ceea ce spunea despre el mama, care îl văzuse doar în 1941, la nunta ei, singura dată când Dinu mai venise de la Accademia di Romania în ţară: că era, după părerea ei, cel mai frumos

dintre cumnaţi. În copilărie, Dinu fusese poreclit Cucu-Năucu; fraţii îi povesteau cu mândrie năzbâtiile, se pare că fusese cel mai nebunatic dintre ei. Va fi încă un bărbat frumos şi foarte carismatic, deşi se apropia de 60 de ani, atunci când îl voi întâlni prima oară.

Toată copilăria, mama m-a bombănit că „alesesem“ să am părul cu fir subţire şi drept, la fel ca al Laetiţiei, singura fată dintre cei zece copii ai preotului din Toporu. Prietene ale Laetiţiei mi-au spus, mai târziu, că şi vocea mea (pentru care am primit în viaţă multe complimente) seamănă izbitor cu a ei. Laetiţia murise la douăzeci şi patru de ani, relativ curând după naşterea mea; am văzut mai multe fotografii în care mă ţinea în braţe. Cu excepţia părului pe care mi-l lăsase moştenire, chipul ei se conforma „tiparului african“: acelaşi nas scurt şi uşor lăţit, aceeaşi gură pregnantă. Semăna cu tata, cu Oiţă, cu Aurel, cu Nicolae ş.a. Cum Laetiţia făcuse tuberculoză după o decepţie sentimentală, mama se temea că moştenesc şi firea ei idealistă, dezordonată şi înclinaţia literară – date mai degrabă periculoase pentru o femeie. Nu îi plăcea nici generozitatea ei excesivă, căci în spital Laetiţia dăruise celorlalte bolnave din salon bunătăţile cu care veneau fraţii ei, disperaţi că îşi pierd singura soră. Probabil din cauza acestor referiri şi a morţii ei timpurii, care mi se părea îngrozitor de nedreaptă, mai ales că, după ce se neglijase o vreme, la sfârşit plângea şi spunea că vrea să trăiască, Laetiţia a fost o prezenţă frecventă în mintea mea. Numele ei mi-a venit automat în minte atunci când a trebuit să-mi botez primul personaj. L-am transcris cu o grafie mai simplă decât pe piatra de mormânt din curtea bisericii de la Toporu. Am făcut-o cu un fel de strângere de inimă, nu eram sigură că aveam acest drept. Eram conştientă că personajul meu din *Drumul egal* n-are nici o legătură cu Laetiţia Adameşteanu, şi cu atât mai puţin cel din *Provizorat.* Un scriitor este, în multe privinţe, o făptură incomodă pentru familia lui. Încă şi mai incomodă este o scriitoare.

Cât priveşte chipul meu din tinereţe, rudele apropiate au descoperit mai târziu, când trecusem de treizeci de ani, că era asemănător cu cel al bunicii –

Maria Adameşteanu. Semănam cu bunica mea, când eram amândouă de aceeaşi vârstă, dar la distanţă de un secol. În prima ei fotografie, lângă doi preoţi voinici, bărboşi, în haine lungi şi negre, cu potcapuri înalte – soţul şi socrul –, Maria pare o adolescentă scoasă la tablă, care se concentrează ca să răspundă. În fotografia următoare, este o femeie tânără, într-o rochie albă, bogată, cu dantele. Are deja trei copii. Soţului ei, bărbat tânăr, i se citeşte pe faţă voinţa puternică, ea, în schimb, pare dusă pe gânduri. Poate aşa era privirea ei. Pe bunica Maria, noi, nepoatele, o căinam pentru fertilitatea care a făcut-o să-şi petreacă viaţa doar în sarcini şi cu copii mici atârnaţi de poală.

Reconstruind atmosfera epocii victoriene într-o superbă carte (*Virginia Woolf and Vanessa Bell. A Very Close Conspiracy*), Jane Dunn asociază sexualitatea femeilor din acea vreme cu moartea; naşterile numeroase le scurtau viaţa.

După ce adusese pe lume zece copii, bunica Maria a făcut congestie cerebrală la albia de rufe. Avea doar patruzeci şi şapte de ani. Unchiul Aurel şi-l amintea pe mezinul familiei, micuţul Petre, copil de şcoală, alergând în urma saniei care îi ducea mama la mormânt. Ea murise la un început de februarie, într-o iarnă cu multă zăpadă. Tot Maria o chema şi pe cealaltă bunică, mama mamei, care a murit la treizeci şi trei de ani, când avea deja şapte copii; vor supravieţui doar trei. Nici despre ea n-am aflat nimic: ce spunea, ce îi plăcea etc. Bunicile mi-au transmis doar feţele lor fără zâmbet din fotografii, coafurile complicate, la fel şi rochiile lungi, pline de dantele, şi epitetul identic, „biata mama“, cu care s-au referit la ele, o viaţă întreagă, mătuşile şi unchii rămaşi, prea repede, orfani.

Preoteasa Maria a fost eclipsată în memoria fiilor de mama ei, Pena Sofan, bunica de care băieţii Adameşteanu au rămas foarte legaţi: îi spuneau Ma-mare. Străbunica mea, Pena. Cea mai carismatică persoană care urca din adâncul memoriei familiale. Ma-mare revenea mereu în istoriile nepoţilor, unchii mei, ca o naratoare de excepţie. Toată copilăria l-am auzit pe tata

lamentându-se că nici unul dintre ei n-a transcris poveştile „lu' Ma-mare", care nu apar în nici o altă colecţie de basme, dar erau mai formidabile decât cele ale lui Ispirescu.

E drept că singura din poveştile lui Ma-mare care a ajuns până la mine, *Povestea lui Gheorghe Săracul din Coşul cu Cenuşă*, n-am mai găsit-o nicăieri. Personajul principal era un om atât de sărac, încât n-avea decât o singură cămaşă (sau schimb de haine), iar când o spăla se ascundea într-un coş de cenuşă de lângă sobă. Trebuie să fi fost o variantă masculină a basmului Cenuşăresei. Pe des-pomenita Ma-mare din amintirile nepoţilor a chemat-o Pena Cojocaru. Se măritase cu un ardelean din Sălişte a Sibiului, Ilie Sofan. Familia Adameşteanu pare astfel să aibă şi o ascendenţă ardelenească. Tata avea poveşti despre un unchi al lui, poreclit Buhu-huhu, unul din acei ciobani transhumanţi care coborau iarna cu turmele în Câmpia Dunării. Acest frate sau cumnat al Penei era foarte tăcut, aproape mut, şi de câte ori rămânea peste noapte în gospodăria lor, nu dormea în casă, ci sub şopron, cu oile lui.

Nu ştiu dacă Pena Cojocaru era şi ea ardeleancă ori regăţeancă. Din păcate, s-a pierdut această informaţie, aşa cum s-a rătăcit şi cel mai complet arbore genealogic al familiei, făcut de tatăl meu şi dus, cât putuse el de departe, până în ultima parte a secolului al XVIII-lea, cu preoţi pe mai multe generaţii. Nu ştim nici cum arăta străbunica Pena, care a locuit cu fiica, ginerele şi numeroşii lor copii la Toporu, nu a existat nici o fotografie cu ea. Ştim doar că fuma – un detaliu, poate, nu atât de neobişnuit pentru respectiva zonă geografică (pe care, în cartea ei, Carmen o numeşte Bărăgan, eu cred însă că este Câmpia Dunării). Acolo am văzut, ani de-a rândul, foi de tutun întinse la uscat pe prispa caselor.

Neobişnuit pentru acele timpuri, Pena Sofan avusese cu soţul ei, Ilie Sofan, un singur copil – pe bunica mea, Maria. Gurile rele au adus până la a patra generaţie bârfa că, de fapt, tatăl Mariei ar fi fost boierul Guţă Daia, care avea o atenţie specială pentru Maria, bunica mea, crescută şi educată în

casa lui. Cert este doar că Guţă Daia a fost naşul Mariei Sofan la nunta cu preotul Ioan Adameşteanu. Îi găzduise mai târziu copiii, botezaţi cu aceleaşi nume ca şi nepoţii lui, în casa din centrul Giurgiului; însă, din câte îmi povestea tatăl meu, mai degrabă în regim de rude sărace. Valorile celor două familii au fost însă diferite. Din frecventarea cazinoului, a jocurilor de noroc, boierul Daia avea să sărăcească, astfel încât comuniştii nu vor mai avea ce să le confişte. Finii lor, băieţii preotului din Toporu, studioşi şi muncitori, şi-au făcut, în genere, un nume în profesiunea lor, dar în privinţa acumulării nu s-au dovedit dotaţi. E drept că şi vremurile le-au fost potrivnice.

Vieţile înaintaşilor ajung la noi ca pure ficţiuni. Nepoţii au respins cu indignare bârfa la adresa memoriei străbunicii mele, care ar modifica genealogiile, oricum neştiute. Mie mi se pare însă că, smulsă din eterna senectute în care a închis-o respectul lor afectuos, Pena Sofan, despre care nu avem nici o descriere fizică, redevine acea femeie tânără şi atrăgătoare din tinereţea ei neştiută, în jurul căreia s-au ţesut alte poveşti decât cele ştiute de ea.

Păcat însă că această zeitate întemeietoare a familiei era muritoare. Strigătele ei de durere, pe care le ascultau din curte nepoţii îngroziţi, în timp ce Ma-mare murea de un cancer la stomac, îmi strâng şi mie, după patru generaţii, inima de neputinţă şi revoltă în faţa cruzimii vieţii.

51. Povestea numelui

Ginerele Penei Sofan, preotul Ioan Adameşteanu, ne-a cadorisit pe toţi cu numele acesta complicat: el a fost primul care l-a purtat, dar şi lui i-a fost impus. În genealogia făcută de tatăl meu, existase un preot Radu, născut în 1812, cu două generaţii înaintea bunicului meu. Ca atare, bunicul a venit la Seminar sub numele de Ioan Rădulescu. Însă, fiindcă în clasa lui mai era un altul cu acelaşi nume, profesorul l-a întrebat pe bunicul de unde este: era din Adămeşti, aşa că a devenit Adameşteanu. Simplu!

„În familia noastră sunt generaţii de preoţi, până pe la 1700! Ştii ce înseamnă asta? Cunoscători de carte!“, mi-a spus de mai multe ori, cu o mândrie nobilitară, unchiul Nicolae, avocatul.

Bunicul m-a întovărăşit în Franţa, în programul „Belles Etrangères“, pe post de tată. Dintr-o neatenţie a editorului, în filmul cu cei doisprezece scriitori români invitaţi atunci, am fost prezentată drept „fiica unui preot dintr-un sat de la Dunăre“. Filmaseră fotografia pusă pe un perete din holul apartamentului meu, în care bunicul apare împreună cu fiul şi nora sa: cred că le plăcuseră potcapurile, bărbile şi hainele negre, lungi – detalii pitoreşti. Deşi la întâlniri m-am grăbit să spun că tatăl meu a fost profesor de istorie, că el mi-a influenţat formaţia, bunicul a rămas drept părintele meu, în filmul de pe internet, în antologie şi pe urmă chiar în cronici literare la cele trei cărţi apărute până acum (*Une matinée perdue*, 2005, *Vienne le jour*, 2009; *Situation provisoire*, 2013). M-a iritat puterea bunicului asupra mea, mai ales că ştiam că el decisese, cu severitate, profesiunea unchilor mei, şi nu sunt sigură că ar fi fost încântat de a mea. Dar până acum, oricât m-am străduit să îl repun pe tatăl meu în drepturile lui (am ajuns chiar să amintesc

despre asta într-un articol publicat în *Libération*), bunicul şi-a împins autoritatea şi asupra mea: deocamdată numai în Franţa.

Fiind atât de deosebit, numele Adameşteanu era, pe de o parte, „glorios“, dar pe de alta, te arăta cu degetul pentru toate „păcatele“ şi „petele“ familiei, mai ales în comunism. Am auzit-o uneori şi pe mama lamentându-se din acest motiv.

Vara mea, Carmen Ciofu, explică acest sindrom în cartea dedicată tatălui ei: „În luna ianuarie 1962 m-am măritat cu colegul meu de facultate Eugen Pascal Ciofu, care a avut tăria să accepte să se căsătorească cu fiica unui deţinut politic şi să îşi lămurească şi familia să o accepte. Am motive să cred că nu a fost o sarcină prea uşoară. Este de subliniat că a te căsători «bine» când tu aveai o etichetă de «fiică de deţinut politic» era o adevărată provocare şi foarte puţini potenţiali parteneri de viaţă aveau curajul să o facă. Cu ocazia căsătoriei, prima mea grijă a fost să «scap» de numele de Adameşteanu, care îmi atârna ca o piatră de gât, fiind sinonim cu eticheta, infamantă pe atunci, de «deţinut politic mort în puşcărie». Dar eu trebuia să îmi croiesc o viaţă nouă, aparent sub o altă identitate. Era singura speranţă pe care o întrevedeam, la cei douăzeci şi doi de ani cât aveam atunci când am absolvit Facultatea de Pediatrie“ (*Corneliu Adameşteanu. Un chirurg în epocă, 1905-1960*).

Tânărul doctor Eugen Ciofu nu doar a luat-o pe Carmen de soţie, în timp ce ea era o proscrisă, dar a şi mers cu ea la ţară, ca medic stagiar, într-un sat din zona Feteşti, lângă cele care fuseseră de curând părăsite de bănăţenii deportaţi în Bărăgan. El ar fi putut rămâne să-şi facă rezidenţiatul în Bucureşti, dar ea, deşi a fost premiantă pe ţară, nu avea acest drept. Aveau poveşti plini de culoare despre anii petrecuţi la Feteşti.

Dosarul meu de cadre avea petele lui: tata era exclus din Partid, bunicul fusese preot, unchiul Dinu era în Occident etc. Părinţii povesteau mereu că în 1946 „făcuseră prostia“ să se înscrie la social-democraţi, ca să scape de presiunea să intre în Partidul Comunist. Dar tot acolo ajunseseră, fiindcă în

1949 se făcuse aşa-zisa unificare şi se treziseră membri ai Partidului Comunist. La epurările din ’52 (cred), tata fusese exclus, împreună cu mai mulţi colegi de catedră, care, ca şi el, nu luaseră în serios viaţa politică. În şedinţă, atunci când a fost acuzat, în stilul epocii, că provine dintr-o familie de exploatatori, tata, care muncise pe câmp toată adolescenţa, îşi arătase, furios, mâinile: „Cu mâinile astea?“, i-a întrebat.

Dar eram fascinată de numele Adameşteanu şi mă simţeam obligată să continui performanţele familiei, deşi habar n-aveam cum. Bietele recenzii pe care le-am publicat în *Contemporanul* ori *Luceafărul* aşa le-am semnat, cu toate că mă măritasem şi aveam alt nume. A fost o mulţumire pentru tatălui meu, care avea să moară curând: el mă crescuse în obsesia grandomană a familiei. Am început să am dubii în privinţa numelui Adameşteanu în 2005. După ce a terminat de tradus *Dimineaţă pierdută*, Alain Paruit mi-a propus să-l schimb înainte de apariţia cărţii: „Cu un astfel de nume nu treci frontiera României“, mi-a spus. A propus acelaşi lucru şi editorului meu, Jean Mattern, care doar a râs. Da, după şapte ani, observ că în străinătate puţini reuşesc să-l pronunţe şi e greu de reţinut.

Numai unchiul meu, Dinu Adameşteanu, a reuşit să fixeze numele familiei în Occident, în Italia, ţară pe care o simţea a lui: muzeul din Policoro, unul dintre cele 18 înfiinţate de el în timp ce era Soprintendente delle Antichità Basilicata, îi poartă numele. Însă în Sicilia, locul unde a devenit cunoscut făcând săpături la cetatea Gela, i se spunea, simplu, Don Bastiano. Tot în Italia de sud trăieşte, printr-o ciudată coincidenţă, şi cea mai tânără dintre verişoarele mele, Anke Adameşteanu, fata cea mică a lui Nicolae; copiii ei însă poartă numele tatălui lor.

52. O familie pacifistă

Bunicul Ioan Adameşteanu, preot cu venituri modeste şi cu o familie mare, greu de întreţinut, îşi dirijase cu mână de fier băieţii către Seminarul Teologic şi către şcolile militare, unde nu se plăteau taxe şi se dădeau burse şi uniforme. „Sistemul de burse şi hărnicia copiilor părintelui Adameşteanu au reprezentat factorul principal care le-a asigurat acestora accesul la învăţătură, în nici un caz finanţarea din partea familiei, împovărată cu nouă copii. Prin sistemul de burse, o generaţie de copii merituoşi din mediul rural au reuşit între cele două războaie mondiale să acceadă la o situaţie socială superioară originii lor modeste, cu condiţia să fi acordat învăţăturii întâietate“, scrie vara mea, Carmen Ciofu, în cartea citată.

Totuşi, bunicul n-a reuşit să-şi lase nici un urmaş în biserica pe care o construise în satul Toporu şi în profesiunea care se transmisese, din tată în fiu, de trei-patru generaţii. Cei doi fii trimişi la Seminarul Teologic şi-au dat diferenţele faţă de liceu şi au intrat la universitate: Nicolae va absolvi Dreptul şi Filosofia şi va ajunge avocat/jurisconsult, Dinu va urma Limbile Clasice şi Istoria şi va deveni arheolog. În schimb, băieţii trimişi la şcolile militare au făcut cariere spectaculoase ca medici: Cornel – medic uman, Oiţă – medic veterinar. Fraţii Adameşteanu nu par să fi avut afinităţi cu viaţa militară.

Tata nu a făcut armata, fiindcă a fost grav rănit, în copilărie, în timpul primului război, când, din joacă, unul dintre fraţi, Cornel, cred, a pus pe plita încinsă gloanţe care, firește, au explodat. Periculoasele jocuri ale generaţiilor de copii de război. Băiat de zece ani pe atunci, tata a petrecut zile şi nopţi chinuitoare în spitalul din Giurgiu, plin de răniţi de pe ambele fronturi; între alte poveşti recurente era una despre un soldat german care

murise, într-o noapte, lângă el, tânguindu-se în limba lui străină. De atunci, tata rămăsese cu o oroare faţă de spital şi îi tot spunea mamei ca nu cumva să-l ducă vreodată acolo, când o fi pe moarte. Şi nici n-a fost nevoie – a murit pe neaşteptate, în patul lui, probabil de un infarct, la cincizeci şi opt de ani.

Dar se aflase la o cumpănă de viaţă atunci, la zece ani, când doctorul, văzând că îi merge din ce în ce mai rău, l-a chemat pe bunicul şi i-a spus: „Ia-ţi, părinte, copilul să moară acasă“. Dus pe braţe acasă, tata a fost salvat de o babă din sat care l-a hrănit cu muşchi de vită în sânge şi i-a dat să bea zilnic un pahar de vin negru: trebuie să fi pierdut mult sânge şi era anemiat. Râdea totdeauna când ne povestea asta, avea o fire veselă şi prietenoasă care l-a ajutat să fie acel profesor de istorie de excepţie, foarte iubit de elevi. Rana din copilărie i-a afectat pe viaţă circulaţia la nivelul piciorului, care s-a înrăutăţit de-a lungul timpului; având un dosar prost, i se dăduseră ore la liceul cel mai depărtat de casă, unde ajungea mergând pe jos, stătea ore întregi în picioare etc. Dar rana l-a scăpat de front, nu ştiu cum s-ar fi simţit acolo, era o fire vag anxioasă: sau timpurile îl făcuseră să fie aşa.

Nici fratele lui mai mic, Dinu, care, la sfatul tatei, a făcut Facultatea de Istorie şi a mers la săpături arheologice, nu a fost pe front. Şi la bătrâneţe se enerva atunci când îşi amintea ce tracasat fusese după ce a refuzat să se întoarcă din Italia, ca să plece în război. Iar Costică mi-a povestit ce îngrozitor era la Stalingrad, frigul, înfiorătorul bombardament de artilerie etc.: „Făceai pe tine de frică“.

Doar Cornel a făcut, ca medic militar, războiul pe ambele fronturi şi a primit toate decoraţiile posibile. Înainte de asta însă fusese retrogradat din medic-locotenent la simplu soldat, fiindcă se căsătorise fără să fi cerut aprobarea superiorilor militari, aşa cum prevedea regulamentul ofiţerilor. Înainte să fi plecat la studii, la Paris, semnase un contract de 10 ani cu armata, din care însă, în momentul căsătoriei, efectuase numai şapte ani şi trei luni. Ca atare (povesteşte fiica lui), „a şi fost pus să plătească

despăgubiri băneşti armatei pentru perioada de serviciu neefectuată, în fapt solda gradului de locotenent pentru perioada petrecută la studii la Paris. Poate tot ca pedeapsă a primit ordinul de mobilizare pe front din prima zi a războiului“. Din ce povesteşte Carmen, unchiul Cornel a fost marcat puternic de experienţa sa ca doctor de război.

„S-a întors, de pe Frontul de Vest, la 5 iunie 1945… Toată viaţa a evocat cu predilecţie întâmplări din timpul războiului şi a apreciat pozitiv experienţa medicală uriaşă şi inedită pe care a acumulat-o în perioada când a fost mobilizat, cu preţul unor eforturi, stres şi privaţiuni pe care numai cei care au parcurs aceeaşi epocă le pot înţelege… Povestea de dificultatea de a menţine răniţii sub anestezie din cauza zgomotelor tunurilor artileriei care se afla în apropiere, de păduchi, degerături şi scorbut, de care suferea armata română pe când ajunsese în Munţii Tatra, de frica continuă de moarte şi de aceea de a fi luat prizonier…“

Cel mai mic dintre Adameşteni, Petre (un viitor profesor de ştiinţe naturale, pasionat şi bun organizator al şcolii din Toporu), a fost aviator. Dar cred că pe la sfârşitul războiului.

Citind cartea verişoarei mele, am aflat cu întârziere că scrisorile lui Cornel din timpul războiului, trimise soţiei, au fost puse, conform dorinţei acesteia, în sicriul ei, în 2001, fără a fi fost citite de nimeni altcineva decât de destinatară. O remarcabilă discreţie a fiicelor, dar şi un interesant document pierdut astfel. Am regretat că n-am ştiut din vreme, deşi nu sunt deloc convinsă că aş fi reuşit să salvez măcar o copie a scrisorilor. S-ar putea să fiu singura dispusă să încalce regulile familiei pentru a da orice şansă în plus mărturiilor: deformaţie profesională.

53. Modelul

Taciturnul Oiţă (sub diminutivul acesta l-au ştiut şi prietenii, şi colegii pe unchiul meu Ion Adameşteanu), care a avut o atenţie specială faţă de mine după ce am început să public literatură şi la care am ţinut, nemărturisit, mi-a povestit odată că vrusese să facă Literele. Nemilos, bunicul l-a bătut şi l-a dus, plângând, la şcoala militară. Tăceam, revoltată, dar unchiul Oiţă, zâmbind, îi dădea, peste ani, dreptate: bătrânul avusese o minte clară şi practică – ce s-ar fi ales de el ca profesor de română, în vremurile care au urmat?

Aşa, ajunsese unul dintre creatorii şcolii româneşti de patologie medicală veterinară, autor de tratate importante, membru, în ciuda marginalizării politice, al unor societăţi ştiinţifice internaţionale din Paris şi New York (unde, de altfel, n-a pus niciodată piciorul). O putere de muncă ieşită din comun, o dăruire profesională care m-a fascinat l-au ajutat să traverseze anii grei când a fost scos de la Facultatea de Medicină Veterinară din Bucureşti (presiunea politică a anilor ’58, probabil şi intrigile mediului academic). În perioada de liberalizare a fost însă recuperat de Facultatea de Medicină Veterinară din Cluj, unde a redevenit şef de catedră şi a avut serii de studenţi marcaţi de personalitatea lui. Şi şi-a scos mereu cărţile pe care, în ultimii ani, le dicta la magnetofon.

Şef de lucrări provizoriu, prin concurs, din 1944, apoi definitivat la catedra de Patologie Medicală, Ion Adameşteanu suplinise şi o altă catedră (între 1946 şi 1949) şi îşi redactase cursurile, tratatele, un instrument esenţial pentru studenţi în activitatea didactică.

„În anul 1951 am fost numit conferenţiar la catedra de Patologie Medicală, unde a trebuit să redactez un curs complet. Prin aceasta am pus la

dispoziţia studenţilor şi medicilor veterinari materialul de bază pentru pregătirea lor“, povesteşte în memoriul făcut de el, în 1974, cu doi ani înaintea morţii. Nu mai ţin minte prin ce împrejurare o dactilogramă a rămas la mine.

Şcoala militară unde fusese silit să meargă nu este amintită. Spune numai că, născut la 15 februarie 1907, în comuna Toporu, a terminat Liceul de băieţi „Titu Maiorescu“ din Giurgiu în anul 1930 şi s-a înscris la Facultatea de Medicină Veterinară, dându-şi doctoratul în 1936.

„A doua zi de la susţinerea tezei de doctorat am fost numit asistent onorific la catedra de Patologie Medicală, unde am funcţionat neîntrerupt până în anul 1958, când am fost eliminat dintre cadrele didactice ale Facultăţii de Medicină Veterinară. După această dată, am lucrat, două luni de zile, ca zilier în postul de medic veterinar al unei circumscripţii veterinare din Bucureşti.“

Relativ de curând am asistat la o şedinţă de omagiere a unchiului meu, Ion Adameşteanu, la Facultatea de Medicină Veterinară din Bucureşti. M-a mirat că s-a trecut peste momentul în care acest mare savant şi profesor fusese aruncat în categoria „medic veterinar zilier“. De ce nu se vorbea despre acest episod nici după o jumătate de secol? Cine fuseseră beneficiarii? Este şi vina mea că nu ştiu, puteam s-o întreb pe soţia lui, Constanţa Găzdaru, cadru universitar şi ea, lucraseră împreună o viaţă întreagă. Lucru rar în profesiunea lui, era în aceeaşi măsură un excepţional diagnostician, mereu solicitat, când apăreau epidemii în gospodăriile de stat, să le rezolve. Şi, în plus, pasionat cercetător.

„În 1958, decembrie, am fost numit medic veterinar la G.A.S. Pantelimon, regiunea Bucureşti. În 1959 am fost medic veterinar, mai întâi la G.A.S. Periş, până în 1960, pentru ca după aceea să lucrez şase luni de zile la primul combinat avicol din ţară (şi din Europa), la combinatul avicol Crevedia, unde am funcţionat până în 1961. În 1961 am fost solicitat pentru a trece ca medic veterinar la G.A.S. Periş, unde se aduseseră animale de

import şi unde s-a reorganizat acest Gostat după tehnicile cele mai noi. În 1962 am fost solicitat de către acad. Ilie Murgulescu, Ministrul Învăţământului, de a reintra în învăţământ. În anul 1963 am ales, pentru a-mi devota restul activităţii mele didactice şi ştiinţifice, Facultatea de Medicină Veterinară din Cluj, unde funcţionez şi azi“, scrie în memoriul amintit.

Din păcate, după cum singur menţionează, pentru cercetare i-a lipsit laboratorul.

„Aceste două volume (*Patologia medicală a animalelor domestice*, volumul 1, 1955, volumul 2, 1957) ilustrează opera tuturor înaintaşilor, de la apariţia acestui învăţământ de medicină veterinară (1756) până la data actuală, şi, desigur, puţin şi contribuţia personală pe care am adus-o, în mod substanţial în primul volum, mai mică în cel de al doilea, unde toate aceste capitole pe care le cuprinde necesitau un laborator cu largi posibilităţi de investigaţie, ceea ce îmi lipseşte şi astăzi.“

Aici apare şi singura referire la învăţământul militar în care îl dusese, cu de-a sila, bunicul, dar şi recunoaşterea ajutorului primit în carieră din partea unui mentor.

„În tot cursul activităţii mele didactice şi ştiinţifice am fost condus de un mare mentor, de marele nostru profesor I.D. Poenaru – care a fost şi acela care m-a numit în învăţământ şi a ţinut în mod expres să rămân în facultate, deşi eram militar. Ca student, din anii III-V, am fost primit să lucrez alături de domnia sa în spitalele şi clinica medicală a Prof. dr. Schöbesch. Restul pregătirii mele mi-am făcut-o ca autodidact… Cu deosebită pasiune de muncă şi energie am cutreierat toate laboratoarele – Institutul Cantacuzino, Institutul Pasteur, laboratorul de chimie biologică (al prof. Vlădescu), laboratoarele prof. Băltăceanu (Spitalul Brâncovenesc), laboratorul savantului prof. Marinescu… Din aceste laboratoare am adus metode de diagnostic de mare valoare, adaptându-se medicinei veterinare. În 1959, sub diverse presiuni negative, a apărut totuşi la Editura Academiei *Semiologia*

medicală veterinară (în colab. cu A. Nicolau şi H. Bârză), care a fost onorată cu premiul anului, ca cea mai bună carte a Academiei.“

Era, din câte ştiu, un om dintr-o bucată, pretinzând mult şi de la el, şi de la ceilalţi, conştient de valoarea lui. Tata îmi spusese că a refuzat să intre în Partid după ce ajunsese din nou şef de catedră, la Cluj, şi şi-a reclădit cariera pe muncă, iar de la un moment dat mediul politic pare să fi înţeles că avea nevoie de acest profesionist. El mi-a arătat ce înseamnă să te dăruieşti unei profesiuni, fără weekenduri, fără vacanţe. Îl revăd în ultimele luni, când lupta contra cancerului la masa de scris improvizată de lângă gârla din grădina casei părinteşti din Toporu, transformată de cel mai mic frate, Petre, şi de soţia lui, Liţa, într-o oază a familiei. Lucra cu termosul de cafea alături, obsedat să nu moară înainte de a-şi fi terminat cartea. L-am văzut ultima oară într-o dimineaţă de toamnă din 1976. Dormisem la ei acasă şi, când m-am dus să-l văd, dimineaţă, mi-a şoptit: „Drum bun… în viaţă“. O frază care îmi sfâşie şi acum inima, deşi, ca să scap de ea, am îngropat-o în *Dimineaţă pierdută*.

Îmi place mai mult să mi-l amintesc în vara lui ’70, la Cluj. Am şi fotografii de atunci, în faţa laboratorului, a doua lui casă. Coborâsem la Cluj, împreună cu soţul meu, după o vacanţă în Munţii Rodnei. Ne-a plimbat prin facultate şi pe urmă, nu ştiu cum, am rămas doar noi doi, eu şi unchiul Oiţă, în laborator şi ne-am înregistrat, pe benzi de magnetofon, citind poezie – Arghezi, Blaga, Barbu. În apartamentul lui descoperisem, când eram în liceu, antologia lui Pillat şi Perpessicius; o am şi acum, făcută ferfeniţă de cât a fost citită – nu de mine, ci de el.

54. Destinul unui chirurg

Cornel avea, în ochii fraţilor, o autoritate recunoscută. I-am auzit pe ceilalţi spunând că era cel mai inteligent dintre ei: adică ei, toţi, erau inteligenţi, dar el era de-a dreptul sclipitor! După ce a terminat Liceul Militar din Craiova, a vrut să se facă ofiţer de marină, dar a fost probabil respins la vizita medicală: „Nu a îndeplinit criteriile de performanţă fizică“, scrie fiica lui, Carmen Ciofu. În tren, la întoarcere, a aflat de Institutul de Medicină Militară din Bucureşti, unde a fost primit, dar câteva luni, până să înceapă cursurile şi să primească bursă şi uniformă, a dus-o foarte greu. A încheiat un contract de nouă ani cu Armata, care se angaja să îi asigure studiile şi întreţinerea, iar el să o slujească în toată această perioadă.

„Tatăl meu era un tip studios, ambiţios şi disciplinat“, îşi aminteşte fiica lui. „Niciodată nu a agreat disciplina cazonă, dar a respectat-o, primind în schimb toate mijloacele de întreţinere necesare şi condiţii de studiu foarte utile unui tânăr dornic de afirmare, dar cu posibilităţi financiare modeste.“

A ieşit pe primele locuri la examenele de internat şi şi-a făcut stagiile de specialitate la Spitalul Brâncovenesc, lucrând alături de profesori de renume (Victor Gomoiu, Ernest Juvara ş.a.).

„Empatia şi devotamentul faţă de bolnavi s-au dezvoltat paralel cu scrupulozitatea ştiinţifică sub supravegherea patronilor mei. Educaţia mea de a fi medic de spital s-a desăvârşit în numărul mare de servicii în care am lucrat.“

Citatul este dintr-un *Memoriu de titluri şi lucrări*, tipărit în 1943, pe care vara mea îl utilizează în cartea ei. La data memoriului, doctorul Corneliu Adameşteanu îşi încheiase stagiile de perfecţionare în tehnici chirurgicale în Franţa şi Italia şi era directorul spitalului din Huşi.

În Franţa ajunsese cu o bursă obţinută la recomandarea profesorului Ernest Juvara şi a efectuat primul stagiu (1933-1934) la celebrul spital Cochin, la clinica profesorului Lenormant. Preocupat de chirurgia ortopedică, dar şi de cea a tuberculozei pulmonare, a lucrat câteva luni şi la Hôpital Maritime din Berck, unde a fost internat, poate chiar cam pe atunci, M. Blecher. Cu mai multe diplome de absolvire, pe diferite specializări, ale Universităţii din Paris, unchiul Cornel s-a perfecţionat, apoi, şi la clinicile din Bologna şi Viena.

Întors în ţară, a participat la concursurile pentru primariat în chirurgie generală, ortopedie etc., reuşind mereu să fie pe primele locuri. Însă posturile care i se oferă, la începutul anului 1937, sunt la spitalul din Sighetu Marmaţiei, la sanatoriul de tuberculoză osoasă din Bugaz, în sudul Basarabiei, şi la spitalul din Huşi. Îl alege pe ultimul; bine face, fiindcă peste doar trei ani celelalte posturi se vor afla în teritoriile pierdute în urma Pactului Ribbentrop-Molotov şi a Dictatului de la Viena. Numai că biograful său Vasile Sârbu îşi pune nişte întrebări care mi se par legitime:

„Ne întrebăm şi poate nu vom şti niciodată… cum s-a putut ca în 1937 Corneliu Adameşteanu, după excepţionala lui instrucţie chirurgicală, în ţară şi peste hotare, cu un caracter remarcabil, să ajungă la un spital de nivelul celui din Huşi, direct din marea citadelă medicală a capitalei. S-ar putea să aflăm dedesubturi la care nici nu ne gândim, cum ar fi orientările politice, luptele dintre greii medicinei bucureştene etc.“ (*Galeria marilor chirurgi din România*, 2012).

Fără relaţii şi fără avere, fraţilor Adameşteanu nu le-a fost uşor să răzbească în anii crizei, în ciuda calităţilor intelectuale şi a dăruirii profesionale. Poate de aceea, ca şi din cauza fondului lor tradiţionalist, de băieţi veniţi de la ţară, unii dintre ei au avut, ca mulţi alţi tineri intelectuali ai vremii, o simpatie faţă de Mişcarea Legionară, înainte ca aceasta să ajungă la putere. Deşi nu au fost membri ai Mişcării, aceasta nu avea să le

prindă bine în timpul comunismului, când acuza curentă, fără nuanţe, ori chiar fără justificare, de legionar contamina negativ toate dosarele familiei.

La Huşi, tânărul medic Corneliu Adameşteanu descoperă un spital care se afla departe de cel în care ar fi vrut să-şi aplice specializările. Iată cum îl descrie el singur, în memoriul de lucrări din 1943:

„Numit medic primar al spitalului din Huşi la 1 februarie 1937, am ajuns într-o regiune în care resursele chirurgiei nu se cunoşteau decât foarte puţin, deoarece în oraş nu se mai operase de ani de zile. În afara dificultăţilor enorme de care m-am lovit, privind înzestrarea noii secţii, organizarea ei, educarea şi instruirea personalului mediu pentru asistenţă chirurgicală pre şi post operatorie, a trebuit să schimb mentalitatea bolnavilor care aveau oroare de intervenţii chirurgicale, preferând să moară, decât să fie supuşi unei operaţii“.

Dar energicul Corneliu Adameşteanu reuşeşte să schimbe lucrurile într-un timp relativ scurt, dotând spitalul, dezvoltat sub conducerea lui, cu cele necesare, inclusiv farmacie. De la 462 de operaţii, câte a efectuat în primul an, ajunge la 1.303 peste cinci ani. Este câţiva ani şi director al acestui spital, devenit, după începerea războiului, spital de campanie: operează răniţi, scapă prin minune de bombardamente şi primeşte pentru a doua oară Crucea Meritul Sanitar clasa I.

Dar foarte repede este mobilizat ca medic-soldat. Îşi pierduse gradele militare fiindcă nu-şi anunţase superiorii de căsătoria cu Victoria Dobrescu. După ce a făcut războiul şi pe frontul de Est, şi pe frontul de Vest, primind şi alte decoraţii („Coroana României“ în grad de cavaler, „Steaua României“, premiul „Demosthen“ pentru chirurgie de război, medalia „Eliberarea de sub jugul fascist“, Ordinul „Steaua Republicii Populare Române“), a ajuns din nou locotenent, spune fiica lui, Carmen. Înainte să se rupă frontul, în primăvara lui 1944, soţia şi cei doi copii au fost trimişi în refugiu la casa părintească din Toporu şi apoi la Bucureşti, tânăra familie pierzându-şi agoniseala din primii ani.

„Părinţii mei au plecat din Huşi cu un geamantan cu haine şi o ladă de «cărţi franţuzeşti» aduse de tata de la Paris, cărţi de specialitate între care *Tratatul de ortopedie* al lui Ombrédanne, în care era citat. Au lăsat o casă întreagă, o bibliotecă beletristică şi tot ce putuseră agonisi în primii lor ani de căsnicie“, povesteşte Carmen Ciofu…

În iunie 1945, când se întoarce de pe frontul de Vest, din Munţii Tatra, pe doctorul Corneliu Adameşteanu îl aşteaptă numirea de medic primar chirurg la Sanatoriul Dobriţa – Gorj. Aflat la 22 de kilometri de Târgu-Jiu, acesta fusese construit în 1936 de Liga Naţională Contra Tuberculozei. Vara mea îşi aminteşte ce teamă le era părinţilor ei să nu-şi îmbolnăvească şi copiii de tuberculoză, fiindcă locuiau în sanatoriu. „Nu remarcam lipsa altor copii, cu care să ne jucăm, relativa izolare, dificultăţile de aprovizionare cu medicamente. Nu mâncam de la cantina sanatoriului, gătea mama în casă, din aceeaşi groază de a nu ne infecta cu tuberculoză…“

Unchiul Cornel va continua să opereze, de două ori pe săptămână, la Sanatoriul Dobriţa şi după ce va fi numit medic primar chirurg şi apoi şef al secţiei de chirurgie a Spitalului Orăşenesc din Târgu-Jiu. O făcea cu un efort suplimentar: „Chirurgia toraco-pulmonară îl interesa foarte mult… Pentru deplasarea la sanatoriu i se trimitea camionul care asigura aprovizionarea cu alimente, medicamente etc. Tata călătorea în cabina camionului. În timpul iernii, pe zăpadă, pleca cu sania, acoperit de pături (probabil că celebrele serpentine nu puteau fi urcate nici de camion). Pleca marţea şi vinerea la prânz, efectua intervenţiile chirurgicale în aceeaşi după-amiază şi probabil în dimineaţa următoare, când se întorcea la prânz… Nu ştiu dacă primea un supliment de leafă pentru aceste deplasări, dar nu aceasta era miza, ci câmpul deschis de oportunitatea intervenţiilor toraco-pulmonare… Nu l-am auzit niciodată să se plângă de această sarcină suplimentară de serviciu, ci, din contră, se considera un privilegiat“, povesteşte fiica lui.

Refăcut, modernizat, Spitalul de Pneumoftiziologie Dobriţa nu-i mai păstrează azi şi lui numele. Probabil a fost şters din acte şi pe urmă din

memoria oamenilor, după ce fusese arestat. Iată traseul profesional al doctorului Corneliu Adameşteanu, după ce ajunge în Gorj, reconstituit de Vasile Sârbu:

„Din acest moment, toată cariera lui este legată de judeţul Gorj, căruia i-a dedicat toată energia, cunoştinţele, munca pasionată… În acest timp a încercat să aplice toate noutăţile timpului, tehnici noi chirurgicale, utilizarea antibioticelor, utilizarea transfuziilor… A abordat aproape toate domeniile chirurgiei, având o pasiune deosebită pentru ortopedie, chirurgia tuberculozei pulmonare, chirurgia infantilă a malformaţiilor etc. Cercetarea ştiinţifică medicală a fost aproape o obsesie. A înfiinţat un nucleu de studii experimentale la Târgu-Jiu, tehnici chirurgicale noi, unele originale“.

Unchiul Cornel rămâne pentru mine un personaj de ficţiune, fiindcă îl cunosc doar din scurte relatări ale altora. De mai multe ori m-am întâlnit cu oameni care mi-au spus că el le salvase viaţa. Avea, ca şi alţi fraţi ai lui, o mare dăruire profesională şi o putere de muncă ieşită din comun, aliate cu încrederea în el a celui ce ocupa locul primului născut. Implicat în multiple activităţi medicale în judeţ, continuându-şi cercetările şi publicând rezultatele lor în reviste de specialitate internaţionale, „îşi ducea viaţa în Spitalul Târgu-Jiu, vizita, contravizita zilnic, fără weekend şi aproape fără concediu de odihnă, ani şi ani de zile…“, spune fiica lui. Un temperament autoritar şi nervos. O mare sete de viaţă; cânta la vioară şi organizase şi o mică orchestră de cameră, de amatori, ca şi el. Sensibil, toată viaţa, la farmecul feminin, cea mai dramatică dintre poveştile transmise în şoaptă, în familie, era cea despre iubita venită din Franţa după el, care s-a sinucis sub ochii lui, înţelegând că nu se pot căsători (ca ofiţer, avea obligaţii ce par ciudate azi, între altele, dota viitoarei soţii). O gură slobodă, care îşi permitea să spună tot ce gândea contra nou-instauratului regim comunist, într-un timp când oamenii începuseră să înveţe să tacă.

La începutul verii lui 1959, era în convalescenţă după o hepatită virală, luată probabil de la un bolnav în timpul unei operaţii. Certificatul medical

arăta „o insuficienţă hepatică reziduală. Se recomandă program redus de lucru, evitarea eforturilor fizice şi a emoţiilor care ar putea avea o gravă influenţă asupra convalescenţei“. În loc de asta, este arestat în noaptea de 3-4 iulie 1959.

„Cariera sa s-a frânt în ziua de 3 iulie 1959, când este arestat în mod abuziv, pentru nişte acuze niciodată demonstrate. Nu a existat nici un act de acuzare şi nici un proces“, scrie Vasile Sârbu.

Doar cu câteva zile înainte, pe 27 iunie, în ziarul *Muncitorul sanitar* apăruse fotografia lui, anume făcută ca să ilustreze articolul despre inaugurarea unui nou local al spitalului; evident, nu va mai apuca să lucreze în el. În acelaşi timp au fost ridicaţi de acasă alţi câţiva medici prieteni, cu care obişnuia să se întâlnească şi să vorbească liber. Aveau să ajungă în acelaşi cimitir al închisorii din Craiova, o cruce lângă alta. Într-un dosar (de la CNSAS) se află un ordin din 25 iulie 1959 prin care „se dispune ca deţinutul Adameşteanu I. Corneliu să fie depus pentru colonia «Culmea». Pedeapsa începe la 4 iulie 1950 şi expiră la 4 iulie 1962. Este semnat de: Locţiitor de procuror general, General-maior Bucşan Gheorghe, Secretar general, General-locotenent Nicolski Alexandru, Secretar General MAI, General-maior Negrea Vasile, secretarul Comisiei, Colonel Nedelcu Mihail. Ca şi Poarta Albă, Capul Midia, Peninsula, Salcia, colonia Culmea, unde într-un an au murit 167 de deţinuţi, însemna Canalul Dunăre – Marea Neagră. Nota aceasta este făcută în baza unui ordin din 20 iulie 1959, „cu privire la fixarea locului de muncă a condamnaţilor contrarevoluţionari şi a altor categorii duşmănoase regimului democrat popular“, ordin semnat de generalul-colonel Alexandru Drăghici şi aflat în acelaşi dosar. Vara mea Carmen Ciofu a văzut aceste documente şi le-a reprodus în cartea ei:

„Hotărârea pedepsei tatălui meu, căruia i se fixase un loc de muncă la Colonia Culmea, nu a fost luată de nici o instanţă judecătorească, căci nu a avut loc nici un proces. Din relatările tardive ale unor foşti deţinuţi politici cu care tatăl meu s-a intersectat în Penitenciarul Craiova, se pare că de fapt

el nu a părăsit niciodată acest loc de detenţie, probabil din cauza stării precare de sănătate. De fapt nu ştim nimic sigur, nimeni nu a dat o informaţie oficială asupra traseului lui carceral, între momentul arestării şi data decesului care a avut loc la Craiova“, povesteşte ea în continuare.

Îmi amintesc momentul când am aflat despre arestarea unchiului Cornel: e o fotografie, un instantaneu, văd doar perdeaua trasă de la dormitorul părinţilor (de fapt a singurei noastre camere, fiindcă eu şi fratele meu dormeam într-un antreu de trecere, deşi eram destul de mari, elevi de liceu) şi faţa tatei în timp ce vorbea în şoaptă cu unchiul Nicolae. Peste mulţi ani, mama mi-a povestit că unchiul Cornel, dându-şi seama de starea lui gravă, a cerut să fie dus la spitalul penitenciarului şi, fiindcă a fost refuzat, a intrat în greva foamei. „Am salvat viaţa atâtor oameni şi eu sunt lăsat să mor ca un câine“, ar fi strigat din celulă. A fost dus la spital doar atunci când nu mai putea fi ajutat cu nimic. Mama aflase probabil de la fraţii tatei sau chiar de la tanti Tata, văduva lui Cornel.

„Cu câteva zile înainte de deces, a fost transferat la Spitalul Militar Craiova, însoţit de un gardian de pază, legat cu un lanţ de patul de spital, ca să nu fugă, deşi avea edeme importante la membrele inferioare (nu mai ştiu cine ne-a făcut aceste relatări, se pare că un cadru mediu care era salariat al Spitalului din Craiova)“, povesteşte şi fiica lui.

Am găsit şi în cartea lui Vasile Sârbu mărturii despre momentele din spital: „Doctorul Ştefan Marinescu ne relatează despre ultimele clipe ale vieţii lui, în care, în clipele precomatoase, privea spre fereastră, apostrofând pe englezi şi americani că ne-ar fi vândut. A fost lucid până la sfârşit, era îngrijorat de soarta fetelor lui, a familiei…“.

A murit în Penitenciarul Craiova, la 22 noiembrie 1959. Soţia lui a fost anunţată abia după o lună şi ceva. Cornel plecase de acasă în haine albe de vară, fiindcă i s-a spus, cum se obişnuia, că trebuie să meargă să dea o declaraţie. Degradate, murdare, hainele au fost restituite familiei atunci când

i-a fost anunţată moartea: probabil dormise în ele, nu i se permisese nici un pachet cu haine mai groase, hrană sau medicamente.

Doctorul Cornel Adameşteanu a publicat 140 de comunicări ştiinţifice în reviste medicale prestigioase din străinătate. Ultimul a apărut postum, în 1960, într-o cunoscută publicaţie de specialitate germană. A fost unul dintre foarte puţinii români membri ai Societăţii Internaţionale a Chirurgilor. Societatea a încercat zadarnic să mai ia legătura cu el în ultimii ani: când, în sfârşit, o scrisoare adresată lui a ajuns la Spitalul din Târgu-Jiu, el era deja îngropat în cimitirul închisorii. Mai târziu a fost dus la Cimitirul Bellu din Bucureşti. Din ce mi-au povestit părinţii mei, soţia lui l-a identificat fiindcă un gropar şi-a amintit de cel care fusese îngropat în pijama, nu în uniforma de deţinut. Îi respectase dorinţa.

„Familia a suferit ani de-a rândul mari umilinţe şi greutăţi“, spune Vasile Sârbu.

Colegi de la Facultatea de Istorie, mai mari cu un an decât mine, mi-au povestit mai târziu cum a fost exmatriculată vara mea, Sanda, fata cea mai mică a unchiului Cornel. Atunci când completase actele de intrare la facultate, nu a menţionat că tatăl ei se afla în închisoare. Dacă ar fi menţionat, n-ar mai fi fost primită la examenul de admitere. Aşa, a luat examenul, dar a fost dată afară peste câteva luni fiindcă a fost denunţată de cineva din orăşelul lor. Sanda a fost o vreme muncitoare la Fabrica de Mobilă din Târgu-Jiu, unde se întorsese, iar peste câţiva ani, în anii liberalizării, a urmat Facultatea de Chimie Alimentară de la Galaţi. Fiica mai mare, Carmen, studentă în ultimii ani şi şefă de promoţie pe ţară, a fost exclusă din UTC, iar dosarul prost i-a fost invocat o viaţă întreagă, pentru a-i bara cariera universitară.

De ce nu am înregistrat aceste traume în amintirile mele despre o tinereţe normală? Narcisismul adolescenţilor, dorinţa, mai intensă ca oricând altcândva, de a-ţi trăi viaţa la fel ca şi cei de vârsta ta? Sau sunt nedreaptă cu mine?

Critici literari străini au dedus că „se simte apăsarea istoriei“ în romanul meu *Drumul egal al fiecărei zile*: „Dimensiunea politică nu este evocată aproape deloc…, ca şi când Letiţia ar fi incapabilă să-i perceapă impactul. Sau ca şi când sapa impusă de regimul Gheorghiu-Dej şi de Ceauşescu ar fi consecinţa unei fatalităţi imuabile… *Drumul egal al fiecărei zile* ar putea fi romanul sentimental al oricărei adolescente occidentale…. Numai că totul pare strâmt, reţinut de o greutate care împiedică avântul, cuvintele, dăruirea. În asta constă marea forţa a cărţii: în a face simţită, din interior, pregnanţa irepresibilă a plumbului pe care puterea îl lasă să curgă peste viaţa cotidiană a oamenilor simpli“ (Thierry Guichard, *Le Matricule des anges*, 2009).

55. *Rebranding*

Fac parte dintre cei care cred în şcoala făcută după tipic, care respectă diplomele luate „pe bune“ şi apreciază vechimea într-o meserie practicată cu responsabilitate. Nu-mi plac amatorii care intră fără complexe în domenii de care n-au habar. Detectez rapid diletanţii după gafele lor inevitabile. Sunt, de fapt, suspicioasă faţă de schimbările de profesiune. Cu toate acestea şi eu sunt văzută, din afară, ca aparţinând categoriei oamenilor care „s-au apucat de altceva“ după 1989. Ba chiar într-o formă agravantă – pentru că aş fi lăsat ceva solid în care eram instalată (literatură, presupusă la o privire superficială ca producătoare de capodopere în serie) pentru un lucru discutabil (jurnalismul plus activismul civic, unite în sintagma dispreţuitoare „a face politică“). După *Dimineaţă pierdută*, fusesem mutată de critici cu autoritate chiar în „raftul unu“ al bibliotecii de literatură. De ce plecasem de acolo? De ce nu mi-a trecut „nebunia“ ca să mă întorc mai repede înapoi?

Primii ani ’90 au fost plini de schimbări de profesiuni: studenţii care se sufocau în facultăţi „nedorite“ şi cei care îşi făceau meseria în silă prindeau oportunităţile, din ce în ce mai multe, ale momentului. A fost un fenomen de masă care a împrospătat societatea românească. S-au înălţat peste noapte cariere, unele convingătoare, multe dezamăgitoare ori scandaloase.

În martie 1990, când Stelian Tănase mi-a propus să-i fiu adjunctă, am acceptat pe loc. Până la patruzeci şi şapte de ani nu avusesem decât două locuri de muncă, singurele care mi se oferiseră: primul prin repartiţie guvernamentală, în iunie 1965, în redacţia pentru Enciclopedii a Editurii Politice; al doilea, în decembrie 1984, la Cartea Românească, venit cu un telefon din partea preşedintelui Uniunii Scriitorilor, D.R. Popescu, atunci când mă aflam pe o listă de concedieri.

Fusesem, ani de zile, frustrată de monotonia unei profesiuni statice, cum e cea de editor. Toţi cei nouăsprezece ani cât am stat în redacţia de Enciclopedii, am sperat că voi putea pleca de acolo ca să intru la Institutul de Istorie Literară. Înainte să mă plâng, să recunosc că nu am făcut nici un efort pentru asta: nu m-am dus în audienţe, nu ştiam să-mi fac relaţii profitabile, dispreţuiam sistemul de pile, atotputernic, aranjamentele etc. Voi fi dezamăgită mai târziu când va trebui să recunosc că *relaţia utilă* o găseşti ca element de bază şi în societatea democrată. O recomandare ajuta esenţial, uneori, ca să te afirmi. Eu, însă, în comunism eram lipsită de ambiţii sociale, după un raţionament rigid: funcţiile sunt date pe criterii politice, se menţin prin compromisuri, aşadar sunt de dispreţuit. Un prieten, o persoană cu totul deosebită, căruia îi reproşam, chiar dacă doar cu jumătate de gură, traseul politic pe care intrase, mi-a spus, şi el doar pieziş, în trecere: „Tu nu aveai cum să intri pe linia asta, dacă ai fi putut“… Pe loc, n-am avut replică, dar fraza mi-a rămas în minte, şi m-am tot gândit la ea, nu, nu era adevărat. În ciuda petelor mele la dosar, avusesem totuşi două oferte de intrare în lumea politică, modeste, e drept, dar nu din acest motiv le refuzasem.

Ambele au fost după ce intrasem în Partid. Dar de ce intrasem în Partid dacă eram atât de moralistă? Fiecare om îşi are propria lui tablă de valori şi propria sa morală, cu care vine, în bună parte, de acasă. Părinţii mei fuseseră amândoi membri de partid, cred că acesta este motivul pentru care nu mi se părea deloc jenantă apartenenţa. Intraseră la social-democraţi, fiindcă tata era presat, ca director la gimnaziul din Târgu Ocna, să devină membru PCR, şi s-a gândit că aşa îşi va proteja locul de muncă. Tot la comunişti ajunseseră însă după fuzionare, iar apoi el fusese exclus. Singura mea ezitare, dacă să intru sau nu, s-a datorat faptului că ştiam din familie că „este mai rău să fii exclus decât să nu fi fost niciodată membru de partid“. Asta fusese una dintre puţinele învăţături politice primite de acasă. Mi-am făcut cererea de intrare în PCR în plină perioadă de deschidere (1969), când un prieten, secretar UTC, mi-a propus s-o fac, iar când am întrebat „de ce?“

mi-a dat un argument sibilinic: „E mai bine să fii înăuntru decât în afară“. Nu-mi amintesc nici o deliberare interioară a mea pe această temă, mai toţi colegii mei apropiaţi erau acolo, şi atunci eu de ce nu? Fusesem pionieră, utecistă, să fiu membră de partid însemna doar să mă las dusă mai departe de această mecanică socială.

Discuţiile teoretice ale prietenilor soţului meu, care aveau cinci ani mai mult ca mine, dacă să intri sau nu în Partid, mi se păreau demodate. „Sunt mai bătrâni, de aceea îşi pun astfel de probleme inutile“, mi-am spus (îmi amintesc şi acum foarte bine) privindu-i cu acea condescendenţă oarbă şi plină de cruzime a celor foarte tineri care se simt etern instalaţi în această vârstă. În cei cinci ani care ne despărţeau se produsese, după părerea mea, în societatea românească o modificare de esenţă a mentalităţilor. Se digeraseră lecţia represiunii revoluţiei din Ungaria, apoi înfrângerea „primăverii de la Praga“ şi nonintervenţia Occidentului în amândouă. Generaţiei mele şi celor care au urmat, comunismul le-a apărut ca o orânduire eternă. Nu mă convinge argumentarea celor care spun că au devenit membri de partid ca să lupte în ’68 împotriva ruşilor care invadaseră Cehoslovacia (mai ales în cazul unora care au făcut puşcărie, ca Paul Goma sau Alexandru Ivasiuc) ori ca să „ajute schimbarea dinăuntru“ etc. Nimeni, cred eu, nu poate spune că a intrat în PCR fără o doză minimă de oportunism. Intelectualii au fost curtaţi să intre în Partid doar în anii deschiderii, până prin ’73-’74. Politica de cadre s-a schimbat apoi, se strânsese şurubul şi se intra tot mai greu. Am avut o colegă de literatură care acum afişează cu mândrie faptul că n-a fost membră de partid, şi pe vremuri mi se plângea că nu a fost încurajată să intre.

La puţin timp după ce intrasem în Partid, şi ne mai aflam în perioada când „dosarele nu contau“, am fost invitată la sediul Comitetului Central al UTC de pe strada Oneşti şi mi s-a propus să lucrez acolo, probabil activistă în domeniul culturii. Nu ştiu ce aş fi avut de făcut, fiindcă am refuzat pe loc, derutată ca o călugăriţă recrutată pentru un bordel. Nu conştiinţa de scriitor

m-a îndemnat să fac asta, nu începusem încă să scriu, şi nici evaluarea unui *job* precar: într-adevăr, aş fi fost repede măturată de acolo, când s-ar fi văzut că nu eram achiziţia necesară.

A doua propunere a venit din partea lui Mircea Sântimbreanu. Când a fost numit director în Centrala Editorială, instituţie care dirija sistemul editorial, dar dădea şi avize de publicare, mi-a propus să lucrez în echipa lui de lectori. Era o funcţie mai înaltă pe scara ierarhică, cu un salariu mai mare, dar cenzura manuscriselor venite din edituri ar fi intrat în fişa postului, şi de aceea l-am refuzat. Începusem să scriu, dar nu scosesem nici o carte încă, trebuie să fi fost prin ’73-’74. Toate situaţiile puteau fi privite ambiguu atunci, ţi se putea prezenta un lucru evidenţiindu-se partea lui bună, care exista şi ea: „Dacă ai fi tu acolo, care ai o minte mai luminată, ai ajuta cărţile să apară, în loc să dea avize un încuiat“ etc. Din înălţimea sa reală, dar şi din cea a postului, în stilul său de nomenclaturist bonom, Sântimbreanu a tot încercat o vreme să mă convingă astfel. Îl zărisem la petrecerile pe care le organiza acasă la ea colega mea Jana Balacciu, era prieten cu Andu Chiriacescu, cu Horia Matei. Probabil i se părea că îmi dă o şansă de carieră, şi chiar aşa putea fi, dar nu pentru mine. Nereuşind să treacă dincolo de încăpăţânarea mea timidă, Sântimbreanu a făcut un gest de lehamite condescendentă şi m-a invitat să mă întorc la viaţa care mi se potrivea, fiindcă n-aş fi decât… o vrabie.

Dintr-o naivitate funciară, dar şi pentru că am uneori o altă logică decât interlocutorii mei, am receptat ca pe un compliment comparaţia menită să mă jignească. Îmi plac păsările, sunt în stare să pierd timp uitându-mă la ele, de aproape, iar zborul lor mă cufundă într-o ciudată stare de plăcere nostalgică. Vrăbiile îmi sunt simpatice, îmi amintesc de copilărie, când le priveam îndelung. Din acest motiv râd de câte ori îmi amintesc scena.

Privind în urmă, îmi dau seama de naivitatea mea şi în privinţa ambianţei umane din jur. De câteva ori în viaţă mi s-a mai întâmplat să nu detectez duşmănia travestită în prietenie. Buna-credinţă pe care o pun în relaţiile

umane ţine, cred, de partea optimistă a firii mele: ca să te simţi bine cu tine, mai ales când ai trăit într-o epocă a suspiciunii, ai nevoie de încredere în ceilalţi. În schimb presa, meserie de acumulare, te lecuieşte treptat de naivitatea politică. Este unul dintre profiturile pe care le-am avut de la cei cincisprezece ani la *22*.

La Editura Politică a anilor ’65-’67 se aflau şi cadre ale viitorului: un şef de secţie, Mircea Maciu, pe care nu l-am băgat în seamă pe atunci, îmi va fi director peste un deceniu, la Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică. Colegii bine informaţi îmi vor spune că „era făcut din muncitor“, după expresia curentă referitoare la cei scoşi din producţie şi trimişi la şcoli superioare de Partid. Cu toate carenţele lui de exprimare, pe care aceşti prieteni ai mei, care lucrau îndeaproape cu el, i le vânau, în timpul „domniei“ lui au apărut şi cărţi interesante. Pentru ele a trebuit „să se lupte“ cu cenzura, uneori pierzând partida, aşa cum s-a întâmplat cu *Istoria religiilor*, volumul 2, a lui Mircea Eliade, sau cu *Dicţionarul scriitorilor români* coordonat de Mircea Zaciu, a cărui topire, din câte am auzit atunci (de la Niculae Gheran, care fusese redactor de carte?), s-ar fi datorat lui Ion Brad, atotputernic atunci în Consiliul Culturii.

În 1984 perioada de liberalizare se încheiase, dosarele contau din nou la restructurările instituţionale, fiind primul criteriu de dare afară. Faptul că eram membră de partid nu mă mai apăra, calitatea de membru PCR se demonetizase, nu mai anula dezavantajele „dosarului“ prost. Ca membră de partid cu un astfel de dosar, aveam dreptul să votez, ca un automat, propunerile pregătite înainte de şedinţe, dar nu să fiu aleasă pentru vreo funcţie de partid, care conta în carieră (lasă că nici nu-mi doream acest lucru). Făceam parte din masa anonimă de membri PCR, intraţi, nimeni (şi nici ei înşişi) neştiind de ce şi cum. Nu vorbeam în şedinţe, nu eram amintită în dările de seamă decât pentru a fi criticată din cauza „pasivităţii“. Nu-mi era agreabil să-mi aud numele amintit mereu în şedinţe, dar cum am obiceiul

să fiu corectă cu mine însămi, eram de acord în sinea mea că merit admonestarea.

„Ai cinci motive ca să fii dată afară“ (sau a enumerat mai multe?), mi-a spus, cam pe atunci, un prieten, scriitor apreciat, şef de cadre în altă instituţie. M-am uitat la el, încercând să-mi dau seama dacă face o glumă (avea stilul glumelor cinice) sau vorbeşte serios, şi atunci ce fel de prieten este? Acum nu exclud să fi vrut să mă avertizeze, serviciile de acest fel erau interconectate, ba chiar cred că avea o rudă la Serviciul Personal al Centralei Editoriale. După un timp voi afla că eram pe lista neagră. Potrivit dosarului meu, cu rude în străinătate, tata exclus din Partid, eu divorţată etc., nu prezentam încredere pentru a lucra mai departe în Cultură. Directorul împreună cu şeful meu mă trecuseră pe lista de restructurare care urma să se facă în toamna lui 1984.

Tocmai apăruse *Dimineaţă pierdută*, luasem premiul de proză al Uniunii Scriitorilor, iar în septembrie 1984, la Europa Liberă se difuzase cronica Monicăi Lovinescu, care, împreună cu cronica lui Nicolae Manolescu, a contat foarte mult în recepţia cărţii. Avusesem şi prima mea emisiune la radio, împreună cu Cătălina Buzoianu şi Valeria Seciu. Atunci mi-a propus Cătălina să facă o dramatizare după romanul *Dimineaţă pierdută*; am fost de acord, fiind convinsă că nu va ieşi nimic. Dar peste doi ani avea să fie premiera spectacolului de neuitat, devenit o piesă de repertoriu clasic la Teatrul Bulandra.

Abia acum mă gândesc însă că la punerea mea pe listele negre ale restructurării trebuie să fi contat şi cronica Monicăi Lovinescu. Am descoperit recent, absolut întâmplător, că şeful meu justifica acea prezenţă a mea pe listele de dări afară prin faptul că nu mi-aş fi îndeplinit sarcinile de serviciu, că lipseam şi nu m-aş fi ocupat decât de scrisul meu, altminteri, el ar fi fost un admirator şi un protector! De fapt, niciodată o vină politică (chiar şi o cronică favorabilă făcută de la microfonul Europei Libere, un marketing literar şi totodată o vină politică a celui lăudat) nu era expusă ca

atare, ci transferată în planul indisciplinei şi al neeficienţei profesionale. La Enciclopedică am fost un redactor bun, pentru că eram scrupuloasă şi aveam cunoştinţe literare, e drept că nu aveam nici pic de zel ideologic. Nu chiuleam mai puţin, dar nici mai mult decât ceilalţi, într-un timp când fiecare îşi rezolva într-un fel sau altul problemele personale în orele de prezenţă obligatorie, pline de timpi morţi.

Era însă ceva adevărat când mi se reproşa că sunt „abulică“. Eram cufundată într-o abulie instinctivă, ca un somnambulism care te-ar putea apăra de mediul în care te simţi străin. Neparticiparea, neaderenţa erau singurele forme posibile (şi nu numai pentru mine) în acei ani pentru a-ţi păstra o minimă libertate mentală. Dar pentru a mă menţine sufleteşte în acest vid, aveam o intensă concentrare de energie – atât de bine ferecată în subsolurile fiinţei mele, încât nici eu, nici ceilalţi nu aflaserăm de ea. Datorită acestei forme de abulie, deşi fusesem avertizată că mă aflu pe acea listă, nu am făcut nici un gest ca să mă apăr. Nu ştiam să speculez nici măcar faptul că devenisem, de câţiva ani, membră a Uniunii Scriitorilor, unde marea vitejie era să protestezi sau să te plângi în Consiliul Uniunii, cadrul organizat al comunităţii, şi în biroul preşedintelui. Parte dintre cei care mă cunoşteau dinainte vor fi miraţi, mai târziu, de dinamismul meu de la *22*. Existase totdeauna în mine, dar îl cheltuisem pentru scrisul în condiţii grele şi supravieţuirea la fel de grea. Mai ales că felul meu de a fi, educaţia familială, dar fără îndoială şi societatea în care trăiam m-au făcut indiferentă faţă de valorile materiale.

La telefonul din biroul unde lucram împreună cu mai mulţi colegi am fost pe neaşteptate chemată de D.R. Popescu, preşedintele Uniunii Scriitorilor. M-a rugat să trec pe la el şi mi-a propus să mă transfer la Cartea Românească, editura scriitorilor, în locul meu, la Enciclopedică, urmând să vină Georgeta Dimisianu. Situaţia, aveam să aud doar după ce-mi făcusem transferul, era mai complicată, ea fiind cea care îi trimitea cărţi Monicăi Lovinescu pentru cronicile de la Europa Liberă. În timp, când o voi

cunoaşte, voi face şi eu acelaşi lucru, mergând din când în când la poşta pentru străinătate cu pachete de cărţi pentru prietena Monicăi Lovinescu, Lucie Rosetti, pe care n-am întâlnit-o niciodată.

Nu contextul tulbure, pe care nu-l ştiam, fiindcă trăiam departe de lumea literară, m-ar fi determinat să nu accept postul de la Cartea Românească, ci promisiunea pe care mi-o făcusem să nu lucrez niciodată la o editură de literatură, ca nu cumva să ajung să fac rău colegilor de scris. Dar nu aveam altă soluţie, eram *single mother* şi, în plus, sătulă de munca la Enciclopedii şi de şefii care vroiau să scape de mine. La prima vedere, Cartea Românească, editură de elită, era un loc de muncă de invidiat, de acolo ieşeau cele mai bune cărţi, cele „salvate“ de cenzură. Inclusiv ale mele. Îmi puteam şi aici argumenta că voi fi utilă pentru scriitorii ale căror cărţi le voi scoate, şi chiar am fost.

Voi fi uimită când, după ’90, voi primi vizita „colegială“ a fostului meu director, Maciu, care acum era director la Editura Academiei. Nu-l mai văzusem de când îmi cerusem transferul, ca să evit să fiu dată afară. În aceste posturi înalte de stat erau promovate „în epoca postrevoluţionară“ mai degrabă persoane persecutate anterior: iată că şi Mircea Maciu care devenise una dintre ele. Fusese şi el scos din funcţia de director de la Enciclopedică, după ce soţia şi copiii îi plecaseră în Israel.

Cei cinci ani de la Cartea Românească au fost cei mai grei din toată viaţa mea profesională. Prezentările cărţilor pentru planul editorial fuseseră totdeauna mincinoase, dar acum trebuia deja să le scriem în limbajul literaturii realist-socialiste din anii ’50. Îmi asumam răspunderea ideologică pe manuscrise necenzurate, de aceea redactorul-şef, Liviu Călin, îmi reproşa că ale mele „nu erau lucrate“. Era un om complicat, cultivat, cu admiraţii şi resentimente personale, cu obligaţii ideologice, putând să facă şi bine, şi rău. Nu l-am iubit, dimpotrivă, dar nu vreau să judec pe nimeni în acea lume a negocierilor perpetue pentru scoaterea unei cărţi. El citea, el propunea modificări, tăieri, care se numeau *soluţii*. Directorul editurii, George

Bălăiţă, nu făcea acest tip de muncă pe manuscris. Avea, firește, şi el orgoliul scriitorului care nu vrea să taie cărţile colegilor şi se pare că i se reproşa că nu citeşte. El îşi asuma răspunderea. Când nu şi-a asumat-o cred că a fost pentru scriitori în care nu credea, aşa cum de altfel fac şi editorii dintr-o lume liberă. Dar din ce am văzut eu, mulţi scriitori îi datorează cărţile scoase, ultimii fiind parte din generaţia ’80. Am avut colegi pe care îi stimam, eram conştientă că existau un efort colectiv pentru a se menţine standardele editurii şi o generală exasperare. Aici se publicau majoritatea cărţilor bune, pe lângă obligatoriile Omagii şi alte cărţi de compromisuri inevitabile, prin care „se dădea cezarului partea lui“. Dar presiunile cenzurii erau tot mai absurde şi mai greu de suportat. Mă simţeam într-o postură schizofrenică: autor care trebuia cenzurat şi editor complice cu cenzura. Am făcut tot ce puteam ca să nu fiu, nu eram nici o excepţie, aşa cum nu eram singura care a refuzat să scrie în Omagiile pentru Ceauşescu sau Elena, atunci când a fost chemată.

Când m-am decis să merg la *22*, eram conştientă că n-am nici experienţă de jurnalist, nici de manager – ambele necesare pentru locul unde urma să lucrez. Sunt o fire prudentă şi raţională şi am făcut hârtia de transfer cu sentimentul că mă aruncam în gol. Dar intrasem deja în psihologia riscului cu câteva luni în urmă, când mă hotărâsem să semnez protestul cu care umbla în acel moment Stelian Tănase, fiind convinsă că regimul Ceauşescu va mai continua ani de zile, că voi fi dată afară de la editură etc. În săptămânile care au urmat mi-am făcut „testul de disidenţă“ şi mi-am dat seama că nu aveam de fapt vocaţie de „revoluţionar“. Mă neliniştea prea tare ce li s-ar putea întâmpla fiului meu, familiei. Doar realitatea insuportabilă din jur şi anturajul din ultimii ani, „presiunea situaţională“ mă aduseseră aici.

Evenimentele din decembrie m-au marcat atât de puternic, încât nu m-am mai putut întoarce la fosta mea viaţă de editură, din care eram oricum pregătită sufleteşte să fiu aruncată într-o săptămână-două. Datorită lor am fost salvată de dificultăţile pe care le aşteptam, dar mi s-a creat un profund

sentiment de vinovăţie şi recunoştinţă faţă de cei care plătiseră cu viaţa sau cu sănătatea lor şi libertatea mea. Am fost profund tulburată şi profund recunoscătoare celor care fuseseră în stradă. Aveam să păstrez, vreme de un deceniu, sentimentul datoriei faţă de ceea ce se ceruse atunci – o România fără comunism. Sentimentele acestea le-am împărtăşit cu foarte multă lume, pentru care decembrie 1989 a însemnat un prag între două vieţi: cu cei pe care îi întâlneam la mitinguri şi marşuri, la GDS sau Alianţa Civică, în Piaţa Universităţii sau fără nici o ocazie specială. Dacă nu i-am întâlnit, i-am citit, inclusiv scrisorile trimise la *22*, i-am ascultat la radio, la televizor, ştiu că există. Primii zece ani de după ’89 i-am trăit mai ales în mijlocul acestei categorii de oameni, obsedată de datoria faţă de decembrie 1989. Şi, oricum, mi se făcuse şi greaţă de citit literatură, ceea ce poate păţi orice editor, chiar şi fără să fie confruntat zilnic cu ideea cenzurii şi cu inevitabile cantităţi de maculatură.

După ce, în aprilie 1990, Consiliul de Administraţie al GDS de atunci, condus de Alin Teodorescu, în care mai erau Mariana Celac, Gabriel Andreescu, Thomas Kleininger, Călin Anastasiu, m-a angajat, am avut senzaţia că lumea s-a deschis, brusc, în faţa mea. Aveam un entuziasm care acum pare deplasat. Dar îl menţionez, fiindcă mulţi alţii l-au trăit, ca şi mine, atunci. Erau *anii romantici*.

Când voi pleca, în mai 2005, de la *22* (cu o demisie „silită“, dar care m-a salvat ca scriitoare), şi jurnalismul, şi manageriatul cultural îmi intraseră în sânge.

56. Accidentul

Revin la accidentul din Maramureş, de care m-am depărtat foarte tare. Pe 3 februarie 1991, după ora 19, în plin întuneric, pe drumul de la Sighet la Cluj, mai exact, dintre Săpânţa şi Baia Mare, Dacia unui activist maramureşean al Alianţei Civice a derapat pe un podeţ şi a căzut în albia râuleţului secat, vreo cinci-şase metri. Autoturismul a rămas în râpa aceea până în primăvara următoare. Mă aflam pe scaunul din spatele şoferului, lângă fotoreporterul *României libere*, Andrei Dumitru, şi am fost singura rănită. Ultima mea amintire este că vorbeam despre Statele Unite, de unde mă întorsesem la sfârşitul lui decembrie 1990. Ca să fiu auzită, mă aplecasem spre scaunele din faţă. Nu ştiu dacă Daciile aveau pe atunci centuri de siguranţă pentru locurile din spate. Nu-mi trecuse prin cap să încerc să mi-o pun, nu aveam maşină şi nici multe ocazii să merg cu ea până atunci nu avusesem. Lângă şofer se afla acel universitar bucureştean, vicepreşedinte al Alianţei Civice, Emil Constantinescu, care îmi telefonase cu trei zile înainte, propunându-mi să merg la o şedinţă a Filialei din Cluj a Alianţei.

Acceptasem pe loc, dar peste câteva zile deja regretam. N-aveam nici o implicare în viaţa Alianţei Civice. Cu aproape un an înainte, în primăvara lui 1990, în redacţie la *22*, cu aerul său misterios, Gabriel Andreescu îmi propusese să semnez o hârtie de înfiinţare a Alianţei Civice (AC), ca membru fondator. Am făcut-o cu uşurinţa cu care semnam atunci tot felul de comunicate, apărând în fruntea listelor, din cauza numelui. Când l-am întrebat ce urma să facă viitoarea asociaţie, Gabriel Andreescu mi-a spus ceva de genul: democratizarea României – visul *anilor romantici* care acum pare un simplu slogan. Peste vreo doi ani, într-un moment de revoltă, în timpul

luptelor pentru candidatul opoziţiei la preşedinţie, când îl susţineam pe Nicolae Manolescu, mă voi repezi să demisionez din Alianţa Civică. Nu era doar nemulţumirea faţă de ceea ce taxam, împreună cu o parte a presei, drept „proceduri nedemocratice ale Alianţei“, ci şi faptul că, vreme de paisprezece ani, revista *22* mi-a acaparat energia şi interesul. „Un membru fondator nu-şi poate da demisia“, mi-a spus atunci Romulus Rusan. Probabil avea dreptate, dar de atunci m-am considerat ieşită din Alianţa Civică, în acelaşi mod pur formal în care şi intrasem.

Teoretic, în deplasarea de la Cluj am mers în locul Anei Blandiana, care plecase în Republica Moldova. Aşa şi-a argumentat Emil Constantinescu invitaţia, invocând notorietatea mea literară, care însă nu era nici pe departe comparabilă cu a ei. Prezenţa nici unui scriitor nu mai trezeşte azi emoţia care apărea, la începutul anilor ’90, pe chipul trecătorilor când o recunoşteau pe Blandiana: am fost uimită văzând-o cu ochii mei, atunci când, din întâmplare, m-am aflat în apropierea ei. Şi îmi amintesc cu plăcere acel moment, atât pentru că ea merită, prin toate calităţile sale, acest omagiu public, cât şi prin faptul că atunci un scriitor trezea această emoţie. Nu mai vorbesc despre Piaţa Universităţii, unde i se striga: „Te iubim!“. Avea un discurs clar, frumos articulat, cu o argumentare care mergea pe linia bunului-simţ. Ce carieră a făcut sloganul Alianţei „Numai împreună vom reuşi!“. După douăzeci de ani, încă mai recunosc variantele lui în publicitatea comercială, politică, de toate felurile.

Ana Blandiana a fost şi detestată, poate în aceeaşi măsură în care era iubită: polarizarea politică a *anilor romantici* a fost la fel de intensă ca recenta polarizare a societăţii româneşti pe linia pro- şi anti-Băsescu, cu liniile de demarcaţie trecând uneori chiar prin mijlocul familiilor. Poate greşesc, dar mi se pare că în final au învins cei care o detestau, fiindcă treptat i s-au reproşat Blandianei erorile opoziţiei, fără a se enumera vreodată şi reuşitele. Negaţionismul românesc, ura de sine, trăită cu jubilaţie masochistă, pe linia Cioran. Şi ea, şi Romi Rusan au fost foarte devotaţi

Alianţei Civice şi au avut un proiect generos pentru ea. Însă şi alte persoane marcante din conducerea Alianţei îşi aveau agenda lor şi doreau să utilizeze altfel noua asociaţie care, în prima parte a anilor ’90, umplea pieţele şi străzile la manifestaţiile ei.

În lunile când voi fi la pat, după accident, mi se va povesti câte ceva despre luptele de la vârf din Alianţă: mai întâi cu Marian Munteanu, apoi între partizanii partidului (PAC) şi partizanii asociaţiei civice (AC). Chiar şi după formarea partidului, în interiorul asociaţiei au continuat tensiunile. Vorbesc din auzite şi din amintiri neclare, nu-mi amintesc să fi asistat la vreo şedinţă de lucru a Alianţei ori să fi avut vreun rol acolo. Azi nu mi se pare nefirească înfruntarea dintre interese şi proiecte diverse, de vreme ce solidarităţile se constituiseră la întâmplare, având ca liant doar dorinţa de a crea o alternativă la FSN. A învins proiectul Anei Blandiana şi al lui Romulus Rusan. Fără implicarea lor, viaţa politică din *anii romantici*, lupta pentru alternanţa la guvernare ar fi arătat altfel, iar Academia Civică, istoria orală şi Memorialul de la Sighet n-ar mai fi existat.

Poate însă că fără ei rezervorul de cadre ale Opoziţiei ar fi fost mai profesionist, fiindcă azi se vede că asta a fost una din deficienţele Convenţiei? Poate nu, poate da. Represiunea politică şi emigraţia elitelor au sărăcit, în egală măsură, România de resursele ei umane (o sărăcesc în continuare, dar asta e altă poveste). Iar intelectualii, narcisişti mulţi dintre ei, au, din câte am observat, o mai proastă „cântărire“ a oamenilor decât persoanele „cu picioarele pe pământ“. Am avut însă nevoie de un deceniu ca să înţeleg asta. Şi, pe de altă parte, eşecul clasei politice de azi doar în mică măsură poate fi pus pe seama CDR. Am fi avut alt preşedinte, pe Nicolae Manolescu în locul lui Emil Constantinescu? Acum mă îndoiesc, deşi în 1992 am fost suportera lui. Chiar apropiaţii lui din PAC spun azi că Manolescu nu era dispus să se dedice trup şi suflet unei campanii electorale grele, cum a fost cea din 1996. Şi, pe de altă parte, în memoriile sale (*Viaţă şi cărţi*), el singur vorbeşte despre relaţia lui tensionată cu Corneliu Coposu,

liderul Convenţiei: o piedică insurmontabilă în calea alegerii sale drept candidat la preşedinţie al CDR.

57. Cele trei avertismente

După accident, Ana şi Romi au venit să mă vadă acasă, cu acelaşi sentiment de responsabilitate pe care l-a avut, un timp, şi Emil Constantinescu, de parcă aş fi făcut accidentul fiindcă mersesem în locul Anei. Total fals, de fapt, pentru că, în viaţă, fiecare se află pe locul lui şi deciziile le ia singur…

În timp ce zăceam în pat (în februarie-aprilie 1991), m-a obsedat întrebarea pe care o tot repetasem în intervalul de amnezie: „Ce caut eu aici?“. Într-adevăr, ce căutasem acolo, noaptea, în plină iarnă, în râpa aceea din Maramureş? Dacă nu mă simţeam implicată în activitatea Alianţei Civice, de ce acceptasem călătoria inconfortabilă la Cluj? Vedeam accidentul ca pe o pedeapsă pentru o decizie greşită, de genul celor care îi trimit pe ghinionişti în avionul ce se va prăbuşi, în trenul ce va deraia, la petrecerea în imobilul ce o să cadă la cutremur etc. Era fascinant, ca o privire aruncată într-o prăpastie, să urmăresc cum opţiunea de o clipă transformase întâmplarea în destin.

Reluând, mereu şi mereu, filmul plecării mele în Ardeal, am descoperit că avusesem momente de îndoială dacă să fac sau nu această călătorie: semnale de avertizare pe care, însă, nu le luasem în seamă. De ce acceptasem invitaţia? Primul motiv fusese foamea de întâmplări şi oameni noi, deja pomenită. Al doilea, activismul civic pasionat al primilor ani de după ’90: l-a trăit multă lume, de aceea nu-l ironizez şi nu-l amestec cu dezamăgirile ulterioare ori cu indiferenţa de acum. Miza politică era foarte mare: existau destule motive să te temi de un simulacru de democraţie şi de păstrarea României într-o zonă gri, tampon între Uniunea Sovietică (încă mai exista) şi Uniunea Europeană. *Anii romantici* au fost ani de balans, dar cei care nu i-au

trăit cu sentimentul solidarităţii vor taxa mereu, cu superficialitate sau ironie, implicarea intelectualilor. Sub impulsul sentimentului de vinovăţie faţă de „cauza trădată“ timp de trei luni, cât stătusem în rezidenţa din Iowa City, în Statele Unite, al curiozităţii şi plăcerii activismului, acceptasem pe loc să merg la şedinţa Alianţei Civice din Cluj. Dar, aşa cum am spus, cu 24 de ore înaintea plecării, obosită de statul de dimineaţă până seara în tensiunea redacţiei, începusem să regret promisiunea făcută. Am vrut să renunţ şi i-am telefonat necunoscutului Emil Constantinescu: „Domnule profesor, aţi luat biletele de călătorie?“. Mi-a răspuns în stilul entuziast pe care îl avea pe atunci că da, totul este pregătit, şi cu biletele de tren, şi cu hotelul, ne întâlnim în Gară, la Informaţii.

Peste doar o săptămână, neştiind dacă mă voi mai vindeca sau nu, regretam momentul de delicateţe şi laşitate când am înghiţit în sec şi am spus da. Trecusem astfel peste „primul avertisment“ din cauza indeciziei mele structurale, a incapacităţii de a lua rapid decizii pragmatice, pe care abia sub viitoarea presiune a obligaţiilor de redactor-şef aveam s-o pierd, descoperindu-mi nebănuite resurse, inclusiv de duritate, neutilizate decenii la rând.

Dar am mai avut alte două ocazii când puteam să evit plecarea. În ajun, deşi obosită de la redacţie, am mers la Casa Vernescu, la prima recepţie dată de George Soros. Va mai dura până să înţeleg rostul Fundaţiei lui şi, în treacăt fie spus, contrar imaginii curente, revista *22* nu a fost mai ajutată financiar decât alte instituţii media. Atunci de ce m-am mai dus şi acolo? Fiindcă totul era nou, fiindcă vroiam să văd cu ochii mei „facerea noii lumi“! Verde la faţă de oboseală, am trecut în fugă pe acasă, tot în fugă mi-am făcut bagajul şi am fugit la tren, în loc să las totul baltă, chiar şi fără avertizare (telefoanele mobile încă nu existau). Şi aşa am ratat şi al doilea moment când, mai puţin politicos, dar mai sănătos, aş fi putut să scap.

A urmat cea mai chinuitoare călătorie, în cel mai neîncălzit tren în care mi-a fost dat să merg: am îndurat un frig inuman. Dar tovarăşul meu de drum

a fost, cum îl ştie acum o ţară întreagă, vorbăreţ, şi timpul a trecut mai uşor. Am descoperit că ne ştiam din copilărie. La Şcoala generală numărul 4 din Piteşti, începând chiar din clasa întâi, fusesem colegă cu sora lui Emil, cu Marina Constantinescu. Eram într-un grup de patru prietene, şi eu ţineam în mod deosebit la Marina, îmi impunea talentul ei la matematică. Mi-o amintesc cum era atunci – slăbuţă, foarte vioaie, blondă, cu ochi albaştri. La serbarea de clasa a patra, l-am văzut şi pe fratele ei mai mare, Emil, era mai înalt decât ceilalţi şi, parcă, îmbrăcat în alb. Ţin minte şi casa unde locuia familia Marinei, dar nu ne vizitam. Auzisem că mai aveau un frate mai mic, cu probleme. Am suferit când prietenele mele au mers, toate, la alt liceu, fiindcă locuiam în cartiere diferite. Nu ne-am mai întâlnit după clasa a cincea.

Al treilea „avertisment“ a fost la Cluj. N-am nici o amintire de la întâlnirea Alianţei Civice clujene din 2 februarie 1991, pentru care venisem. Sunt alergică la şedinţe, am impresia că toate seamănă cu cele pe care le-am înghiţit în timpul comunismului. Şedinţele opoziţiei democratice nu făceau excepţie: de ce ar fi fost altfel? Majoritatea vorbitorilor fuseseră membri de partid şi urmaseră aceeaşi şcoală de retorică. Diferenţa era că acum se vorbea îngrozitor de mult, o reacţie nevrotică, de descărcare. Eu eram la fel de mută ca şi înainte de 1990. În comunism avusesem o reacţie viscerală de respingere a limbii de lemn. Bâiguisem ceva doar atunci când n-am mai avut încotro, fiindcă intram în Partid.

Dacă de la şedinţa filialei clujene a AC n-am amintiri, în schimb, din Cluj mi s-a păstrat foarte bine în minte o slujbă de duminică, greco-catolică, făcută într-un parc plin de zăpadă. M-au impresionat preoţii care oficiau şi mulţimea de credincioşi care se comporta demn şi normal, de parcă n-ar fi simţit gerul muşcător. Am făcut înregistrări peste înregistrări cu prelaţi greco-catolici şi cu simpli credincioşi. Aveam bucuria nouă a jurnalistului de teren, care aduce mărturii de la faţa locului. În Ardeal am ajuns totdeauna în fugă şi mereu am fost izbită de tradiţia istorică şi culturală, atât de diferită

de cea a Regatului. Tensiunile dintre greco-catolici şi ortodocşi ajunseseră atunci la un maxim al lor, din cauza disputei pe fostele biserici ale greco-catolicilor intrate în posesia ortodocşilor. După cum se ştie, cultul greco-catolic a fost interzis în 1948 de regimul comunist şi bisericile, numeroase, mai ales în Ardeal, au fost donate Bisericii ortodoxe, rămasă oficială. S-ar părea că Preşedintele Iliescu îi promisese Papei Ioan Paul al II-lea restituirea lor, dar operaţiunea se împotmolise. Biserica ortodoxă, cu mult mai marea ei trecere la autorităţile române, se împotrivea, argumentând că numărul credincioşilor greco-catolici scăzuse, ceea ce era în parte adevărat. Iar Decembrie 1989 lăsase în oameni o înverşunare greu de înţeles azi şi o confuzie din cauza unui alt tip de manipulări decât cele de azi: s-au exacerbat atunci toate tensiunile, fie ele religioase, etnice ori politice. Cine le crea şi de ce a rămas un mister. În înregistrările mele, de pildă, se vorbea despre prezenţa lui Gelu Voican Voiculescu la una din încăierările dintre ortodocşi şi greco-catolici, în Prefectura din Baia Mare. Răsărit din spuma murdară a revoluţiei, Gelu Voican Voiculescu era prim-viceprim-ministru în primul guvern Petre Roman. Cum ajunsese, peste noapte, un corector de la revista literară de format academic *Viaţa Românească*, trecut prin anii ’85-’86 şi prin puşcărie, într-o asemenea poziţie înaltă? Paul Goma îşi amintea, în interviul publicat în *Obsesia politicii*, că îl întâlnise, pe la sfârşitul anilor ’60, învârtindu-se în jurul cercului oniricilor, ca aspirant la literatură. Habar n-aveam cine este când dădusem cu ochii de el la masa juriului care i-a condamnat pe Nicolae şi Elena Ceauşescu, în filmul ciopârţit şi transmis cu întârziere. Am citit pe urmă ce rol avusese în execuţia lor rapidă…

Cu un an înainte de accident, pe 18 februarie 1990, eram împreună mai mulţi colegi de redacţie, între care Stelian Tănase la Piaţa Victoriei, când Voican Voiculescu a trecut cu maşina guvernamentală pe lângă noi. Stelian a observat că era cu nelipsitul revolver, în ţinuta militară care o copia pe cea a revoluţionarilor sud-americani, „fă-i o fotografie“, mi-a strigat, şi ea poate fi văzută şi azi în colecţia lui *22*. 18 februarie 1990 este ziua când au fost aduşi

pentru prima oară minerii în Bucureşti. A fost şi atunci implicat? Presa de opoziţie a *anilor romantici* a făcut pe urmă, cu fotografii, dovada prezenţei lui în subteranele evenimentelor de la Târgu Mureş şi ale Mineriadei din 13-15 iunie. Pe urmă a dispărut de pe prima scenă, fiind păstrat ca ambasador, în Tunis, cred. L-am zărit la un *brunch* la Radisson Hotel, fostul Hotel Bucureşti, împreună cu Virgil Măgureanu, primul şef al serviciilor de informaţii interne, după 1990. Şi la Casa Scriitorilor din Neptun, ca soţ al unei traducătoare. O apariţie banală, explicaţii puerile despre participarea lui la misterele negre ale *anilor romantici*. Anii trec, dar misterele rămân la fel de vii în mintea mea, pentru că nu am reuşit să le descifrez.

După şedinţa Alianţei Civice de la Cluj mi-a fost, inexplicabil, rău. Atunci când Emil Constantinescu m-a întrebat, ezitant: nu vreau cumva să-i însoţesc la Sighet? ar fi fost logic să refuz, politicos. Dar eu m-am repezit să spun da, ignorând cel de-al treilea semn de avertizare al destinului.

Era prima comemorare a morţii lui Iuliu Maniu, a lui Gheorghe Brătianu (născut chiar pe 3 februarie), ca şi a celorlalţi deţinuţi morţi la Sighet şi îngropaţi în Cimitirul Săracilor. Cimitirul Săracilor mă impresionase începând cu numele, care îmi sună patetic, şi terminând cu gândul că înalţi demnitari ai ţării, ajunşi oameni vârstnici, îşi sfârşiseră drumul vieţii aruncaţi în câmp.

58. De la Cimitirul Săracilor la spital

La plecarea din Cluj, am fost sfătuiţi să ne întoarcem devreme din Sighet, ca să călătorim pe lumină: eram în plină iarnă, se întuneca repede, şi drumul, am fost avertizaţi, era prost. Şoseaua era plină de maşini. Când ieşisem cu maşina din Sighet, nu mi-am dat seama că acolo se afla un cimitir: arăta ca un loc viran, cu movile şi cruci precare. Mi-au rămas în minte o zi luminoasă, un spaţiu imens, colorat, populat de oameni în costume naţionale, femei cu colaci mari pentru împărţit. Dintr-un autobuz coborâseră săteni, în haine de duminică, femeile duceau colaci. Una dintre ele, mai tânără, legată la cap, la fel ca toate celelalte, cu o basma neagră, îi oferea, în înghesuiala de pe podium, principesei Sofia colacul de pomenire împreună cu o sticlă de vin. Era frig, dar oamenii veniţi din satele apropiate, mulţi greco-catolici, învăţaţi să-şi asculte serviciul religios afară, în frig, au stat neclintiţi cât a durat slujba de pomenire. Puţini erau cei a căror vârstă să le mai permită să aibă amintiri despre Iuliu Maniu, despre închisoare, dar toţi păreau la curent cu istoria bisericii lor, cu rolul ei în păstrarea culturii române în Ardeal, în Marea Unire. Ca să-i vadă mai bine pe cei de pe podiumul improvizat, se suiseră pe movilele de pământ, care erau de fapt morminte. Colegul meu de călătorie, fotoreporterul Andrei Dumitru, a şi fotografiat o bicicletă rezemată de o cruce.

Nu mi-au plăcut poemul retoric ardelenesc al lui Ioan Alexandru, nici alte discursuri a căror sinceritate era exprimată convenţional, bombastic. În schimb, m-a impresionat povestea mitropolitului unit Todea. Fiind tânăr la acea vreme, era pus la corvezi: să cureţe celulele şi coridoarele închisorii din care, noaptea, se scoteau cadavrele, cărate apoi în acest Cimitir al Săracilor – pe atunci un simplu loc viran, unde primăvara se semăna iarbă,

pentru ca orice urmă să dispară. Mitropolitul Todea îl împărtăşise, pe ascuns, în celula lui de 2/2, pe muribundul Iuliu Maniu, un om de peste optzeci de ani, cu trupul istovit de chinuri. El îşi amintea şi că istoricul Gheorghe Brătianu nu s-ar fi sinucis, ci ar fi fost lovit de un gardian în cap, pentru că ar fi făcut un semn prietenesc spre celula episcopilor greco-catolici.

Răul fizic îmi dispăruse şi eram plină de zel. De la un interviu cu Doina Cornea, la estrada unde vorbea monseniorul Todea, ori la grupul din jurul Principesei Sofia, habar n-am avut cum a trecut timpul. Mă pierdusem în mulţime de tovarăşii mei de călătorie, care m-au reperat, la un moment dat, după geaca roşie, primită cadou când am ajuns, în haine de vară, în Iowa City, la sfârşitul lui septembrie 1990. Întârzierea a făcut, probabil, călătoria mai riscantă. Emil Constantinescu a crescut şi el riscul, pentru că am oprit în Săpânţa, ca să întâlnim un primar local, personaj al opoziţiei, Stetca, dispărut pe urmă în Franţa.

Când, la un moment dat, uitându-se spre geamul întunecat al maşinii, unde rula întunericul, Emil Constantinescu spusese „Ce păcat că nu putem vedea peisajul! Este unic în lume!“, m-am repezit să-i replic că în toate ţările sunt peisaje frumoase, iată ce am văzut eu în Statele Unite. Şi, dintr-una într-alta, am povestit cum, în hotelul din New York unde stătusem câteva zile, chiar în camera de alături, fusese ucis un bărbat, venise poliţia, interogase pe toată lumea, inclusiv pe mine, care însă nu auzisem şi nu văzusem nimic suspect. Multe amintiri se şterg în douăzeci de ani, mai ales dacă le toceşti, povestind. Dar tot îmi mai amintesc ultimul moment conştient al minţii mele, învăluit în culoarea albastră-întunecată a nopţii, aşa cum o vedeam prin geamul maşinii.

Văd şi culoarele semiîntunecate ale hotelului din New York, aşa cum mi le aminteam atunci, siluetele poliţiştilor, zărite printr-o uşă întredeschisă, şi mai văd fâşia de gheaţă groasă pe care maşina alunecă, dintr-o parte în cealaltă, ar trebui să se oprească, m-am gândit, senzaţia de frică şi pe urmă,

nimic. Nimic. Maşina a derapat pe un podeţ şi a căzut cinci-şase metri (mi s-a spus), pe partea din spate unde eram eu.

Îmi pierdusem cunoştinţa şi, la început, au crezut că sunt în comă, dar după un timp, când am mişcat un picior, m-au scos afară, cu băgare de seamă. Am mers, sprijinită, am şi vorbit, dar despre acele momente n-am nici o amintire. Din cauza loviturii la cap, am avut o scurtă perioadă de amnezie. Primul cuvânt rostit în acel timp pe care nu mi-l amintesc a fost numele fiului meu – mi s-a povestit. Şi întrebam mereu: „Ce caut eu aici?“. Emil Constantinescu îmi povestea invitaţia lui, drumul la Cluj, la Sighet, eu ascultam şi, atunci când termina, întrebam iar: „Ce caut eu aici?“. Memoria nu mi se reactivase. Sau relatarea lui nu îmi arăta destul de convingător de ce plecasem în celălalt capăt al ţării, ca să ajung, în miez de noapte, într-o râpă! Am întrebat şi dacă n-am cumva fractură la coloana vertebrală. „N-ai, de vreme ce mergi“, mi s-a răspuns. Mi se pare foarte interesant acel moment. Memoria nu funcţiona, dar ştiam mai bine ce se întâmplase cu trupul meu decât voi şti atunci când ea îmi va reveni. Când voi deveni conştientă, gândul unei posibile fracturi ori fisuri la coloană nu îmi va mai trece prin minte.

M-au dus în prima casă apropiată, a unor ţărani unguri. La fel ca atunci când se termina un vis, ceaţa în care mă aflasem se risipea. Dar care fusese visul? Între momentul când maşina a derapat pe podeţ şi mi s-a făcut frică şi cel când m-am trezit într-o cameră ţărănească, mare, este un interval negru. Poate doar amintirea nedesluşită a nopţii de iarnă de afară. Mi s-a părut că mă trezeam din somn, imaginile haotice deveneau tot mai coerente.

Eram întinsă pe un pat, lângă geam. Lumina becului electric din cameră era intensă ca o lumină de zi, dar şi mai intense erau durerile, de cap, de spate. Două femei, una tânără şi alta mai vârstnică, mamă şi fiică, ori soacră şi noră, se uitau cu milă la mine. Femeia tânără stătea pe celălalt pat de lemn, din faţa mea, acoperit cu o cergă colorată, iar femeia bătrână stătea la masă. „De ce se uită la mine cu privirile astea miloase?“, m-am gândit, enervată.

Dacă nu m-ar fi durut atât de tare, le-aş fi zis: „Uitaţi-vă naibii în altă parte!“.

Un necunoscut cu barbişon a venit lângă mine, „o să ajungă maşina în curând!“, mi-a spus. După câteva clipe de ezitare l-am recunoscut: era profesorul care mă invitase la şedinţa Alianţei. El mi-a povestit accidentul. La telefonul de la primărie, tovarăşii mei de drum ceruseră (unui alt sediu al Alianţei Civice sau unor prieteni) să ni se trimită altă maşină, care a ajuns destul de repede.

Era o noapte geroasă. Pare-se că, în timpul drumului spre Baia Mare, a mai existat un moment tensionat, când şi această a doua maşină a avut probleme la motor. Dacă nu ar fi fost rezolvate pe loc, îngheţam acolo, pierduţi în câmp. Îmi amintesc vag discuţii, o oprire, dar mai ales durerile de cap, de spate. Abia aşteptam să mă văd în camera de hotel de la Cluj, în pat. Dar, din pricina mea, am ajuns la spitalul din Baia Mare, după miezul nopţii. Ceilalţi erau şi ei loviţi, dar s-au ales numai cu contuzii, nici nu au intrat la consultaţie.

Medicul tânăr de la camera de gardă a şoptit: „La cap nu, la coloană de văzut“. Dar m-a trimis la etaj, să mi se verifice capul şi coloana vertebrală.

Tot aşteptând să se trezească medicul radiolog, am întrebat-o pe asistenta drăguţă şi cochetă care mă întovărăşea de ce este nevoie de radioscopie la cap.

„Să vedem dacă nu aveţi fractură“, mi-a răspuns.

„Şi dacă am?“

„Atunci rămâneţi aici.“

„Aici, în spital? Cât timp?“

„Câteva luni.“

Vocea ei indiferentă mi-a dat brusc măsura situaţiei pe muchie de cuţit în care mă aflam. Câteva luni, în celălalt capăt al ţării, singură, într-un spital străin, şi cu viaţa mea de familie ce se va întâmpla?

„Dar dacă n-am fractură?“

Ei, chiar dacă n-aveam fractură craniană, de vreme ce îmi pierdusem conştiinţa, aveam probabil cheaguri de sânge în creier. În principiu, ele se vor resorbi în timp. În cât timp? Greu de spus. Dar, dacă într-o zi mă voi trezi cu dureri îngrozitoare de cap şi vărsături, va trebui să mă precipit la spital, ca să fiu, urgent, operată. Ar mai fi altceva de făcut? Nu, nimic.

Am înţeles atunci esenţialul: că viaţa mea era, mai mult ca oricând, în mâna lui Dumnezeu. Aveam nevoie doar de răbdare, pentru ca, încet-încet, corpul meu să se vindece, prin resursele proprii. Dacă El asta va vrea cu mine.

59. Medic iresponsabil, pacient iresponsabil

Nu aveam fractură la cap. Radiologul, un bărbat între două vârste, neprietenos ori poate doar nemulţumit pentru că-l sculasem din somn, abia aştepta să mă vadă plecată. Mă ridicam încet de pe masă, din cauza durerilor, dar şi fiindcă eram nedumerită; doctorilor nu le place să te bagi, tu, pacient, în meseria lor, însă ţineam minte că tânărul medic din camera de gardă ceruse să mi se verifice în primul rând coloana vertebrală: „Nu vă uitaţi şi la coloana mea?“, am întrebat. „Nu, de vreme ce mergi“, a mormăit.

L-am urât câţiva ani, statornic. Când îmi aminteam episodul, mă sufocam de indignare: vertebra fisurată se putea rupe în orice moment, iar dacă s-ar fi secţionat măduva spinării, rămâneam paralizată. Nu este adevărat că dacă poţi merge înseamnă că n-ai o fisură ori o fractură de coloană, ci doar că măduva nu a fost ruptă. Nici pentru lovitura la cap nu am primit vreo sugestie medicală. Ajunsă în fine la hotelul din Cluj, am dormit cum am putut: jumătate din cap era umflat, şi aşa va rămâne luni de zile. A doua zi de dimineaţă, înainte să plec, mi-am făcut un ness tare, ceea ce, ţinând seama de eventualele cheaguri de sânge din creierul meu, era nerecomandat.

Dacă acel doctor iresponsabil mi-ar fi spus cât de grav fusese accidentul meu, firește că m-aş fi cruţat. Dar fiindcă nu-mi spusese nimic, în ciuda durerilor, „mi-am încheiat misiunea“ la Cluj. Adică am mers împreună cu Emil Constantinescu la întâlnirile deja fixate, să rezolve problemele organizatorice ale Alianţei Civice. Şi, pe urmă, să înregistrez un interviu, deja programat, despre tensiunile dintre ortodocşi şi greco-catolici.

Ca de un simbol al confuziei şi al obsesiei că proaspetele formaţiuni ale societăţii civile erau infiltrate de oamenii vechiului regim pentru a le exploda, îmi amintesc operaţiunea noastră de schimbare a unui lider local,

suspectat de colegi că ar fi lucrat cu Securitatea. Râd de câte ori îmi reamintesc vacarmul pro şi contra şi pe urmă văd şovăiala de pe feţele noastre, a mea şi a lui Emil Constantinescu, înainte de a suna la uşa unui apartament, feţe jenate, eu, martor iresponsabil, neconştient de gravitatea stării mele de sănătate şi, în plus, totalmente inutil.

A fost sau nu nedreaptă debarcarea acelui proaspăt ales? Habar n-am nici acum. Doar câţiva ani mai târziu, în timpul guvernării Convenţiei, sub preşedinţia lui Emil Constantinescu, l-am tot întâlnit în calitatea lui de înalt funcţionar internaţional, colaborator activ al Alianţei Civice. De fiecare dată când dădeam ochii cu el, la seminariile şi recepţiile pe care le organiza, eram la fel de puţin lămurită în privinţa lui, dar tot mai lămurită în privinţa mea. Eforturi disproporţionat de mari în raport cu rezultatele, destule discutabile! Cam aşa arată fructele devotamentului meu „pentru cauză“, atunci când le privesc, cu severitate, azi.

60. Tratamentul

Singura modificare a programului, făcută din cauza accidentării mele, a fost că ne-am întors la Bucureşti cu avionul. Primul drum l-am făcut, pentru un consult neurologic, la policlinica Sahia, de pe Dorobanţi. Cred că între timp îşi schimbase şi ea numele (ca atâtea alte instituţii, mai ales cele de presă), ca să nu mai fie legată de un scriitor în vogă în anii ’50. GDS era arondat la ea, în buna tradiţie anterioară, când aveau acces la Policlinica Sahia „lucrătorii din edituri şi presă“. Reflexele îmi erau bune, dar doctorul a recomandat o investigare mai amănunţită la Secţia de neurologie a Spitalului 9.

Aveam cele mai sumbre amintiri legate de acel loc, de când o rudă dragă a mea fusese internată acolo. Ideea că urma să mi se facă o puncţie la coloana vertebrală nu îmi surâdea, nici faptul că pentru investigaţii ar fi trebuit să mă internez urgent. Am fost mulţumită când, în dimineaţa următoare, Bucureştiul a fost blocat de zăpadă şi viscol. În februarie 1991, în penuria de taxiuri şi maşini personale, cu străzile înzăpezite, cu o Salvare care nu venea, oricât o chemai, transportul unui bolnav de la un cartier depărtat la altul era un coşmar. Iar eu nu aveam chef să ajung într-un spital sumbru, supraaglomerat şi neîncălzit, pentru investigaţii poate periculoase, poate nenecesare. Am rămas acasă.

Între alţii, m-a sunat Emil Constantinescu. Se considera, cum am mai spus, vinovat de accidentul meu, fiindcă el mă invitase în această călătorie care ieşise prost. Când i-am spus că nu vreau să mă internez pentru investigaţii la Spitalul 9, mi-a propus să merg la colegul lui din Consiliul Director al Alianţei, doctorul Nicolae Constantinescu, care mi-a vorbit din primul moment despre unchiul meu Cornel. Auzise povestea lui de la tatăl său, îl

preţuiau amândoi; aflaseră şi despre sfârşitul lui tragic. Nae Constantinescu este doctorul care m-a tratat, aşa cum am povestit: m-a trimis acasă, să stau în patul meu, cu un pui de pernă sub umeri, vreme de două luni. Măcar.

Viitorul preşedinte avea „să-şi achite obligaţiile“ voluntar asumate şi în faza ulterioară, explicându-mi de ce este necesară recuperarea, recomandându-mi specialistul etc. Presupun că drumurile de geolog îl familiarizaseră cu fracturile. Repararea oaselor are un calendar exact şi poţi simţi progresul formării calusului la fiecare împlinire de termen. În schimb, în cazul traumatismului cranian, nimic nu e clar şi singurele remedii indicate au fost somnul şi liniştea. Dacă mai este valabil ceea ce aveam să aflu în lunile următoare, când am fost, din când în când, consultată de un neurolog, în cazul unui traumatism cranian poţi fi sigur de dispariţia oricărui risc doar după cinci ani.

Cu acel sentiment că sunt în mâna lui Dumnezeu, am rămas, deci, începând din acel început de februarie 1991, la mine acasă.

61. Scenarii, curiozităţi, indiscreţii

Violenţele regimului Iliescu din 1990 făceau ca orice întâmplare mai dramatică petrecută în tabăra opoziţiei să fie suspectată a fi fost „pusă la cale“. Şi eu, şi fotoreporterul *României libere* lucram în presa de opoziţie, iar Emil Constantinescu era vicepreşedintele Alianţei Civice. Greu s-au lăsat convinşi cei care aflau despre accidentul nostru că el fusese făcut de un şofer din „tabăra noastră“, nu de oamenii lui Iliescu! Mi se recomandase linişte, dar primeam multe telefoane alertate de acest zvon. Unul dintre ele a fost cel al Monicăi Lovinescu, care m-a întrebat dacă depăşisem două săptămâni de la accident. Când i-am confirmat, mi-a spus că „trecusem hopul cel mare“: în primele două săptămâni au, de regulă, loc evoluţiile rele, în caz de traumatism cranian. Mi-a povestit atunci experienţa ei, când Ceauşescu ordonase generalului Pacepa să o transforme în legumă. Dar cei doi bătăuşi profesionişti care o aşteptaseră lângă casă şi o loviseră în cap s-au speriat la un moment dat şi au fugit, fără să fi executat până la capăt ce li se ceruse. Acesta a fost motivul pentru care, după ce Pacepa fugise din ţară, Monica a refuzat să-l întâlnească. După accident, am primit mesaje şi de la alţi prieteni din străinătate, direct sau intermediate de rudele lor. Între ei, I.P. Culianu. De fapt, nu mi-i mai amintesc pe toţi cei care m-au sunat atunci, când ar fi trebuit să nu fiu deranjată, dată fiind situaţia gravă a sănătăţii mele.

Mai ales că erau şi persoane care, mi-am dat seama cu timpul, vroiau doar să verifice cauza accidentului ori starea mea. Într-o zi m-a surprins vizita unei tinere jurnaliste pe care o invitasem să colaboreze la *22* şi apoi fusese angajată în redacţie. Şi cu ea, la fel ca şi cu aproape toţi ceilalţi angajaţi ai revistei, aveam numai o relaţie profesională. De aceea m-a mirat că m-a

vizitat acasă: de altfel, atunci a fost pentru prima şi ultima dată. Cât a stat lângă patul meu, mi-a vorbit despre grupurile de putere, reale sau imaginate, din GDS, ori din redacţie, nu-mi mai aduc bine aminte. Din poveştile ei mi s-a părut că răzbăteau nemulţumiri pentru felul cum se înţelegea cu anumiţi colegi. M-am străduit s-o ascult, deşi oboseam foarte uşor, şi, de altfel, tot ce-mi spunea era inutil, „ieşisem din jocuri“, mai exact, nici nu apucasem să fiu. Când plecasem în Statele Unite, la sfârşitul lui septembrie 1990, redactorul-şef al revistei *22* era Stelian Tănase. Când mă întorsesem, la sfârşitul lui decembrie, cu doar o lună înaintea accidentului, era Victor Bârsan.

Când s-a hotărât să plece, am condus-o, mergând foarte încet, aşa cum puteam, spre uşă. Din prag, poate amintindu-şi motivul vizitei, ori doar vrând să pregătească o încheiere convenţională, m-a întrebat: „Tu mai poţi să faci pipi?“. Am asigurat-o că da, să fie liniştită. Aflasem între timp semnificaţia simptomului: incapacitatea de a urina se produce în cazul secţionării măduvei spinării şi precedă paralizia picioarelor. Răspunsul meu nega acest risc, dar, probabil, ea a evaluat consecinţele accidentului meu într-un mod mai pesimist. „Săraca de tine!“, mi-a spus, atotştiutoare, cu o compătimire atât de marcată, încât am privit-o uluită.

Mi-am amintit însă, atunci, un alt moment din viaţa mea, când divorţam, şi o mătuşă, foarte dragă şi, desigur, mai bine intenţionată decât tânăra colegă, mi-a spus, din uşă, cu un glas asemănător, dar cu mai multă sinceritate: „Ce nefericită eşti!“. O privisem la fel de uluită, nici măcar nu puteam să-i spun că nu eram deloc, absolut deloc nefericită, dar fusesem ani de zile, pe vremea când ea nici nu bănuia. Desigur, intra în reacţia mea şi orgoliul rănit al celui confruntat cu enervanta certitudine a ochiului din afară care îţi evaluează viaţa. Care te evaluează. Dar nu era numai asta. Mi-e greu să explic de ce, dar am avut o ciudată stare de linişte în întreaga perioadă de după accidentul meu.

Am mai primit o vreme telefoane, unele foarte lungi, despre ce se întâmpla la *22*, unde, ca în orice instituţie, existau şi nemulţumiri personale. Colega care mă suna mă întreba ce mai fac, şi cum eu nu aveam noutăţi, îmi relata ce se mai întâmplase. Nu mă interesa ce auzeam. Până şi ascultatul mă obosea, după ce puneam receptorul jos eram istovită şi, inexplicabil, agitată. Pe urmă, telefoanele s-au tot rărit până au încetat. La mare distanţă de timp aveam să am confirmarea faptului că persoanele, aparent foarte apropiate, care m-au părăsit atunci aveau să-mi mai facă astfel de surprize şi în viitor. Mi-am putut atunci număra adevăraţii prieteni, fiindcă aceştia au continuat să mă viziteze până pe la mijlocul lui mai, când am putut, cât de cât, ieşi din casă. De doi-trei dintre ei m-au despărţit definitiv meandrele politice, dar pe parcursul convalescenţei le-am simţit devotamentul.

Şi de atunci înainte, paradoxal, îmi amintesc perioada de convalescenţă ca pe una dintre cele mai fericite din viaţa mea. De o stranie seninătate. În momentul acela părea a fi cea mai bună soluţie. În timp mi se va părea că un corset de ghips ar fi fost mai util. Dar nici nu vreau să mă gândesc cum ar fi arătat atunci viaţa mea în acele luni, când probabil a contat, pentru traumatismul cerebral, liniştea apartamentului meu.

M-a durut un pic modul în care am fost „abandonată“. Era un avertisment, pe care apoi aveam să-l cam uit, util pentru cineva ca mine, care nu avusese până atunci nici o funcţie oficială şi nu era deloc pornit să despartă semnele de simpatie sinceră de cele ocazionale, îndreptate doar spre identitatea sa oficială. În timp, aveam să înţeleg pe pielea mea că o identitate provizorie de acest gen, până şi una modestă, de redactor-şef adjunct la un săptămânal, cum era a mea, risca să-ţi toxicizeze relaţiile. Chiar şi o parte a prietenilor vechi începeau să mă evalueze în raport cu mica mea „putere“ socială: dispăream, ca om, ca scriitoare chiar, tot mai mult în spatele funcţiei. Mă va irita, mai târziu, modul în care persoane apropiate mi se adresau, ironic, poate chiar afectuos, credeau ele, doar cu titulatura *job*-ului.

62. Instinctul scrisului

Conştientă că mă aflu într-un moment crucial, care mă privea doar pe mine şi din care aveam să ies în felul hotărât de voinţa atotputernică, am avut, aşa cum am spus, o ciudată pace sufletească în lunile când a trebuit să stau la pat.

În acelaşi timp, am încercat, cât am mai putut, să păstrez secretul accidentului. Simţeam foarte clar că am nevoie de linişte, iar emoţiile celorlalţi îmi făceau rău, fiindcă intram uşor în rezonanţă cu ele. Poate să fi fost şi un reflex din copilărie: când viaţa ta sau a cuiva apropiat este în joc, îţi regăseşti automat psihologia de copil. Am fost un copil neastâmpărat, care se lovea des, şi, ca să nu fiu certată, încercam să ascund de părinţi ce păţisem. Mi-amintesc ce noapte rea am avut după ce am căzut la şotron şi am făcut o entorsă: nu puteam să dorm din cauza piciorului care se umfla şi mă durea, dar şi de teamă că a doua zi de dimineaţă n-am să mai pot merge şi va trebui să-i spun mamei ce se întâmplase.

Aşa cum am spus, prima „poruncă“ a medicului meu, Nae Constantinescu, a fost să rămân la pat câteva luni, cu un pui de pernă sub omoplaţi. Nu mi-a fost greu să-l ascult, aveam dureri la fiecare pas şi o stare de mare oboseală. Dormeam mult, mi se spusese că este singurul lucru pe care pot să-l fac ca să ajut vindecarea creierului. Pentru şocul posttraumatic îmi dăduse somnifere uşoare şi anxiolitice, în doze mici, dar am renunţat repede la ele, ca să nu capăt dependenţă.

În schimb, porunca a doua, să nu citesc, să nu scriu, să nu „fac eforturi cu capul“, n-am putut s-o urmez. Instinctul de a relata ce văd, ce aud, ce gândesc este, am descoperit cu acea ocazie (sau, cel puţin, a fost), mai puternic decât instinctul meu de conservare. Dar asta e doar una din explicaţii.

O alta poate fi ceea ce am mai spus deja, faptul că unui bolnav îi scade treptat forţa fizică, i se deteriorează încetul cu încetul pofta de viaţă şi, în acelaşi ritm, i se schimbă şi obişnuinţele. În schimb, accidentatul, luat prin surprindere, nu poate să înţeleagă îndeajuns de repede ce i s-a întâmplat ca să-şi accepte automat degradarea fizică. Despre toate astea am vorbit cu prietena mea Ioana Ieronim, care, foarte tânără, avusese un groaznic accident, fusese lovită de o maşină şi, după ce stătuse o vreme între viaţă şi moarte, se refăcuse, în luni de zile.

Înainte să-mi fi interiorizat accidentul, încăpăţânarea mea de a trăi „la fel ca înainte“ s-a concentrat într-un singur gând: să scriu ce am văzut în scurta noastră călătorie. Mica mea experienţă, la acea dată, de jurnalist mă făcuse să supraevaluez întâmplările şi întâlnirile celor două zile în Ardeal. Să le transmit la revistă a fost, atunci, un mod de a da sens întâmplării şi unica formă de justificare, faţă de mine, pentru ceea ce păţisem. Începutul viitorului articol mi se formulase deja în mintea confuză atunci când mi-am căutat o poziţie convenabilă pentru scris, fără să-mi mişc coloana vertebrală. Scriam pe genunchii ridicaţi, într-un caiet lung, cu coperţi de carton şi, după ce reuşeam să termin câte o frază, adormeam instantaneu de oboseală. Dar când mă trezeam, continuam, cu o încordare a voinţei venind din adâncuri şi la fel de imperioasă ca un instinct. Scriind în pat, a trebuit să mă resemnez să folosesc pixul. Aveam dependenţă de stilou, mai ales atunci când scriam literatură. În anii ’80 târzii, când nu se mai găsea în librării decât o cerneală apoasă, foarte proastă, intram în panică şi rugam rudele, prietenii din străinătate să îmi aducă cerneală.

Articolul „În aerul rece al lunii februarie“ a apărut în *22* la 15 februarie 1991, la mai puţin de două săptămâni de la accident. Starea mea mai era, atunci, destul de gravă. Interviurile, relatările despre luptele dintre ortodocşi şi greco-catolici, scoase de pe casetele înregistrate la Cluj, dacă or fi avut atunci vreun rost, acum par lungi, excesive. Văd clar şi cât de mică era miza lor, în raport cu riscul sănătăţii mele, doctorul Constantinescu avea dreptate.

Mă avertizase că dacă nu-mi voi lăsa creierul să-şi revină prin odihnă, riscam să rămân pentru tot restul vieţii cu dureri de cap, insomnii, incapacitate de lucru etc. Când, după apariţia articolului, a aflat că i-am nesocotit „a doua poruncă“, m-a sunat, supărat.

„Mi s-a spus că lucrezi, e posibil să faci o asemenea nebunie?“, mi-a strigat la telefon. „Nu uita că n-o să mai ai creier de performanţă!“

Ţin minte formularea fiindcă mă face şi acum să râd când mi-o amintesc. Nu mi-am închipuit niciodată că l-aş avea, am fost o elevă, o studentă bună, însă doar atât. Nu ca să etalez un talent de care nu am cum să fiu sigură (cine poate fi?) am scris, ci fiindcă vroiam să las o mărturie – despre lumea mea şi ce am înţeles din ce am trăit. N-am avut niciodată orgoliul „scriitorului“. Crescută de mică în admiraţia tatălui meu faţă de fraţii săi care, într-adevăr, au reuşit performanţe ştiinţifice, am aşezat savantul în vârful ierarhiei valorilor mele. Dar, prin ceea ce primesc de la natură, prin ceea ce reuşesc şi chiar prin ceea ce nu reuşesc să facă din înzestrarea lor, diferită de la unul la altul, oamenii îmi par egal de respectabili. Egal de interesanţi.

Dintr-un amestec de pudoare şi teamă, mult timp nu mi-am mai recitit articolul scris despre Cimitirul Săracilor de la Sighet. Litere tot mai şterse pe o hârtie îngălbenită, care se va deteriora definitiv, curând. O mărturie de care probabil acum n-are nimeni nevoie, o ruletă la care, într-un mod ce poate părea ciudat sau jenant, depinde cum priveşti, mi-am jucat şi mi-am primit înapoi viaţa, îmbogăţită cu o experienţă. Trecusem, însă, până în acel moment, prin destule alte lucruri cu marcă tragică, pentru ca să nu mai am curiozitatea impudică din tinereţe faţă de încercările esenţiale – moarte, rezistenţă, durere. Intervenţia severă a doctorului Constantinescu mi-a creat o stare de panică, intram uşor într-o vibraţie de spaimă şi, pe moment, aşa mi s-a întâmplat atunci. Dar nu m-a oprit decât pe moment. După articolul „În aerul rece al lunii februarie“, am editat tot ce s-a copiat în redacţie de pe casetele mele, inclusiv interviurile înregistrate în Statele Unite, făcute cu personalităţile exilului american. Am lucrat continuu, obosind din ce în ce

mai puţin, şi, fără îndoială, lucrul m-a ajutat, în lunile cât am stat la pat, să îmi păstrez starea de seninătate.

Eram departe de „lumea dezlănţuită“ a acelor ani când România se refăcea cu violenţă, îmi păstrasem utilitatea socială şi eram împăcată cu mine.

63. Tragediile uitate ale *anilor romantici*

Nae Constantinescu, medicul care şi-a asumat vindecarea mea în condiţiile cele mai confortabile pentru acel moment, adică la mine acasă, venea deseori, când ieşea de la spital, să vadă cum îmi mai merge. Îmi povestea despre răniţii din decembrie 1989: operase la Colţea, spitalul cel mai apropiat de Universitate, principalul „teatru de luptă“ al Revoluţiei. Pe cei îngrijiţi de el îi considera copiii lui: nu numai că îi vizita gratuit, ca şi pe mine, acasă, dar se străduise şi să găsească fonduri ca să-şi continue tratamentul şi recuperarea în spitale din străinătate. Se gândise mai întâi să apeleze la Fondul Libertatea, destinat victimelor, răniţilor şi familiilor celor ucişi. Aşa sunase publicitatea care mă convinsese şi pe mine, ca pe mulţi alţi naivi, să depună o parte din puţinele lor economii, în speranţa că ele vor ajunge la cei care le plătiseră cu sângele libertatea. Dar consilierul preşedintelui Iliescu, la care apelase Nae Constantinescu, i-a spus că Parlamentul votase ca doar 3% din resursele Fondului să fie utilizate pentru răniţi, restul urmând să fie investit într-o fabrică de lapte. Subiectul avea să ţină, o vreme, prima pagină a ziarelor de opoziţie. Acum nu-l mai aminteşte nimeni, deşi el ar putea fi considerat piatra de temelie a României corupte de azi.

Îndemnat de consilierul respectiv să meargă la Ministerul Sănătăţii, Nae Constantinescu îl luase cu el pe unul dintre răniţii „lui“, un tânăr împuşcat la 21 decembrie 1989, care, după cum avea să povestească şi într-un interviu în revista *22*, „dăruise Revoluţiei splina, un rinichi şi o parte din ficat“. Au ajuns, amândoi, până la urmă, la Ion Aurel Stoica. Acesta le-a spus că pentru toţi cei paisprezece răniţi cheltuielile ar fi foarte mari, dar este de acord să îl trimită pe acest tânăr rănit într-un spital din străinătate.

„Pentru asta am făcut revoluţie? Ca să-mi fie doar mie bine?“, răspunsese acesta, furios.

Inimaginabilă replică în contextul de azi. În atmosfera de atunci, totuşi, a avut efect: până seara, prim-ministrul Petre Roman îşi pusese semnătura pe un fond destinat răniţilor.

Nae Constantinescu este fiu de medic. Tatăl lui lucrase la Spitalul Militar Regina Elisabeta, actualul Spital Militar Central, şi, în această calitate, făcuse ambele războaie. El îi spusese fiului său că experienţa medicului de front este unică, pentru că, atunci când se trezeşte în faţă cu plăgi cum nu a mai întâlnit înainte, i se dezvoltă disponibilităţi pe care n-ar fi bănuit că le are. Nu e de mirare că îl ţinea minte pe unchiul meu Cornel, care avusese aceleaşi concluzii după experienţa lui de front.

Nae Constantinescu îşi amintise vorbele tatălui său la 21 decembrie 1989, atunci când, de pe latura spre Piaţa Universităţii a Spitalului Colţea, vedea cum se trage la Universitate şi cum cad manifestanţii, imagini ca de film, spunea el. Primele au fost aduse la spital nişte femei călcate în picioare în momentul când s-a întrerupt mitingul. Dar când au apărut, între orele 13 şi 14, primii răniţi, s-a îngrozit – adolescenţi împuşcaţi ori bătrâni invalizi. Pe la două fără ceva ajunsese la spital un tânăr cu haina plină de sânge la spate. Venise din Caraş Severin să le spună bucureştenilor ce este la Timişoara şi credea că îl lovise o petardă. Când i-a scos hainele, doctorul a văzut pe spatele lui câteva găuri. A vârât un stilet şi şi-a dat seama că găurile aveau canal. „N-a fost o petardă, ai fost împuşcat“, i-a spus tânărului, care a leşinat auzind asta. Ca orice accidentat, el nu-şi dăduse seama ce i se întâmplase.

La 15 februarie 1990, mi-a povestit Nae Constantinescu, medicii bucureşteni chirurgi, ortopezi etc. care operaseră şi îngrijiseră răniţi se întâlniseră la Societatea de Chirurgie ca să-şi pună în comun experienţa în privinţa plăgilor împuşcate. Din cei 900 de oameni împuşcaţi şi internaţi în Bucureşti după calculul lor, puţini au murit la spital. După cum arăta orificiul plăgilor, au dedus că mulţi au fost împuşcaţi pe la spate: arsura la orificiul

de intrare al glonţului ar fi probat că s-a tras de aproape, cu arme şi muniţie de un tip special. Plăgile erau imposibile, jumătate din craniu zburat, gamba dispărută, spunea Nae Constantinescu. Un specialist în balistică îi spusese că la o viteză foarte mare a glonţului e ca şi când ar intra în tine un obuz. Nae Constantinescu era convins că se ştia cine a tras, cu ce, în cine. În timpul lui Ceauşescu, zicea el, toţi purtătorii de arme erau înregistraţi, la fel, fiecare glonţ. Medicii au înaintat atunci Procuraturii un raport cu rezultatul analizei lor, care nu a avut nici o urmare.

Când l-am întrebat dacă am să mai merg vreodată, doctorul mi-a retezat-o, scurt: „Tu să taci, că ai avut mare noroc!“. Era obsedat de cazul unei fetiţe care avea treisprezece ani la revoluţie. Stătea lângă fereastra apartamentului din Drumul Taberei, vrând să vadă ce se întâmplă afară, unde se trăgea. Un glonţ a străbătut geamul, i-a rupt plămânul stâng şi i-a pătruns în măduva spinării. A rămas paralizată.

„Copil de treisprezece ani. Cine poate să privească în ochii lui? Toţi suntem vinovaţi faţă de ea“, repeta doctorul Constantinescu.

Fetiţa fusese trimisă în Finlanda, la un centru de recuperare. Se întorsese şi, când trebuia să plece din nou, i se spusese: „Nu mai sunt bani“.

M-a obsedat drama ei. Se născuse în mine un sentiment de solidaritate cu cei care-şi pierd o parte din abilităţile fizice. Tot ce mi-a povestit doctorul Constantinescu în acele luni i-am spus colegei mele Rodica Palade, care a făcut cu el un interviu, apărut, în primăvara lui 1991, în revista *22*.

64. CADA

Militar de profesie, tatăl fetiţei rănite, după 21 decembrie, în apartamentul părinţilor din Drumul Taberei păstrase glonţul şi va încerca zadarnic să afle cine îl trăsese, ca să-l trimită în judecată.

La acea dată, ministrul Apărării Naţionale era generalul Militaru, contestat, la mijlocul lui februarie 1990, de ofiţeri care se organizaseră într-o asociaţie cunoscută sub denumirea de CADA (Comitetul de Acţiune pentru Democratizarea Armatei). Timp de o săptămână, ei au manifestat în Piaţa Victoriei, în faţa clădirii guvernului. Azi, la aproape douăzeci şi cinci de ani de atunci, se ştie că generalul Militaru, trecut în rezervă de Ceauşescu, fusese reactivat şi impus ca ministru al Apărării Naţionale de echipa adusă la putere de revoluţie. S-a tot scris, în ultima vreme, despre felul cum au fost ucişi şi cum au fost pângărite cadavrele celor din USLA care instrumentaseră Dosarele Corbul 1, Corbul 2, incriminându-l pe generalul Militaru ca spion. Multă lume a aflat doar recent despre toate aceste mistere ale *anilor romantici*. Mişcarea CADA le-a scos însă la suprafaţă în acele luni de mare tensiune, când, după eliminarea lui Ceauşescu, România părea că nu ieşise de sub zona de influenţă veche.

Apelul CADA, adresat preşedintelui Consiliului Provizoriu de Uniune Naţională (CPUN), a fost făcut public la 12 februarie 1990. M-am gândit să-l reproduc fiindcă el spune ceva despre efervescenţa acelor săptămâni, luni, despre entuziasmul şi efortul unor oameni anonimi de a schimba România ceauşistă. Mi-aduc aminte când au venit la GDS şi am fost impresionată de prezenţa şi discursurile lor coerente. Trăiam în aceeaşi ţară, izolaţi unii de alţii, şi drumurile noastre nu s-ar fi încrucişat niciodată fără această (totuşi!) mare schimbare. Ceaţa nu s-a ridicat complet peste tot ce s-a petrecut atunci:

APEL

Către preşedintele Consiliului de Uniune Naţională

Suntem reprezentanţii mai multor unităţi militare din Timişoara şi ai Aviaţiei Militare, care dorim să prevenim destabilizarea armatei în cazul în care nu se respectă principiile democratizării ţării şi în domeniul militar.

Cerem:

1. Stabilirea adevărului privind rolul armatei în Revoluţie, în special în perioada 16-20 decembrie 1989, în Timişoara.

2. Cadrele militare din Ministerul Apărării Naţionale care, începând cu data de 16.12.1989, s-au compromis, fiind părtaşe directe ale dictaturii ceauşiste, şi au încercat să compromită armata, să fie înlăturate din armată; de asemeni cerem retragerea generalilor reactivaţi în perioada Revoluţiei în armată, fiind suficiente cadre competente tinere care să poată îndeplini funcţii de conducere la toate nivelurile.

3. Trecerea în rezervă a ministrului Apărării Naţionale [Nicolae Militaru, *n.n.*] care, prin ordinele date, a dus la o stare de tensiune în armată.

4. Trecerea în rezervă a ministrului de Interne [Mihai Chiţac, *n.n.*] ca participant direct la acţiunile de represiune a demonstranţilor din Timişoara.

5. Numirea în funcţia de ministru al Apărării Naţionale a unei personalităţi civile ca reprezentant în parlament al intereselor armatei.

6. Promovarea cadrelor militare în funcţii de conducere în etapa actuală să se facă pe baza unor criterii stabilite la nivel naţional prin consultarea întregii armate.

7. Legile şi decretele emise la nivel naţional să fie valabile şi pentru cadrele militare, fără completări ulterioare din partea Ministerului Apărării Naţionale.

8. Desfiinţarea Direcţiei şi a Birourilor de Educaţie naţională din armată.

9. Dreptul cadrelor militare la DEMISIE.

10. Excluderea posibilităţilor de manipulare a armatei la rezolvarea diferendelor dintre diferite formaţiuni şi partide politice, rolul ei fiind acela de apărare a teritoriului naţional şi de intervenţie în cazuri de calamităţi naturale.

11. Formarea unui Comitet Naţional pentru probleme de apărare naţională şi militară subordonat preşedintelui ţării şi desfiinţarea funcţiilor de senator pentru cadrele militare.

12. Partidele politice să-şi precizeze poziţia faţă de armată şi problemele apărării naţionale.

13. Desfiinţarea unităţilor prezidenţiale compromise politic.

În afară de schimbarea ministrului Apărării şi a celui de Interne, o altă revendicare importantă a CADA viza, aşa cum se poate vedea din Apel, scoaterea armatei din posibilele lupte politice interne. Mulţi militari erau conştienţi că în acea perioadă tulbure şi violentă armata risca să fie utilizată, aşa cum o folosise deja Ceauşescu, împotriva manifestanţilor.

Dar asta s-a petrecut în decembrie 1989, pentru ultima dată, din câte ştiu. Ca să-şi reprime contestatarii, regimul Iliescu a apelat în 28 ianuarie, 18 februarie, 13-15 iunie, la contramanifestaţiile muncitorilor şi la mineri, dirijaţi de securişti. Generalul Victor Atanasie Stănculescu, următorul ministru al Apărării Naţionale, după destituirea lui Nicolae Militaru, susţine că în 13-15 iunie 1990 l-ar fi refuzat pe Ion Iliescu atunci când acesta i-ar fi cerut să intervină contra manifestaţiei din Piaţa Universităţii. Sunt înclinată să-l cred mai degrabă pe el decât pe Voican Voiculescu, care susţinea recent că armata ar mai fi fost implicată şi în provocările din 13 iunie.

Momentul CADA a pus încă o dată în evidenţă manipulările televiziunii aşa-zis libere (TVRL), care, la 12 februarie 1990, înregistrase îndelungata discuţie, de ore şi ore, a reprezentanţilor CADA cu prim-viceprim-ministrul, misteriosul Gelu Voican Voiculescu, apărător până în pânzele albe al generalilor Militaru şi Chiţac. Numai că, aşa cum au scris apoi toate ziarele

opoziţiei (*România liberă*, *Contrapunct*, *Expres*, *Dreptatea*, *Zig-Zag*, *Baricada* etc.), caseta înregistrată a fost pierdută exact atunci când trebuia difuzată.

Coincidenţă sau nu, în aceeaşi zi şi-a dat demisia primul director al TVRL, misteriosul (şi el) disident Aurel Dragoş Munteanu, distins poet şi traducător. El va pleca ambasador al României la Washington, înlocuit fiind cu istoricul Răzvan Theodorescu.

Aşteptând să îl întâlnească pe Ion Iliescu şi să li se accepte revendicările, ofiţerii din CADA au mai rămas în Piaţa Victoriei încă o săptămână, patrulând în faţa clădirii actualului guvern: se lăsase un ger serios şi suporterii lor bucureşteni (inclusiv noi) le duceau ceaiuri calde, în termosuri.

Pe 13 februarie, reprezentanţii CADA au ajuns la GDS, care, aşa cum am spus, stabilea pe atunci contacte cu asociaţii şi sindicate nou-înfiinţate. Erau momente de fierbere a societăţii civile şi mi-l amintesc, foarte activ, pe Stelian Tănase, redactorul-şef al revistei *22*, cam certat de apoliticul GDS, pentru implicarea lui în actualitatea politică.

„Nu e cea mai bună soluţie, dar e bine că măcar s-a obţinut îndepărtarea generalului Militaru“, au spus membrii CADA, atunci când, în locul generalului Militaru, a fost numit Victor Atanasie Stănculescu. Şi au ridicat „asediul“ guvernului din Piaţa Victoriei. Într-un interviu relativ recent, generalul Stănculescu, deja aflat la închisoare, relata, într-un alt mod, făcând abstracţie de CADA, felul în care a ajuns ministru: el l-ar fi avertizat pe Ion Iliescu de intenţia generalului Militaru de a da o lovitură de stat. Probabil au fost mai multe presiuni pentru schimbarea lui Militaru şi istoricii vor lămuri, treptat, în detaliu cum au stat lucrurile.

Discuţia la GDS a reprezentanţilor CADA a fost una dintre acele ocazii, despre care am pomenit, când am avut şansa să ascult şi să văd oameni interesanţi, proveniţi din segmente ale societăţii româneşti la care nu aş fi avut altminteri acces. Mi-au trebuit câţiva ani însă până când toate

evenimentele şi informaţiile neaşteptate de atunci să mi se aşeze, într-o suită coerentă, în minte.

Iar multe din lucruri îmi sunt mai departe neclare. Membrii CADA făceau o distincţie între Chiţac şi Stănculescu în privinţa represiunii de la Timişoara, dar ulterior ei au fost condamnaţi în acelaşi proces. Chiţac a şi murit între timp. Generalul Victor Atanasie Stănculescu, care, pe 22 decembrie 1989, „a întors armele“, la Bucureşti, a fost condamnat şi închis. În schimb, superiorul său, generalul Vasile Milea, care poartă, totuşi, chiar înaintea lui, responsabilitatea celor petrecute în Timişoara şi Bucureşti până în 22 decembrie şi nu are alt merit decât că s-a sinucis ori a fost omorât, a devenit erou: mai multe bulevarde în ţară îi poartă numele, unul dintre ele chiar în Bucureşti. De altfel, Petre Roman spune clar: „Sinuciderea lui Milea a determinat, cred, armata, conducătorii militari să ia poziţie, întrucât ei ştiau că Milea, de fapt, până în acea dimineaţă ascultase de ordinele lui Ceauşescu“.

Primarii generali ai Capitalei se tot schimbă, dar Bulevardul Vasile Milea continuă să fie vecin cu Bulevardul Timişoara.

65. Silviu Brucan la GDS

Dar în ianuarie 1990, nu numai ofiţerii din CADA au ajuns la GDS, ci şi cel bănuit a fi fost iniţiatorul său, Silviu Brucan. Prima oară am aflat câte ceva despre cel care va deveni „eminenţa cenuşie“ a puterii instalate după 1990 de la Mihai Botez, prin ’86.

Mihai Botez, fratele prietenei mele Viorica Oancea, începuse să trimită scrisori la Europa Liberă din 1978 sau 1979; la vremea aceea, era unul dintre foarte puţinii disidenţi cunoscuţi, în orice caz cel mai de anvergură, fiindcă nu se referea la probleme de ordin literar, ci, cu competenţa prospectivă, la cele sociale şi politice ale României. Până în toamna lui ’85, nu-l zărisem decât în treacăt; împreună cu soţia lui, Mariana Celac, se mişcau în cu totul alte cercuri decât mine. După ce trimisese scrisori la Europa Liberă, cum se întâmpla în astfel de cazuri, mulţi îl evitau. Când mergea la un concert la Ateneu (era meloman), cei de lângă el şi soţia lui îşi abandonau locurile, dacă îi recunoşteau. Disidenţii erau priviţi şi ca nişte provocatori, aşa cum îi prezentau ziare de gen *Săptămâna.*

Am vorbit prima oară în toamna lui 1985, după moartea prietenului meu Marius Robescu – o moarte care păruse atunci suspectă. S-a răspândit zvonul că l-ar fi omorât Securitatea, chiar eu m-am gândit iniţial la asta, dar, treptat, am renunţat la ipoteză, negăsind nici o motivare pentru ea. Marius urma să plece la un festival de poezie în Belgia, avea paşaport deja, totul părea în regulă. Sora lui Mihai Botez m-a întrebat dacă sunt de acord ca el să vină să vorbească cu mine despre moartea lui Marius, vroia să ştie cum s-au întâmplat lucrurile, ca eventual să dea ştirea la Europa Liberă. Am acceptat, mai vorbisem despre asta şi cu Mihai Şora. Mihai Botez era prieten cu Vlad Georgescu, directorul Europei Libere, şi avea „canale“ prin care trimitea

„scrisori deschise“ ale lui şi ale altora, inclusiv, dacă nu mă înşel, pe cele ale lui Dorin Tudoran, despre care vorbea ca despre un prieten drag.

Mihai Botez avea o generozitate ieşită din comun: între altele, făcea gratuit matematică cu copiii unor prieteni, printre care, de atunci încolo, m-am numărat şi eu. Astfel am descoperit că de fapt Mihai fusese botezat de unchiul meu, Nicolae Adameşteanu, şi de prima lui soţie, Magda Petrulian: fuseseră toţi prieteni de studenţie, legătură care trebuie să se fi pierdut după divorţul unchiului. Legătura se refăcuse, întâmplător, la următoarea generaţie, eu ajunsesem colegă de facultate, pe urmă de serviciu, şi prietenă, la Editura Enciclopedică, cu Viorica, sora lui Mihai.

Tot prin ’78 sau ’79, fratele Marianei, Sergiu Celac, care fusese traducătorul lui Ceauşescu pentru engleză şi rusă, a fost „debarcat“ la „munca de jos“, la Enciclopedică, în redacţia de Enciclopedii Străine. Prietenul care mi-a dat ştirea şi mi-a făcut scurta biografie a lui Celac mi-a spus că asta era urmarea fugii lui Pacepa, care a dat peste cap tot Ministerul de Externe. „Cine este Pacepa?“, am întrebat, nedumerită. „Tu nu ştii cine este Pacepa?!“ S-a uitat la mine ca la o persoană căzută din lună, şi probabil aşa eram pentru cei la curent cu serviciile Securităţii Externe. Nu doar Ministerul de Externe a fost atunci „puricat“ şi restructurat, ci, aşa cum voi afla după ’90, şi Securitatea, ai cărei agenţi era de presupus că fuseseră deconspiraţi de cel fugit.

Situaţia tot mai grea din ţară, dar şi discuţiile din anii aceia cu Mihai Botez m-au scos, încet-încet, din apolitismul meu de o viaţă. Iar prin ’86 (în septembrie ’87 el a plecat din ţară) am auzit de la el numele lui Silviu Brucan, care tocmai era în vizită în America. Aş fi putut auzi asta şi de la Europa Liberă, dar până prin ’88 n-o prea ascultam, n-aveam un radio destul de bun, nu aveam timp, nu mă prea interesa, toate aceste motive la un loc. Cred că mi l-a prezentat ca pe un fost stalinist, cu contacte în Rusia şi America, mai degrabă abil decât „om de curaj“.

Mă transferasem cu serviciul, nu mai mergeam în Casa Scânteii, ci la Cartea Românească, într-o clădire de pe strada Berthelot, un spaţiu magic, mi se păruse înainte (aşa pare şi acum, la distanţă în timp, acolo lucraseră, în biroul mare de la parter, Marin Preda, apoi George Bălăiţă, în curte era librăria unde Mircea Nedelciu, cu calmul său prietenos, şi Florin Iaru, impetuos şi nonconformist, adunaseră în jur un adevărat cenaclu de tineri, „generaţia ’80“, aripa bucureşteană). Un alt „cenaclu“, mi-au povestit colegii de la Enciclopedică, se crease în Casa Scânteii, în jurul lui Ion Iliescu, director la Editura Tehnică: se vedea mereu cu Sergiu Celac, din când în când apărea în vizită şi Silviu Brucan.

După 1990, evenimentele se succedau repede şi dramatic: pe multe le-am perceput greşit, pe mulţi oameni i-am cântărit, iniţial, eronat. Plăteam dezinteresul de o viaţă faţă de politic, pe care, de altfel, îl împărtăşeam cu multă lume. În fiecare săptămână aveam alte păreri despre ceea ce se petrecuse în săptămâna anterioară. Mi-amintesc, cu jenă, că mă grăbisem să mă refer la terorişti într-un articol pe care, atunci când am realizat că ei deveniseră tot mai misterioşi, pentru ca până la urmă să se evapore, l-am sperat îngropat în colecţia *României libere.*

Mi-a mai rămas în minte o secvenţă semnificativă: priveam la televizor formarea CFSN, o structură eteroclită, care urma să organizeze primele alegeri libere, în care au intrat şi disidenţi, alături de foştii nomenclaturişti, maziliţi de Ceauşescu – Ion Iliescu, Silviu Brucan –, cei care, de bine, de rău, controlau, de fapt, situaţia. Cineva a întrebat-o pe Doina Cornea: „Aveţi încredere în el?“, arătându-l pe Ion Iliescu. Doina Cornea a făcut o strâmbătură şi a spus, cu vocea ei subţirică: „Eu nu-l cunosc pe domnul Iliescu“. Iar eu m-am gândit: „Săraca! Nu înţelege timpurile de azi!“. Încrederea mea în Ion Iliescu se bazase pe ceea ce auzisem despre el cât fusese director al Editurii Tehnice; între altele, că se împotrivise ultimei tentative de „reducere a personalului“ pe criterii de dosar în sistemul editorial subordonat Consiliului Culturii şi Educaţiei Socialiste, datorită

căreia ajunsesem la Cartea Românească. Şi, parcă, îl văzusem la un spectacol (sau premieră?) cu *Dimineaţă pierdută*, în minunata regie a Cătălinei Buzoianu, la Teatrul Bulandra. Iliescu era într-un grup de scriitori care ne făcuseră cunoştinţă. Când îl voi reîntâlni, după ’90, maniheismul *anilor romantici* m-a făcut să mă uit la el ca la un „duşman de clasă“; o comportare de care mă jenez amintindu-mi şi pe care am avut-o şi faţă de Sergiu Celac, devenit peste noapte ministru de Externe; îi ţin minte privirea nedumerită când a văzut rezerva mea.

Nici GDS nu pare să fi înţeles mare lucru din ce se petrecea, de vreme ce şi-a botezat revista *22*, în memoria zilei când generalul Stănculescu chemase elicopterul prezidenţial ca să-i îmbarce pe cei doi şi oraşul era plin de oamenii fericiţi care strigau „Ole, ole, Ceauşescu nu mai e!“. Deşi atunci când s-a întunecat a început iar să se tragă în Piaţa Palatului, şi noaptea se vedea de departe cum ard Biblioteca Centrală de Stat şi Muzeul Naţional de Artă, unii dintre noi încă mai credeam că, în loc de 23 august, ziua naţională ar trebui mutată pe 22 decembrie. Peste câteva zile, când Ceauşeştii fuseseră executaţi şi îngropaţi, ne-am trezit din buimăceală, cu încă 940 de morţi şi 2.245 de răniţi, din cauze, până azi, neexplicate, pe lângă cei 162 de morţi şi 1.107 răniţi din cauza ordinelor lui Ceauşescu. Atunci a apărut sloganul „Cine a tras în noi/ după 22?“, şi 22 decembrie 1989 nu a mai fost „ziua libertăţii“, ci „ziua când a reînceput să se tragă“. Revista Grupului a rămas însă cu numele care trebuie mereu explicat. Tot ca o formă a acelei năuceli colective îmi amintesc o ediţie pilot a revistei, plină de fotografii cu cadavrele de la Timişoara, în fapt, scoase de la morgă: mă uitam uluită la ele, nu aflasem de această diversiune care circula printre jurnaliştii străini.

Am păstrat amintirea primei vizite a lui Silviu Brucan, menţionată în nr. 3, din 2 februarie 1990, al revistei.

„Grupul pentru dialog social s-a întâlnit, în seara zilei de 31 ianuarie, cu dl Brucan, *la solicitarea acestuia* [*s.n.*], cu care a purtat lungi discuţii legate de evenimentele petrecute în ultimul timp: perspectivele imediate ale vieţii

politice româneşti. Dl Silviu Brucan a făcut o expunere directă despre: a) tăierea nodului gordian (privind separarea puterilor în stat b) FSN – ca organizaţie politică, programul şi strategia sa; c) rolul Grupului pentru dialog social. Punctul nostru de vedere a fost exprimat pentru început de un text redactat şi prezentat de Thomas Kleininger, pe care îl reproducem. Au urmat discuţii aprinse, în contradictoriu, la care au participat cei prezenţi."

Nota nu menţionează funcţia în CFSN a „dlui Brucan". Lipsa de profesionalism jurnalistic pe care o aveam toţi în acei ani, sau convingerea că toată lumea îl cunoştea pe omul, la acea oră, atotputernic? Sau grija ca nu cumva punerea în pagină să reflecte un raport de subordonare a Grupului faţă de „creierul" puterii, cum era numit Silviu Brucan: modelul numerelor omagiale închinate lui Ceauşescu era în mintea tuturor, am impresia că mai mult decât azi.

Silviu Brucan era, de altfel, prezent încă din cele două numere anterioare ale revistei *22*, cu prefaţa cărţii sale *World Socialism at the Crossroads. An Insider's View* (*Socialismul mondial la răscruce. O perspectivă din interior*), apărută în Statele Unite – se poate presupune. Despre autor şi despre lucrare nu se dădea nici o informaţie, dar pagina este ilustrată cu trei coperţi, ale căror titluri sunt, toate, în engleză.

Pe pagina de stânga Silviu Brucan sfătuieşte Estul să elimine „moştenirea odioasă a stalinismului" pentru ca „Marxismul să-şi menţină relevanţa la sfârşitul acestui secol şi să-şi revitalizeze forţa sa analitică şi predictivă".

Pe pagina de dreapta, Gabriel Liiceanu semnează celebrul său *Apel către lichele*, în care cei care au semnat în omagii ori au aplaudat la Congresul al XIV-lea sunt îndemnaţi să dispară din viaţa publică (televiziune, presă scrisă etc.), Sorin Vieru repune în drepturi sentimentul caritătii, Al. Paleologu intră în polemică cu Ion Gheorghe Maurer, care acuzase intelectualii că nu au contribuit la opoziţia anticeauşistă (lista de opozanţi a lui Paleologu îi enumera pe Doina Cornea, Dan Petrescu, Mircea Dinescu, Gabriel Andreescu, Dan Deşliu, Şt.Aug. Doinaş, Mihai Şora, Al. Călinescu, Dan

Hăulică, Radu Enescu), Magda Cârneci scrie un text liric adresat patriei („mică şi uriaşă, măruntă şi vastă, patrie a intelectualilor leneşi, a exilului repede, patrie care-ţi uiţi martirii şi sfinţii“).

Cele două pagini, cu autorii lor cu tot, sunt fiecare dintr-un alt film: oricât de diferiţi ar fi fost între ei colaboratorii paginii din dreapta, erau toţi de pe o planetă, iar Silviu Brucan venea din alta.

Interviul luat de Dan Pavel Mitropolitului Ardealului, Antonie Plămădeală, intitulat *Nu am avut curajul să fim martiri* (încheiat cu un „Amin!“ al jurnalistului), va fi considerat gafa primului număr. Dar, în timp, el este mai interesant decât s-a crezut atunci, mai ales că e urmat de criticile, distrugătoare, ale lui Gabriel Liiceanu şi Andrei Pleşu. În amintirile mele s-a păstrat seara aceea când a fost discutat primul număr. Discutat? Adevărată execuţie. Vocea lui *Jupiter tonans* a fost în acest caz cea a lui Andrei Pleşu şi rezumatul vorbelor lui s-a păstrat pentru posteritate într-o notă, nesemnată:

„Intervenţia domnului Andrei Pleşu, în ultima întâlnire a membrilor Grupului pentru dialog social şi ai revistei *22*, a fost ca un duş rece. Euforia cu privire la apariţia primului număr s-a destrămat rapid în contact cu exigenţele enunţate de cunoscutul om de cultură, care a insistat asupra stângăciilor grafice, a stereotipiilor verbale şi a gafelor de alcătuire a sumarului. Domnul Pleşu i-a criticat pe redactorii primului număr al publicaţiei *22* – care ar fi trebuit să marcheze un eveniment deosebit în presă şi în viaţa socială – pentru uşurinţa cu care au procedat în special în cazul interviului luat lui Antonie Plămădeală, mitropolitul Ardealului. Problema ierarhilor Bisericii ortodoxe e foarte complexă şi cel mai bun mod de a o aborda nu era acest interviu. Singurul consens rezultat din acerbele discuţii… a fost cu privire la necesitatea tipăririi unor numere tot mai bune“.

O adevărată autocritică la şedinţa de Partid, cu punerea de cenuşă în cap, luarea angajamentelor de viitor şi publicarea concluziilor la gazeta de perete! Viaţa în comunism ne intrase în reflex.

Dacă îmi amintesc bine, printre reproşuri (ale lui Andrei Pleşu? ale lui Gabriel Liiceanu? ale altcuiva?) a fost şi unul la adresa articolului lui Silviu Brucan, catalogat ca plictisitor, cu limbă de lemn etc. – şi aşa şi era.

Dar tunul a fost pus pe interviul mitropolitului: deranjase, cred, o fotografie la mormântul lui Noica în care mitropolitul, mai dornic de mediatizare decât de căinţă, apărea alături de cei mai influenţi membri ai Grupului de la Păltiniş. În acelaşi număr autocritic, mitropolitul Plămădeală este „săpunit“ pe o pagină întreagă: *Caţavencu mitropolit*, îl denumeşte Al. Paleologu. Victor Bârsan îi aduce aminte ce omagiu îi făcuse, doar cu câteva luni în urmă, lui Ceauşescu. Şi, hop, descopăr şi semnătura mea, de care uitasem, cu o „Întrebare către Înalt Prea Sfinţia Sa“! De fapt, nu e o întrebare, ci sunt două, şi, ceea ce e mai grav este că îmi aduc aminte că a fost prima şi ultima oară când mi-am împrumutat numele, pentru că întrebările nu-mi aparţin. Măcar oi fi citit înainte tot interviul mitropolitului? Nu sunt deloc sigură. Am început colaborarea la revistă cu un text care nu-mi aparţinea, colegul care m-a întrebat dacă sunt de acord să-l semnez mi-a dat un argument care mi s-a părut convingător atunci.

Ce spune asta despre starea mea de atunci? Entuziasm facil, bucuria, târzie, de „a aparţine“ unui grup, de a-mi pierde individualitatea, amestecând-o cu a celorlalţi. Acum, după un sfert de secol, revăzându-le, am găsit interesante aceste prime numere. Se văd, e drept, stângăciile de redactare, lipsa experienţei sau a aplicaţiei, ochiul prea relaxat al corectorilor etc. Dar este o punere în pagină dinamică, un joc al fotografiilor, idei jurnalistice, informaţii scurte alături de memorialistica anticeauşistă, mărturii de la revoluţie, eseuri şi documente, multe sub semnăturile disidenţilor, care la acel moment erau mai aproape unii de alţii decât vor fi în timp.

În acelaşi timp, sunt mai conştientă că lui Stelian Tănase nu i-a fost uşor ca redactor-şef al *22* în primul an, când GDS era mult mai activ şi ţinea ca revista să fie a fiecăruia: să ai cincizeci de patroni nu e o joacă. Nu toţi

aveau critici şi pretenţii, dar cele ale corifeilor erau redutabile. Nu-i de mirare că spre sfârşitul anului Stelian lucra deja şi la ziarul Alianţei Civice, motiv pentru care pare să fi fost ajutat să-şi dea demisia (aceleaşi voci influente din GDS care mă vor ajuta şi pe mine, dar mult mai încet, la urma urmei, treisprezece ani erau de-ajuns, să mai vină şi altul, să arate şi el ce poate).

Acest spirit critic al GDS faţă de revista *22* îl voi simţi din plin şi eu în viitorii ani, când voi fi redactor-şef. După apariţia, cu mult efort, a fiecărui nou număr, cel puţin unul dintre colegi deschidea uşa, sau telefona, sau întreba la următoarea şedinţă: „Dar de ce a apărut cutare sau cutare articol?“.

Revin, însă, la întâlnirea cu Silviu Brucan. După atâta vreme, amintirile mele păstrează chipul lui, văzut de aproape, şi discuţiile „în contradictoriu“, cu voci uneori mai ridicate, foarte diferite de textul cuminte al lui Thomas Kleininger. Fusesem deja primită în GDS, altfel nu văd ce aş fi căutat acolo. Era foarte frig în sala unde am stat – actualul sediu la Librăriei Humanitas din fundul curţii – pe nişte bănci lungi, în jurul unor mese la fel de lungi. În discursul lui, Brucan a spus ceva de genul: „S-a terminat cu dictatura proletariatului, nici partidele istorice, din opoziţie, nu au ce căuta la conducere. Voi, intelectualii, veţi avea cuvântul decisiv în noua societate, veţi duce societatea înainte etc.“. Bănuiesc că o parte dintre cei de acolo oricum credeau asta; acum se vede limpede că era doar un bluf.

Nu, Brucan nu a fost primit cu ploconeli, dimpotrivă. Radu Filipescu şi Gabriel Andreescu, dacă îmi amintesc bine, cu autoritate morală, i-au reproşat că Securitatea nu a fost desfiinţată, că se fac ascultări de telefoane etc. Gabriel Liiceanu i-a reproşat faptul că televiziunea publică nu a fost prezentă la marea manifestaţie din Piaţa Victoriei, ca şi termenul de „democraţie originală“ al lui Iliescu.

Brucan respingea reproşurile cu un râs cinic. Aveam impresia că văd un tren de mare viteză, care face bucăţi toate barierele. Eram aşezată aproape în

faţa lui, îl priveam, fascinată, ca pe un extraterestru şi îl detestam, intens, în neputinţa mea de a-i replica ceva. Nu mai văzusem o asemenea aroganţă. Poate fiindcă nu avusesem ocazia să văd de aproape persoane trăite în zona înaltă a puterii comuniste. Sau poate obrăznicia dusă la ultimele ei limite era caracteristica lui personală.

Neutre, chiar prevenitoare, textele din *22* despre această întâlnire nu dau câştig de cauză amintirilor mele.

Dar de ce vrusese „dl Brucan“ să se întâlnească cu GDS dacă n-ar fi avut o intenţie cu el? Ion Iliescu n-a călcat niciodată în „bârlogul lupilor“, cum era denumit sediul GDS în presa fesenistă, Petre Roman a venit doar la un interviu şi s-a făcut destul caz că fusese invitat Adrian Năstase în timpul alegerilor din 2004. Va fi invitat, mai târziu, Traian Băsescu.

La începutul lui 1990, GDS acorda altă atenţie lui Silviu Brucan decât lui Roman ori Iliescu. Poate fiindcă avusese statut de disident, poate ca răspuns la interesul lui Brucan faţă de gruparea intelectualilor. Ultima oară l-am văzut pe la sfârşitul lui mai 1990; lăsase un articol la Stelian Tănase şi, cât fusese acesta plecat, eu nu-i dădusem drumul, sub pretextul, pueril, că erau altele venite înainte. „Înţelege, dragă“, mi-a spus Brucan, stăpânindu-şi enervarea, „că articolul ăsta trebuie să intre acum!“. Pleca din ţară şi destul de curând avea să fie mineriada din 13-15 iunie, ştiuse de ea şi vroia să nu fie amestecat? Sau alte lupte se purtau în „paradisul“ puterii? Din FSN se vor naşte toate partidele, şi cele de la putere, şi cele din opoziţie – iată una din ideile articolului. Azi o putem privi ca pe una din „profeţiile“ lui Brucan, îndeplinite! Cu intelectualii n-a prea nimerit-o, cu FSN, însă, da! Numai că au existat şi persoane, şi instituţii care au mai ajutat realitatea să intre în tiparul pregătit de „profeţiile“ lui.

De ce ţinuse Brucan să se întâlnească la sfârşitul lui ianuarie 1990 cu GDS? Probabil pentru că ceea ce se petrecuse la 28 şi 29 ianuarie 1990 radicalizase convingerile şi polarizase societatea. Iar el a continuat tot timpul lupta lui din ’46 contra partidelor istorice: cel puţin, aşa am crezut eu.

66. Terapii de masă

Nu doar partide apăruseră foarte repede după 22 decembrie, ci şi asociaţii credibile, unele care s-au desfiinţat repede, de pildă, Grupul Independent pentru Democraţie, cu mulţi studenţi. Şi la Timişoara, şi la Bucureşti erau asociaţii ale răniţilor şi urmaşilor celor decedaţi, ori ale celor care fuseseră în stradă în faţa scutierilor, a TAB-urilor, a armatei. Ale celor care strigaseră, la 21 decembrie, „Noi suntem poporul/ Jos cu dictatorul!“ şi acum întrebau „Cine a tras în noi/ După 22?“. Erau convinşi că ei au făcut revoluţia care le-a fost furată de echipa Iliescu-Brucan-Roman. Despre „revoluţia furată“ se vorbea mult în ziarele aflate de partea contestatarilor – *România liberă*, *Expres*, *Caţavencu*, *Opinia studenţească*, *Zig-Zag*, *Baricada* etc.; între ele, *22* avea un loc special prin statutul înalt al colaboratorilor.

În schimb, Ion Iliescu susţinea, ca şi acum, că muncitorii au făcut revoluţia. Aducea ca argument mulţimile care ieşiseră din întreprinderile bucureştene – platforma Pipera, IMGB etc. – în dimineaţa de 22 decembrie, după ce manifestanţii din 21 decembrie fuseseră împrăştiaţi cu gloanţe şi TAB-uri, iar sângele de pe străzi fusese şters. De frica acestei mulţimi imense (ieşite într-un mod cam prea ordonat pentru o revoluţie) şi după neaşteptate reorientări ale forţelor militare („Armata e cu noi! Armata e cu noi!“), Ceauşescu şi detestata lui soţie fugiseră, susţine preşedintele CFSN. Pe această logică, grupul instalat la putere, Iliescu-Brucan-Roman, s-ar fi putut, şi el, simţi nedreptăţit de partidele istorice care vroiau „să împartă“ puterea. Deşi Iliescu vorbise din primul moment despre pluripartidism, România părea pregătită doar pentru celebra lui „democraţie originală, o *perestroika*, *brand* Gorbaciov, un comunism reformat“.

Apăruse între timp, la editura Calman-Lévy, cartea lui Radu Portocală, *Autopsie du coup d'état roumain. Au pays du mensonge triomphant*, dedicată „Memoriei tuturor celor a căror viaţă a fost sacrificată pentru a ne face să credem că lovitura de stat era o revoluţie populară". Pe copertă sunt trei portrete, Ceauşescu, Iliescu şi Roman, primul salută, cu mâna ridicată şi o expresie uşor pierdută, ceilalţi ţin discursuri înflăcărate, cu gura deschisă. Despre autor, descendent al unei familii de liberali, corespondent al Vocii Americii în Franţa, auzisem că avusese ca surse pentru carte serviciile secrete franceze. Foarte repede va apărea şi o alta, cam pe aceeaşi temă, a unui jurnalist specializat în zonele de conflict – Michel Castex – care va primi şi premiul Vérité*: Un mensonge gros comme le siècle.* În ea se făcea aceeaşi demonstraţie – a unei lovituri de stat date de un grup de complotişti, sprijiniţi de serviciile sovietice care ar fi folosit o revoltă populară.

La aceeaşi convingere va ajunge, peste cinci ani, Şerban Săndulescu, un senator PNŢCD care a făcut parte din a doua „Comisie de cercetare a evenimentelor din decembrie 1989". El va publica, sub titlul *Lovitura de stat a confiscat revoluţia română*, înregistrări cu persoane de vârf implicate, de o parte sau alta, în evenimente.

Nu eram sută la sută convinsă de teza „revoluţiei furate", nici de scenariile conspiraţiei şi ale loviturii de stat. Chiar dacă lectura lor mă influenţa, nu luam de bun orice citeam în ziarele de opoziţie. Aveam o imagine confuză despre ceea ce se petrecuse. Aceste tribulaţii ale mele nu pot interesa decât ca simplă mărturie, fiindcă, la fel ca mine, multă lume şi-a tot revizuit părerile atunci. Însă la 28 ianuarie 1990 credinţa mea în Ion Iliescu se va face ţăndări.

Dar de ce au rămas zilele de 28 şi 29 ianuarie 1990 date memorabile, care despart apele? Recent, li s-a consacrat o emisiune la TVR: pe de o parte Ion Iliescu şi Petre Roman, pe de alta Tăriceanu şi Constantin Dudu Ionescu (ultimii, pe atunci, în calitate de membri în grupările de tineret ale partidelor

istorice) încercau să povestească, fiecare, versiunea lui despre acele zile. O a treia versiune, uşor diferită, am găsit-o în colecţia revistei *22*.

La 28 ianuarie (o duminică) a avut loc prima manifestaţie de protest contra Frontului Salvării Naţionale (FSN), în al cărui consiliu se aflau, alături de Ion Iliescu, Silviu Brucan, Petre Roman, şi Ana Blandiana, Mircea Dinescu, Radu Filipescu, Doina Cornea, Gabriel Andreescu, Andrei Pleşu ş.a. Anunţat la televizor în 22 decembrie 1989 şi teoretic alcătuit ca să gestioneze ţara şi să organizeze primele alegeri libere, după o lună, FSN declarase, pe neaşteptate, că va participa la competiţia electorală. Din poziţia sa dublă, de organizator şi concurent, FSN urma să zdrobească bietele „partide istorice“, bricolate în pripă. Construit pe structurile fostului partid unic, FSN nu făcuse, înainte de anunţul electoral, gestul minim de transparenţă de a se declara partid politic. Acesta a fost motivul manifestaţiei care s-a masat în Piaţa Victoriei, cu participarea, pe de o parte, a asociaţiilor independente, viitorii actori ai Pieţei Universităţii (printre care şi GDS), pe de alta, a organizaţiilor de tineret din PNŢ (condus de Corneliu Coposu), PNL (condus de Radu Câmpeanu), PSD (condus de Sergiu Cunescu): partidele alcătuiau „cartelul“.

Este interesant cât de mult modifica afectivitatea noastră percepţia realităţii din jur. România din ianuarie 1990 nu putea fi, în esenţă, mult diferită de România din noiembrie 1989, dar sentimentul meu copleşitor era de început de lume. Cât adevăr şi câtă eroare! Oricât de manipulate sau trucate vor fi primele alegeri libere, din 20 mai 1990, ele vor arăta cât de mulţi erau cei care primiseră pasivi sau suspicioşi schimbarea regimului! Câţi se temeau de ce le va aduce viitorul (putem spune azi că mulţi dintre ei aveau de ce să se teamă), câţi urau „zona noastră“, a intelectualilor, a presei de opoziţie.

Am mărşăluit şi eu, atunci, în dimineaţa de 28 ianuarie 1990, alături de colegi de la GDS, mi-i amintesc pe Mariana Celac, Sorin Mărculescu, Alin Teodorescu, Călin Anastasiu; eram pe de o parte mândră, pe de o parte

jenată, încercam să-mi înving sentimentul neplăcut că mă expun privirii celor de pe trotuarele Căii Victoriei. „Nu suntem partide!“, se striga în rândurile noastre. Strigam şi eu? Mă cam îndoiesc. Nu dispreţuiam partidele, la fel ca alţi colegi ai mei: documentându-mă pentru *Dimineaţă pierdută*, îmi interiorizasem istoria României, cu viaţa ei politică agitată, cu marile ei neajunsuri, dar şi cu tradiţia ei.

Dar o viaţă întreagă vorbisem doar în familie şi cu prieteni; eram ca şi mută, nu eram capabilă să deschid gura în public, nici să strig în stradă. Voi verifica asta şi peste două luni, în Piaţa Universităţii, faţă de care mi-am manifestat adeziunea, dar pe care, de fapt, n-am prea frecventat-o.

Nu voi avea răbdare să ascult discursurile, cântecele şi ritualurile Pieţei (lumânări, îngenuncheri, cântat şi scandat în cor): aveam senzaţia că pierd o vreme preţioasă cu o gesticulaţie nepotrivită mie. În plus, când m-am văzut înconjurată, strâns, de jur împrejur, de mulţime, mi-am descoperit o uşoară nelinişte: simptom de claustrofobie. Prinsă de pasiunea uceniciei în jurnalism, stăteam mult în redacţia din Calea Victoriei 120 şi destul de puţin în Piaţa Universităţii, în serile acelei fiesta cu tineri şi „lume bună“ bucureşteană, cu amuzante ecusoane de „golan“ prinse la reverul hainelor de vară, cu discursuri patetice din celebrul balcon al Facultăţii de Geologie, cu lăcomia de libertate netrăită până atunci, cu muzică folk ale cărei sonorităţi îmi aminteau vag de cenaclul lui Adrian Păunescu.

Am fost indignată atunci când, într-o discuţie amicală, o franţuzoaică de la Médecins du Monde a făcut o apropiere între îngenuncherile şi lumânările aprinse şi cele ce făceau parte din ritualurile legionare, despre care, la fel ca toată lumea adunată acolo, habar n-aveam cum decurseseră. Au urmat reprimarea violentă a Pieţei Universităţii şi acuzele de legionarism lansate de preşedintele Iliescu, tot atât de absurde ca şi cele privitoare la manifestanţii plătiţi cu dolari, valuta diavolului în acel moment.

Dar după deriva legionară a unor lideri ai Pieţei Universităţii, Marian Munteanu în primul rând, şi, mai târziu, când acesta va încerca să facă un

partid politic împreună cu Virgil Măgureanu, cel care fusese şeful SRI în timpul Pieţei Universităţii, aveam să-mi pun întrebări, încă rămase fără răspuns, despre acel timp când manipularea era la ordinea zilei.

Ceea ce nu înţeleg, însă, cei care, aparent echidistanţi, încearcă să recupereze „faţa umană“ a regimului Iliescu din primii ani după ’90 este (şi) că aceste mitinguri ale opoziţiei, ca şi Piaţa Universităţii – dincolo de imnurile inspirate de cenaclul Flacăra ori de ritualurile copiate de la legionari, dincolo de diversiuni de toate soiurile – au constituit imense „şedinţe de terapie de masă“ în care se exersa libertatea. Oamenii nu sunt automate, nu apeşi un buton şi treci, imediat, psihicul şi comportamentul uman de la crisparea din regimul totalitar la naturaleţea dintr-o democraţie.

67. Nu *perestroika*!

Manifestaţia din 28 ianuarie se născuse din teama că se va ajunge iar la „partidul unic“. Sloganul cel mai des scandat suna: „Ole, ole, ole/ Frontul ăsta ce mai e? Pe-Ce-Re!“. Îmi plăcea, era vesel, avea ritm şi forţă şi îl simţeam ca o parodie a nenumăratelor sloganuri cu „Ro-mâ-ni-a! P – C – R!“ cu care trăisem până atunci. Să aud zeci de mii de oameni strigând asta în Piaţa Victoriei, acolo unde, cu doar două-trei luni în urmă, îl văzusem, într-o tăcere îngheţată, pe Ceauşescu ieşind din suita de maşini oficiale blindate şi nenumăraţi agenţi de pază ca să controleze până unde s-au înălţat zidurile blocurilor construite peste vechile vile bucureştene demolate, da, asta însemna libertatea! Nu conta că şi eu avusesem carnet roşu de partid şi-l rupsesem doar în zilele lui decembrie 1989, în curtea editurii Cartea Românească. Sau conta, ani de zile îmi dorisem să scap de el şi nu vroiam să mă văd întoarsă acolo. Aveam, în continuarea zilelor din decembrie, senzaţia unui miracol.

Sloganurile de la manifestaţie au rămas celebre: „Decret-lege/ Frontul se alege!“; sau „Cine-a stat cândva la ruşi/ Nu poate gândi ca Bush!“. Eu habar n-aveam cine făcuse studii la ruşi şi de ce acest lucru era incriminabil. Abia după protestul ofiţerilor din CADA începusem să-mi clarific „secretele elementare“ ale puterii instalate la 22 decembrie 1989: suspiciunile la adresa generalului Militaru, sub comanda căruia fusese pusă armata după 22 decembrie, ori faptul că membrii noii puteri fuseseră selectaţi după un CV care atesta frecventarea Moscovei. Rusofobia *anilor romantici*, uşor de ironizat de când ne aflăm sub „umbrela“ UE şi NATO, nu trimitea doar la rădăcini istorice (chiar şi manuscrisele lui Marx, descoperite în anii ’60,

justificau ostilitatea ţăranului român contra „muscalului“), ci şi la selecţia de cadre operată la vârfurile noii puteri.

Va dura însă până să mă obsedeze faptul că România, scăpată de Ceauşescu, nu se afla la pachet cu Ungaria, Polonia şi Cehoslovacia, pregătită pentru UE, ci plutea, arondată unei zone de trecere între Est şi Vest. Când preşedintele Ion Iliescu (premier fiind Petre Roman), în aprilie ’91, peste un an, va semna, în numele României, acordul bilateral pe care preşedinţii celorlalte ţări din fostul Tratat de la Varşovia (Ungaria, Polonia, Cehoslovacia, Bulgaria) îl evitaseră ca să-şi păstreze deschisă o posibilă intrare în NATO, eram încă imobilizată la pat, după accident; voi afla mai târziu ce ar fi însemnat tratatul dacă nu se prăbuşea URSS.

Asociaţiile neguvernamentale ţineau să facă vizibilă despărţirea de comunism; de aici lozincile „Nu *perestroika*!“, „22 Decembrie nu înseamnă *perestroika*!“. Ori tema editorialului din *22* al lui Stelian Tănase, ce uitase troţkismul de imitaţie occidentală cu care cocheta în perioada conspirativă şi se îndrepta spre liberalism, via PAC. Avea mai multă cultură politică decât mine (nu numai Facultatea de Filozofie, chiar dacă marxistă, ci şi preocuparea pentru ştiinţe politice) ca să realizeze că preceptele lui Gorbaciov, pe care doar cu jumătate de an înainte le doreau toţi „implementate“ şi la noi, erau acum depăşite:

„Eroarea majoră a FSN este că doreşte să facă *glasnost* şi *perestroika* în România“ (*22*, 02.02.1990).

Cartelul participa la manifestaţia din 28-29 ianuarie din dorinţa de a sparge monopolul politic al FSN: Partidul Naţional- Ţărănesc, Partidul Liberal şi Partidul Social-Democrat vroiau să capete vizibilitate pe scena publică, dar n-aveau multe şanse, în absenţa televiziunii şi în faţa unei populaţii care nu înţelegea de unde au mai apărut şi ele. La întâlnirile literare recente l-am auzit pe Dan Lungu povestind, cu umorul ce-l caracterizează, cum gândea el, abia ieşit din adolescenţă, în 1990: de ce să se cheltuiască bani pe mai multe partide? Unul singur ajunge! A fost înainte

unul rău, acum să fie unul bun, şi gata! Un raţionament pe care îl făcea atunci multă lume educată şi trăită în comunism. Chiar şi la destui intelectuali exista, mai mult sau mai puţin mărturisită, o rezervă faţă de partidele politice.

Am păstrat în amintire o imagine luminoasă a zilei de 28 ianuarie: trebuie să fi plecat din Piaţa Victoriei înainte ca ea să fie invadată de contramanifestanţii violenţi care aşteptaseră în apropiere, pe Banu Manta. Vor da buzna fluturând lozincile, şi ele rămase celebre: „IMGB/ Face ordine!“ ori „Iliescu nu ceda/ Ţara e armata ta!“. Unii veniseră să facă ordine cu răngi, bâte, lanţuri. Erau şi sloganuri mai calme, gen „Murim, murim/ Şi nu vă părăsim!“ ori „Tipografii sunt cu CFSN!“. Dar la locurile de muncă tipografii nu erau deloc calmi cu ziarele de opoziţie, pe care uneori refuzau să le publice, fiindcă „mint!“, aşa cum difuzorii de presă ai Rodipetului, compania de stat care deţinea monopolul, le aruncau din tren, pachete peste pachete.

Am fost şi eu la Andrei Pleşu acasă, unde Blandiana hotărâse să-şi dea demisia din CFSN. Atunci au devenit vizibile opţiunile diferite ale Anei Blandiana, pe de o parte, şi Andrei Pleşu şi Mircea Dinescu, pe de alta, felul diferit în care fiecare dintre ei gândea „rolul/implicarea intelectualului“. Şi Mihai Botez dezaproba ieşirea din Consiliul Frontului Salvării Naţionale în interviul cu Stelian Tănase, de peste aproape un an: credea că „trebuie să fii acolo“ dacă vrei să participi, pe când ceilalţi, Blandiana în primul rând, argumentaseră că sunt folosiţi doar ca paravan, deciziile fiind luate de grupul Iliescu-Roman-Brucan.

Piaţa Victoriei arăta „spectaculos“ în timp ce mergeam spre casă. În câteva ore de când plecasem de acolo, fusese ocupată de camioane de oameni urlând, agitând steaguri şi pancarte. La lumina incertă a lămpilor de seară, văzând masa agitată de oameni şi tanchetele din faţa Palatului Victoria, am avut impresia că priveam copia unui film cu Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie.

În emisiunea amintită, Dudu Ionescu, pe atunci membru la Tineretul PNŢ, povestea că a reuşit cu greu să traverseze masa violentă, printre înjurături, ghionturi şi scuipături, ca să intre în Palatul Victoria, unde şefii partidelor istorice întâlneau liderii FSN. Mai târziu aceştia au cerut, din balcoane, inutil, stoparea violenţei. Provocatori profesionişti, poate secondaţi de entuziaşti ai ideii de revoluţie şi de lumea amestecată din aceste ocazii, forţaseră cordonul de pază ca să intre în Palatul Victoria. Asta a oferit FSN prilejul să lanseze, de la atotputernica „televiziune liberă“, teza loviturii de stat pregătită de partide: de atunci o vom tot auzi, în diverse scenarii de manipulare. Petre Roman le spunea „alor săi“ (secvenţă înregistrată): „Ei [membrii Cartelului, azi colegii lui la PNL] s-au demascat, dar noi nu avem voie să-i maltratăm“.

Printre contramanifestanţi se afla şi Dan Iosif, un personaj tipic pentru perioada aceea, pe care revoluţia îl scosese din regatul pieţei negre şi, după baricada de la Inter, îl înălţase ca reprezentant al revoluţionarilor şi consilier al preşedintelui Ion Iliescu.

Dan Iosif, Voican Voiculescu nu sunt singurii actori ai revoluţiei cu trasee exotice. Cel al lui Aurel Dragoş Munteanu, primul preşedinte al televiziunii autointitulate „liberă“, este chiar mai spectaculos; la un anumit moment a avut o anvergură internaţională. ADM-ul, cum i se spunea, era un poet şi traducător (anglist) onorabil. Îl pomenea uneori prietenul meu, Marius Robescu: erau colegi la revista *Luceafărul*. Prin anii ’80 târzii a început să se vorbească despre el la Europa Liberă, după nişte scrisori trimise postului de radio de la München. Considerat unul dintre disidenţi (dar cu un traseu individual, nu făcând parte din grupul lui Mircea Dinescu), după 22 decembrie ’89 ADM a primit conducerea televiziunii publice. De la primele ore, televiziunea a lansat diversiuni care s-au soldat cu destui morţi. Nu ştiu în ce măsură ADM a participat la ele. Numit ambasador al României la ONU, a făcut o bună figură în timpul războiului din Irak, stabilind relaţii cordiale cu oficiali americani. A primit funcţia de ambasador al României la

Washington şi, neobişnuit pentru un diplomat, la încetarea mandatului a rămas în SUA, unde a şi murit, relativ repede. Avea legături strânse cu diaspora noastră, cu „lumea bună“ din Washington şi New York, fiind considerat un acerb critic al lui Ion Iliescu, pe care îl servise cu fidelitate în primele săptămâni ale televiziunii „libere“.

Revista *22* avea să publice înregistrarea unor discuţii haotice, din interiorul Palatului Victoria, din ziua de 28 ianuarie: cuvântările lui Ion Iliescu, acuzându-l pe Corneliu Coposu, căruia îi punea în cârcă violenţa din piaţă, vocea lui Cazimir Ionescu (la data aceea important lider FSN, aureolat ca revoluţionar) strigând că va aduce „un milion de oameni“, vocea lui Coposu, mereu întrerupt, nelăsat niciodată să rostească o frază până la capăt etc., voci anonime ameninţătoare.

Într-un colţ de pagină apare şi nota a trei studenţi de la Institutul de Arhitectură, din anul VI (îşi dau şi numele), prezenţi la manifestaţie:

„În Piaţa Victoriei… Televiziunea Română «Liberă» nu a dorit să filmeze… Supralicitând prezenţa partidelor care au organizat demonstraţia, s-a putut acredita ideea unei presupuse încercări de lovitură de stat, ceea ce nu reprezintă decât… o ciuntire nepermisă a imaginii acestei manifestaţii… Numărul membrilor sau chiar al adepţilor celor trei partide nu reprezenta o majoritate. Erau acolo studenţi, intelectuali, muncitori, al căror numitor comun era îngrijorarea, teama provocată de decretele hazardante, dacă nu chiar nedemocratice emise de CFSN în săptămâna care se încheia. Scopul acestora nu era legat de nici un interes politic al PNL sau PNŢ. Susţinând protestele partidelor, oamenii apărau un principiu indispensabil al unei adevărate democraţii, cel al pluralismului politic pe care, într-o manieră sau alta, CFSN, în ultimele luări de poziţie, a dat impresia că încearcă să-l discrediteze. În acest context nu înţelegem atitudinea celor care şi-au permis să identifice miile sau zecile de mii de studenţi şi intelectuali cu «o mână de vandali»“.

În filmul contramanifestaţiei, rămas de atunci, se vede un sicriu pe care era scris Corneliu Coposu. Imaginea a fost des repetată pe ecranele televizoarelor alb-negru, împreună cu nenumăratele lozinci care îl insultau în fel şi chip pe acest, până atunci, bătrân anonim: „Jos cu Coposu!“, „Coposu la azil!“, „Coposu, mergi de unde ai venit!“. În ianuarie 1990, la fel ca multă altă lume, habar n-aveam cine era acest Corneliu Coposu. Dar cum de au ştiut muncitorii de la contramanifestaţii, care îl trimiteau „de unde a venit“, adică la puşcărie?

Contramanifestaţia fusese pregătită din vreme, inclusiv cu oameni din provincie, aduşi cu autobuze, dovadă sloganuri gen „Constanţa e cu Frontul!“. Nemulţumiţi însă doar cu atât, ca să le bage minţile în cap partidelor şi independenţilor din opoziţie, FSN a adresat şi prima invitaţie minerilor care, a doua zi, pe data de 29 ianuarie, au descins din trenurile pe care scria, cu cretă, „Jos cu Coposu! Noi suntem cu Frontul!“. Ar fi putut părea ciudat felul în care, alături de „intelectuali“, studenţi, Corneliu Coposu a fost principala ţintă a represiunii, şi mai violentă după sosirea minerilor care au asaltat sediile partidelor. Evident că „s-a ştiut“ din primul moment că el avea determinarea şi puterea de a coagula, cât de cât, opoziţia. Intrarea pe scena politică, la 29 ianuarie 1990, a lui Corneliu Coposu a fost pregătită printr-o secvenţă dată de televiziune în care el era scos de Petre Roman dintr-o tanchetă, după ce sediul PNŢCD fusese devastat de mineri: o imagine care se suprapunea, subliminal, în mintea oamenilor peste cea cu Ceauşescu scos din tanchetă, în zilele revoluţiei.

Despre cum a arătat ziua de 29 ianuarie şi cum s-a evaporat consensul naţional din primele zile fără Ceauşescu, mărturia lui Alexandru Andrieş spune totul:

„Lucrurile despre care vreau să vă vorbesc le-am văzut cu ochii mei. Ele au avut loc luni, 29 ianuarie, când, în mod normal, oamenii muncii ar fi trebuit să fie în întreprinderi, la treabă. Am văzut grupuri de oameni, cu lozinci care le atestau adeziunea la FSN, strigând în gura mare: «Jos

intelectualii, studenţii la muncă!» – şi asta în plin centrul capitalei, pe bulevardul Magheru.

Am văzut grupuri de oameni luând cu asalt Institutul de Arhitectură, pur şi simplu fiindcă pe o vitrină a institutului cineva – nu ştiu cine, zău – lipise o poză cu domnul Iliescu, surprins împreună cu tovarăşul Ceauşescu. Unul dintre spontanii şi vitejii apărători ai Frontului s-a răstit la o studentă din anul şase: «Eşti studentă – de ce nu eşti la muncă?». Ea a răspuns: «Tocmai, sunt studentă şi sunt la mine în facultate. Voi de ce nu sunteţi la muncă, azi e luni, nu?». Era cât pe-aci să fie bătută. A mai fost strigată lozinca: «Noi muncim, nu gândim!».

Sunt de-a dreptul înspăimântat şi vreau să pun o întrebare: a venit în sfârşit vremea ca intelectualii, ţinuţi sub călcâi în epoca de aur, să-şi facă bagajele şi să plece din această ţară, ca să nu rişte să fie atacaţi şi bătuţi spontan de grupuri de «cetăţeni»? Mă numesc Alexandru Andrieş, sunt asistent universitar la Institutul de Arhitectură… Nu fac parte din nici un partid“ (revista *22*, nr. 2, 2 februarie 1990).

68. Suedia, 13-15 iunie 1990

Aud deseori de la cei care, acum, la fel ca şi mine, privesc cu indiferenţă tabloul politic: „De ce atâta înverşunare? Doar nu suntem în anul ’90!“. Pentru cei care l-au trăit, el rămâne punctul cel mai de sus al „celor două Românii“: al unei societăţi la a cărei polarizare au contribuit din plin diversiunile şi manipulările. Azi se vede clar că 28-29 ianuarie 1990 au fost, voit sau nu, repetiţia zilelor funeste din 13-15 iunie. Aceleaşi ţinte, aceleaşi proceduri, dezastrul extern mult mai mare. Au acţionat şi „agenţi străini“, dorind să păstreze România în vechea sferă de influenţă, aşa cum sugerează, acum, voci din zona serviciilor secrete? Am îndoieli. Tot serviciile secrete străine au fost şi în spatele ultimei mineriade, din 1999, care se apropiase, ameninţător, de capitală?

La mineriada din 13-15 iunie 1990 s-a întâmplat să nu fiu în ţară. De două luni, eram redactor-şef adjunct la *22* şi, împreună cu Stelian Tănase, am plecat într-o vizită de documentare în Suedia şi Norvegia. În primii ani ’90, ambasadele occidentale dădeau jurnaliştilor asemenea ocazii ca să viziteze instituţiile democratice din ţările lor. Au beneficiat de ele mai ales jurnaliştii din presa independentă, în genere „reconvertiţi din alte profesii“. Tinerii primeau de regulă stagii de trei, şase luni sau chiar un an în diferite redacţii ale publicaţiilor occidentale. Şi colegii de la *22* au avut astfel de burse, cu durate diferite (Dan Pavel şi Andreea Pora în SUA, Rodica Palade în Franţa). Cei de la Televiziunea independentă SOTI – Andreea Esca, Lucian Mândruţă – vor face stagii la CNN.

La plecare, în aeroport ne-am întâlnit cu Mircea Dinescu, care îmi amintesc că ne-a admonestat pentru articolele politice din *22*; eram foarte ţanţoşă, mândră de orientarea revistei şi sigură că Mircea Dinescu greşeşte

continuând să stea lângă Ion Iliescu. La alegeri, la 20 mai 1990, va candida pentru Parlament alături de Ion Caramitru şi Andrei Pleşu, pe o altă listă decât Octavian Paler, Gabriel Liiceanu, Radu Popa. Întâmplător sau nu, nici una din liste n-a obţinut suficiente voturi pentru ca intelectualii să intre în Parlament, ceea ce arăta numărul relativ mic de suporteri (dacă votul a fost corect) sau neîncrederea noii puteri în ei, de-a valma (dacă voturile au fost în parte trucate).

Stockholmul la început de vară mi s-a părut un oraş minunat, cu peisaje incredibile, străzi şi case pline de atmosferă, oameni frumoşi, îmbrăcaţi în culori luminoase. Generoasă, Gabriela Melinescu ne-a invitat la ea acasă, un spaţiu larg, frumos mobilat, o masă elegantă şi fină, minunată; cred că atunci am mâncat somon pentru prima oară.

Discuţii interesante cu persoane din exilul suedez, care ne-au povestit despre impozitele enorme, care făceau ca persoana cel mai bine plătită să ajungă în final să primească în mână mai puţin decât cel cu o leafă mai mică. Încremenită în propriul nostru trecut, nu dădeam mare importanţă acestor istorii. Plângerile occidentalilor mi se păreau mai mult sau mai puţin mofturi. Dacă n-am uitat povestea impozitelor, este fiindcă mi s-a părut paradoxală, la limita ficţiunii.

Dar gustul trist al ratării în exil, unde se pleca mereu cu certitudinea reuşitei, l-am avut în seara când am întâlnit-o pe Vasilica Tastaman. Eram într-o casă de cultură de cartier unde m-a şocat s-o întâlnesc pe celebra (pentru noi toţi) Vasilica Tastaman. Locul modest unde dăduserăm de ea, chipul ei marcat de tristeţe şi uşoară jenă când ne-a povestit ce făcea mi-au rămas ca un medalion suspendat în timp, fără legătură cu restul amintirilor, altminteri bine compartimentate.

Cu zelul meu de jurnalist începător şi cu mentalitatea de studentă întârziată, eram mult mai interesată decât Stelian – prins în permanenţă de obsesiile şi proiectele lui – să văd cum funcţionează Parlamentul, o redacţie

de radio, una de televiziune etc. Stelian se plictisea relativ repede şi, la un moment dat, în timpul discuţiilor, îmi făcea semne, hai să plecăm odată!

În a treia zi de când ajunseserăm, ne aflam la radioul public când un redactor a intrat în sala unde avea loc discuţia de rutină şi s-a scuzat, vroia să ne anunţe că „se întâmplă ceva la voi în ţară“. Ne-am gândit amândoi la Piaţa Universităţii, numai că, temându-se de diversiuni, organizatorii dăduseră un comunicat chiar înainte de plecarea noastră:

„Piaţa Universităţii şi-a îndeplinit misiunea principală, chiar dacă nu şi-a îndeplinit scopurile. Ea a reuşit să dovedească adeziunea unei părţi importante a societăţii noastre la principiile enunţate de Proclamaţia de la Timişoara… Totodată, considerăm că, faţă de condiţiile create la 20 mai, continuarea manifestaţiei ar fi inadecvată…“.

În discuţia cu Andrei Pleşu moderată de Elena Ştefoi (*Transformări, inerţii, dezordini*, Polirom, 2002), Petre Roman, prim-ministru atunci, recunoaşte că el a dat ordinul să fie evacuată cu forţa Piaţa: „Sunt cel care am autorizat operaţiunea de despresurare, de eliberare a Pieţei Universităţii, care s-a desfăşurat pe 13 dimineaţa devreme“. 13 iunie rămâne încă o zi neclară, când nu se ştie câte au fost diversiuni. Noi, în orice caz, nu puteam depune nici o mărturie.

Jurnaliştii suedezi ne-au făcut legătura în redacţia *22* şi noi am vorbit, pe rând, cu Rodica Palade şi cu Teddy Sugar (secretarul general de redacţie), care ne-au povestit că minerii intraseră în redacţia *României libere* cu lozinci pe care scria „Moarte lui Băcanu“ şi la editura Humanitas cu lozinci pe care scria „Moarte lui Liiceanu“, că veniseră şi în Calea Victoriei 120, dar Gabriel Andreescu parlamentase cu ei şi îi convinsese să nu intre în sediul GDS, pe care, la ora când noi telefonam, ei îl evacuau. De altfel, numărul următor avea să fie făcut la Rodica Palade acasă, împreună cu (din câte mi-au povestit) Teddy Sugar, Andrei Pippidi, Ninel Brânduş, Ileana Mălăncioiu, Andreea Pora.

Redactorii suedezi ne-au înregistrat, la un moment dat legătura s-a întrerupt şi, oricât am mai aşteptat, nu am mai putut vorbi. În anul ’90 vorbitul la telefon din străinătate era nu doar foarte scump (pentru banii noştri), dar şi foarte precar, se întrerupea tot timpul, trebuia să ceri legătura etc. La televiziunea suedeză, ca peste tot în lume, rulau imaginile cu minerii fugărind şi bătând tineri cu alură de studenţi, intelectuali, devastând sedii. Eram foarte neliniştită de ce se putea întâmpla familiei mele şi telefonam foarte târziu, noaptea, ca să pot prinde legătura. Dar în Suedia erau nopţile albe, un motiv în plus de insomnie, aşa că, alergând între telefon şi televizor, mă îmbărbătam cu sticluţele de băutură din frigiderul camerei. Ambasada şi Institutul de Cultură Suedez, condus de o foarte amabilă directoare, Gunilla Sandin (era sau fusese, de altfel, căsătorită cu un român), ne acoperiseră cheltuielile de drum, masă şi cazare, dar nici un ban în plus. Iar eu nu aveam deloc valută la vremea aceea, nici nu mă dusese mintea că aş mai avea nevoie de ceva în plus. Când recepţionerul mi-a spus ce sumă aveam de plătit, mi-a căzut tavanul în cap. M-a scos din încurcătură Stelian, care mi-a împrumutat dolari. Aveam să plec de la Stockholm la Paris, apoi în Germania, la unchiul meu, Dinu Adameşteanu, care avea să-mi dea banii pentru Stelian. Niciodată nu am mai deschis uşa unui frigider, în toate camerele de hotel unde am mai stat.

Spre deosebire de Stelian, care regreta că nu fusese în acel moment fierbinte în ţară, eu eram neliniştită de tot ce se petrecea şi aveam o imagine foarte pesimistă asupra viitorului, mă întrebam dacă nu cumva totul era deja pierdut.

69. Utopiile *anilor romantici*

„Piaţa Universităţii a reuşit să dovedească adeziunea unei părţi importante a societăţii noastre la principiile enunţate de Proclamaţia de la Timişoara“, spunea comunicatul organizatorilor, transmis înainte de mineriada din 13-15 iunie, pentru a para diversiunile despre care deja se zvonea.

Chiar aşa să fi fost? Acum multă lume, inclusiv unii care pe atunci au fost rezervaţi sau ostili, pare a se ralia la acea Biblie a opoziţiei care a rămas în mintea tuturor *Proclamaţia de la Timişoara*. Câţi dintre cei care o invocă azi ştiu cum sună acest text? Lansată la 11 martie 1990, de George Şerban, Vasile Popovici şi Dorel Mihiţ, *Proclamaţia de la Timişoara*, textul-program al manifestaţiei-maraton din Piaţa Universităţii (22 aprilie – 13 iunie 1990), face, la punctele 7 şi 8, un atac direct la adresa lui Ion Iliescu, preşedintele Frontului Salvării Naţionale, candidat favorit al viitoarelor alegeri de la 20 mai 1990, bineînţeles, fără să-l numească:

„7. Timişoara a pornit Revoluţia împotriva întregului regim comunist şi a întregii sale nomenclaturi, şi nicidecum pentru a servi ca prilej de ascensiune politică a unui grup de disidenţi anticeauşişti din interiorul PCR-ului.

8. …Cerem, de asemenea, ca în legea electorală să se treacă un paragraf special care să interzică foştilor activişti comunişti candidatura la funcţia de preşedinte al ţării. Preşedintele României trebuie să fie unul dintre simbolurile despărţirii noastre de comunism“.

Părea un demers normal în atmosfera *anilor romantici*. În Republica Democrată Germană, Egon Krenz, omologul lui Ion Iliescu, fusese un personaj de tranziţie. Iar Ion Iliescu, în afară de apartenenţa la seraiul comunist, mai era marcat şi de suspiciunea relaţiilor strânse cu URSS (studii

la Moscova, poziţie de lider al studenţilor străini) şi de morţii şi răniţii de după 22 decembrie ’89, pentru care era considerat responsabil. În contul său vor trece şi mineriadele. „Ilici“ (dublă aluzie, la Lenin şi la Rusia) a reprezentat, pentru opoziţie, simbolul negativ al *anilor romantici*. „Şi un câine, dacă-l pui la Cotroceni, tot e mai bine decât cu Iliescu!“, îmi amintesc că a răspuns, celor neconvinşi de calităţile de preşedinte ale lui Emil Constantinescu, unul din liderii Alianţei.

Dar radioul Europa Liberă îl prezentase de mult pe Ion Iliescu drept următorul preşedinte al României postceauşiste. Nimeni nu avea *awareness*-ul său. În România controlată de vechile structuri răspundea multor aşteptări. Sloganul său de campanie – „Un preşedinte pentru liniştea noastră“ – era bine găsit, pe când ideea de *schimbare* cu care va veni Constantinescu va nelinişti; după douăzeci şi cinci de ani, putem recunoaşte că multora de atunci nu le-a fost favorabilă. Ar fi putut oare cu adevărat, atunci, în 1990, să fie pusă în practică *Proclamaţia*? Restricţiile ei nu se limitau la Ion Iliescu, ci vizau toate cercurile de putere ale regimului anterior, din întreaga ţară:

„7. …propunem ca legea electorală să interzică pentru primele legislaturi consecutive dreptul la candidatură pe orice listă a foştilor activişti comunişti şi a foştilor ofiţeri de Securitate. Prezenţa lor în viaţa politică a ţării este principala sursă a tensiunilor şi suspiciunilor care frământă azi societatea românească“.

Proclamaţia a încercat să neutralizeze anxietatea numeroşilor membri ai Partidului Comunist. Printre ei mă număram şi eu, dar, în mintea mea, nu mi-am asumat niciodată apartenenţa. Şi destui gândeau la fel ca mine. Alţii, mai realişti, se temeau, însă, că li se va reproşa într-o zi acest lucru, în ciuda afirmaţiei din *Proclamaţie*:

„A fi fost membru de partid nu este o vină. Ştim cu toţii în ce măsură era condiţionată viaţa individului, de la realizarea profesională până la primirea unei locuinţe, de carnetul roşu şi ce consecinţe grave atrăgea predarea lui.

Activiştii au fost însă acei oameni care şi-au abandonat profesiunile pentru a sluji Partidul Comunist şi a beneficia de privilegiile materiale oferite de acesta. Un om care a făcut o asemenea alegere nu prezintă garanţiile morale pe care trebuie să le prezinte un Preşedinte…".

Cam aşa gândeam şi eu pe atunci, la fel ca toţi cei care susţineau opoziţia. Însă, ca în orice categorie, trebuie să fi existat şi printre activişti unii care făcuseră lucruri bune: nu fusesem cândva şi eu convocată să mi se ofere o asemenea funcţie? Cei veniţi din medii modeste şi fără o cultură familială anticomunistă n-aveau nici un motiv să refuze un astfel de *job*. Iliescu, *la bête noire* a opoziţiei, lăsase o imagine bună, la Iaşi ori la Editura Tehnică, celor cu care colaborase.

În entuziasmul de atunci, mi se strecurase în minte, în 1992, o mică îndoială.

„Nu cumva opoziţia ne-ar fi oferit variante de guvernare la fel de nemulţumitoare ca realitatea parlamentară?", am întrebat-o, după alegeri, pe Ana Blandiana într-un interviu din *22* (3-9 decembrie 1992).

„Nu, să nu exagerăm", mi-a răspuns. „Pentru că cele mai proaste din soluţiile noastre umane sunt oricum mai bune decât cele mai bune soluţii umane ale lor. Cei mai necinstiţi din partea asta sunt totuşi mai puţin necinstiţi decât cei din partea cealaltă."

Un răspuns ironizat de Andrei Pleşu într-un ulterior interviu-replică. Blandiana recunoştea, totuşi, că „ai noştri" erau „diletanţi" („când am spus diletanţi, mă refeream şi la mine, nu doar la cei din PAC"), iar Manolescu, competitorul ei în Alianţă, că erau „naivi". El merge chiar până la a afirma, acum, că, deşi Constantinescu a fost un preşedinte prost, nu crede că el ar fi fost mai bun (*Viaţă şi cărţi*).

Câştigarea şi gestionarea puterii n-au prea intrat în calculele „alor noştri". Îmi amintesc sloganul „Nu suntem partide" cu care am defilat la 28 ianuarie 1990. Ori sloganul Alianţei „Nu vrem puterea".

„Atunci ce căutaţi acolo?“, chicotea Mihnea Berindei, un adversar al „angelismului“ Alianţei Civice, care a făcut mare caz de moralitate în politică; o contradicţie în termeni, s-ar părea.

Au existat iniţial o mare rezervă contra partidelor şi în GDS şi o prevedere potrivit căreia cel care se înscrie într-un partid trebuie exclus. Prima victimă era să fie Radu Filipescu, înscris iniţial în Partidul Republican sau Radical. Prevederea s-a retras, dar s-a păstrat o rezervă faţă de partidele istorice; am fost una dintre puţinele lor suportere, datorită documentării pentru *Dimineaţă pierdută.*

Cu toţii ignoram calităţile necesare unui lider: viziune, energie, capacitate de a insufla încredere, educaţie şi experienţă în arta conducerii. Important, în ochii noştri, era ca managerul, liderul etc. din perioada ceauşistă să fie schimbat cu cineva care nu avusese o astfel de funcţie înaltă până atunci. Dacă fusese marginalizat, persecutat, cu atât mai bine, avea un atu în plus. Urma „să se descurce el“, pentru că lumea se schimba din rădăcini. Oricum va trebui un alt management decât înainte!

Îndoielile mele puteau să fi venit fie de la Mihnea Berindei, fie, mai degrabă, de la Mihai Botez. După ’90, ne disputam continuu. Nu cred că avea dreptate în tot ce susţinea, dar putea să aibă soluţii bune dacă ar fi ajuns prim-ministru, parcă în 1993. Şi-ar fi dorit să fie susţinut şi de opoziţie, ceea ce era imposibil în acel moment, şi a rămas cu ideea că ea i-a pus piedică, lucru de care nu sunt deloc sigură. Era inteligent, pragmatic şi, aş spune acum, conservator în termenii politici de atunci; dar avea capacitate de dialog, foarte rară la noi, unde se dialoghează doar cu cei de aceeaşi părere cu tine. Ca totdeauna când dispare un apropiat, descopăr, prea târziu, cât de rigidă am fost. Aveam o nejustificată aroganţă a părerilor, frecventă în *anii romantici*, când oamenii şi întâmplările erau percepute în alb şi negru, în funcţie de frontul căruia îi aparţineai. Eram mai interesată să-mi expun părerile, decât să-i ascult pe cei din tabăra opusă, ceea ce m-a lipsit de o

înţelegere mai nuanţată a lucrurilor. Încetasem să mai fiu şi scriitor, iar jurnalismul la noi are un partizanat afişat.

Mi-aduc aminte ironiile lui Mihai pe tema leadershipului, la una din întâlnirile noastre de după ’90. „Cum vor şti să conducă cei din opoziţie, care nu au nici o experienţă şi nici o pregătire în acest sens?“, întreba.

Matematician cu deschidere spre alte discipline, ţinuse la CEPECA, în anii liberalizării, cursuri postuniversitare pentru „gulerele albe“. Îşi făcuse un nume într-o ştiinţă prospectivă, în futurologie, când a fost desfiinţat institutul pe care îl conducea. Atunci intrase în disidenţă. De altfel, în interviul pe care în noiembrie 1990 i-l luase Stelian Tănase, îşi exprimase dubiile într-un mod concret:

„Mă simt foarte apropiat de Mihai Şora, e un om pe care îl iubesc şi probabil din această cauză nici nu pot fi foarte balansat în judecăţile mele. Mă gândesc cu sinceritate dacă un om atât de delicat ca el poate fi ministrul Educaţiei în România de azi. Un om de o mare candoare şi o mare frumuseţe morală, odată intrat în sfera deciziilor, trebuie să-şi asume conducerea unui joc politic unde trebuie negociată, evident, şi o anume duritate… Unul este omul de acţiune, de decizie, de descurcare, celălalt se raportează mereu la nişte valori care transcend individul. Amândoi sunt necesari. Dar trebuie să facem o distincţie între ei pentru a nu ne rătăci de tot“.

În acei ani de început, au existat doi miniştri cu preocupări pur intelectuale, fără experienţa anterioară a conducerii: Andrei Pleşu şi Mihai Şora. După douăzeci şi cinci de ani, se poate aprecia ce a făcut fiecare la data respectivă, ce mai rezistă din ceea ce a vrut să construiască atunci. Nu am capacitatea să descifrez ceva la Ministerul Învăţământului, în schimb vedem şi acum instituţiile rămase după ministeriatul lui Pleşu: Muzeul Ţăranului Român, una dintre cele mai valoroase instituţii culturale noi, studioul de film al lui Lucian Pintilie, din care a ieşit noul cinematograf românesc, Teatrul Naţional în timpul lui Andrei Şerban etc. Andrei Pleşu are instinct de constructor, *Dilema*, cu care n-am fost în cele mai prietenoase

relaţii la început, este nu doar o publicaţie, ci concretizarea unui mod de a gândi, care nu avea posibilităţi de exprimare în înfruntarea dintre cele două fronturi, al puterii lui Ion Iliescu şi al opoziţiei, ceea ce Pleşu a intuit când a intrat pe acest segment liber. Susţinătorii lui Mihai Şora pot argumenta că acesta n-a avut timpul necesar ca să construiască ceva durabil. Opinia comună îl lăuda, punându-l în antiteză cu Pleşu, care nu şi-a dat demisia după mineriada din 13-15 iunie. Ar fi momentul să ne gândim la rece, acum, dacă nu cumva Pleşu a făcut bine rămânând: avea de altfel, cel puţin atunci, nu doar calităţile unui om de acţiune, dar şi pe cea de compromis, despre care tot aminteşte Mihai Botez, enumerând calităţile *managerului* (cuvântul încă nu intrase în uz atunci).

Pleşu şi Botez erau apropiaţi prin felul de a gândi de atunci (cel puţin aşa mi se pare mie) şi reprezentau în mai mare măsură societatea românească, mai pragmatică, mai conservatoare, decât radicalii din opoziţie, cărora mă alăturasem. Ca manager şi jurnalist, am dovedit că teoria lui Mihai Botez era rigidă: oameni fără experienţă, cum am fost eu atunci, au putut ţine instituţii, dacă au venit cu bună-credinţă şi devotament. Comunismul nu ne lăsase posibilitatea de a ne arăta tot binele şi, în multe cazuri, tot răul pe care îl aduceam cu noi.

Întâmplător, în acest moment, dau, în colecţia lui *22*, peste articolul Alinei Mungiu „Cum se construieşte un lider“, apropiat de părerile lui Botez; dar viitorul nu a confirmat liderii propuşi de autoare:

„Acolo unde talentul se întâlneşte cu măcar un dram de experienţă organizatorică se vede de îndată. Este o prostie să faci proces unui Marian Munteanu sau George Şerban pentru nişte poziţii de doi bani avute în ASC [Asociaţia Studenţilor Comunişti, *n.n.*]. Maturitatea lor organizatorică nu este străină de această experienţă, în fond benignă şi din care se poate profita… Marian Munteanu a ştiut să conducă nu o şedinţă, ci un spaţiu atât de complex ca substanţă psihologică precum Piaţa Universităţii“.

Unii comentatori consideră şi acum *Proclamaţia de la Timişoara* un text politic lucid. Lucid, poate, dar pentru o altă ţară! După părerea mea de acum, *Punctul 8* propunea o formulă de lustraţie utopică în termenii de atunci ai României. Şi cu atât mai utopică acum. Cum să fi acceptat de bunăvoie această moarte politică, economică etc. cei care se aflau deja într-un *network* consolidat de structuri şi care aveau resursele financiare, umane la îndemână? A susţine că *Proclamaţia de la Timişoara* putea fi aplicată în 1990 mi se pare un stereotip. Ori un idealism întârziat. Ori pură retorică. România ieşită din ceauşismul dur şi corupt nu era pregătită pentru ea.

Sunt discutabile şi comparaţiile care se tot fac cu celelalte ţări din Est: trecutul, realităţile lor sociale fuseseră diferite. Modelul comunist fusese aplicat cu diferenţe notabile, iar cel al decomunizării va fi şi el diferit, de la ţară la ţară. România lui Ceauşescu era, în decembrie 1989, un caz aparte, dovadă cei peste 1.000 de morţi şi aproape 3.000 de răniţi cu care s-a produs schimbarea, şi doar la primul nivel al puterii.

Declaraţia lui Mircea Dinescu, pentru Mediafax, făcută în 2012, e mai acoperită de realitate, deşi nici el nu pune problema profesionalismului, crucială, cum se vede azi. S-a mişcat, în aceşti peste douăzeci de ani, în mediul politic şi de afaceri şi ştie despre ce vorbeşte:

„Sigur că n-am avut ce să punem în locul comuniştilor pentru că nu existase o rezistenţă organizată în România comunistă. De asta au venit activiştii din eşalonul doi şi au preluat puterea după ce oamenii au ieşit în stradă… Marx n-a prevăzut că după comunism va veni un capitalism foarte ciudat, făcut de foşti activişti de partid, de foşti securişti, de foşti bişniţari. Cam ăsta a fost capitalismul creat în România după ’89. Noi n-am ştiut ce să facem cu libertatea noastră“.

Rezultatul alegerilor din mai 1990, cu peste 80% pentru Ion Iliescu şi FSN, a fost un şoc pentru ziariştii opoziţiei. Fireşte că acelaşi gen de nemulţumire s-a manifestat şi în 1992. Previzibil, candidatul Convenţiei, Emil Constantinescu, pierduse Cotroceniul.

Am avut şansa să-l întâlnesc pe Cioran şi să vorbesc cu el câteva ore. Ana Blandiana mi l-a descris foarte bine, spunându-mi că este cu totul diferit de literatura lui „neagră“. Am fost impresionată de dulceaţa privirii lui albastre, de blândeţea şi reactivitatea întortocheată la fosta lui ţară. Fusesem avertizată să nu cumva să vorbesc româneşte.

Dar nu fac parte dintre admiratorii scrisului său şi mă irită să văd cum „ura de sine“ face, constant, parte din psihologia generală a românilor. Comentatorii politici nemulţumiţi continuă să-i admonesteze pe „românii proşti“ la fiecare alegeri, repetând că „poporul ăsta are ce merită“. Eu însă pot să-l înţeleg pe omul sărac pentru care un pachet de zahăr şi o sticlă de ulei înseamnă ceva, spre deosebire de votul care de obicei nu-i aduce nimic. Nu am intrat niciodată în corul care aruncă invective la adresa acestui *stupid people* (expresia comunistului Brucan) din România. Pasiunea pentru istorie îmi arătase de mult ce distanţă a existat totdeauna la noi între elite şi oamenii de rând:

„O elită europenizată, crescută cu profesor francez şi guvernantă nemţoaică sau englezoaică, nu putea să comunice cu «poporul de jos», apăsat de cutume feudale remanente… În timp ce în sate se desfăşurau războaie ţărăneşti de formulă medievală, ce vor culmina în secolul XX cu sălbăticiile lui 1907, în târguri de mărimea Botoşanilor existau librării franceze…“ (*Obsesia politicii*).

Cele două Românii – despre care voi scrie în 1999. Am descoperit prea târziu, după ce pusesem acest titlu la cartea mea de articole, publicată în 2000 la Institutul European, că el fusese deja folosit în interbelic şi de Mircea Eliade. Expresia va reveni des în mediul politic.

Unul dintre cuvintele promiţătoare prin noutatea lor, auzite la televiziunea română zisă liberă în 22 decembrie 1989, din gura lui Ion Iliescu, fusese „pluripartidismul“. Dar în primii ani după ’90 partidele istorice au fost foarte oropsite. Puţini oameni de bună-credinţă s-au repezit atunci să se înscrie în PNŢ, aşa cum au făcut, de pildă, Nicolae Noica ori Tudor Dunca.

Ambasador al României în Germania o vreme, Dunca s-a întors, după fărâmiţarea PNŢCD, la profesiunea sa de inginer, emigrând în Silicon Valley, California. Este unul din tinerii parlamentari ţărănişti menţionaţi de Corneliu Coposu, în interviul luat în 1994, care „se evidenţiaseră“. Printre ei şi Ion Mureşan, cel care, peste ani, va fi al doilea politician ajuns după gratii (după Adrian Năstase).

Cu o ideologie radicală, care nu era a unei populaţii educate în comunism, şi cu resurse umane mediocre, PNŢCD s-a făcut bucăţi, după doar un mandat de guvernare, sub atacurile constante ale unei prese ostile. Nu ştiu dacă PNŢCD ar fi reuşit să reziste dacă ar mai fi trăit Corneliu Coposu.

A durat ani buni până să ies din logica lui „ei şi noi“. Dar de când cred că am reuşit, încerc uneori să-mi imaginez ce au simţit cadrele epocii comuniste, care, după 21 decembrie 1989, au dat ochii cu devotaţii lor, transformaţi, peste noapte, în inflexibili adversari ideologici.

70. Plasa de susţinere

În interviul citat, Mihai Botez îşi exprima teama că se poate întâmpla la fel ca în anii ’50, când au fost puşi în posturi înalte incompetenţi cu dosare „curate“. Cu ocazia aceasta face o analiză a disidenţei româneşti:

„…ştim foarte puţin despre disidenţa română. Ea s-a manifestat aproape exclusiv prin texte scrise – scrisori la Europa Liberă sau interviuri date ziariştilor străini, care au ajuns în cele din urmă tot la Europa Liberă. Aceste voci au fost foarte diferite. Una este să spui «Jos Ceauşescu!», alta este să spui «Jos Ceauşescu fiindcă m-a îndepărtat şi nu mi-a dat paşaport» şi alta să spui «Sunt împotriva sistemului pentru că sistemul este aberant». Textele disidenţei române – şi unele sunt superbe, în special scriitorii au scris texte admirabile – conţin puţină analiză, diagnostic, nu au existat propuneri de terapie. Arareori astfel de texte au încercat să depăşească condiţia individului… Mi-e foarte frică ca nu cumva în anii ’90 tot felul de dobitoci şi escroci să ocupe scena publică numai pentru motivul că au «bune» dosare anticomuniste.“

Îşi pleda propria cauză, el fiind, cred, singurul dintre disidenţi care a făcut analiza sistemului, a avansat soluţii. Era cu adevărat preocupat de România, obiectul lui de studiu.

Disidenţii români au fost mai ales scriitori care îşi trimiteau cărţile respinse de cenzură: o formă de marketing eficient, dacă în Occident există cineva care să împingă manuscrisul respectiv spre edituri şi presa străină. Pentru un asemenea gest, aveai în primul rând nevoie de un „canal“ spre Europa Liberă, care astfel asigura şi o protecţie celui despre care se vorbea, ordinul autorităţilor fiind, de regulă, „să nu se construiască eroi“. Disidentul

intra de obicei în legătură cu diplomaţi sau cu turişti occidentali care îşi asumau, şi ei, riscul să scoată articolul/cartea respectivă din ţară.

O astfel de persoană a fost, din câte ştiu, Marie-France Ionesco, fiica dramaturgului. Lui Marie-France Ionesco i se datorează, în bună parte, şi susţinerea (prin declaraţii, propuneri de burse, premii etc.) pe care Eugen Ionescu a acordat-o disidenţilor sau intelectualilor plecaţi din ţară – D. Ţepeneag, Ion Vianu, Matei Călinescu, Bujor Nedelcovici; a făcut-o de dragul ei. Cred că Marie-France a scos şi manuscrise ale lui Paul Goma (el a avut însă, la fel ca şi Mihai Botez, Mircea Dinescu, Andrei Pleşu etc., şi alte canale, inclusiv diplomatice). Operaţiune dificilă şi plină de pericole, la care puţini aveau acces.

„Fiind un om între oameni, disidentul rămâne un om ca toţi oamenii“, spune Sorin Vieru, prieten, dinainte de ’90, cu Gabriel Andreescu într-un articol din *22*.

„Singura trăsătură care îl diferenţiază net de semenii lui este bizara lui nevoie de a spune cu glas tare ceea ce gândim noi cu toţii; singura divergenţă cu ceilalţi stă în prejudecata perimată că ceea ce gândeşti trebuie să spui. O lipsă de realism şi temperanţă; o carenţă a luciditǎţii. Se afirmă despre disidenţi că sunt agenţi conştienţi sau instrumente inconştiente ale unei puteri străine sau ale alteia. Aşa şi este. Ei sunt agenţii singurei puteri străine al cărei atac poate fi respins numai provizoriu; agenţi ai viitorului. Viitorul este hăt, departe. Nimeni nu-şi imaginează epoca post-dictatorială. Numai disidentul o simte aproape, ar vrea s-o grăbească… De reuşit nu prea reuşeşte… Iar dacă soarele va răsări, nu prin el şi nu datorită lui, ci mai degrabă datorită unor *tehnicieni ai puterii* [*s.n.*], pe care nimeni nu-i ştie, dar care, neîndoielnic, există; nu datorită celui care invocă soarele libertăţii, ci mai curând prin abilitatea manipulatorilor lucizi de la dispeceratul tenebrelor.“

În cuprinsul articolului, Sorin Vieru precizează: „Nu am fost disident; nu sunt un fost disident“. Între timp, se iviseră o grămadă de pretinşi disidenţi.

Iar opinia publică îi confunda din ce în ce mai mult pe disidenţi cu toţi cei care făcuseră puşcărie politică, mulţi dintre ei doar fiindcă vorbiseră liber într-un cerc apropiat sau citiseră cărţi interzise la acea dată: victime ale comunismului, dar nu disidenţi.

Disidenţii din Uniunea Sovietică şi ţările-satelit proveneau de obicei din interiorul partidului unic, cu ale cărui dispoziţii nu au mai fost, la un moment dat, de acord. Gesturile de disidenţă s-au înmulţit în ultima parte a anilor ’80, prin influenţa tot mai mare a Europei Libere şi a informaţiilor despre *perestroika*, Gorbaciov şi contestarea regimurilor comuniste din jur. În România, totul părea îngheţat, dar, după cum arată cărţi recente despre ce se petrecea în culisele puterii, în ultimele luni ale lui ’89, „tehnicienii puterii“ făceau deja scenarii pentru „răsăritul soarelui“. Spre deosebire de majoritatea populaţiei, ei erau la curent cu faptul că „sfârşitul“ era aproape şi lucrau pentru viitorul lor.

După ce a plecat de la *22*, prin 1992, Stelian Tănase va fonda, împreună cu Dan Pavel şi cu alţi prieteni de atunci (Vladimir Tismăneanu), revista de studii politice la care se gândea încă din noiembrie ’89, când mi-a vorbit despre eventualul Grup pentru Dialog Social. Fundaţia care o susţinea la început era condusă de Alexandru Paleologu – unul dintre semnatarii primei scrisori de susţinere a lui Mircea Dinescu (alături de Andrei Pleşu, Octavian Paler, Mihai Şora, Ştefan Augustin Doinaş). Stelian era apropiat de Paleologu, fost ambasador, scurt timp, la Paris, încă în culmea gloriei printre cei mai tineri, căruia Horia-Roman Patapievici îi va adresa, după dezamăgirea mineriadei, celebrele scrisori, mereu reproşate. Înainte de ’89, Stelian făcuse multe înregistrări cu Paleologu pentru o carte de interviuri, din care unele fragmente au apărut, repede, în presă după 1990.

Suntem dotaţi cu cantităţi de energie diferită, iar Stelian Tănase era omul cel mai energic pe care l-am întâlnit; pe atunci mi se părea excesiv de dinamic. În anii ’90 îl putem găsi în toate formaţiunile nou-create, foarte entuziast la început, apoi, după ce pusese nişte jaloane, trecând, cu o ciudată

nepăsare, la alt proiect şi apoi la altul: revista *22*, Alianţa Civică şi ziarul ei, Piaţa Universităţii, Partidul Alianţei Civice, PL93, *Sfera Politicii*, Parlamentul României, burse Fulbright în America, emisiuni de televiziune, filme (*Bucureşti strict secret*), Comisia Prezidenţială pentru Analiza Dictaturii Comuniste, TVR etc.

Prin primăvara lui ’90, eram în biroul lui, unde venise agitat: dăduse caseta cu interviul cu Paleologu la o altă publicaţie (cred că era *Cuvântul*) ca să fie copiată şi să se publice un fragment. A făcut totdeauna mai multe lucruri deodată şi, din lipsă de timp şi de răbdare, nu-şi prea controla textele după ce plecau din mâna lui; uneori îşi dicta editorialele. Cum n-avusese vreme să verifice fragmentul ales de cei de la *Cuvântul*, se trezise că fusese publicată şi partea în care Paleologu îi mărturisise colaborarea cu Securitatea. Părea îngrijorat de reacţia lui Paleologu, care putea să nu fi fost pregătit să facă publică acea confesiune şi era pus în faţa faptului împlinit. Paleologu era însă un om relaxat şi nu s-a supărat, ca dovadă că peste doi ani scoteau împreună *Sfera Politicii*. Până când s-a văzut ce era în dosarul lui, a fost mereu lăudat şi dat de exemplu pentru această mărturisire publică – după amintirea mea, însă, întâmplătoare, Paleologu era unul dintre semnatarii scrisorii de sprijin pentru Mircea Dinescu.

Pe urmă, aşa cum am mai spus, au mai fost cel puţin două, una denumită „scrisoarea celor 18“, despre care Stelian spune că a ajuns la Paris, dusă de Angela Marinescu, la sfârşitul lui noiembrie 1989, şi cealaltă, în care semnasem şi eu, amintită într-un jurnal al Monicăi Lovinescu. Puse lângă evenimentele de la Timişoara, s-a putut vedea mica lor importanţă. Cu mintea de acum, care este mintea mea sceptică dintotdeauna, nu m-aş mai băga în aşa ceva: gestul îmi măsoară doar imensa „presiune situaţională“, atmosfera incandescentă, greu de evocat, din care avea să curgă sânge adevărat, nu cerneală.

Se întâmplă să fie blamaţi cei care nu au avut curaj să le semneze, deşi „nu este în regulă să pretinzi curaj unei alte persoane, atunci când tu nu eşti

expus aceluiaşi pericol“ (Günter Grass la moartea Kristei Wolf). Cei care vorbesc acum despre „curajul obligatoriu“ în comunism, ei/ele având şansa, datorită vârstei, să nu fie siliţi să treacă această probă şi fără să se gândească ce însemna asta, mai ales dacă nu aveai obligatoria „plasă de susţinere“, conexiunile directe „afară“, despre care am mai vorbit, îmi par influenţaţi, fără să-şi dea seama, de imaginarul creat de ideologii vechiului regim – poveştile eroice despre ilegalişti comunişti. Poate sub noul spirit justiţiar (altul decât cel pe care îl aveam şi eu în *anii romantici*) sunt şi impulsuri subiective, plătiri de poliţe, dar mai ales afirmarea superiorităţii biologice – impuls vital al fiecărei generaţii.

Cum am mai spus, acest anti-anticomunism repeta polemicile *anilor romantici*, când Dinescu şi Pleşu întrebau: „De ce v-aţi trezit să strigaţi acum «Jos comunismul» şi «Jos Iliescu» şi nu l-aţi contestat pe Ceauşescu, semnând listele noastre de susţinere de acum un an?“. Contestarea lui Ceauşescu şi contestarea lui Iliescu nu aveau nimic în comun. *Anticomunismul anilor romantici* nu viza trecutul comunist, ci problemele prezentului şi viitorului: escamotarea „adevărului din decembrie“, „democraţia originală“ a lui Ion Iliescu etc. Acest discurs va avea însă o bătaie lungă după ce se va ignora punctul său de plecare, respingerea constestaţiei lui Iliescu. Paul Goma va face şi el, în stilul său, mult mai agresiv, acelaşi reproş, adresat lui Dinescu, lui Pleşu şi nouă, tuturor: ce făceau, ce făceam în ’77, atunci când el aduna semnături (care de altfel pentru el şi Negoiţescu au avut ca urmare închisoarea şi exilul, iar pentru oamenii rămaşi în ţară, anchetele şi supravegherea Securităţii)?

Dinescu şi Pleşu s-au depărtat, repede, de preşedintele Iliescu, dar aproape de el a rămas grupul de intelectuali auto-numiţi „apolitici“ (Eugen Simion, Augustin Buzura, Marin Sorescu), care au primit Academia, Fundaţia Culturală (viitorul ICR), Ministerul Culturii – instituţii culturale care vor reveni, după 2004, unor membri ai GDS, apropiaţi de preşedintele Băsescu.

71. Roma, 21 mai 1991

În lunile cât am stat acasă, de la începutul lui februarie până la sfârşitul lui mai 1991, amnezia s-a resorbit treptat. Când am ieşit în lume, încă mai aveam dificultăţi să-mi amintesc numele cunoştinţelor îndepărtate, al căror chip îl recunoşteam. Dar, încet-încet, s-a reglat şi asta. Durerile de cap aveau să dispară într-un interval mai mare de timp. Insomniile prezise nu s-au adeverit.

Deşi voi fi, în continuare, complimentată pentru energia mea (mai degrabă un dinamism psihic, o curiozitate faţă de lume), simţeam că vitalitatea îmi scăzuse. Dar, potrivit firii mele, nu am trecut niciodată accidentul pe o listă neagră de „ghinioane“, ci pe o alta, de „experienţe“.

La începutul lui aprilie, am început să ies din apartament pentru câte o plimbare de zece minute, după care mă întorceam, istovită. Cam atunci a apărut în *22* şi interviul cu Ioan Petru Culianu. Dacă nu l-aş fi lucrat în timp ce eram încă foarte bolnavă, probabil Culianu n-ar mai fi ajuns să-l vadă, ţinând seama de lentoarea cu care funcţiona, în acea vreme, poşta din România şi Statele Unite şi n-ar mai fi existat schimbul de mesaje între noi.

Am început să ies din casă prin aprilie 1991. Nu eram încă în stare să stau în picioare mai mult de două ore, un interval de timp care însă creştea zilnic cu câteva minute. Într-o zi am ajuns până la Casa Scriitorilor, care era atunci în Casa Vernescu, nu mai ţin minte ce act îmi trebuia de acolo. Mircea Dinescu, cu care până atunci avusesem o relaţie amicală, mersesem chiar la socrii lui acasă atunci când avusese pază la poartă, mi-a reproşat, pe un ton ridicat, în stilul lui, că am început să publicăm în *22* texte asemănătoare cu cele din *România Mare*. Mi-a trebuit un timp ca să înţeleg că era supărat din

cauza interviului meu cu Culianu, deşi eu încercasem să previn o asemenea confuzie.

Făceam deja exerciţii de recuperare, dar după nici o lună şi jumătate, în mai, nu eram restabilită. Mi-amintesc acea dată fiindcă atunci era fixată o întâlnire la Roma a scriitorilor din exil şi din ţară, organizată de Luisa Valmarin, profesoară la Universitatea Sapienza. Îmi doream foarte mult să ajung acolo, mai ales că era şi o nouă ocazie să-l întâlnesc pe unchiul meu, Dinu, care, în mintea mea (ca şi a verişoarelor şi verilor mei), luase şi locul părinţilor deja plecaţi. Chiar dacă încă nu eram capabilă să stau în picioare sau pe scaun mai mult de câteva ore, doctorul Constantinescu a fost de acord să merg la Roma.

Noi, cei din ţară, am fost cazaţi la Accademia di Romania. Eram mulţi, mi-i amintesc pe Ileana Mălăncioiu, pe Ana Blandiana şi Romulus Rusan, pe Banu Rădulescu, redactorul-şef al revistei *Memoria*, pe Gabriel Andreescu, Sorin Alexandrescu, Paul Goma. La prânz, maşina instituţiei mă aducea înapoi, fiindcă eram istovită: îmi trebuia neapărat un moment de odihnă, ca să pot sta în picioare în a doua parte a zilei. Am avut şi eu o comunicare, pregătită dinainte: nu mai am acel text, dar ştiu că era ceva despre „cea de-a treia occidentalizare a României“, care, de fapt, demara mai lent decât îmi imaginam eu.

Într-una din după-amiezile acelea, când ne aflam, mulţi din grup, pe o terasă, la cafea, cineva a venit, fluturând ziarul cu ştirea morţii lui Culianu. Mi-a rămas în minte acel instantaneu, o scenă de film: trotuarul, lumina aurie a după-amiezii sudice, moartea lui absurdă, greu de aşezat într-un moment atât de calm şi senin. Seninătatea indiferentă a lumii. Am fost îndurerată, ca la moartea unui prieten drag, deşi ne văzuserăm doar câteva ore, în timpul interviului. Mi se părea straniu că accidentul meu se petrecuse la două luni de la interviul nostru şi acum, convalescentă încă, vestea morţii lui mă ajungea în Italia: ţara unde luase decizia să nu se mai întoarcă, unde stătuse în lagăr, unde trecuse prin momente atât de grele încât a vrut să se sinucidă;

şi, totodată, ţara unde acum avea mulţi şi importanţi prieteni, unde era cunoscut, apreciat.

Am reluat casetele cu interviul după ce m-am întors acasă, ca să văd ce rămăsese nepublicat după apariţia din 5 aprilie 1991 în *22*. Când am dat drumul la reportofon, am auzit vocea lui Culianu. „Am să vin în vară, în iunie, s-o văd pe mama.“ Era vară, era iunie.

Cam la o lună după moartea lui, am primit, la redacţie, un pachet din America. Aveam treabă şi l-am lăsat deoparte, dar m-am trezit cu Teddy Sugar că vine să-mi arate corectura legată a cărţii lui Culianu *Out of This World* şi dedicaţia, scrisă cu cerneală roşie, care pe urmă va fi reprodusă în presă, o va menţiona şi Ted Anton în cartea lui, „Cu drag şi mulţumiri pentru frumosul interviu din *22*, Ioan (Chicago, 21 mai 1991)“. Era scrisă chiar în ziua morţii, cu câteva ore sau chiar minute înainte. Nu mai am plicul, nu ştiu de ce Teddy mi-a desfăcut pachetul, fireşte că nu-i dădusem însărcinarea să-mi deschidă corespondenţa: cred că era o fire curioasă, în toate sensurile.

Prima casetă le-am dat-o mamei, Elena Culianu, şi surorii lui, Tereza Petrescu (care nu-l mai văzuse pe Nene, cum îi spuneau toţi apropiaţii, din 1986). A doua a rămas la mine acasă, într-un maldăr de casete din acei ani, pe care le întrebuinţam de multe ori, fiindcă resursele revistei erau mereu modeste. Când m-am trezit s-o pun deoparte, n-am mai ştiut care este. Am mai păstrat o mică speranţă că într-o zi voi da de ea, dar şansele erau foarte mici şi până acum nu s-a mai găsit. În integralitatea lui, interviul a fost publicat în numărul 21 din 22 mai 2001, al revistei *22*, exact la zece ani după asasinarea lui I.P. Culianu. Atunci a fost transmis şi la radioul public, în timpul când a fost director Andrei Dimitriu.

Abstracţie făcând de moartea lui Ioan Culianu, zilele de la Roma, completate de câteva la casa de lângă Potenza a unchiului Dinu, mi-au părut unele dintre cele mai frumoase din viaţa mea. Mă însănătoşeam, am avut întotdeauna un sentiment special pentru Italia, fiindcă era ţara lui şi se încărca, astfel, de o aură misterioasă. După moartea lui, în 2004, aveam să-

mi dau seama că am ratat o şansă a vieţii mele, greşind şi faţă de el, şi faţă de mine, pentru că, deşi îi aşteptam cu nerăbdare sosirile, o dată pe an, în ţară, nu mi-am făcut niciodată timp să stau pe săturate cu el acolo, într-un spaţiu miraculos, în primul rând datorită prezenţei lui. Să stau şi să scriu, aşa cum mi-am propus de mai multe ori.

„Cauza“ căreia îi dădusem timpul luat celor dragi îmi va deveni, treptat, tot mai greu de înţeles, ca şi febra *anilor romantici*.

72. „Cauza“ înaintea prieteniei

După călătoria de la Roma era absurd să mai păstrez programul de bolnav, acasă, chiar dacă nu eram refăcută. În iunie, m-am întors în redacţie. Eram adjuncta lui Victor Bârsan, redactorul-şef al revistei, ales după demisia lui Stelian Tănase. Tirajul revistei era încă foarte mare, dar mare era şi returul.

Fără schimbările din decembrie 1989, la fel ca mulţi alţii, n-aş fi ştiut că există *ani romantici*. Ei se încheie de obicei atunci când intervin profesionalizarea, intrarea responsabilă într-un *job*, într-o familie, pragmatismul etc.

Pentru mine, ei se vor termina, pe neaşteptate, în septembrie 1991, când voi prelua conducerea revistei *22* şi prioritatea mea va fi menţinerea, deloc uşoară, a ei. A fost o perioadă foarte grea aceea, când Rodipetul deţinea controlul asupra difuzării, privilegiind presa puterii, presa fesenistă, iar unii difuzori particulari de presă erau neprofesionişti şi incorecţi, eufemistic vorbind.

Stăteam multe ore în redacţie, şi după-masă, pe la ora 5, aveam senzaţia că mi se împăienjeneşte creierul şi începeau durerile intense de cap. Cred că se datorau şi fumatului de-a dreptul „sălbatic“ al colegilor mei. Renunţasem la fumat de vreo şapte ani, dar am fost, în continuare, un fumător pasiv. Nimeni nu se gândea, aprinzându-şi ţigara, că eram convalescentă. Nimeni, nici măcar eu. Nu eram în stare „să-mi apăr drepturile“, eram total needucată şi la acest capitol, un adevărat om din comunism. Când un coleg, nefumător, mi-a propus să interzic fumatul în birouri, i-am răspuns de sus, cu o aroganţă cât se poate de prostească: „Dar bine, asta este o redacţie, nu o biserică!“.

Mă obişnuisem să folosesc pixul, mai ales că nu mai scriam deloc literatură. Munceam istovitor de mult, îmi făceam „o calificare la locul de

muncă“, şi ca jurnalist, şi ca manager cultural, iar mintea îmi era ocupată de calcule de bani pentru tipografie şi salarii şi de actualitatea politică, mereu fierbinte. Pentru prima oară aveam un *job* care mă pasiona.

Am păstrat structura şi linia de revistă „militantă“ (rămasă, de altfel, până azi, chiar dacă partizanatul i s-a schimbat între timp): i-o dăduse, în linii mari, Stelian Tănase, primul ei redactor-şef. În ciuda liniei uşor agresive a revistei, el nu era nici atunci maniheist, ci pragmatic şi, de obicei, neresentimentar. Din GDS, al cărui membru fondator a fost, îşi va da, după douăzeci de ani, fără tam-tam demisia, atunci când a fost admonestat în *22* pentru că la emisiunea sa de la un post de televiziune privat invitase un politician considerat de GDS-*22* „nefrecventabil“. Poate căuta audienţă, dar mai degrabă, pentru el, ca şi pentru prietenul lui Mircea Dinescu, lumea era mai largă decât pentru GDS. Faţă de care oricum căpătaseră amândoi opţiuni politice opuse.

Eu voi fi un „soldat al cauzei“ (intrarea României în NATO şi UE) până în 2000. În ciuda modului dezagreabil în care s-a efectuat, plecarea mea de la revistă, în 2005, va veni la timp şi va fi salutară. Nu mai aveam o cauză şi nu mai împărtăşeam opţiunile colegilor mei: nici măcar nu le voi înţelege. Voi mai rămâne însă şapte ani un membru pur formal al GDS, nevrând să mă despart de ultimul meu proiect, *Bucureştiul Cultural*. Vroiam să dau cititorilor, care îmi deveniseră apropiaţi, şansa să vadă noutăţile din literatură, noua generaţie de scriitori şi critici. După atâţia ani de colaborare, eram legată şi de ultima mea echipă de lucru.

Aşa cum am spus deja, nu mă aşteptasem ca acel vicepreşedinte al Alianţei Civice, tovarăşul meu de călătorie la Cluj şi la Sighet, cu care mă împrietenisem ca urmare a accidentului, să fie cel care va reuşi, alături de partidele din CDR, mult dorita alternanţă la guvernare.

Înainte ca rolul de preşedinte al statului să i se lipească de piele, Emil Constantinescu părea un om prietenos şi îndatoritor. Sunt înclinată să cred că aşa şi era. Dar presiunile locului mult prea înalt în care s-a aflat ulterior,

modul în care, prin antrenament, şi-a creat o altă identitate – poate şi atacurile de presă, inevitabile când ai o asemenea funcţie – şi, mai ales, experienţa celor patru ani de preşedinţie, într-o perioadă dificilă, l-au schimbat pe tot restul vieţii – spre binele sau spre răul lui, nu pot eu să evaluez. N-am uitat momentul când am aflat intenţia lui de a candida. Eram la mine acasă, îmi amintesc lumina caldă care venea de afară, trebuie să fi fost sfârşitul primăverii. „Oare cine va fi candidatul unic al Convenţiei?“, l-am întrebat. Când mi-a spus: „Eu!“, am râs, fără alt comentariu. Înclin să cred că s-a lăsat treptat convins de sfătuitorii săi din prima perioadă – Ana Blandiana, Romulus Rusan, Mihai Băcanu – ori de cea care îi va consilia şi politica internă şi cea externă – Zoe Petre.

La vremea aceea, liderul Convenţiei, Corneliu Coposu, umbla, ca prinţul din poveste, cu pantoful Cenuşăresei prin târg: destui dintre cei cărora li se propusese să-l înfrunte pe Ion Iliescu în lupta pentru preşedinţia României refuzaseră. Erau şi unii care îşi doreau, dar, la fel ca fetelor babei, pantoful părea să nu li se potrivească: pe Sergiu Cunescu, pe Ion Raţiu şi pe Nicolae Manolescu prinţul Coposu nu-i agrea.

Degeaba se bucura Nicolae Manolescu de susţinerea pasionată a fidelilor din lumea culturală, inclusiv cea de la Paris (Mihnea Berindei, Monica Lovinescu, Virgil Ierunca). Vrând să-i forţeze mâna lui Corneliu Coposu, îşi anunţase, cu luni de zile înainte, intenţia să candideze. După aproape două decenii (în *Viaţă şi cărţi*), a explicat întreg contextul:

„Prioritatea absolută pe care Coposu o dădea PNŢCD a fost una din cauzele eliminării mele din cursa pentru Cotroceni… În ce mă priveşte, am făcut greşeala de a-mi depune candidatura la o reuniune PAC, înainte de a-i informa pe ceilalţi lideri CDR… Nu cred însă că anunţarea pripită a candidaturii mele a fost aceea care l-a determinat pe Coposu să caute un candidat în afara CDR. Şi dacă-l consultam, opoziţia lui s-ar fi menţinut. Relaţia mea cu Coposu stătea nu doar pe o incompatibilitate, ci şi pe o contradicţie: în politică, era o antipatie reciprocă deopotrivă de mare“.

Discursul radical al partidelor istorice, mai ales al PNŢ (memoria închisorilor, soluţia monarhică etc.), s-a confruntat cu discursul moderat, mai concesiv în raport cu FSN, al PAC. Manolescu îşi recunoaşte, în cartea amintită, o anume simpatie faţă de Ion Iliescu, care a mers până la a-i lua un interviu, mult criticat chiar de suporterii săi, după mineriada din 13-15 iunie.

Liderii partidelor istorice, încarceraţi şi marginalizaţi până în 1990, nu cunoşteau generaţiile trăite în comunism şi, cu puţine excepţii, nu şi-au putut selecta oameni valoroşi. În schimb, partidul condus de Manolescu (PAC) avea un staff şi un electorat mai educate, recrutate din intelectualitatea crescută în comunism. Totuşi, cam puţini specialişti şi cam prea mulţi literaţi.

Candidatul Alianţei Civice, Emil Constantinescu, avea o platformă de popularitate încă şi mai subţire decât Ion Raţiu şi Sergiu Cunescu şi mult mai mică decât cea a lui Nicolae Manolescu. Momentul acela, pragul verii 1992, era foarte târziu pentru lansarea unui nume nou (alegerile urmau să fie în noiembrie 1992).

Mare tensiune a fost în „zona noastră“ în vara lui 1992. Iată-mă şi pe mine intrând în bătălie. Editorialul intitulat „Aici nu este mâna lui Măgureanu“, publicat la începutul lui iunie 1992, n-a fost inspirat de vreo strategie literară personală; niciodată n-am avut aşa ceva. Manolescu nu mai avea rubrica de cronicar literar, iar eu nu mă mai gândeam deloc la literatură. N-am ţinut cont nici de prietenia cu Emil Constantinescu, creată în timpul accidentului. Nici de faptul că eram membră fondatoare a Alianţei Civice şi o reală simpatizantă a asociaţiei. Eram neliniştită că „ai noştri“, prin mişmaşurile lor, puneau în pericol „cauza“:

„Atemporală în criza de timp în care a intrat România, Alianţa Civică aduce o candidatură de ultimă oră, o adevărată «lovitură de teatru» care pune un mare semn de întrebare asupra procedurilor democratice dinăutrul ei. Desigur, o candidatură ca a lui Emil Constantinescu, rectorul Universităţii Bucureşti, ar fi fost poate de luat în seamă mai devreme: la ora aceasta, deşi

pare o adevărată diversiune, e numai o frivolitate. Al cărei preţ nu-l va plăti însă nici Alianţa Civică, nici Convenţia Democrată, ci întreaga ţară."

Mă revolta diletantismul „alor noştri", care puneau orice insucces al lor pe seama manipulărilor SRI, nou-înfiinţatul serviciu secret, condus de Virgil Măgureanu:

„Măgureanu nu-i în stare să regizeze atâta împleticeală subtilă câtă se desfăşoară în adunările opoziţiei. Nu Măgureanu… le-a redactat textele cu laitmotivul «Noi nu vrem puterea»… Nu Măgureanu îi împinge acum, în al 15-lea ceas, de la spate, pe fiecare dintre micii lideri bovarici ai opoziţiei să se arunce cu capul înainte în campania prezidenţială, fără sondaje prealabile, fără consultarea filialelor, ca nişte ageamii ai înotului într-un bazin de performanţă".

Aşa s-a fisurat prietenia cu tovarăşul meu de călătorie, Emil Constantinescu. Nu mult timp după articolul meu „Aici nu este mâna lui Măgureanu", Emil Constantinescu, candidatul Alianţei Civice (care nu dorea puterea, dar îşi trimitea reprezentantul în cel mai înalt post din stat), a primit învestitura de candidat unic din partea opoziţiei. Se ştia influenţa Anei Blandiana asupra lui Corneliu Coposu; probabil aveau în comun multe, începând cu afinităţile regionale ardeleneşti până la dramele închisorilor.

După un articol atât de acid la adresa Alianţei Civice, nu-mi rămânea decât să îmi dau demisia, mai ales că în revista *22* girasem şi alte articole, cu aceeaşi poziţie. Manolescu-preşedinte era o opţiune împărtăşită, la ora aceea, de cei mai mulţi jurnalişti ai opoziţiei, în afară de cei ai celui mai puternic ziar al „nostru", *România liberă* a lui Petre Mihai Băcanu.

A fost prima mea distanţare de prieteni, în sprijinul unei idei. Dar nu va fi singura.

Soldat al cauzei, m-am repliat şi, în ciuda rezervelor iniţiale, l-am susţinut pe candidatul Convenţiei, Emil Constantinescu, care a investit în campania electorală multă energie; sigur mai multă decât era dispus să investească

Nicolae Manolescu, despre care toţi locotenenţii săi din Partidul Alianţei Civice se plângeau că ţine telefonul închis, protejându-şi viaţa privată.

„Nici tu n-ai avut încredere în mine!“, avea să-mi reproşeze, încruntat, Constantinescu, după ce ajunsese preşedinte şi contabiliza rezervele intelectualilor. Îi era greu să uite şedinţa de la GDS, din toamna lui ’96, când Gabriel Liiceanu îi pregătise o întrebare „distrugătoare“: „Dacă nu aţi putut asigura igiena closetelor din Universitate, cum veţi putea conduce România?“. Înainte de a ajunge preşedintele României, Emil Constantinescu fusese rector al Universităţii Bucureşti, ales după 1990.

Emil Constantinescu s-a confruntat la GDS cu o ostilitate difuză, dar persistentă, cauzată poate de influenţa Monicăi Lovinescu, a lui Mihnea Berindei, dar şi a membrilor PAC, cum erau, de pildă, Mihai Şora, Al. Paleologu. Confruntarea Constantinescu-Manolescu se terminase de mult, rămăseseră însă resentimentele. Redacţia *22* va rămâne în majoritate „pachistă“ şi va fi foarte greu, pentru mine, adepta libertăţii de opinie, să sprijin şi „cauza“ celui care era candidatul unic al opoziţiei. Voi pierde, treptat, încrederea Monicăi Lovinescu, iar Emil Constantinescu nu va uita ostilitatea intelectualilor de la GDS, care, în schimb, vor dovedi, peste câţiva ani, că pot fi fideli altui preşedinte decât el.

Revenind la momentul alegerii lui Constantinescu, în 1996, mi s-a părut că în victoria „noastră“ a cântărit greu şi moartea lui Corneliu Coposu. O bruscă schimbare de atitudine la o lume indiferentă, dacă nu chiar ostilă. Indiferentă fusesem şi eu, multă vreme, influenţată şi de felul cum mi-l descriau pe Coposu apropiaţi ai revistei, între care Mihnea Berindei. M-am decis să fac un interviu cu Coposu abia în toamna lui 1994. Din primul moment i-am simţit personalitatea: avea o demnitate calmă şi o seninătate care se armoniza cu mobilierul şi atmosfera de familie tradiţională, cum a fost şi a mea. În timp ce sora lui ne aducea cafele şi prăjituri de casă, am descoperit că era bolnav; vorbea în şoaptă, dar glumea pe tema asta:

„Îmi doreau moartea nu numai adversarii din partidele celelalte, dar şi prietenii; unii din Convenţie, alţii chiar din partid. Când am sosit în ţară [făcea dese vizite în Germania, dorind ca aceasta să facă un „cap de pod“ în România] şi l-am întâlnit pe dl Iancu Raţiu, mi-am cerut scuze pentru că nu am murit. «Poate cu altă ocazie», i-am spus, lucru care i-a amuzat pe cei prezenţi la această întâlnire“.

Ar fi ajuns torţionarul Vişinescu mai repede în faţa justiţiei dacă el nu murea atunci? Mă cam îndoiesc:

„Am intrat în puşcărie având 114 kilograme şi am reuşit să supravieţuiesc având 51 de kilograme, deci m-am topit… În singurătatea unui arest monocelular, în care nu ai nici o ocupaţie, în care nu poţi să vorbeşti cu nimeni, în care nici măcar nu poţi să stai culcat şi eşti obligat să-ţi umpli un timp infinit, cei care nu aveau preocupări nu au putut să reziste. Eu am făcut în gând constituţii, legi, am tradus dicţionare enciclopedice. În minte, desigur. Dacă te prindeau cu un vârf de creion, urmau pedepse îngrozitoare. În permanenţă ardea un bec de 15 waţi, era un fel de lumină de cavou, care determina şi imposibilitatea de a stabili când încep ziua şi noaptea. Eu am pierdut de foarte multe ori noţiunea lunii, nu însă şi noţiunea anului. Frigul era absolut identic, şi vara, şi iarna… nu ştiai dacă este ianuarie sau februarie, dar existau metode de a te plasa în timp: de exemplu, bătaia sistematică pentru menţinerea ordinii. De obicei, cam o dată pe lună, la ordinul comandantului, intrau gealaţii în celulă, cu bastoanele, şi te băteau până căzeai pe jos, fără nici o justificare, pentru a imprima o notă de duritate. Morţii erau îngropaţi în pielea goală, fiindcă îmbrăcămintea de pe ei se afla în inventarul puşcăriei. Bineînţeles, nu le făcea nimeni sicriu. Noi am încercat după revoluţie să găsim rămăşiţele lui Ion Mihalache, dar nu am reuşit, deşi acolo trebuie să fi fost îngropaţi aproximativ treizeci de foşti deţinuţi politici… Râmnicu Sărat a fost cea mai dură puşcărie, fiindcă era o puşcărie de exterminare“ (*Obsesia politicii*, Clavis, 1995).

Instituţii secrete care au funcţionat în permanenţă, aproape la vedere, înainte de martie 1990, când s-a anunţat înfiinţarea SRI, au lucrat eficient la compromiterea lui „Coposu fără dinţi“, împrăştiind printr-o presă controlată o bogată paletă de insulte abjecte la adresa vârstei lui. Doar şase ani a avut la îndemână Corneliu Coposu, supranumit Seniorul, ca să facă faţă partidului lui Ion Iliescu şi structurilor regimului ceauşist, rămase, multe dintre ele, neschimbate. După şase ani căpătase în ochii tuturor, iubit sau urât, statura de strateg şi şef al opoziţiei unite. Înmormântarea celui care în decembrie 1990 era un anonim pentru populaţia României intrase pe canalele de ştiri străine. Am găsit acum, între paginile mele vechi, o însemnare despre acel moment:

„14 noiembrie 1996. Înmormântarea lui Corneliu Coposu, transmisă la Euronews. Mulţimea, imensă, văzută de sus, aurul de pe tiarele episcopilor. O zi neverosimil de caldă după răceala de săptămâna trecută. O schimbare neaşteptată de vreme, ca în zilele revoluţiei. Crainica de la TVR este palidă, nerujată, cu bluză neagră, mai îndoliată chiar decât Anca Toader de la postul Tele7ABC, favorabil „opoziţiei“. Surprinzătoare în mulţimea care înconjoară convoiul este lipsa oficialilor. Oameni obişnuiţi, cu jachete de fâş, chipurile trase ale oamenilor din viaţa obişnuită. Regele, împiedicat de guvern să ajungă la slujbă. O dezlănţuire emoţională foarte românească, venind din vechimea ritualurilor funebre precreştine, părerea de rău la moartea unui «tată» nedreptăţit, acum, în pragul iernii, când neliniştea preţurilor te asaltează din toate părţile“.

„Aici este nevoie de un mort ca să se rezolve lucrurile“, mi-a spus, recent, un scriitor străin care cunoaşte destul de bine România. Se referea la faptul că, după decenii de funcţionare „ca în codru“ a taxiurilor la aeroportul Otopeni, aceasta s-a reglat doar după moartea dramatică a unei tinere japoneze. Mi-am amintit afirmaţia, după moartea micuţului Ionuţ Anghel, care a tulburat profund şi i-a împins pe politicienii de toate culorile să vadă, dintr-odată, Bucureştiul bântuit de cohorte de câini maidanezi.

Dar revoluţia a fost altceva? Trăim în aceeaşi societate amorfă care se coagulează doar la sacrificiul uman.

Am bănuit că Emil Constantinescu va câştiga alegerile încă din vara lui 1996, când am văzut cum, dintr-odată, au încetat atacurile violente la adresa lui în cel mai puternic cotidian, susţinător tradiţional al lui Iliescu şi al FSN (sub toate denumirile lui). Probabil că atunci „se limpeziseră apele", „înţelegându-se de către cine trebuia" că drumul spre Europa trece, obligatoriu, printr-o alternanţă la guvernare: una care, însă, să nu pună în discuţie punctele nevralgice ale preluării puterii şi violenţele *primului an romantic*.

Câteva săptămâni după victoria „alor noştri", la 17 noiembrie 1996, m-am simţit ca în zilele lui decembrie, într-o iarnă pacificată, care topise adversităţile ultimilor cinci ani. Victoria era de fapt „primul revelion fără Ion", aşa cum s-a strigat în Piaţa Universităţii, unde s-a redeschis balconul, în care Emil Constantinescu striga mulţimii fericite: „Aţi învins!", şi mulţimea scanda „Ole, ole, ole, Iliescu nu mai e!", şi sticlele de şampanie românească treceau din mână în mână, cântau iar Vali Sterian şi Cristi Paţurcă, *Imnul Golanilor*, *Vino, Doamne*, rock destabilizator.

Acel „Jos Iliescu!" nu mai spune nimic tinerilor de azi, dar N.C. Munteanu a sintetizat tot ceea ce vreme de cinci ani i se reproşase, cu vehemenţa care făcea familii şi prieteni să se despartă:

„A adus minerii, a asistat impasibil la evenimentele de la Târgu Mureş, a porcăit Piaţa Universităţii, a aruncat cuvinte de ocară opoziţiei, a asmuţit muncitorii împotriva intelectualilor, pe chiriaşi împotriva proprietarilor, şi-a construit o constituţie pe măsura poftei lui de putere, s-a făcut frate cu diavolul naţionalismului ca să treacă puntea, a fost ocrotitorul birocraţiei roşii etc. etc.".

De a doua zi, Piaţa, plină de cioburi, este curăţată şi pregătită pentru viitoarele generaţii care o vor utiliza ca să-şi urce şi să-şi coboare viitorii lideri, utilizând emoţiile *anilor romantici* ca pe o solidă mobilă

Biedermeier ce le revine prin moşteniri tot mai neclare. Iar trubadurii Pieţei Universităţii vor dispărea în următorii ani, urmăriţi de un destin nefericit, unul după un accident când a omorât un om, celălalt în sărăcie şi singurătate. Nu ştiam asta. Încă mă mai purta fericirea idealiştilor, că ajunsesem la malul dorit, în timp ce în lumea reală se făceau negocieri dure pentru posturi, trădări ale prieteniilor şi solidarităţilor care, evaporate sub puterea interesului, se dovedeau a nu fi fost nici una, nici alta. Senzaţie înşelătoare a sănătăţii în plină agonie – agonia *anilor romantici*.

Dar nu începuse ea, agonia, deja, de ceva vreme? La 8 noiembrie 1995 (data la care se făceau mitingurile opoziţiei, în amintirea manifestaţiei studenţeşti din 8 noiembrie 1946, când s-a tras în Piaţa Palatului), mulţimea se rărise, sloganurile anticomuniste îşi pierdeau eficacitatea. În schimb, se petreceau anumite mişcări în înalt: „Legătura ombilicală cu Moscova pare să se fi tăiat paşnic în aceste zile, când generalul Vasile Ionel, nelipsita umbră a preşedintelui Iliescu, şi-a anunţat transformarea într-un pensionar bunic“, s-a scris. Nu l-am văzut niciodată pe Vasile Ionel, dar numele lui e mereu menţionat când se vorbeşte despre echipa care a preluat puterea în decembrie 1989 şi a dat primele telefoane la Moscova, vrând să anunţe „cine suntem şi ce vrem“.

A fost inutil anticomunismul, aşa cum cred cei care aveau atunci paisprezece ani sau mai puţin? Nu.

Peste doar câteva luni, în decembrie 1996, eram invitată, pentru prima oară, împreună cu alţi şefi de publicaţii, în echipa de presă care îl însoţea pe preşedintele victorios Emil Constantinescu la primul său Consiliu European, ţinut atunci la Dublin. Majoritatea colegilor mei fuseseră jurnalişti în presa comunistă, aveau o camaraderie complice şi erau obişnuiţi cu aceste deplasări; le făcuseră şi împreună cu preşedintele anterior, Ion Iliescu. *Shopping*, lumea reală.

Pentru mine totul era nou, aşteptarea mea idealistă pompase în orice scenă cotidiană aerul începutului de lume. Fusesem şi la Alba Iulia, la sărbătorirea

Zilei Naţionale, de unde îmi mai amintesc, până azi, în filmul alb-negru al unei zile mohorâte şi reci, cu haine întunecate printre steagurile tricolore, oamenii care, lângă mine, ascultau cu ochii în lacrimi discursul noului preşedinte Emil Constantinescu. Dar şi pe acel apropiat al său, pe care îl cunoşteam încă din campania din ’92 şi care mi-a şoptit: „De mâine lucrăm pentru al doilea mandat!“. „Al doilea mandat? Aşa repede se va rezolva primul?“ Cam asta era în mintea mea când m-am uitat, prostită, la el.

La fel de nou era Dublinul, un pur decor din care n-am reuşit să văd decât interioare de clădiri oficiale şi străzi în fuga maşinii, şi semiîntunericul unui pub în care am intrat seara toţi jurnaliştii, după conferinţa de presă. La începutul lui decembrie 1996 încă era o atmosferă împăciuitoare, de bucurie şi speranţă; sau mai degrabă aşa mi s-a părut mie…

Nimerisem, din întâmplare, lângă directorul celui mai important ziar, cu cel mai mare tiraj, în parte şi datorită abonamentelor moştenite de la oficiosul partidului comunist. Cel care o cotise brusc în vară cu articole favorabile Convenţiei şi lui Constantinescu. Avea o echipă de jurnalişti buni şi duri şi influenţa opinia publică mai ales prin textele unui nemilos editorialist, cu mare vervă stilistică, în stilul jurnalismului interbelic, care a făcut mare şcoală.

„Am bănuit că o să câştige alegerile de astă-vară, de când aţi început să-l susţineţi“, i-am spus directorului acestui ziar care făcea vremea bună şi mai ales vremea rea în ţară.

Mi-a zâmbit prieteneşte, deşi ani de zile publicaţiile noastre fuseseră în război, şi aveau să mai fie; eu nu ştiam asta, el poate da. Avea aparenţa unui funcţionar cumsecade. Am şi acum înaintea ochilor expresia prietenoasă cu care îmi povestea, vizibil flatat, conversaţiile lui amicale cu „Emil“, sfaturile pe care i le dăduse, vizitele în redacţia lui.

Mă voi convinge că nu erau invenţii ceva mai târziu, când voi auzi că victoriosul Emil şi-ar fi făcut prima vizită „ca să mulţumească presei pentru ajutorul ei“ în redacţia acestui ziar unde apăruseră cele mai dure articole la

adresa lui – a Pieţei Universităţii, a regelui, a Convenţiei –, şi nu la ziarul opoziţiei, care îi ţinuse spatele încă din 1992, când fusese candidatul, aparent fără şanse, al Alianţei Civice. Fusese probabil instruit să-şi lărgească electoratul, să-i cucerească „pe ceilalţi“ (inclusiv prin afişarea unei religiozităţi populiste, de care a făcut uz în întâlnirea de la televizor cu Iliescu), crezând că susţinătorii iniţiali îi vor rămâne fideli. Sau poate nu se mai gândise deloc la ei, văzând înaintea ochilor minţii doar întinderea celor două mandate, vizate deja. Doar că pe al doilea nu-l va mai obţine.

Un comportament care avea să-l facă să-i piardă, încet-încet, pe mulţi din cei ce îl împinseseră spre putere.

„Grupurile de sprijin ce au contribuit la instaurarea noii puteri aşteptau să vadă cu ochii lor ceea ce li s-a promis. Fiecare verigă slabă a noului cabinet va fi de la început vizată de o presă care nu vrea să arbitreze de pe margine, ci s-a obişnuit să se amestece cu jucătorii pe teren“, am scris atunci, şi cam aşa a fost.

Presa s-a amestecat la propriu cu jucătorii, o parte a jurnaliştilor „noştri“ au ocupat, pentru un timp, Cotroceniul şi Palatul Victoriei, restul l-au tot înţepat pe noul preşedinte, până la afacerea Ţigareta, rămasă neclară, cu amestecul între servicii secrete şi trafic de ţigări, când a început dezastrul.

Preşedintele fusese între timp din nou atacat violent şi ridiculizat în ziarul, inutil curtat, unde se va desăvârşi şi discreditarea ţărăniştilor sub termenul, de atunci împământenit, de „talibani“. Bieţii supravieţuitori ai închisorilor de exterminare au fost atât de „talibani“, încât azi ne mirăm că pe torţionarii lor, vinovaţi de crime contra umanităţii, nu i-a deranjat nimeni în timp ce-şi îndulceau bătrâneţile cu pensii suplimentare! Dar toate astea se vor petrece mai târziu, dincolo de frontiera *anilor romantici*.

Intrarea în NATO şi în UE, aflată în programul electoral al câştigătorului Emil Constantinescu, tot ceea ce este privit acum cu scepticism şi nemulţumire, dar pentru care se varsă sânge la Est de noi, păreau ţinte apropiate – şi chiar aşa avea să fie. Preşedinţia lui Constantinescu, în timpul

căreia România s-a orientat clar spre Vest este şi azi depunctată. Ea este repede trecută la eşecuri, uitându-se greutăţile înfruntate şi depăşite în acei ani – mineriada din 1999, cu riscul de război civil, inflaţia uriaşă, intervenţia NATO în Iugoslavia, ostilitatea unor grupuri de putere, ziare influente şi (probabil) a unei părţi a serviciilor secrete, căderea Bancorex şi a altor bănci care au ascuns megaescrocherii. (Ce listă lungă, începând de la Dacia Felix, Columna, Banca Agricolă, Albina, BIR, Dacia Felix, Credit Bank, BID, Banca Turco-Română, Banca Populară, ce pierdere de bani şi acumulare de stres pentru depunători, cât profit pentru patroni, ce lanţ de complicităţi…)

Un semnal clar avea să dea Constantinescu în martie 1999, când spre fosta Iugoslavie vor trece trenurile NATO. (Le vom vedea în excepţionalul film *California Dreaming* al tânărului regizor Cristian Nemescu, cel care, dacă nu ar fi avut parte de acea moarte absurdă, la doar douăzeci şi opt de ani, ucis într-un taxi, în plin Bucureşti, de un şofer iresponsabil, ar fi ajuns, după părerea mea, cea mai strălucitoare stea în constelaţia noului cinema românesc.)

Dar sloganul care îi unise pe votanţii Convenţiei a fost „Jos Iliescu“. În ciuda a ceea ce se crede, Constantinescu n-a fost văzut niciodată în postura de „salvator“, ci doar de „persoană necesară schimbării lui Iliescu“. Aici a stat şi vulnerabilitatea lui. Mihai Botez îmi spusese odată că într-un grup de şapte oameni apare, automat, un lider. Din păcate, partidele din Convenţie nu l-au asumat pe Constantinescu drept lider, ci, mai degrabă, drept şef numit (ca să nu spun impus) de grupul din jurul lui Corneliu Coposu. S-ar părea că şi Corneliu Coposu avea rezervele lui iniţiale faţă de Emil Constantinescu şi mai ales faţă de Zoe Petre, viitoarea consilieră pe politica internă şi externă, cu care Emil Constantinescu deja colabora la Solidaritatea Universitară.

Crescut şi educat, ca toată generaţia noastră, în comunism, el însuşi cadru didactic universitar, Emil Constantinescu nu avea cum să fie un adevărat „om de dreapta“, ca supravieţuitorii partidelor istorice. Venea dintr-o Alianţă

Civică recentă, nu avea politica în sânge, aşa cum o au, fiecare în alt fel, cei cu trecut comunist asumat, Iliescu sau Băsescu, adevăratele „animale politice“. Nu a fost un politician înnăscut, şi efortul de *rebranding* l-a costat, evident. S-a fixat într-o apariţie neautentică de universitar autoritar şi a rămas, în plus, marcat de ostilitatea cu care lumea culturală îi primise candidatura în 1992.

Ameţit de aburii *anilor romantici*, a considerat că cei ce l-au susţinut să ajungă la putere îi vor rămâne aliaţi în orice condiţii, în timp ce el îşi va atrage suportul adversarilor. Adversarii au rămas însă la fel de înverşunaţi contra lui. Foştii susţinători i-au reproşat că i-a abandonat, împreună cu programul care îl adusese la putere (adevărul despre revoluţie şi mineriade, deschiderea arhivelor etc.), suspectându-l că acesta fusese preţul preşedinţiei, negociat cu serviciile secrete. Toate la un loc, plus greşelile inevitabile, i-au consumat capitalul de încredere care, la un moment dat, s-a erodat în mare viteză. Declaraţia lui că „l-a învins Securitatea“, posibil sinceră, posibil exactă, a trezit doar ironii. Cui îi plac învinşii în necruţătorul ring al politicii? Nu este un bun actor, nici nu intenţionează să-şi mascheze resentimentele: probabil are şi dezinteresul multor intelectuali narcisişti faţă de celălalt. Nu a fost susţinut cu entuziasm nici la început, nici pe parcurs, iar în final liberalii lui Valeriu Stoica l-au abandonat. Având în spate doar conglomeratul eteroclit al Convenţiei, populat cu amatori şi veleitari, s-a trezit tot mai singur.

„Sunt îndeajuns de popular ca să-mi permit acest lucru!“, pare să fi spus la începuturi, în legătură cu numirea discutabilă a unui consilier. Ei, uite că s-a înşelat! Nimeni nu este destul de popular ca să-şi permită să treacă peste un anume prag. Dar care este acest prag, nu doar Emil Constantinescu nu l-a ştiut, ci nici următorii politicieni de prima scenă: Adrian Năstase, pe care l-au pierdut şi felul cum a sufocat presa, şi aroganţa personală, ori Traian Băsescu, detestat pentru înverşunarea cu care a impus măsurile de austeritate.

Încrederea în popularitatea lor e maladia politicienilor care ajung să respire doar aerul înălţimilor, unde nu mai pătrund decât rapoartele serviciilor secrete, totdeauna vârâte în jocuri multiple. Emil Constantinescu a scăzut în sondaje după ce NATO, proaspătul nostru aliat, a bombardat Iugoslavia şi după Ţigareta 2, un episod rămas obscur. Traian Băsescu a păţit la fel, într-o viteză similară, după ce şi-a arătat, excesiv, autoritarismul de „preşedinte jucător“ în vremuri de criză, în faţa unei populaţii frustrate.

Noi, cobaii democraţiei, am avut aceste ocazii să vedem (mica noastră consolare! şi singura!) fenomenul fascinant al pierderii popularităţii, care seamănă cu felul în care apa este suptă, dintr-odată, de pământ.

După noiembrie 1996, aveam să descopăr aroganţa injectată peste noapte în făptura celor care se vedeau în poziţii politice nesperat de înalte în raport cu pregătirea lor. Şi pretenţia ca presa, până atunci de opoziţie, să devină guvernamentală, să le fie suporter în continuare. Şi izbucnirile resentimentare atunci când nu se întâmpla aşa. Acum cercurile politice sunt închise şi ai nevoie de o cheie, de un passe-partout ca să te înfigi în faţă. Atunci, scena politică a opoziţiei era goală şi treceai direct de la statutul de anonim la cel de ministeriabil. Şansa revoluţiilor. Deci, totuşi, a fost o revoluţie.

Scara de lemn din clădirea de pe Calea Victoriei care ducea la revista *22*, abandonată atunci când cei pe care îi susţinusem ajunseseră la putere, era din nou descoperită în momentul când ajungeau în opoziţie. Punct bucureştean central care facilita întâlnirile, GDS a avut totdeauna conexiuni cu lumea puterii. Dar până în mai 2004, când eu am plecat, sufleteşte, de acolo, nu cred că fusese monopolizat de o singură parte a sa.

Dacă au existat două proiecte pentru GDS, unul ca nucleu sau ferment al unei viitoare societăţi civile, care pare să fi fost cel al lui Mihnea Berindei, şi unul al lui Silviu Brucan, cel al unei pepiniere de nouă nomenclatură, ele par să se fi succedat în timp. Majoritatea celor din GDS, iniţial, cu puţine excepţii, nu au fost înalţi funcţionari ai statului. Totuşi, în jurul anului 2000 structura de putere din GDS deţinea şi o putere culturală ce avea să fie,

curând, contestată de noua generaţie. Prost gestionată, fără deschidere faţă de alte puncte de vedere, această relaţie va crea o nouă polarizare între stânga şi dreapta.

73. Presentimentul

Până prin 2000, nu am mai scris şi nici nu am mai citit proză, ci doar presa, inclusiv străină, inclusiv cărţi despre jurnalism etc. Doar când scăpam de obsesia revistei, de obicei în scurte călătorii la seminarii de presă, făceam, fără un proiect anume, note în diverse caiete. Din păcate, pe unul dintre cele mai complete l-am uitat la Viena, într-o cofetărie, lângă Piaţa Sfântul Ştefan. Preţul ridicat al momentelor de euforie.

Mi-amintesc rarele clipe de „premoniţie“ când aş putea spune că am călătorit în viitor. De pildă, e ca şi când aş fi ştiut din copilărie că voi fi scriitoare, deşi contextul nu-mi dădea nici o speranţă şi nici eu nu-mi doream.

Când eram întrebată, inclusiv de prieteni din exil, cu o strâmbătură de neîncredere, puţin dispreţ, multă dezaprobare: „Ce faceţi voi acolo, cu politica voastră, în toată mlaştina aia?“, eram cu atât mai revoltată cu cât nu eram capabilă să dau un răspuns scurt, clar şi mulţumitor. Ce să le spun? Pentru mine, România n-a fost niciodată o mlaştină. Şi trăiam intens istoria acestor ani, ca un participant anonim la fel ca mulţi alţii, poate cu o încrâncenare mai disperată – să nu văd repetându-se, încă o dată, „dimineaţa pierdută“ a României.

Pentru mine, multă vreme tot ce s-a petrecut după ’89 a fost o uluitoare continuare a *Dimineţii pierdute*. Să asist la acest spectacol, live, uneori chiar cu iluzia de figurant, nu punând cap la cap cărţi de istorie şi memorii de epocă, cum am făcut în timp ce îmi scriam romanul, a fost un spectacol fascinant. Iar jurnalistul şi activistul civic idealist, cele două ipostaze care m-au dus în apropierea evenimentelor, făceau mai mult decât să asiste: participau, fără a fi mânaţi de ambiţii personale. Senzaţia cu care am trăit în

toată această vreme – a unei legături de adâncime între viaţa mea dinainte şi cea de după ’89 – mă face să fiu convinsă că nu a fost vorba de un drum greşit, de ani pierduţi etc.

În balconul revistei *22* voi ieşi foarte rar, doar să privesc, în Calea Victoriei, mitingurile şi manifestaţiile opoziţiei din *anii romantici*. Şi va trece ceva timp până să-mi amintesc anii petrecuţi atât de aproape în spaţiu, care în mintea mea erau aşezaţi în capsule diferite, depărtate una de alta, la distanţă în timp de douăzeci de ani. Dar distanţa în spaţiu era doar de câteva zeci de metri atunci când Editura Enciclopedică, proaspăt înfiinţată, în Calea Victoriei 118, în perioada liberalizării părea să se afle la un început de drum, la fel ca revista la care voi lucra, în Calea Victoriei 120, după două decenii.

A fost iar un moment când m-am întrebat dacă există o legătură între locurile prin care trecem şi evenimentele vieţii noastre – tema din *Gara de Est*, o nuvelă la care m-am tot gândit, vreme de două decenii, până când s-o public, prima oară, în 2008.

Când lucram la Enciclopedică, cu timpii morţi din comunism, mă uitam mult mai des de sus, de la fereastră, în Calea Victoriei. Fulgurant, îmi amintesc o după-amiază târzie de primăvară, când rămăsesem, după orele de serviciu, la editură. Eram de mai mulţi ani locuitoare a capitalei, dar sufletul meu rămăsese provincial şi priveam cu încântare, de sus, de la etaj, strada animată.

Nu îmi stă în obicei să fac proiecţii de viitor, altfel decât ca formule narative. Pentru viaţa mea nu mi-au plăcut visările inutile, nici ipotezele despre „cum ar fi dacă…“. Dar atunci, dintr-odată, am încercat să-mi închipui (o mică beţie imaginativă, superficială) cum ar fi fost să fiu ziaristă într-o presă liberă, într-o lume liberă. Jurnalistă, acoperind evenimente sociale sau politice. Asociam jurnalismul cu libertatea, dar comunismul îmi părea mai întins decât propria mea viaţă.

Nimeni nu mi-ar fi oferit un post la un ziar fiindcă aveam un „dosar prost“. Şi nici eu n-aş fi acceptat să lucrez în presa obişnuită, mult mai politizată decât munca plictisitoare la o editură ştiinţifică. Cum în acel moment nu scriam literatură, n-aş fi putut nici să sper să ajung redactor la o revistă literară – unde nici după ce „m-am afirmat“ ca scriitoare n-am reuşit să intru.

Dar am privit Calea Victoriei ca pe o arteră de oraş european şi pe mine m-am văzut făcând meseria de jurnalist independent într-o lume liberă – nu se ştie cum.

Nu eram bovarică sub raport profesional, nu-mi doream o carieră editorială, aşa că nu m-am mai gândit niciodată la acest lucru irealizabil. De fapt, l-am şi uitat.

Trecuseră douăzeci de ani, lucram la revistă, în Calea Victoriei 120, când, într-o după-amiază de primăvară, ieşind în balconul redacţiei, cum nu făceam decât atunci când treceau manifestanţii „noştri“, din opoziţie, strigând „Jos Iliescu!“, am realizat, brusc, că eram jurnalistă. Lucram în libertate, cu sentimentul unei incredibile viteze a evenimentelor, într-o clădire de pe Calea Victoriei, despărţită doar prin câteva case de cea unde îmi văzusem, cu ochii deschişi, viitorul. Priveam clădirile, din acelaşi unghi, ele erau la fel, şi, în rest, totul arăta atât de altfel!